103. ÉVFOLYAM 1990 MÁRCIUS 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, HM KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

TARTALOM.

Lap

Mátyás király ... 137
Mátyás királylyá választása. Fraknói Vilmos-tól ... 139
Mátyás király hadjáratai. Hadtörténelmi vázlat. Irta Rónai Horváth Jenő 159
Hadtudományi könyvek Mátyás király könyvtárában. Közli Csontosi János 199
Védőalkotmány, haderő és harczászat Mátyás király alatt. Hadtörténelmi tanulmány. Irta Hazay Samu ... 210
Mátyás király fekete serege. Huszár Imré-től ... 229
Mátyás király pajzsa Párizsban. Közli Korda Dezső ... 235

TÁRCZA.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottságából ... 243
Figyelmeztetés ... 244

Hadtörténelmi apróságok:

Adalék Mátyás király 1477-ki ausztriai hadjáratához. Óváry Lipót-tól ... 244
Mátyás király személyes bátorságának példái ... 245
Mátyás király nézete az ó-kor hadvezéreiről ... 247
A megalázott török követ ... 248
Trebitsch ostroma 1468-ban ... 248
Victorin cseh herczeg elfogatása ... 249
Egy szállítmány tőrbe ejtése Mátyás király csapatai által ... 250
Hősies kitartás ... 251

Hadtörténeti irodalom:

Mátyás király hadtörténetének bibliografiája. Összeállította Dr. Mangold Lajos ... 252

Hadtörténelmi okmánytár:

Mátyás királynak hadművészeti szempontból legérdekesebb levele, melyet az otrantói vállalat alkalmából nápolyi követéhez, az egri bibornokérsekhez írt. Közli Kőszeghy Sándor ... 266

MELLÉKLETEK ÉS SZÖVEGRAJZOK.

Mátyás király arczképe. Mátyás király ez arczképe az ambrasi gyűjtemény egy, valószínüleg egykorú, képe után készült; a kép először Fessler ismert történelmi munkájában, később pedig Teleky által közöltetett. Mátyás király egy másik gyönyörü arczképét, az ambrasi gyűjtemény ismert domborműve után, az 1888-ik évi első évfolyamban adtuk.

Mátyás király, a bécsi udvari könyvtárban levő Philostratus corvin-codex czímlapjáról (szövegrajz).

Mátyás király pajzsa Párisban. Horn Emil úrnak a párisi Musée d'Artillerieben eszközölt eredeti fölvétele után (szövegrajz).

A Musée d'Artillerie fegyverterme, melyben Mátyás király pajzsa őriztetik; szintén Horn Emil úr fölvétele után (szövegrajz).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

103. ÉVFOLYAM · BUDAPEST · 1990. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Tibor ezredes, a hadtudomány kandidátusa, a Hadtörténelmi Közlemények főszerkesztője (Budapest); *Dr. Peter Broucek* levéltári főtanácsos, osztályvezető, Österreichisches Kriegsarchiv (Bécs); *Dr. Fenyvesi László* tanár (Ráckeve); *Dr. G. Héri Vera,* a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának tudományos főmunkatársa (Budapest); *Kubinyi András,* a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (Budapest); *Lenkefi Ferenc,* a Hadtörténelmi Levéltár tudományos munkatársa; *Dr. Móricz Lajos* ezredes, a hadtudomány doktora (Budapest); *Rázsó Gyula,* a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Dr. Veszprémy László,* a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest); *Zachar József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchivban működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs); *Zarnóczki Attila,* a Hadtörténeti Múzeum tudományos munkatársa (Budapest).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Benda Kálmán, Bona Gábor, Farkas Márton, Füzi Imre, Godó Ágnes, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Markó György, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Tóth Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Főszerkesztő:

Ács Tibor

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2-4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250.
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó főigazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 240,- Ft, negyedévre 60,- Ft.

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a - 1900 -, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 25 371 HU ISSN 0017-6540

HM Központi Nyomda

MÁTYÁS KIRÁLY HALÁLÁNAK 500. ÉVFORDULÓJÁRA

RÁZSÓ GYULA

MÁTYÁS HADÁSZATI TERVEI ÉS A REALITÁS

Hunyadi Mátyás hadvezéri képességeit és harcias, hadakozást kedvelő természetét nemcsak a fizetett humanisták lelkes dicshimnuszai és más, tárgyilagosabb kortársi feljegyzések[1], hanem maguk a száraz tények is bizonyítják. Uralkodásának harminckét esztendeje alatt huszonnégy évben maga vezette hadait, s a belháborúkat is beszámítva, lényegében csupán öt békeévet (1465, 1466, 1478, 1489, 1490) számolhatunk össze.

A sokévi háborúskodás során elért katonai sikerek sem lebecsülendők: rövid időre bár, mégis Mátyás jogara alá került Bosznia északi része, Morvaország és Szilézia, Alsó-Ausztria, valamint Stájerország és Felső-Ausztria jelentős része, s időről időre a román fejedelemségek is függő viszonyba süllyedtek Magyarországgal szemben. Enyhült az oszmán túlerő nyomása a déli végeken, a Német Birodalmat névlegesen és Ausztriát ténylegesen uraló Habsburg dinasztia defenzívára kényszerült Mátyás hadai előtt s magyar trónra ugyancsak áhítozó lengyel Jagellók sem tudták érvényesíteni hatalmi törekvéseiket.

A felsorolt, jelentős eredmények alapján úgy véljük, joggal állíthatjuk, hogy a hadjáratai nagy többségét személyesen irányító Mátyás nemcsak szerette, hanem értette is a hadakozás művészetét. Ugyanakkor, rövid vizsgálódás után azt is megállapíthatjuk, hogy a nagy magyar uralkodó a hadművészet nem minden területén nyújtott kimagasló teljesítményt. Érdekes működését atyjával, Hunyadi Jánossal összehasonlítanunk, s azonnal látható, hogy Mátyás, harcászati talentumát tekintve, messze a törökverő hős mögé szorul. Kevés nyílt csatát vívott - ezekre nem is törekedett -, uralkodásának nagy taktikai sikerei (Tobischau - 1468, Kenyérmező - 1479, Leitzensdorf - 1484, és Thomaswaldau - 1488) egyaránt hadvezérei nevéhez kötődnek. Két alkalommal (Zvornik - 1464 és Moldva - 1467) vereséget szenvedtek, illetve vereséggel felérő döntetlent értek a Mátyás személyes vezérlete alatt küzdő magyar hadak. Ilyen gyászos kudarcok pedig nem ejtettek foltot az idősebb Hunyadi egyébiránt korántsem makulátlan hadvezéri hírnevén.

A hadművészet két másik fő területén - stratégia és hadseregszervezés - viszont Mátyás messze túllépett atyján, kinek a hadászat nem tartozott erősségei közé (Rigómező - 1448). Mátyás hadjáratai tervszerűbbek és céltudatosabbak voltak, mint Hunyadi János vállalkozásai, s a hadseregszervezés terén is jobb hadsereget tudott kiállítani, mint a lényegesen kevesebb lehetőséggel bíró Hunyadi János.

1 „Ezt az embert minden természeti adottsága méltóvá teszi az uralkodásra; korának keresztény fejedelmei között ő az egyetlen, aki a kormányzás tisztjét nagy és dicső tettekkel végzi." *Thuróczy J.:* A magyarok krónikája. (Chronica Ungarorum.) (Ford. *Horváth J.*) Bp., 1980. 415. o. „Incredibilia sunt, quae huc ad nos quotidie afferentur de mirabili victoriarum tuarum successu, in quibus omnibus non modo te imperatorem fortissimum summumque bellorum ducem et armorum scientia praestantissimum omnes admirantur." *Carbo, Lodovico:* Dialogus de laudibus rebusque gestis Regis Matthiae. In: Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. (Közr. *Ábel J.*) Bp., 1980. 187. o.

A két hadvezér tevékenységét összehasonlítva meglepő paradoxonokra bukkanhatunk. Úgy véljük, nem kell bizonyítanunk, hogy Mátyás műveltebb, szélesebb látókörű, összetettebb egyéniség volt, mint atyja. A király renaissance egyéniség, biztosabban ítélt és mélyebben gondolkodott kortársainál. Az idősebbik Hunyadi ezzel szemben megrekedt a keresztes háborúk idejétmúlta lovagi szemléletében, politikai látóköre nem igen terjedt túl a honi ligaharcokban tanúsított ügyes taktikázásnál.

Mindezeket tekintve azt várhatnók, hogy a műveltebb és - tegyük hozzá - messze tájékozottabb, intelligensebb fiú az, aki megreformálja korának hadművészetét, vagy legalábbis erre törekszik, míg a régimódi atya megreked a kor hadi szokásainál. Épp ellenkezőleg! Ha Mátyás hadjáratait tanulmányozzuk, meg kell állapítanunk, hogy azok tökéletesen illeszkedtek a XV. század és általában a középkor módszereibe. Hosszú, csekély hatásfokú háborúk, kevés ütközet, rövid hadjáratok és hosszú várostromok, korlátozott célkitűzések jellemezték a kor háborúit.[2] Mátyás valamennyi háborúja és hadjárata pontosan tanúsítja az említett vonásokat, hozzátéve, hogy a megszabott keretek és korlátok között feladatát szinte mindig magas színvonalon oldotta meg.

Az idősebb Hunyadiban ezzel szemben, némi túlzással, Napóleon szellemi ősét fedezhetjük fel. Állandóan a döntő csatát kereste, gyors és azonnali sikerre tört, s egészen modernül hangzó elveit Vitéz János tollával az utókornak is hátrahagyta: „Határszéli betöréseik (t. i. az oszmánokról van szó - R. Gy.) szólítottak hadba bennünket" - írja 1448 szeptemberében a váradi püspök V. Miklós pápának -, s „úgy határoztunk, hogy inkább mi megyünk a várt ellenséghez, mint késlekedés következtében ő jöjjön mihozzánk - abból a meggyőződésből, hogy *jobb támadást indítani, mint azt elszenvedni.* (Kiemelés tőlem - R. Gy.) ... az van hátra csupán, hogy ne a Duna partján megállva gátoljuk meg az ellenséget az átkelésben, hanem, hogy átkelvén, a tulsó oldalon terjesszük ki a háborút, *nem is csak azért, hogy folytassuk, hanem, hogy befejezzük."*[3] (Kiemelés tőlem - R. Gy.)

Világosan fellelhető tehát e levélben a döntés keresésének és a háború gyors befejezésének, azaz a gyors lefolyású háborúnak napóleoni és clausewitzi előképe. Mátyás levelezésében, vagy egyéb irataiban hasonló gondolatnak nyomára sem lelhetünk, s ezt csak részben magyarázza az a tény, hogy hadászati elvei eltértek Hunyadi János gondolataitól, az igazi ok leginkább Mátyás titkolódzó, gyanakvó természetében kereshető, terveit és elgondolásait nemhogy levélben, de tanácsosai körében sem nagyon tárta fel az óvatos uralkodó.

Nem véletlenül ragadtunk meg Hunyadi János hadászati elvei taglalásánál, s úgy véljük, önmagában az sem ellentmondás, hogy Hunyadi „pre-napóleoni" és Mátyás „hagyományos" hadászati elképzeléseit és elveit már elöljáróban összehasonlítva Mátyás ez irányú tényked ését magasabbra értékeltük atyjáéinál. A későbbiekben igyekszünk részletesen és a lehetőségekhez képest híven válaszolni erre a kérdésre, s most csupán egyetlen példával kívánjuk bemu-

2 *Oman, Ch.:* The Art of War in the Middle Ages. New York, 1953.; *Delbrück, H.:* Geschichte der Kriegskunst in Rahmen der politischen Geschichte. Bd. 2. Das Mittelalter. Berlin, 1908. 84-119. o.; *Lot, F.:* L'art de la guerre au moyen age en Europe et au Proche Orient. Vol. 1-2. Paris, 1946.; *Tóth Z.:* Mátyás király idegen zsoldosserege. Bp., 1925. 9-41. o.; *Rázsó Gy.:* A középkori stratégia. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban: HK) 1960. 1. sz.; *Beeler, J.:* Warfare in Feudal Europe. London, 1971.; *Verbruggen, J.:* The Art of Warfare in Western Europe in the Middle Ages from the Eighth Century to 1340. Amsterdam-New York-Oxford, 1977. 249-300. o.

3 *Vitéz J.:* Levelei és politikai beszédei. (Bev. *Boronkay I.*) Bp., 1987. 132-133. o.

tatni: nem biztos, hogy egy korát megelőző gondolat, vagy módszer, minden esetben hasznosabb, mint a „hagyományos". Niccolo Machiavelli, kit még többször is fogunk idézni, zseniálisan ismerte fel a zsoldosrendszer fogyatékosságait és helyébe nemzeti, pontosabban helyi milícia alkalmazását javasolta. Az eredmény ismert: a firenzei milícia 1512-ben Prato mellett katasztrofális vereséget szenvedett a ravennai csatából visszaözönlő vert spanyol hadaktól.

A háború és politika összefüggései ma már közhelynek számítanak. Nyilvánvaló, hogy Mátyás hadászati tevékenységét is csak úgy ítélhetjük meg helyesen, ha együtt vizsgáljuk politikai ténykedésével. A politika és a háború megítélésében viszont gyakorta elkövetjük azt a természetesnek látszó hibát, hogy általában *a posteriori,* azaz a következményeket ismerve, a siker szemszögéből ítélkezünk. Az eseményeket megnyugtató távolságból, felülről szemlélve megfeledkezünk arról, hogy megkíséreljünk visszaereszkedni a régmúlt korszakba, belülről szemlélve annak korlátait, s azt vizsgáljuk, hogy az adott ismeretek birtokában, a kor szokásainak megfelelően a később csupán félsikereket, netán kudarcokat hozó döntések esetleg logikusak, sőt törvényszerűek lehettek a maguk korában.

A késői következményeket ismerve Mátyás külpolitikáját, nyugati háborúit mind néhány kortárs, mind számos későbbi történész kemény bírálattal illette.[4] A Mátyás politikája elleni tiltakozás a legélesebb formában az 1471-es, Vitéz János esztergomi érsek vezette összeesküvésben öltött testet, midőn a cseh háború miatt elégedetlen egykori Hunyadi-párt Mátyást trónjától is meg kívánta fosztani. Ebben az esetben természetesen nem beszélhetünk utólagos bölcsességről, inkább kortársi szűklátókörűségről, mely az egyéni sérelmeken és csalódásokon nem tudva felül emelkedni, nem értette, és nem is érthette meg a mátyási új politikában rejlő esélyeket.

Jelen tanulmány szerzője kísérletet tesz arra, hogy „sine ira et studio" állást foglaljon Mátyás hadászati és politikai terveinek sokat vitatott kérdésében. S jóllehet - hazai viszonylatban - meglehetősen bőséges forrásanyag áll rendelkezésünkre, nincs könnyű dolgunk Mátyás *valódi* terveinek és elképzeléseinek felkutatásában. A mátyási politikát bíráló kortársi feljegyzések egyértelműek; mind a pápák, mind a magát fenyegetve érző III. Frigyes császár azzal vádolja Mátyást, hogy fő feladatát, a kereszténység védelmét a növekvő oszmán hatalommal szemben, elhanyagolja és veszélyezteti szomszédai biztonságát.[5] A rendkívül titkolódzó természetű Mátyás ezzel szemben semmit sem árul el valódi szándékairól. Bőséges levelezésében csupán azt bizonygatja, hogy állandóan kész a török elleni harcra, ám senki sem támogatja, sőt a keresztény fejedelmek támadásától tart. Különféle haditerveit, hadjáratairól szóló szépen hangzó elegáns beszámolóit is óvatosan kell olvasnunk, mivel ezek alig többek propagandairatoknál.

4 „Minél inkább halad előre Mátyás életkorban... annál mélyebben gyökeredzik meg lelkében a gyanakvás, a bizalmatlanság mások iránt és sarjadzik belőle a túltengő önérzet, az önbálványozás" Mátyás király levelei. Külügyi osztály. (Közzéteszi *Fraknói V.*) 1-2. k., Bp., 1893-1895. II. k. XXXIII.

5 „Quotidie etiam operam damus de secundo subsidie, nec quidquam omittimus, quod vel ad necessitatam, vel celeritatem pertineat, ut tue celsitudini subveniatur adeo, ut bene sperare et animum tuum celsum confirmare possis et debeas." IV. Sixtus levele, 1476. január. MKL I. k. 330-331. o.

„Des kunigs erdichten süssen schriften und wortten" - írja a császár 1483 áprilisában a birodalmi fejedelmeknek - „die in grunt ganntz nichts, dann das er dadurch sich in das heilig reich und deutsch nation zumischen und euch alle mit der Zeitt unnder sich und sein gewaltsam zu ziehen understet." *Fraknói V.:* Mátyás király törekvései a császári trónra. Bp., 1889. 78. o.

Vegyük példaként Mátyás viszonylag legkidolgozottabb, 1488-as hadi elképzeléseit.[6] Az előzményekhez tartozik, hogy VIII. Ince pápa keresztes hadjáratra szólította fel Európa keresztény fejedelmeit az oszmánok ellen. Három változatot említ - egy itáliai követjelentés szerint - a király:

1. „Ha az az elhatározás, hogy általános hadjárat (generalis execitus) indíttassék, ez semmi más módon nem valósítható meg, mint legalább 10 000 lovassal és ugyanennyi gyalogossal. Azért, mivel Uzun Haszánnak mintegy 70 000 embere van a török ellen, s mindenki aki onnan ír, vagy onnan jön leszögezi, hogy nem tudja legyőzni (a törököt - R. Gy.)..."

2. „Ha az általános hadjárat ügye súlyosnak és nehéznek bizonyul, mind a gyors szervezés, mind a hosszú ideig tartó kézben tartás érdekében más utat kell választanunk, vagyis húszezer jól felszerelt, harcrakész lovast, akiket legalább hat esztendeig fenn kell tartanunk... nem kétséges, hogy ezek annyira kifárasztanák a törökök császárát, hogy tengertől tengerig megvédhetnénk (birtokainkat - R. Gy.) és legalább Szerbiát, vagy Rácországot visszafoglalhatnánk a kereszténységnek..."

3. „Azoknak a helyeknek az őrzésére, ahol a törökök a Császár Úr és a velenceiek földjére törhetnek, 8000 ember szükséges." Végül általános hadjárat esetére 20 000 katonát ígér hat hónapra és 12 000-et egész évre a magyar uralkodó.[7]

A tervezetből az tűnik ki, hogy Mátyás irreálisnak tartja az általános hadjáratot, utalása Uzun Haszán seregére figyelemre méltó, másfelől alábecsüli némileg a török erejét, mikor azt állítja, hogy „húszezer keresztény katona ötvenezer, sőt még annál is több törökkel szemben sikeresen ellen tud állni, s ezeket a keresztények könnyen el tudják látni és ki tudják egészíteni."[8] A tervezet azonban, mint erre még később visszatérünk, úgy véljük, Mátyás késői éveinek megváltozott politikai és hadászati nézeteiről árulkodik.

Mátyás - Galeotto Marzio néhány, inkább csak humanista, és ókortisztelő megjegyzésétől eltekintve[9] - csupán még egy írásában foglalkozott tisztán katonai kérdésekkel. Rangoni Gáborhoz 1481. március 10-én írt, sűrűn idézett leveléről van szó, ez azonban céljainkra nem használható, mivel csupán gyalogságának harcászati problémáival foglalkozik. Mindezek után nem marad más hátra, mint a *tényekből kikövetkeztetni* Mátyás hadászatának értékelését, döntéseinek helyességét. Módszerünk a földrajzi helymeghatározásnál régóta ismert háromszögeléshez hasonlítható. Két többé-kevésbé meghatározható feltételezésből kell kiindulnunk: 1. Milyenek voltak a katonai és politikai erőviszonyok Mátyás uralkodása idején (retrospektív *felülnézet*); 2. Milyenek voltak, illetve lehettek Mátyás ismeretei országa helyzetéről; melyek voltak a kor hadászati szokásai és elvárásai; milyen objektív és szubjektív tényezők befolyásolhatták döntései hozatalánál (korba ágyazódó *alulnézet*). Mindezeket a tényezőket figyelembe véve, a bizonytalan kiindulási alapokat tekintetbe véve kísérelhetjük csak meg, hogy állást foglaljunk Mátyás politikai-hadászati terveinek megítélésében.

6 Diplomáciai emlékek Mátyás király korából. 1458-1490. (Szerk.: *Nagy I. - Nyáry A.*) 1-4. k., Bp., 1875-1878. III. k. 435-437. o.

7 Uo.

8 *Ábel J.*: i. m. 224. o. Magyar fordításban: *Galeotto Marzio:* Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv. (Ford. *Kardos T.*) Bp., 1977. 32-33. o.

9 MKL II. k. 104-110. o. Magyarul: Magyar humanisták levelei, XV-XVI. század. (Vál., bev., jegyz. *V. Kovács S.*) Bp., 1971. 266-272. o.

Midőn 1458. január 24-én a rákosi országgyűlésen egybegyűlt rendek - a Hunyadi-párt nem csekély nyomására - királyukká választották az alig tizenöt - más források szerint tizennyolc - esztendős Hunyadi Mátyást, aligha jósolhatott bárki hosszú és eredményes uralkodást az ifjú uralkodónak. Magyarország külső és belső helyzete ugyanis egyaránt válságosnak tűnt a tárgyilagos szemlélő előtt. Tény, hogy az uralkodó tekintélyét és hatalmát a síron túl is növelte atyja, a törökverő hős Hunyadi János emléke és vagyona, mögé sorakozott a bárók és a nemesség nagy többsége, s természetesen mellé állt az oszmán-ellenes és a zavaros ligaharcokban egyaránt tapasztalt nagybátyja, Szilágyi Mihály is. Ha ezekhez még a törökellenes háborúkban közvetlenül, vagy közvetve érintett hatalmak - a pápa, Velence és Nápoly - valamint leendő apósa az ugyancsak nemrégiben megválasztott cseh király, Podiebrad György, támogatását, vagy legalábbis jóindulatát is hozzávesszük, *grosso modo* tiszta képet nyerhetünk a Mátyást támogató erők nagyságáról.

A mérleg másik serpenyőjébe azonban lényegesen nagyobb súlyok kerültek. Mátyás megválasztását sem III. Frigyes német-római császár, sem IV. Kázmér lengyel király nem ismerte el, mivel, különféle jogcímekre hivatkozva, maguknak követelték a magyar koronát, melyet egyébiránt III. Frigyes birtokában is tartott. S noha a lengyel uralkodó ekkor még nem igyekezett követelésének fegyverrel is érvényt szerezni, Frigyes császár annál aktívabbnak bizonyult. Kiaknázva magyarországi híveinek - Jiskra, a Garai, Újlaki, Szentgyörgyi és Kanizsai famíliák egyes tagjai - támogatását, 1459 tavaszán betört Nyugat-Magyarországra, és váltakozó sikerű harcokat vívott Mátyás híveivel.

Ennél veszélyesebbnek bizonyultak a Felvidék jelentős részét, ellenőrzés alatt tartó Jan Jiskra, egykori táborita kapitány harcedzett csapatai és a közéjük sodródott, bár gyakorta önállóan tevékenykedő cseh-huszita „testvériségek" (bratstvo). Mátyásnak és vezéreinek négyéves, áldozatos harcok árán sikerült csak megtörni ellenállásukat, s hívei közé fogadnia a Habsburg ügyhöz mindvégig hűséges vezérüket.[10]

Jiskra meghódolásával néhány ezer jól képzett, gyakorlott cseh harcos állt Mátyás szolgálatába, ők képezték a magvát a király egyik legjelentősebb, politikáját és hadászatát jelentősen befolyásoló eszközének, az állandó zsoldos hadseregnek.[11]

A legnagyobb veszély azonban a Bizáncot is meghódító, bár 1456-ban Nándorfehérvár alatt kudarcot vallott II. Mohamed hatalmas birodalma jelentette nemcsak a király, hanem az egész ország számára. A lavina gyorsaságával növekvő és egyre erősebbé váló oszmán birodalom a XV. század legjobban szervezett államapparátusával és egyik legjobb fegyveres erejével rendelkezett. Lakosságának létszáma ekkor 14-15 millió körül mozgott, hadseregének létszáma megközelítette a 250 000 főt.[12] II. Mohamed, a sokatmondó „Hódító" díszítő jelzővel illetett szultán, a birodalom igazi megalapítója alatt az oszmán hatalom még félelmetesebbé vált; egyik szomszédja sem érezhette magát biztonságban a török államháztartás fenntartásához elenged-

10 *Tóth Szabó P.:* A cseh-huszita mozgalmak története Magyarországon. Bp., 1912. 348-369. o.

11 *Tóth Z.:* i. m. 53-78. o. Magyarország hadtörténete. 1-2. k. (Szerk. *Liptai E.*) Bp., 1984-1985. I. k. 112-113. o.; *Gyalókay J.:* Mátyás a hadszervező és a hadvezér. In: Mátyás emlékkönyv. (Szerk. *Lukinich I.*) 1-2. k., Bp., 1940. I. k. 232-234. o.

12 *Babinger, F.:* Mechmed der Eroberer und seine Zeit. München, 1958. passim; *Werner, E.:* Die Geburt einer Grossmacht - die Osmanen. Berlin, 1966. 257-269. o.; *Rázsó Gy.:* Die Türkenpolitik Matthias Corvinus. *Acta Historica,* Tome 32. No. 1-2. 1986. 7-14. o.

hetetlenül szükséges állandó portyázásokkal és esetenkénti nagyobb méretű támadásokkal szemben.

Az oszmán hadsereg hatékonyságát - és veszélyességét - a harcba hívó, Allah országának kiterjesztésére buzdító, mohamedán vallás is fokozta. „És harcoljatok ellenük, amíg nem lesz több kísértés, s amíg a vallás egyes-egyedül Allahé"...[13] Akik hisznek és elvégzik a *higrát,* és harcba szállnak Allah útján, azok reménykedhetnek Allah könyörületében."[14] - hirdeti a Korán és az igazhívők evilági és túlvilági jutalom reményében szívesen fogadták Allah földi helytartója, az oszmán-törökök felséges császára harcba hívó szavait.

Az oszmán fenyegetéssel szemben részben a kereszténység védelmének közös jelszava, részben a veszélyeztetett országok összefogása nyújthatott némi védelmet. Természetes tehát, hogy az ifjú király, atyja nyomdokait követve[15], igyekezett ezeket az esélyeket megragadni. Reménykedése indokoltnak tűnt. Az 1459-ben pápává emelkedett nagy humanista, II. Pius pápa, már a következő évben Mantovában zsinatot hívott össze, melynek egyedüli programja egy új keresztes hadjárat megszervezése volt.[16] Ugyanekkor két török-fenyegette balkáni ország, a Havasalföld és Bosznia uralkodója is hajlott az oszmánok elleni közös fellépésre.[17]

Ez azonban nem segített Mátyás rövid távú gondjain. Mind 1458-ban, mind a rákövetkező évben híre járt, hogy Mohamed újból az ország kulcsa, Nándorfehérvár ellen készül. A sebtében összehívott országgyűlés elég ijedtnek és nagyvonalúnak bizonyult ahhoz, hogy tekintélyes számú haderőt ígérjen, s ígéretét be is tartsa.[18] 1458-ban pl. - a velencei követek nem feltétlenül szavahihető jelentései szerint - 80 000 fős hadsereg gyülekezett Nándorfehérvár védelmére.[19] A sereg harcértéke azonban meglehetősen csekély volt, főleg gyalogságban és az oszmánok rettegte nehézlovasságban.[20] Utóbbiakból Mátyás sürgősen ötszázat kért apósától, György királytól.[21]

Az oszmánok azonban, szerencsére, nem támadtak. Mohamed energiáit a szerb fejedelemség romjainak felszámolása kötötte le, így sem ideje, sem - feltehetőleg - kedve sem maradt arra, hogy hadait Nándorfehérvár ellen fordítsa.

1463-ig a belső és az osztrák fronton is rendeződtek a viszonyok. Részben pápai nyomásra, részben saját pillanatnyi esélyeinek csekély voltát belátva, III. Frigyes megbékélt Mátyással és a bécsújhelyi szerződésben 80 000 aranyért a koronát is visszaszolgáltatta.[22] Inkább pénzzel mint erővel Jiskra ellenállását is megtörték Mátyás kapitányai.[23]

13 Korán. (Ford. *Simon R.*) Bp., 1987. 8. szúra, 39. sor.

14 Uo. 9. szúra, 20. sor.

15 „Ceterum, ne inferiores videamur virtutibus paternis, eius vestigia sequi decrevimus, qui nuper hostem ipsum terrestri navalique prelio superatum trepidum recipere se in propria elegit." Mátyás levele III. Frigyes császárnak, 1458. április 14. MKL I. k. 6. o.

16 *Pastor, L.:* Geschichte der Papste im Zeitalter der Renaissance. Freiburg, 1904. Bd. 2. 15-197. o.; *Hicks, E.:* Pius II. und der Halbmond. Freiburg, 1941. 17-33. o.; *Setton, K.:* The Papacy and the Levant. Vol. 1-4. Toronto, 1978-1982. II. k. 225-259. o.

17 *Babinger,* i. m. 148-157. o.; *Iorga, N.:* Geschichte des Osmanischen Reiches. Bucuresti, 1919. 123-167. o.

18 *Franknói V.:* Hunyadi Mátyás király. 1440-1490. Bp., 1890. 93-95. o.

19 „In modo questo Ser. Re e per haver fra brevissimi giorni potentissimo exercito. Ebenche excisivi numeri se dica, tamen vedendo quello io vedo et intendendo di questo Regno per qualche cosa, credo e parme esser certo excedera LXXX milla fra da cavalli et da piedi, et maxime per il gran numero di Crucesignati." Thomasi velencei követ jelentése, 1458. október 9-én. Dipl. eml. I. k. 39. o.

20 *Gyalókay:* i. m. 251-252. o.; *Tóth:* i. m. 41-45. o.

21 MKL I. k. 4-5. o.

22 Teljes szövegét kiadta: *Nehring, K.:* Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum. München, 1975. 202-217. o.

23 *Fraknói:* i. m. 118-120. o.

A cseh vezér hódoltatásával egyidőben néhány ezer harcedzett katona került Mátyás szolgálatába, általuk az uralkodó a rendektől többé-kevésbé független fegyveres erő állt rendelkezésre, amely, mint a későbbiekben erre még visszatérünk, nagy mértékben befolyásolta későbbi politikáját is.

Összefoglalva Mátyás első éveinek hadászati problémáit, s értékelve megoldásuk stratégiájának eredményeit, le kell szögeznünk, hogy kényszerpályán mozgott, feladatait nem maga szabhatta meg, hanem a körülmények kényszerítették azok megoldására.

Nagy politikai és hadászati változtatásokra nem gondolhatott, meg kellett elégednie azzal, hogy felszámolja a belső ellenzéket, s felkészítse országát egy esetleges török támadás elhárítására, bár kételkedünk abban, hogy ezt eredményesen végre tudja hajtani, és végül szövetségeseket kellett találnia az oszmánok ellen.

Mindezeket a nyilvánvaló feladatokat korát meghazudtoló határozottsággal és céltudatossággal oldotta meg, bár azonnal hozzá kell fűznünk, hogy a körülmények szerencsés egybeesése folytán *tényleges* gondot és áldozatot csak Jiskra hadainak megfékezése jelentett az ország számára. Frigyes gyengének bizonyult ahhoz, hogy Mátyás uralmát veszélyeztesse, Mohamed pedig nem igyekezett kihasználni Magyarország nehézségeit.

E korántsem lebecsülendő „rutinfeladatok" megoldása során két olyan tényezőt figyelhetünk meg, amelyek már a későbbi érett Mátyás képét villantják elénk. Mindkettő a Jiskra-problémához kötődik: az ifjú király - a kezdeti sikertelen próbálkozások után - nem annyira erővel, mint inkább diplomáciai és főleg pénzügyi eszközökkel kényszeríti térdre azt a Jiskrát, akivel atyja kiváló hadvezéri talentuma és fiáénál lényegesen jobb serege ellenére sem boldogult; és megragadta az alkalmat, hogy a felvidéki csehek felfogadásával lerakja Európa harmadik állandó zsoldos hadseregének alapjait.[24]

Az 1463-64-es török háború mérlege

A mantovai zsinat elképzelései 1463-ra lassan tetté formálódtak. Mind a velencei Nagytanács, mind II. Pius pápa anyagi támogatást ígért - és küldött - Mátyásnak, s 1463. szeptember 12-én a Signoria és Magyarország támadó célú szövetséget kötött a török ellen, melynek értelmében a magyar hadak Boszniában, a velenceiek pedig Moreában támadást indítanak az oszmánok ellen.

A szerződés előzményeihez tartozik az is, hogy Tamás István bosnyák fejedelem, bízva a pápa és Mátyás ígéreteiben, 1463 tavaszán felmondta a vazallusi viszonyt a Portának. Mohamed lecsapott és néhány hónappal később betört Boszniába, elfoglalta Jajca várát, majd fejét vette a kezébe került szerencsétlen bosnyák uralkodónak.

A stratégiai fontosságú Jajca vára nagy fenyegetést jelentett a horvát véghelyek ellen, s Mátyásnak mindenképpen lépnie kellett határai biztonsága érdekében. Jelentősebb fegyveres erővel azonban még nem rendelkezett. Udvari csapatainak létszámát Giovanni Aymo, Velence

24 *Tóth:* i. m. 5-78. o.; *Rázsó Gy.:* A zsoldosság társadalmi és gazdasági alapjai és típusai Magyarországon a XIV-XV. században. HK 1961. 1. sz. 163-167. o.

követe 5000 gyalogosra és 2000 lovasra becsülte.[25] Az adat annyiban figyelemre méltó, hogy történelmünkben ez az első utalás arra, hogy egy hadseregen belül a gyalogság létszáma felülmúlja a lovasságét. Ez az erő azonban, a bárói bandériumokkal, a generalis exercitus-szal, a telekkatonasággal és egyéb kiegészítő csapatokkal együtt sem tette lehetővé, hogy Mátyás nyílt ütközetben mérje össze erejét a szultán számosabb és minőségben is legalább egyenrangú hadával. A mennyiségi fölényt legfeljebb nagyobb zsoldoskontingensek felfogadásával lehetett volna kiegyenlíteni, erre viszont Mátyásnak még nem álltak rendelkezésére megfelelő pénzügyi források.[26]

A fentiek figyelembevételével teljesen indokolt Mátyás ellenlépése: megvárja a szultáni sereg távozását és téli hadjáratban igyekszik Jajcát és néhány más boszniai és szerbiai várat az országhoz csatolni. Az oszmán hadsereg gyengeségének felismerése, vagyis az a tény, hogy a török csapatok zöme Kászim napján, azaz október 26-án befejezi a hadjáratot és feloszlik, Mátyás állandó fegyverévé vált, amelyet mindig sikerrel forgatott. 17 000 főnyi hadával 1463 késő őszén betört Boszniába, ostrom alá vette és mintegy hat hetes vívás után hatalmába kerítette Jajca várát és „sok más erődöt" birtokába vett.

A sereg még januárban visszatért Magyarországra. Mátyás ugyan a csehek felvidéki betörését hozza fel ürügyként II. Piushoz írt levelében a hadjárat félbeszakításáért, ám joggal feltételezhetjük, hogy nem is állt szándékában a támadást folytatni. Célját, Jajca elfoglalását elérte és szűkös anyagi forrásaiból sem telt három hónapnál hosszabb hadjáratot vezetni.

A következő év már korántsem bizonyult ennyire sikeresnek. Jajcát ugyan megvédte Hidvégi Székely János bátor csapata II. Mohamed hadával szemben, de a Mátyás vezette fősereg november 1-én futásnak is beillő visszavonulásban keresett menedéket Zvorniknál a közelgő szultáni had elől.[27]

Ez a tény világossá tette Mátyás előtt, hogy serege szultáni sereggel szemben még nem állja meg a helyét. Ugyanekkor a II. Pius meghirdette keresztes hadjárat is kudarcba fulladt, Ancona kikötőjébe csupán néhány velencei hajó érkezett s ezek is elvitorláztak, amikor értesültek II. Pius váratlan haláláról.

Mátyás ekkor még bízott a keresztes hadjárat folytatásában, ebben a szellemben küldött instrukciókat pápai követével, Janus Pannoniussal is.[28] Az új pápa, II. Pál azonban nem folytatta elődje oszmánellenes politikáját és csak némi anyagi támogatással és főleg szép szavakkal buzdította Mátyást további aktivitásra.[29]

A kereszténység másik fővédnöke, III. Frigyes császár sem mutatott túlságosan nagy buzgalmat az oszmánok elleni harcra. Tény, hogy mikor 1466-ban híre járt, hogy a szultán Nándorfehérvár ellen készül, Mátyás és Frigyes, a két természetes ellenség, szövetséget kötött egymás-

25 Dipl. eml. I. k. 228–229. o.

26 „Lo prefato Re de Ungeria de presente manda qua anno uno suo Ambassatore, qual dopoy andara a Roma, si extima, quel vegnia per dinari, non so sil fara lamenta de questo facto staro a vedere, come il sera zonto." Gerardo de Collis milánói követ jelentése Velencéből, 1465. december 10-én. MKL I. k. 376. o.

27 Mátyás beszámolóját II. Pius pápához 1. MKL I. k. 45–50. o.

28 „Hanc igitur, jamiam liber ab aliis, prosequrbar, huic nimirum vacare, huic denique omne studium omnemque operam accomodare me cepisse testimonio sunt ea, que his diebus superioribus a me gesta sunt; quibus dum occupatus interedem, et Christianorum inimicos a Christianis propulsarem, ecce ex patre altera infidi Christiani in superiores huius regni fines irruptione facta, occuparunt complures sedes et laticula ad usum latrocinii, ex eisque ibidem, in hac mea utilia absentia, plurima damna et nocumenta intulerunt." MKL I. k. 48. o.

29 „Littere, quaes nuper acceppimus, plurimam nobis admirationis causam prestitere, cum audiveremus serenitatem tuam . . . ad pacem cum perfidissimis Christi hostibus ineundam animum mentemque fexisse; quod certe omnio credere non possumus. Quis enim credat Mathiam, fortissimum Christi pugilem, ex patre progenitum qui totiens cum Turcis gloriosissime decertavit, proprio virtutis immemorem et domestice laudis nunc esse degenenerem?" MKL I. k. 124–125. o. – II. Pál levele 1465 tavaszáról.

sal az oszmánok ellen, ám a támadás elmaradván, a szövetség sem realizálódott. Egyébiránt kételkednünk kell abban, hogy a császár valódi veszély esetén be tudta, illetve be akarta volna váltani ígéreteit. A birodalom széteső stádiumban volt, 20 000 katonát is alig tudott kiállítani.[30] A fejedelmek egyébként sem ekkor, sem a későbbiekben nem sok hajlandóságot mutattak a tartományaikat ekkor még közvetlenül nem fenyegető oszmán hatalom elleni fellépésre, az Örökös Tartományok közül pedig csupán Stájerországot, Karintiát és Krajnát érte török betörés, a többiek - Alsó- és Felső-Ausztria, valamint a nem is közvetlenül Frigyes uralta Tirol - ezek megvédésében sem buzgólkodtak.[31]

A néhány esztendős török háborúskodás azonban mélyen hatott Mátyás későbbi terveire. Fel kellett ismernie, hogy országa önerejéből nem képes eredményesen harcolni az oszmánok ellen. Azt is látnia kellett, hogy szövetségesekre sem számíthat. Az anconai keresztes hadjárat gyászos véget ért, mielőtt elkezdődött volna, Bosznia egy része elveszett, az önálló bosnyák királyság eltűnt a történelem forgatagában és a Havasalföldön sokáig vitézkedő Vlad „Tepes" is meghátrálni kényszerült Mohamed hadaival szemben. Egyedül Velence vívta óvatos harcát Moreában és a tengeren, ám azt is biztosra lehetett venni, hogy a „Tengerek Királynője" csak addig harcol, míg ezt jól felfogott érdekei diktálják.[32]

A harcok lefolyása ugyanekkor más következtetésekre is kellett, hogy vezesse a királyt. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a jelen helyzetben a „Hódító" szultánnak sem ereje, sem alkalma sincs hazánk közvetlen fenyegetésére. A Balkán meghódítása még nem ért véget, s ugyanakkor Anatóliában is fenyegető helyzet állt elő. A karaman fejedelem ellenállását ekkor még nem sikerült letörni, s a turkomán Uzun Haszán személyében új és hatalmas ellenség fenyegette az oszmán birodalom ázsiai tartományait.[33]

Jajca megvédése egyben arra a következtetésre vezette a királyt, hogy erős várai, megfelelő külső támogatással, szultáni hadsereggel szemben is meg tudják védeni magukat.

Mindezeket, sajnos, csupán a későbbi tényekből tudjuk kikövetkeztetni. Mátyás politikai levelezése semmiről sem árulkodik, középpontjában mindvégig az oszmánok elleni lankadatlan harc marad, melyhez legfeljebb magyarázatul, vagy kiegészítésként a keresztény fejedelmek aknamunkájáról felhangzó panasz társul.[34]

Mátyás hadvezéri teljesítményét első nagy hadjáratában kedvezően bírálhatjuk el. Jól mérte fel a célokat és a rendelkezésre álló eszközöket, helyesen választotta meg akciói időpontját. Taktikai készségről sem most, sem a későbbiekben nem tanúskodott, ám zvorniki látványos visszavonulását - a hadseregen váratlanul úrrá levő pánik mellett - némi jóindulattal óvatosságnak is tekinthetjük: nem lett volna sok értelme felvenni a harcot az oszmán főerőkkel. (Egyébiránt a szultán fővezére, Mahmud pasa sem igyekezett kihasználni a kedvező alkalmat, s nem üldözte a lázas gyorsasággal visszafelé igyekvő magyar hadat.)

30 *Frauenholz, E. V.:* Entwicklungsgeschite des deutschen Heerwesens. Bde 1-4. München, 1935-1938. Bd. 2/1. 92-95., 294-304. o.

31 *Nehring, Mattias:* i. m. 116-118. o.; *Rázsó, Gy.:* Die Feldzüge des Königs Mattias Corvinus in Niederösterreich. Wien, 1973. 13-17. o.; *Trajlic, S. M.:* Vrana pod turskom opravom. Zadar, 1962. 337-338. o. (Institut Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjenosti u Zadru. Radevi Instituta sv. IX. srt.; *Jug, S.:* Turski napadi na Krajnsko in Primorsko. Ljubbjana, 1945.

32 *Lane, Fr.:* Venice. A Maritime Republic. Baltimore-London, 1973. 225-239. o.; *Kretschmayer, H.:* Venedig und Ungarn. Padova, 1925. 127-148., 198-207. o.

33 *Rázsó:* Die Türkenpolitik... i. m. 26-28. o.; *Werner:* i. m. 317-328. o.; *Babinger:* i. m. 232-247. o.

34 „Wenn er (der Kaiser - R. Gy.) vermugen hat die Turcken und annder der reichs fursten, wo im verfolgt wurde, gerne zu widerwerigkeit und ungunst wider uns raiczte und liede." Részlet Mátyás 1484. november 10-én kelt leveléből. MKL II. 282. o. Ugyanezzel foglalkozik MKL I. k. 45-50., 52-53., 54-55., 62-63.; II. k. 139-142., 161-162., 188-189., 294-299. o. stb.

A fordulat - a cseh háború motivációi

Az oszmánok viszonylagos passzivitása, párosulva a keresztes buzgalom nyilvánvaló ellankadásával, mélyreható fordulatot idézett elő Mátyás hadászati elképzeléseiben. A tény nyilvánvaló: mind a pápák eleinte szelídebb, később egyre szigorúbb hangvételű levelei, mind külső és belső ellenfeleinek vádjai egyaránt azt bizonyítják, hogy Mátyás elhanyagolja az Európa szempontjából létfontosságú oszmánellenes védelmet és tekintélyes haderejét keresztény országok hódítására fecsérli.[35] Mások, kortársak és későbbi szerzők egyaránt, az ország népének könyörtelen kizsákmányolását vetik szemére.[36]

A kortársak és az utókor főleg cseh háborúit bírálja: felesleges, időt, emberéletet és pénzt pocsékoló önös kalandnak nevezik és felróják a királynak a déli végvárrendszer elhanyagolását, Nagyvárad 1474-es megsarcolását, s a szinte évenkint megismétlődő oszmán betörések elleni más kudarcokat.[37]

E gondolatok java része „felülnézetből", a későbbi tények - a cseh háború félsikere, sőt a fél évszázaddal későbbi mohácsi katasztrófa - ismeretében fogant, s olyan ismereteket tételez fel Mátyás számára, amelyekkel a király még nem rendelkezhetett. Ezzel magyarázhatók egyébként azok az okfejtések is, amelyekkel az egyes szerzők indokolást keresnek Mátyás politikai és katonai irányváltására. Többen, mint Szekfű Gyula és nyomában Joó Tibor, Mátyás renaissance egyéniségében, túlburjánzó hatalomvágyában vélik felfedezni a mozgatóerőt,[38] míg mások megelégednek a későbbi tényekből adódó következtetésekkel, elhibázottnak, túlméretezettnek tekintik Mátyás vállalkozásait.[39]

Ismét mások, főleg marxista szerzők, magukévá téve a cseh történetírás - kétségtelenül indokoltan ellenséges - Mátyás-képét, különbséget tesznek a cseh és az osztrák hadjáratok között, s az előbbiekre rányomják a középkori háborúkra nézve meglehetősen anakronisztikus „igazságtalan" jelzőt.[40]

A vádak igazságtartalmát részben elismerve mégis indokoltnak látjuk, hogy egy eleddig fel sem merült „alulnézeti" szempontra felhívjuk a figyelmet. Ez pedig az a tény, hogy Mátyás szinte véletlenül, mint erre a korábbiakban utaltunk, jelentékeny, a bárótól és rendektől csak közvetetten függő zsoldossereg urává lett.

35 L. 5. sz. jegyzet, továbbá *Károlyi Á.:* Adalék Frigyes császár és Mátyás király viszályai történetéhez. TT 1902. 228-233. o.; *Nehring:* i. m. 159-160., 180-181. o.

36 Még a Mátyáshoz igazán lojális Bonfini is arról ír, hogy „azzal vádolták a királyt, hogy a jogosnál nagyobb, szokatlan adókkal sújtja a népet, hogy a főurakat és nemességet folytonos háborúkkal kimeríti, hogy háborút háborúra halmoz, s hogy nem szereti a békét és nyugalmat." *Bonfini:* (*Geréb L.* fordítása) 343. o. Még keményebb vádakkal illeti *Heltai Gáspár:* Magyar Krónika, 139. o. és a Dubnici Krónika ismeretlen szerzője is: Chronicon Dubnicense. (Ed. *F. Mátyás.*) Vindobonae, 1823. 200. o.

37 „De törvények és jogok fölé helyezve a salus rei publicae elvét, ennek következményei gyakran összeütközésbe hozták a közszabadságokkal, a nélkül, hogy biztosítania sikerült volna a közjólétet." *Fraknói V.:* Vitéz János esztergomi érsek élete. Bp., 1879. 206. o. Az újabb szerzők közül Mátyás cseh politikáját élesen bírálja: *Elekes L.:* A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Bp., 1964. 258. o.

38 L. bővebben *Rázsó:* Die Türkenpolitik... i. m. 4-6. o. és az ott felsorolt irodalom.

39 Uo.

40 Az egyébként teljesen felesleges megkülönböztetést többekkel együtt a jelen tanulmány szerzője sem vetette el. *Rázsó Gy.:* Mátyás zsoldosseregének hadművészetéről. HK 1958. 1-2. sz. 142-145. o.

A zsoldosság, mint már ezt a középkorban is felismerték, nagyon is kétélű fegyver. A közép- és újkor fordulójának nagy katonai teoretikusa, egyben a zsoldosság elkeseredett ellensége, Niccolo Machiavelli találó megállapítása szerint „a zsoldos hadsereg vagy nagy és félelmetes, akkor kiállhatatlan és álnok, vagy kicsi és gyenge, akkor pedig semmit sem ér."[41] Nos, ezzel az egyszerű szavakkal megfogalmazott problémával századokon át küzdöttek a középkori államok és uralkodók. Nem véletlen, hogy bár mindenki valamiféle orvosságot javasolt a zsoldosság ellen, mégis, egészen az állandó hadseregek megszervezéséig, senki sem tudott mást alkalmazni helyette.

A lovagi harcmód és hadsereg korszerűtlenné válásával, a gyalogság szerepének növekedésével és nem utolsósorban a tűzfegyverek gyors elterjedésével, együtt járt a zsoldosság térhódítása, nélkülözhetetlenné válása. Nélkülük reménytelen volt háborút kezdeni, létük vagy hiányuk döntő mértékben befolyásolta a politikát. Nem egy olyan háborúról tudunk, amelyet azért vívtak, hogy elfoglaltságot találjanak egyébként kifizethetetlen zsoldosaiknak. 1365-ben pl. V. Orbán keresztes háború plánumának fő indítéka abban rejlett, hogy megszabadítsa és a törökök ellen vigye Itáliából a sáskaként elszaporodott zsoldoshadakat.[42] Amikor pedig a tüneti kezelés, az állandó zsoldoshadsereg, Franciaországban megszületett, a feleslegessé vált elbocsátott zsoldosokat még egy utolsó rablóhadjáratra irányították Elszász ellen.[43]

Az állandó, vagy időszakos zsoldossereg költségei viszont az állam anyagi forrásainak zömét igénybe vették.

Mátyás jövedelme a cseh háború előtt nem érte el a 400 000 aranyforintot, s ha csupán 10 000 főnyi zsoldost tart állandóan fegyverben, ez még havi 3 arany zsoldot figyelembe véve is, évi 360 000 aranyforintot jelent.

Természetes ezek után, hogy minden középkori, fiskálista szemléletű uralkodó holt tőkének tekintette a felhasználatlan zsoldoscsapatokat, s igyekezett valahol hasznosítani képességeiket. E gondolatot adja egyébként Bonfini is Mátyás szájába, amikor igyekszik meggyőzni vonakodó báróit a cseh háború szükségességéről. „Gondoljátok meg, mi a hivatástok, mik a törekvéseitek. Magyarországon az emberek három csoportra oszlanak: egyik istennek szentelve a vallás dolgaiban tevékenykedik, a másik vitézkedik, a harmadik a földet műveli. Nem nyugtalanít benneteket a különböző tudományok tanulása, a mindenféle mesterség, a kereskedés. *Nagy részetek fegyvert visel, s ha folytonosan zsoldos szolgálatba nem álltok, tisztességgel meg nem élhettek.* (Kiemelés tőlem - R. Gy.) Ha otthon időztök, az ínséget nem bírjátok; állandóan erőszakon, rabláson, lázadáson jár az eszetek. Higgyétek el, veszedelmes nektek ez a nyugalom: a természet hadakozásra rendelt titeket."[44]

Ezek Bonfini szavai, ám kétségtelen, hogy Mátyás sem találhatta volna el jobban a lényeget: mind a katonának, mind a királynak szüksége van arra, hogy a hadserege harcban edződjék, zsákmánnyal, hódításokkal szolgálja meg zsoldját.

41 *Machiavelli, N.:* A firenzei köztársaság rendelkezései a firenzei sereg kilenc tisztből álló testületének megalkotására. 1506. december 6. In.: - Művei, II. k. 439. o.

42 *Sautier, A.:* Papst Urban V. und die Söldnerkompagnien in Italien in der Jahren 1362-1367. Zürich, 1911. 41-53. o.; *Setton:* i. m. II. k. 248-287. o.

43 *Lot:* i. m. II. k. 178-182. o.

44 *Bonfini:* i. m. 149. o. (*Geréb L.* fordítása)

Huzamosabb ideig valóban egyetlen állam sem engedhette meg magának, hogy háború nélkül tartsa el drága zsoldosait. Vizsgáljunk meg néhány történelmi példát. A Magyarországnál lényegesen fejlettebb Anglia 1453-ban elvesztette a százéves háborút Franciaországgal szemben. A kontinensről visszaáramló vert hadak adták az alig két esztendővel később kirobbanó „Rózsák háborúja" néven ismert belső hatalmi harc emberanyagát. Vagy vegyük a kontinens egyik leggazdagabb és leghatalmasabb fejedelmét, a szintén állandó zsoldoshadat fenntartó Merész Károly burgundi herceget. Országa egységesítése és hatalmának növelése érdekében számos háborút vívott Franciaországgal, a Német Birodalommal, majd - végzetére - a svájci kantonokkal is. Egyedül a korabeli Európa leggazdagabb és leghatalmasabb fejedelme, a francia király engedhette meg magának azt a luxust, hogy évtizedeken át, viszonylagos békében, jelentékeny fegyveres erőt tartson zsoldjában. (N. B. négy évvel Mátyás halála után a francia hadsereg is akcióba lépett, s több mint fél évszázadon át kemény és veszteségteljes harcot vívott Itália birtokáért és az európai hegemóniáért.)

A felsorolt példák „felülnézetből" riasztónak tűnnek, mivel mindegyik katasztrófával, vagy legalábbis súlyos veszteségekkel ért véget. A kor szemszögéből nézve viszont természetes, bár hiányos információs anyagra épült döntési mechanizmusokkal állunk szemben.

Az így kialakult modelltől Mátyás sem szándékozott eltérni. Egyre ütőképesebbé váló hadseregét kamatoztatni kívánta, csupán az a kérdés merülhetett fel benne: hol és mi célból? A válasz látszólag adott: a kereszténységet fenyegető oszmán hatalom ellen. Ezt sugallta környezete, erre ösztökélték Európa uralkodói. Azt viszont már az 1463-64-es hadjárat tisztázta, hogy a „kereszténység Szent Ügye" nem több propagandaszólamnál, amelyet senki sem vesz komolyan. Állításunk bizonyítására úgy véljük, egyetlen példa is elegendő. 1476-ban IV. Sixtus pápa ismét keresztes háborúra toborozta Európa fejedelmeit, többek között Merész Károly herceget is. Azzal biztatta, hogy csatlakozzon a nagy nyugat-európai sereghez, melyet - a pápa elképzelései szerint - XI. Lajos, francia király személyesen vezetne.[45] Az a XI. Lajos, aki már több mint egy évtizede óta igyekszik a burgundiai állam terjeszkedését meggátolni, s akit Merész Károly legnagyobb ellenfelének tart. Nem valószínű, hogy a pápa ne lett volna tisztában kettőjük viszonyával, mégis, a keresztes háború aklába kívánta terelni a két makacs ellenfelet, ami azt látszik bizonyítani, hogy maga sem vette komolyan saját elképzeléseit. Európa nagy része valójában közömbös maradt a török veszedelemmel szemben, s ezt nem is róhatjuk fel fejedelmeinek, kiknek országát közvetlenül nem fenyegette a török hódítás, vagy portyázás veszélye.

A déli határon kialakult labilis erőegyensúlyi helyzet Mátyást is meggyőzhette arról, hogy nagyarányú oszmán támadásoktól nem kell tartania. Annak viszont semmi értelme sem lett volna, hogy állandó aktivitással, netán nagyszabású támadással kihívja maga ellen a szultán haragját. S a későbbi események „felülnézetből" is igazolják Mátyás török politikájának helyességét.[46]

Podiebrad György egyre romló viszonya a Szentszékkel jó lehetőségnek tűnt Mátyás haderejének hasznosítására. A császárral kötött szövetsége, valamint a cseh katolikusok ígéretei

45 Archivio Segreto Vaticano. Arm. 12. 67-68. ff. IV.. Sixtus levele Merész Károly burgundiai fejedelemnek 1476. június 14.

46 A status quo megtartását célzó szabácsi, majd később az 1480-81-es portyázó hadjárat nem váltott ki megtorló intézkedéseket a szultán részéről. A szultánok katonapolitikájára l. részletesebben: *Inalcik:* The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600. London, 1973. 55-120. o.

pedig azt a látszatot keltették benne, hogy támadása gyors és teljes sikert biztosít számára. Azt tudta, hogy régi ellenlábasa, IV. Kázmér lengyel király tart hatalmának erősödésétől, de úgy vélte, hogy egyfelől a pápai és császári diplomácia, másfelől a német lovagrend, illetve a mindjobban erőre kapó orosz birodalom meggátolja a lengyel királyt, hogy a csehek segítségére siessen.

A hadjárat előkészítésénél egyetlen momentumot kívánok kiragadni, melyet Mátyás valamennyi háborújánál fellelhetünk: a hátország biztosítását. 1467-ben leverte az erdélyi lázadást és betört a lázadókat támogató Nagy István moldvai vajda országába. Bár a hadjárat során egy rajtaütésnél élete is veszélybe került, a feladatot mégis megoldotta, a moldvaiak nem támadtak, s később közösen harcoltak Mátyás csapataival az oszmánok ellen.

Az 1468-ban kirobbant és végeredményben az 1478-as olmützi (Olomouc) békével lezáruló cseh háború, mint ismeretes, nem igazolta teljes mértékben Mátyás várakozásait. Sikerült ugyan Morvaországot és Sziléziát meghódítania, s magát Csehország királyává koronáztatnia, az ország nagy részét mégsem tudta uralma alá hajtani.

A félsiker, netán kudarc okai nyilvánvalóak: a cseh ellenállás a vártnál lényegesen erősebbnek és hatékonyabbnak bizonyult, a császári segítség elmaradt, a lengyel haderő mégis beavatkozott a küzdelembe. Mátyás tehát rosszul mérte fel az erőviszonyokat, nem látta előre a számára kedvezőtlen fejleményeket. Katonai téren egészen 1474-ig sem nagyobb hibát, sem látványos bravúrt nem követett el, hadjárata kevés, váltakozó sikerű nyílt csatából és elhúzódó várostromokból állt, mint a kor szinte valamennyi háborúja.

Az elmaradt, vagy legalábbis nem kielégítő hadi sikerek és az erőviszonyok kedvezőtlen fordulata azonban kétszer is egész létét és uralkodását fenyegető válsághelyzetbe sodorta Mátyást. 1471-ben Vitéz János, atyja egykori tanácsadója összeesküvést szőtt ellene, a trónt Kázmér lengyel hercegnek ajánlotta fel. Mátyás gyorsan és nagyvonalúan úrrá lett e nehéz helyzeten. Az összeesküvőket elzáratta, Kázmér csapatait pedig Nyitra várába szorította, és 1472 januárjában - a herceg elmenekülése után - megadásra kényszerítette. Mátyás mindvégig erélyesen és határozottan járt el, helyzetét azonban nagyban megkönnyítette az a körülmény, hogy az ország lakossága hű maradt hozzá, s hívására zászlói alá sorakozott.[47]

Mátyás hadvezéri talentumát leginkább az 1474-es válsághelyzet bravúros és elegáns megoldásában fedezhetjük fel. Látszólag csupán egyetlen tartomány, Szilézia sorsa forgott kockán, a valóságban ennél sokkalta nagyobb volt a tét. Még 1474 januárjában Ali szendrői bég csapatai feldúlták és kifosztották Nagyváradot. Az eset országos felháborodást váltott ki, a rendek megtagadták az immár rendszeressé váló rendkívüli adó beszolgáltatását a király kincstárába.[48] Mátyásnak tehát nem maradt pénze katonái kifizetésére.[49]

Ő azonban nem vesztette el a fejét és 1474 szeptemberében alig 8-10 000 főnyi, tisztán zsoldosokból álló seregével Sziléziába vonult, hogy megvédje Kázmér lengyel és Ulászló cseh király hadaitól. Első lépésként kifüstölt néhány rablólovagvárat és ezzel megnyerte a tartomány lakosainak bizalmát. (Hátország biztosítása.)

47 *Bonfini:* i. m. 177-182. o.; *Fraknói:* Vitéz János. i. m. 212-214. o.

48 Magyarország hadtörténete. I. m. I. k. 120-121. o.

49 „Mathias Heerleute sagten ihren Wirten in den Hebergen, dass sie Gott sollten denken, dass ihnen nicht darzu genommen würde alles, das sie haben, der König were ihnen schuldig, muesten sie ie von seinen Unthertanen nemen." *Eschenloer, P.:* Chronik der Stadt Breslau. Breslau, 1887. II. k. 304. o. (Scriptores Rerum Silesiacarum)

Felhasználva az erősen iparosodott Szilézia városait, seregét számos városba és várba csoportosította, ám előzőleg teljesen elpusztította a termést és a takarmányt, katonáival a városokba terelte a vonakodó falusi lakosságot. Ismerte az ellenfél erejét és gyengeségeit, ehhez szabta haditervét is: tudta, hogy a lengyel hadsereg lovasságban erős, ám tüzérségben gyenge, nem alkalmas várostromokra. Számításaiban döntő szerep jutott az időtényezőnek. Nem kívánta nyílt csatában felvenni a harcot a legalább négyszeres túlerővel felvonuló ellenféllel, arra várt, hogy az élelem- és a takarmányhiány aláássa a cseh-lengyel sereg ellenálló erejét.

Számításaiban nem csalatkozott. A lengyelek lassan, az elemi biztosítási szabályokat teljesen figyelmen kívül hagyva vonultak Boroszló (Wroclaw), a tartomány fővárosa felé, ahol Mátyást sejtették, s közben elmulasztották ostromzár alá vonni a környező városokat, elsősorban Ohlaut és Brieget.[50]

A lengyel haderő október 13-án ért Boroszló alá. Itt Mátyás, szileziai milíciával megerősített csapatai felkínálták az ütközetet, de a magyar tüzérség hatékony tüzétől megriadt lengyel hadak nem éltek az alkalommal, nem rohanták meg Mátyás csapatait, kísérletet sem tettek a város azonnali elfoglalására.[51]

Ezzel utolsó esélyüket is eljátszották, mivel Mátyás szétszórt csapatai nem elégedtek meg a passzív védelemmel, hanem adandó alkalommal ellencsapást mértek a lengyelek kisebb különítményeire, s főleg élelmiszerszállító oszlopaira. Pár nappal a „körülzárás" után Mátyás erősítést kapott, néhány szileziai főúr csapatai csatlakoztak seregéhez. Ez már nagyobb vállalkozást is lehetővé tett. Két csapatot is küldött, Szapolyai Imre, illetve Kinizsi Pál vezetésével, Lengyelország ellen. Szapolyai Nagylengyelországot dúlta, míg Kinizsi csapatai egész Krakkóig nyomultak előre.

Már november elején válságosra fordult az időközben csehekkel is erősödött lengyel hadsereg helyzete. Sem élelem, sem takarmány nem állt rendelkezésre, s az sem segített, hogy táborukat áthelyezték Boroszló másik oldalára, remélve, hogy ott ennivalót és lótápot lelnek. Csalódniuk kellett, mivel itt is ugyanezzel a veszéllyel találták szembe magukat, Mátyás gyors és hatékony csapataival, melyek lehetetlenné tették a lengyel tábor ellátását. November 18-án újabb csapás érte a Jagellók hadát. A csehek megunták az éhezést és hazamentek. Előzőleg azonban felgyújtották táborukat, a szél átvitte a tüzet a lengyel táborra, amely szintén porig égett.

Az ostromló sereg tehát csapdába került, s Kázmérnak nem maradt más hátra, mint hogy fegyverszünetet kérjen ostromlott ellenfelétől. Mátyás nagylelkűnek bizonyult és december 9-én létrejött a fegyverszünet, sőt élelemmel is ellátták az éhező lengyeleket. Az események hű krónikása, Peter Eschenloer boroszlói jegyző, Mátyás odaadó híve, ezért a gesztusért neheztelt a királyra, azt állítja, hogy az egész lengyel hadsereg már a kezében volt, mégis futni engedte.[52]

Nem adhatunk igazat a derék boroszlói jegyzőnek. A lengyel hadak, bár 7-8000 embert vesztettek a harcok során, s a csehek is elhagyták őket, még mindig mintegy háromszoros túlerőben voltak, s nyílt csatában könnyen győzhettek volna Mátyással szemben, s azzal is számolni kellett, hogy az éhező, elkeseredett csapatok, minden erejüket összeszedve, Boroszlóra támadnak.

50 A szileziai hadjárat feldolgozásai közül 1. *Gyalókay J.:* A szileziai hadjárat, 1474. HK 1940. 1. sz. 1-19. o.; *Tóth:* i. m. 154-177. o.; *Grünmann, J.:* Geschichte Schlesiens. Breslau, 1894. 247-263. o.

51 *Gyalókay:* i. m. 8. o.; *Eschenloer:* i. m. II. k. 314-317. o.

52 *Eschenloer:* i. m. II. k. 314. o.

Mátyás *nem* vívott totális háborút Kázmér vagy Ulászló ellen, *nem* állt szándékában megsemmisíteni erőiket. Célját olcsón, nagyobb vér- és anyagi áldozatok nélkül elérte, tökéletesen megvalósítva tervét: megvédte Sziléziát.[53]

A hadjárat pontos megtervezése és tökéletes végrehajtása Mátyás ragyogó stratégiai érzékét bizonyítja. Sikere páratlan a hadtörténelemben: soha nem fordult még elő, hogy egy többszörös túlerőben levő ostromló fél békéért könyörögjön körülzárt ellenfelétől.

A győzelem Mátyás hazai helyzetét is megszilárdította: a rendek siettek szerencsekívánataikkal uralkodójuk elébe és természetesen a visszatartott adót is rendelkezésére bocsátották.[54]

A cseh háború mérlegét megvonva meg kell állapítanunk, Mátyás nem szenvedett katonai kudarcot. Uralma alá vonta Morvaországot és Sziléziát, s tartományait hadászati remekművel meg is védte. Néhány elgondolkoztató jelenséget mégis meg kell említenünk. Elsőként: megérte-e egyáltalán a nyereség a belefektetett ember- és anyagi áldozatokat? Erre a kérdésre lehetetlen egyértelmű választ adnunk. Tény, hogy a tartományok mintegy évi 130 000 aranyra becsülhető adója nem fedezte a hadikiadásokat. Másfelől azt is el kell azonban ismernünk, hogy e két gazdag, iparilag fejlett tartomány megszerzése nagyban megnövelte - egy időre - Magyarország gazdasági erejét és elsőrendű piacot jelentett a hadsereg feltöltésére is.

Másik meggondolásunk, amelyre egyértelműbb választ adhatunk, a hadjáratok politikai mérlege. Ezt határozottan negatívan kell értékelnünk. Elsőként a politikai erőviszonyok rossz felméréséért hibáztatható a magyar uralkodó. Nem mérte fel azt a tényt, hogy bár a törökellenes harc szempontjából Magyarország erősödése kedvező lenne, ez valójában másodlagos tényező az európai politikában. Sem Frigyes császárnak, sem Kázmér királynak nem állt érdekében Mátyás hatalmának növekedése, ezt tőlük telhetően meg is gátolták, másfelől a német fejedelmeket is riasztotta, Mátyás gyors és mohó előretörése. Bátortalan kísérleteivel e fejedelmek megnyerésére kudarcot vallott, amikor, még 1469-ben évi 200 arannyal meg akarta nyerni a szász hercegek jóindulatát, ezek „nem vagyunk zsoldosok" kiáltással utasították vissza az ajánlatot.[55] A német fejedelmek bizalmatlansága, melyben később szinte egész Európa osztozott a későbbiekben, méginkább nehezítette Mátyás nagyralátó terveinek megvalósulását.

Propagandaháború a déli végeken

Mind a hazai, mind a nemzetközi közvélemény nyomása arra kényszerítette Mátyást, hogy aktívabban lépjen fel az oszmánok ellen. Egy alkalmat máris elszalasztott: a turkomán Uzun

53 1478-ban békét köt Ulászlóval, aki - III. Frigyes minden erőfeszítése ellenére - támogatja Mátyás törekvéseit a német királyi cím elnyerésére. *Grieger, R.:* Filipecz, Johann, Biscof von Wardein. Diplomat und Könige Matthias und Wladislaw. München, 1982. 89-106. o.

54 *Grünmann:* i. m. 265. o.; Politische Korrespondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus. (Hrsg. v. *B. Bronthal - W. Wendt)* Breslau, 1893-1894. Bd. I. 48-48., 133. o.; Bd. II. 199-200. o.; *Fügedi E.:* Mátyás király jövedelmei. *Századok,* 1982. 2. sz. 494. o.

55 „Danach erbot er sich, uns aus besonderer Gunst mit Freudschaft jahrlich 200 ungarische Gulden zu verschreiben, nicht für Hilfe oder Heeresfolge, sondern er wollte nur unseren Rat, nachdem er das Reich zu Böhmen angenommen hatte... Wir rieten ihm gerne, umsonst seine Verschreibung begehrten wir nicht... (sagend) wir waren keine Söldner." Frigyes szász herceg Albert Achilles brandenburgi őrgrófnak, 1469. június 17. *Haining, E.:* Albrecht Achilles, Markgraf von Brandenburg. Hamburg, 1982. 94-95. o.

Haszán, velencei ösztönzésre, még 1471-ben támadást indított Anatóliában. Mátyás semmit sem tett, igaz egészen 1475-ig nem is tudott tenni a turkomán nagyúr megsegítésére, pedig egy kétfrontos háború még II. Mohamednek is komoly gondot jelentett volna.[56]

Jóllehet Mátyás jövedelmei ezidőtájt már megközelítették az évi félmillió aranyforintot, még 1475-ben sem tudott sereget vezetni a török ellen. Húzódozásának indokaként a császár aknamunkáját jelölte meg, aki, mint ezt egy augsburgba küldött levelében írja: „(a császár) a török segélyt nem a törökök, hanem a magyar király és szövetségesei ellen" kívánja felhasználni.[57] Ugyanez a vád ismétlődik a IV. Sixtushoz és néhány más európai fejedelemhez intézett leveleiben, kiegészítve azzal az egyébként igaz ténnyel, hogy sehonnan semmi számottevő segítséget sem kap az oszmánok elleni harcban.[58]

Az 1475-ös év mégsem telt el török harc nélkül. Sikertelen tárgyalási kísérlet után év végére Mátyás jelentős hadat gyűjt össze és megindul az 1471-ben emelt oszmán erőd, a dunaparti Szabács ellen.[59] Számos kutató, köztük a nagytekintélyű Tóth Zoltán is úgy véli, hogy ezúttal Antonio Baduario velencei követ leírása alapján pontos képet nyerhetünk a magyar sereg létszámáról és összetételéről.[60] Baduario adatai azonban annyira magasak, hogy vagy manipuláltak, vagy pedig, és ez valószínű, nem erre a hadjáratra vonatkoznak.[61] A jeles diplomata ugyanis a magyar hadsereg létszámát mintegy másfélszázezer főre becsüli - igaz a morva, szileziai és

56 *Braunmann:* i. m. 149-150. o.; *Setton:* i. m. III. k. 347-358. o.; *Werner:* i. m. 318-348. o.

57 *Fügedi:* i. m. 1982. 495. o.

58 *Nehring, K.:* Quellen zur ungarischen Aussenpolitik in der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts. Bp., 1976. 47. sz. (Klny. a *Levéltári Közlemények* XLVII. évfolyamából, Bp., 1976)

59 „Verum cum hortaremus per litteras dominum impreratorem, ut suspensis interim guerris que inter nos habentur mandaret suis gentibus convenire cum nostris quando adventus Thurcorum sentitur, ... litteris nostris ne unum verbum quidem respondit." Mátyás levele Veronai Gáborhoz, szentszéki követéhez, 1480 augusztus. MKL II. k. 44. o. Hasonló szellemben: MKL I. k. 122-123., 195-196., 318-320., 333-338.; II. k. 90-95. o.; *Nehring:* Quellen... i. m. 91., 99., 121., 129., 142., 160., 166., 202. sz.

60 TT 1885. 762-764. o.; Dipl. eml. II. k. 282. o.; *Tóth:* i. m. 182-183. o.

61

Cseh-morva-szileziai nehéz lovas	6000	
magyar nehéz lovas	10 000	
könnyű székely lovas	16 000	
erdélyi urak és nemesek csapatai	?	
moldvai lovasság	12 000	
havasalföldi lovasság	8000	
szerb lovasság (a naszádok védelmére)	5000	
	57 000	lovas
cseh típusú gyalogság	10 000	
magyarországi gyalogság	4000	
erdélyi nemesek gyalogsága	?	
puskások	2000	
erdélyi románok	2000	
moldvai gyalogság	20 000	
havasalföldi gyalogság	30 000	
	68 000	gyalogos

Összesen - az erdélyi nemesi katonaság nélkül - 124 000 katona!

Az adatok egyik hadjáratra sem illenek: havasalföldiek sem Szabács ostrománál, sem 1480-81-ben nincsenek, a moldvaiak is csupán 1480-ban vették ki a részüket Mátyás török hadjáratából. Egyetlen hadjáratot tekintve a magyar, ill. cseh-morva-szileziai kontingens lovasainak és gyalogosainak a számát is sokalljuk, bár megjegyezzük, hogy az ország hadi potenciálja az itt említett 35-40 000 főnél azért magasabb volt.

román segélycsapatokkal együtt.[62] Egyetlen adata jelzi csupán, hogy netán mégis 1475 őszéről ír, t. i. az általában jól tájékozott Eschenloerrel egybehangzóan a magyar király folyami erejét 330 hajóra becsüli.[63] A sereglétszámot azonban mindenképpen eltúlzottnak tartjuk, 150 000 katonával ugyanis egyfelől valóban meg lehetett volna indulni döntő csatát keresve Mohamed hadai ellen, másfelől Ausztriát is alig egyetlen esztendő alatt térdre kényszeríthette volna. Magyarország hadi potenciálját Mátyás uralkodása alatt 65–70 000 katonára becsülhetjük, s ehhez bármiféle segélyhadat és újonnan felfogadott zsoldost is hozzászámítva, legfeljebb 100 000 fős létszámig juthatunk el. A kor ellátási, pénzügyi és vezetési viszonyai azonban kizárták ekkora fegyveres erő fenntartását és mozgatását. Ennek figyelembevételével ki kell jelentenünk, hogy a velencei követ adatait még tájékoztató jellegűnek sem tekinthetjük, s azt is meg kell fontolnunk, hogy a sereg arányaira nézve le tudunk-e belőlük vonni bárminemű következtetést.[64]

A hadjárat menete azt látszik indokolni, hogy a király legfeljebb 18–20 000 fős hadsereggel vonult a török ellen. A hadjárat többször is hangoztatott célja Szendrő várának elfoglalása lett volna, amit – a király szerint – a Duna jégzajlása akadályozott meg csupán.[65] Véleményem szerint ezúttal is Mátyás újabb propagandafogásával állunk szemben, melynek a kortársak és a későbbi történetírók is hitelt adtak.[66] Szendrő várának, a szerb fejedelemnek egykori székhelyének elfoglalása ugyanis feltétlenül kiválthatta volna a török nagyerejű ellencsapását, melyre, a császárral szembeni egyre feszültebb viszonyt tekintve, Mátyásnak semmi szüksége sem volt. A fegyverszünet idején, tehát törvénytelenül emelt Szabács megvívása azonban semmiképpen sem borította volna fel a hatalmi status quo-t a déli végeken. A Száva partján épült Szabács megsemmisítése ugyanakkor a déli végvárrendszer erősítését hozta magával, mivel a török erősség egyfelől lehetővé tette portyázók beszivárgását a Szerémségbe, másfelől zavarta a közel fekvő nándorfehérvári vár helyőrségének tevékenységét.

Szabács tehát veszélytelen, ugyanakkor kívánatos hadi célnak tűnhetett Mátyás szemében, kiostromlása mindenképpen beleillett hadászati elképzeléseibe.[67] A vár ostroma harminchárom napig tartott, s egyetlen elsietett, veszteséges rohamtól eltekintve, szabályszerűen folyt. Mátyásnak igaza lett, Mohamed nem indított megtorló hadjáratot Magyarország ellen, helyette

62 TT 1885. 762. o.

63 *Eschenloer:* i. m. II. 337. o.; TT 1885. 765. o.

64 L. a 61. jegyzetet

65 *Gyalókay:* Mátyás... I. m. 263–264. o. Egyik levelében Mátyás is további tervekről, ill. a zajló Száváról ír: Nisi paucitas aque primum, glacies exinde, nostrum navalem exercitum prohibisset castrum Smedrii obsidione cingere (MKL I. k. 354–355. o.) A jéggel Szabácsnál is baj támadt: „Jamque spes otima est Deo propitio, quod castellum, hoc Sabacz brevi expugnabimus, expectamus solum ut Savus decrescat, quod itinerato inundatione nimia et fossas casteli repriet." Mátyás az aragóniai követnek, 1476. febr. 3. MKL I. k. 334. o.

66 Baduario, akinek levelére a szendrői verzió hívei hivatkoznak, nem teljesen megfejthetően írja le az egyes csapatok útirányát és a hadjárat végcélját: „Come per altre ho dicto, La Maesta Regia manda la zente d'arme per terra e parte della fanteria verso Transilvania per quattro divese vie per piu comodita da allozamenti et victualie et minore danno del paese. Per la via d'Alba le zente de arme Boheme, per Szegedino le Hungari, per Varadino le fanterie Ungherie et per Heget le Boheme et tutti se devano trovar a Siurin". Dipl. eml. II. k. 282. o. A gondot Heget és Siurin neve okozza, az ellátási és beszállásolási nehézségek miatt négy oszlopra tagolt hadsereg felvonulása egyébként logikus. Nem valószínű, amit Gyalókay állít (i. m. 264. o.), hogy Siurin, amit bízvást feloldhatunk Szörény-nek, azaz Severinnek, összetéveszthető lenne Szendrővel, amelyet inkább szláv nevén Smederevónak mondtak akkoriban. Úgy véljük, Mátyás elszivárogtatta azt a hírt, hogy a sereg valóban Severinbe készül menni, hogy onnan beüssön a Havasalföldre, netán Bulgáriába.

67 IV. Sixtus a vár elfoglalásának hírére valóban 71 000 aranyat küldött Mátyásnak, és a diadal hírét elküldte a keresztény fejedelmeknek. (*Galla, F.:* Mátyás király és a Szentszék. In: Mátyás emlékkönyv. I. k. 146. o.)

a hazánkkal hűbéri viszonyban álló Moldvát tűzte ki támadási célul. A megtorló akciót egyébként is inkább az váltotta ki, hogy az előző évben Nagy István fejedelem magyar segélycsapatokkal is megerősített serege Vaslui mellett döntő csapást mért Szulejmán ruméliai beglerbég seregére.[68] A vállalkozás most sem járt nagyobb sikerrel: a moldvaiak újabb nagy győzelmet arattak az oszmánok felett.

Az ausztriai háború kitörése még inkább háttérbe szorította a déli front jelentőségét Mátyás hadászati elképzeléseiben. Mindez természetesen nem hozott igazi békét a sokat szenvedett délvidéki megyékben, az állandó oszmán portyázások továbbra is nyugtalanná tették a végek életét.

Mátyás minden eszközzel igyekezett elkerülni a kétfrontos háborút és ezzel egyidőben ellenfelei gyengítésére is fel akarta használni a mindig harcra kész oszmán haderőt. 1478 végén titkos tárgyalások kezdődnek a szultánnal: Mátyás szívesen kötne ötéves fegyverszünetet, feltéve, hogy a török csapatok nem háborgatják országa határait és nem zavarják tengeri kereskedelmi útvonalait.[69]

Egyben hallgatólagos megegyezés, egyfajta „ungentlemen's agreement" is született a két uralkodó között: a horvátországi magyar várőrségek nem állják útját a Belső-Ausztria, netán Friuli felé igyekvő török portyázóknak, ha azok nem pusztítanak magyar területen.[70]

Mátyás azonban nem bízott új partnerében. Óvatosságra intette, hogy az 1463 óta folyó török-velencei harcok, melyek az utóbbi években már egyre csökkenő hevességgel folytak, végükhöz közelednek. S valóban, 1479 januárjában a háborúban teljesen kimerült Signoria békét is kötött a Portával. Így a szultánnak újabb csapatai szabadultak fel, melyeket akár Magyarországra is irányíthatott. Mátyás erre is felkészült, több más főúrral egyetemben Váradi (Rangoni) Gábor egri püspököt is utasította: bandériumával azonnal készüljön fel a török elleni háborúra.[71]

Ugyanezzel magyarázható az is, hogy megnőtt a király érdeklődése a pápai keresztes háborús tervek iránt is. Constanzio Marenchio már 1478 novemberében Velencéből arról értesíti Giangaleazzo Sforza milánói herceget, hogy Mátyás a császártól esedékes hadisarcot az oszmánok elleni védelemre szándékozik fordítani, majd így folytatja: „Magyarország Felséges Királya sem békét, sem fegyverszünetet nem köt a törökkel" (N. B. Mátyás portai követe, Dóczi Péter, ekkor már úton van Konstantinápoly felé! - R. Gy.)[72] „s ha a keresztények adnának neki elegendő támogatást, visszafoglalná Boszniát, ... melynek megszerzése nemcsak Németországot és Itáliát zárná el a török elől, hanem Horvátország, Dalmácia, egész Szlavónia, Albánia és más keresztény tartományok számára is (üdvös lenne)".

A már szinte teljesen levert Uzun Haszán is szerephez jutott Mátyás törökellenes elképzeléseiben. Egyik IV. Sixtus pápához intézett levelében ugyanis arról számol be, hogy Lőrinc, antiochiai pátriárcha Rómából hazájába visszatérve útba ejtette Mátyás udvarát, aki arra biz-

68 *Iorga, N.:* Stefan cel Mare. Bucuresti, 1971. 147-159. o.; *Lot:* i. m. II. k. 269-275. o.; *Babinger:* i. m. 279-282. o.

69 *Nehring:* Quellen... I. m. 74. sz.

70 *Nehring:* Matthias... I. m. 131. o.

71 MKL I. k. 425-426. o.

72 „La Maesta del Re d'Ungharia non ha pace, non treuga col Turco, e che se dala Christianita gli fia dato qualche sussidio, conveniente, recuperera la Bosnia, qual spetta a luj, et che per tal imresa o recuperazione non solum fara sicura dal Turco la Germania et Italia, ma piu la Croatia, Dalmatia, tutta la Schiavonia, l'Albania et altre Provincie christiane." Dipl. eml. II. k. 372. o.

tatta, hogy keresse fel Uzun Haszánt és bírja rá folytassa a harcot, s ne fogadja el az oszmánok békefeltételeit.[73]

Bár az eleve kudarcra kárhoztatott diplomáciai erőfeszítések nem jártak eredménnyel, 1479 októberének eseményei igazolták Mátyás óvatosságát a törökkel szemben: Isza bég - Mátyás szerint „az anatóliai basa után első ember a törökök között"[74] - nagy hadsereggel, ugyancsak Mátyást idézve 43 000 törökkel és „minden oláh néppel" Erdélybe tört. A hadjárat célja nem hódítás, hanem a nemesfémekben felette gazdag tartomány kifosztása volt. Isza bég vállalkozása azonban nem járt sikerrel: 1479. október 13-án az Aranyos-menti Kenyérmezőnél csapatai megsemmisítő vereséget szenvedtek Bátori István erdélyi vajda és Kinizsi Pál temesi ispán csatatéren egyesülő hadaitól.[75]

Mátyás korának eme legnagyobb taktikai sikeréhez két megjegyzésünk kínálkozik. A középkori európai hadművészet történetében csak elvétve, mintegy véletlenszerűen találkozunk a bekerítés, vagy átkarolás rendkívül hatásos manőverével. A magyar hadtörténelem két nagy bekerítő jellegű diadala - Nándorfehérvár (1465) és Kenyérmező (1479) - sem előre kialakított terv szerint következett be, hanem egyfelől Hunyadi gyors helyzetfelismerése és helyes döntése, másfelől Kinizsi csapatainak váratlan megjelenése folytán hozott döntő győzelmet a török felett.[76]

Ugyanakkor azt is meg kell állapítanunk, hogy az oszmánokat sem vesztett csaták, sem elesett igazhitűek tömegei nem zavarták meg, mivel a birodalomnak még szinte kimeríthetetlen katonai tartalékok álltak rendelkezésre. Részben ezzel, részben azzal a ténnyel, hogy a török főerőket 1480-ban Rhodosz sikertelen ostroma kötötte le, s a szultán életművének megkoronázására, Itália elfoglalására készülődött, magyarázható, hogy Mohamed nem vette fel az elé dobott kesztyűt. Nem torolta meg a vereséget, sőt 1480 nyarán fegyverszünetet kötött Mátyással.[77]

A már korábban kötött titkos megállapodás eredményeként Daud boszniai pasa portyázói már július hó folyamán akadálytalanul hatoltak át a horvát véghelyek láncán és Ausztriába törtek. Visszafelé azonban - nem tudni szultáni parancsra, vagy egyéni kezdeményezésből - a törökök magyar területen is pusztítani kezdtek. Derencsényi Imre horvát bán csapatai elkéstek és csak a basa hadának utóvédjét tudták szétszórni.[78]

Az Ausztria ellen készülődő Mátyás gyorsan felismerte, hogy egyszerű fegyverszünettel nem tudja elkerülni a kétfrontos háborút, nem tudja megőrizni a déli határvidék biztonságát. Ezért nagyszabású támadóműveletet tervezett és hajtott végre. 1480 novemberében három irányból

73 *Nehring:* Quellen... I. m. 91. sz.

74 „Sub conductu Ezebeg, qui post bassam Natolie apud Turcum primus habetur". Mátyás levele 1479. október 22-én IV. Sixtus pápához. MKL I. k. 450. o.

75 Részletes leírását l. *Bonfini:* i. m. 262-270. o. Legújabb feldolgozása: *Szakály F.:* A kenyérmezei csata. Bp., 1979. 64. o.

76 *Barta G.:* Nándorfehérvár 1456. Bp., 1985. 248-289. o.; *Szakály:* A kenyérmezei csata. I. m. 47-53. o. A tipikus középkori „bekerítő" ütközet többféleképpen alakulhatott ki: a) új hadsereg megjelenése az egyik küzdő fél hátában, vagy oldalán: Kenyérmező (1479), Belgrád (1456), Marignano (1515), Bicocca (1522) - kudarccal végződött -; b) lesvetéssel: Antiochia (1116), Hattin (1187), Nikápoly (1396) - itt érdemes megjegyeznünk, hogy mindig keleti hadvezér hajtotta végre a manővert; c) egyik, vagy mindkét szárny vereségével: Hastings (1066), Bouvines (1214), Morvamező (1278) stb.

77 *Babinger:* i. m. 328. o.

78 Jajcza (bánság és vár) okmánytára. (Szerk. *Thallóczy L., Horváth S.*) Bp., 1915. CLXVI-CLXXII. o. (Monumenta Hungariae Historica I. /XL./) Dipl. eml. II. k. 436-438. o.

is támadta a padisah birodalmának szomszédos tartományait: a Havasalföldet István moldvai fejedelem, Szerbiát Kinizsi Pál, Boszniát maga a király hadai támadták.[79]

A jól megválasztott időpontban és helyes irányokban indított nagyszabású akció teljes sikert hozott: a moldvaiak elűzték a török hűbéres Basaraba vajdát a Havasalföldről, Mátyás és Kinizsi csapatai több győzelmet arattak a helyi oszmán erők felett, s elfoglalták és feldúlták a boszniai szandzsák székhelyét Vrbosznát (Szarajevó) is.[80]

Mátyásnak eme legeredményesebb törökellenes hadjárata azonban nem a határvidéki török katonaság megsemmisítését, vagy meggyengítését célozta. A középkori „depopulációs" stratégia[81] egyik mesterművének tekinthetjük - a szó legszorosabb értelmében - mivel teljesen elpusztították az elfoglalt tartományok minden élelmiszer- és takarmánykészletét, s ráadásul Kinizsi nagyszámú - Mátyás egyik, feltehetően túlzó levele szerint 60 000 - szerbet telepített át a megfogyatkozott délvidéki lakosság pótlására.[82]

A terv helyességét mutatja, hogy Mátyás uralkodásának hátralevő évtizedében lényegileg lecsendesült a déli arcvonal; néhány kisebb török portya ugyan továbbra is nyugtalanította a környező megyék lakosságát, ezeket azonban a Délvidék katonai vezetője, Kinizsi, mindig visszaverte és erőteljes ellencsapásokkal válaszolt. Mátyásnak ausztriai nagy kalandja során egyszer sem kellett aggódnia déli határainak biztonságáért.

A török harcok elültét természetesen nem Mátyás mégoly sikeres hadjárata okozta. 1481-ben meghalt a „Hódító" s két trónkövetelő - Bajazid és Dzsem - harcolt a hatalomért. Úgy véljük, itt volt az alkalom a törökök nehéz helyzetének kihasználására és új keresztes háború szervezésére.

Az esély azonban kiaknázatlan maradt. IV. Sixtus és Itália többi fejedelme megriadt a törökök otrantói partraszállásától, s nem is gondolt új keresztes hadjárat hirdetésére, Mátyás pedig Frigyes ellen készült, a török fenyegetést egyelőre nem tekinthette akutnak. Leveleiben állandóan azt hangoztatja, hogy készséggel menne a török ellen, de tart III. Frigyes aknamunkájától.[83]

Mátyás diplomáciai tevékenysége azonban változatlanul élénk maradt. 1483-ban pl. ötéves fegyverszünetet kötött a győztes II. Bajazid szultánnal, ám ezzel szinte egyidőben támogatásáról biztosította, a már Rhodosz szigetére menekült legyőzött Dzsem herceget is.[84]

79 Magyarország hadtörténete. I. m. I. 126-127. o.; *Rázsó, Gy.:* Die Türkenpolitik... I. m. 46-47. o.; Jajcai okl. CLXXIII-CLXXXIX. o. A sikeres hadjáratról maga Mátyás is részletesen beszámolt: MKL II. k. 76-80. o. Magyarul: Magyar humanisták levelei. 254-259. o.

80 Mátyás értékelése a hadjáratról: „Mindezt azért kívántuk tudatni Szentségeddel (IV. Sixtus - R. Gy.), hogy megtudja, mekkora győzelmekkel ajándékozott meg bennünket az isteni kegyesség, a keresztény világ szerencsés gyarapodására, Szentséged szerencsecsillaga alatt, egyúttal pedig arra is figyelmeztetjük s kérjük: ne hanyagolja el a súlyos veszedelembe került keresztény világ ügyeit, hiszen látja, milyen nagy győzelmet adott Isten nagy kegyelme nekünk hitünk ellenségei felett." Magyar humanisták levelei, 257-258. o.

81 *Köhler, G.:* Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Mitterzeit vom Mitte des 11. Jahrhunderts bis zu den Hussitenkriege. Bde 1-3. Breslau, 1889. III/2. 27-185. o.; *Smail, R. C.:* Crusading Warfare. New York, 1952. 67-104. o.; *Verbruggen:* i. m. 287-295. o.; *Rázsó Gy.:* A középkori stratégia... I. m. 147-149. o.

82 MKL II. k. 78-79. o.

83 „Fuisset etiam Sua Serenitas contenta satisfactionis diutius expectare et propterea imperialem Maiestatem non molestare, nisi pro parte imperialis Maietatis et suorum ex aliis multis illatis iniuria provocata non esset et sibi defendendi et se repellendi iniurias occasio data non fuisset." *Károlyi:* Adalék... I. m. 227. o. Hasonló panaszok: MKL II. k. 164-166., 167-174., 181-191., 200-201., 209-214. o.; *Nehring:* Quellen... 107., 109-110., 118., 121., 129., 136., 180. sz.

84 *Fraknói:* Mátyás... I. m. 293-301. o.; MKL II. k. 247. o.

Éveken át szívós, ám eredménytelen küzdelmet folytatott Dzsem megszerzéséért. Egyedül ő ismerte fel a herceg személyének fontosságát, a többi fejedelem, beleértve IV. Sixtus, majd 1486-tól VIII. Ince pápát is, csupán kisstílű diplomáciai manőverekre használták e jobb sorsra érdemes, szerencsétlen herceg személyét.[85]

Jó helyzetfelismerését az ellenfél, a török is igazolja: 1486-ról írva az egyik török krónikás arról számol be, hogy néhány pasa háborút kezdeményezett Magyarország ellen, de leszavazták őket, mondván: amíg Dzsem él, veszélyes hadakozni Magyarország ellen, mert ki tudja, hány híve él még a birodalomban, s azok felkelést támaszthatnak.[86] Valóban az egyetlen európai ország, amely határos volt az oszmán birodalommal, és elegendő erővel bírt volna ahhoz, hogy Dzsem felkelését támogassa, az éppen Mátyás Magyarországa volt.

Bár nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, meg kell jegyeznünk, hogy nem kis mértékben Mátyás is hibáztatható a Dzsem akció kudarcáért. Németföldi hódításaival és új itáliai kapcsolataival - a Nápoly és Milánó szövetségesévé vált Velencével és a pápasággal szemben - elidegenítette magától az európai fejedelmeket, köztük korábbi legfőbb politikai támaszát, a pápát is.[87]

Mátyás lényegében elégedett lehetett török politikájának eredményeivel. Korán felismerte azt a tényt, hogy az Oszmán Birodalom nem támadható, a keresztény népek nagy összefogására nem számíthat, saját erői legfeljebb a labilis erőegyensúly megőrzéséhez elégségesek. Ugyanakkor azt is látta, hogy passzív védelemmel nem tud ellenállni az oszmánok állandósuló felmorzsoló stratégiájának. A megoldást, bár csak ideiglenes jelleggel, az erős várrendszerre épült, mozgó hadsereg támogatását is élvező, korlátozott célú, az aktív védelem fogalmába még beleillő támadások jelentették. E téren Zsigmond utódának bizonyult, aki elsőként ismerte fel a török birodalom erényeit és fogyatékosságait.

E módszerrel végeredményben többet ért el, mint amire számítani lehetett. Nemcsak megőrizte országa határait, hanem több fontos vár - Jajca, Szrebenik, Szabács stb. - elfoglalásával tovább erősítette a létfontosságú déli védővonalat.

Azt azonban természetesen nem állíthatjuk, hogy Mátyás törökellenes stratégiája tökéletes lett volna. Két jelentős alkalmat hagyott kihasználatlanul az oszmán hatalom meggyengítésére: Uzun Haszán támadását 1471-72-ben és a Mohamed halála után fellépő trónviszályt 1481-ben. Ám egyik esetben sem arról volt szó, hogy Mátyás nem ismerte volna fel az adódó alkalom kínálta lehetőségeket. Velence, főleg Negroponte 1469-es eleste után, követei útján állandóan

85 Levelek Dzsem ügyében: MKL II. k. 246., 299-300., 304. o. A szerencsétlen herceg életét feldolgozta: *Thuasne, L.:* Djem-sultan. Paris, 1892.

86 „A szultán (II. Bajezid - R. Gy.) visszatért Konstantinápolyba, s ott időzött egy ideig, majd leveleket és hírnököket küldött a birodalom minden részébe, s elrendelte mind a ruméliai mind az anatóliai csapatoknak, hogy Magyarországra törjenek s ama királyság népeit megzabolázzák. Amikor Szófiába értek, összeült a vezírek tanácsa, Bajazid nagyjai óvakodtak a magyarországi hadjárattól... (mondván): nem egységes a birodalom népe, sokan még Dzsem szultánhoz húznak, aki Itáliában él, s nem lehessen tudni, mi történik (ha kitör a magyar háború)" Anonymus Hanivaldensis Krónikája. In: Der fromme Sultan Bayezid. Die Geschichte siener Herrschaft nach den altosmanischen Chroniken des Oruc und des Anonymus Hanivaldanus. (Hrsg. v. *R. F. Kreutel*) Graz-Köln, 1978. 201. o. (németül).

87 Uzun Haszán követei már 1471-ben felkeresték a pápát, s itt felvették a kapcsolatot az európai fejedelmek megbízottaival, jelenti 1471. április 26-án Gherardo de Collis milánói követ Velencéből: „De Ungaria non glie altro, lo imperatore ha prolongata la dieta fine a sancto Johanne, lo Orator del Re di Polonia in siemá con quello de Usom Cassam sono iti al Papa per scaldarlo ala impresa contro lo Turco et sono stati bene instructi da questa Signoria ha ordinato et facto uno ambbassadore a Usom Cassam." Dipl. eml. II. k. 214. o. Velence támogatást kér Mátyástól a török ellen: 137-138., 139-140., 154-155., 155-157., 163-167., 177., 194-195. o. stb.

ösztökélte a királyt a török elleni fellépésre, utalva a karamán emirátus és Uzun Haszán mozgalmaira.[88] 1473-ban pedig maga a turkomán fejedelem követei kersték fel Mátyás visegrádi udvarát.

Mohamed halála után - egy ragusai jelentés szerint - az egész Balkán arra várt, hogy Mátyás megindítsa hadait a zavarokban elmerült Török Birodalom ellen.[89]

Mátyás mégsem mozdult s ennek okait távolabbi összefüggésben kell megvizsgálnunk. Az okot a király megváltozott politikai és stratégiai irányvételében lelhetjük fel: a magyar hadsereg főerői 1468 után szinte állandóan nyugaton harcoltak, s ez nem tette lehetővé, hogy a déli fronton aktívabb legyen, mivel állandóan attól kellett tartania, hogy nyugati ellenfelei hátba támadják.[90]

Ma „felülnézetből" esetleg indokolatlannak tarthatjuk félelmét, ám ha beleéljük magunkat Mátyás helyzetébe, ez a fenyegetés nagyon is reálisnak tűnt. Sem III. Frigyes, sem IV. Kázmér de facto nem ismerték el Mátyás királyi címének jogosságát, azzal pedig nagyon is tisztában kellett lennie, hogy „a kereszténység védelmének" magasztos eszméje még egyetlen uralkodót - önmagát is beleértve - sem akadályozott meg abban, hogy megtámadjon más, netán éppen a török ellen harcoló keresztény országokat.

A nagy vállalkozás - kísérlet Ausztria meghódítására

Mátyás és III. Frigyes viszonyát, az 1460-as évek második felének rövid szövetségesi viszonyától eltekintve, állandó feszültség, kölcsönös bizalmatlanság, fenyegetés és fenyegetettségi érzés jellemezte.[91] Mindkét fél egymás országának megszerzésére tört, egymást kölcsönösen békeszegéssel, aknamunkával és jogtalan agresszióval vádolva.[92] S már elöljáróban meg kell jegyeznünk, hogy ebben mindkét uralkodónak tökéletesen igaza volt.

E sajátos helyzet következtében természetes, hogy a magyar és az osztrák történetírás értékelése teljesen ellentétes egymással. A magyar historikusok döntő többsége Mátyásban, nem is alaptalanul, az utolsó nagy nemzeti királyt, a hőst látja, aki csupán önvédelemből és a kereszténység védelmében tört Frigyes hatalmára, míg az osztrákok Frigyest ártatlan, jámbor áldozati báránynak tekintik, aki kétségbeesve és sikertelenül igyekszik védekezni Mátyás machiavellista fondorlatai és erőszakos hadai ellen.[93]

88 Dipl. eml. II. k. 288. o.

89 Jajcai okl., 62. o.

90 „O quantus honor esset regi Hungariae, qui cum duobus scilicet imperatoribus et duobus item regibus bella gerere consuevit et nunquam eum flectere et ad ipsorum voluntatem attrahere potuerunt." Mátyás válasza 1482. június 6-án a szász hercegek felszólítására, hogy egyesült erővel harcoljanak a török ellen. *Nehring:* Quellen... I. m. 160. sz.

91 *Nehring:* Matthias... I. m. 191-192. o.

92 A két uralkodó viszonyát találóan jellemzi Bonfini: „Matthiam ferunt post duarum obitum uxorum imperatoris filiam pro coniuge postulasse; Caesarem quasi hominis humilitatem aspernatum non modo hunc recusasse, generum, sed per contentum, nescio, quid insolentia respondisse." *Bonfini:* Rerum Ungaricarum Decades. Tom. IV. 73. o.

93 „Es ist zu bezeifeln, ob diese Eroberungspolitik Corvins richtig und für Ungarn vorteilhaft war... Statt alle Kraft darauf zu verwenden, diesen grausamen Feind zu Boden werfen..., sucht er billige Lorbeere in einem kaum verteidigten Land." *Hantsch, H.:* Die Geschichte Österreichs. Wien, 1960. Bd. I. 195. o.

„Mátyás háborúi ezért, legalábbis részben (nézetünk szerint nem kis mértékben) úgy foghatók fel, mint a királyság biztonságát, függetlenségét és mozgási szabadságát nyugatról fenyegető veszély elhárítására tett kísérletek." *Elekes L.:* A középkori... I. m. 259. o.

Az állandó háborúskodás okairól is eltérnek a vélemények: az osztrák szerzők, csupán a nyolcvanas évek helyzetét tekintve, Mátyás hódító törekvéseiben látják a háború indítékát, s hajlamosak megfeledkezni az 1450-es évekről, amikor is Frigyes óhajtotta fegyverrel megszerezni magának a magyar trónt.[94]

A magyarok pedig, nem is egészen jogtalanul, az önvédelmi harc mellett egy, az oszmánok elleni védelem szempontjából létfontosságú dunavölgyi nagyhatalom alapítóját látják Mátyásban.[95] Rendkívül érdekes, és a középkori gondolkodás alapos ismeretére vall Karl Nehring véleménye, aki Mátyás támadókedvét az uralma legalitásáért küzdő parvenü magatartásából vezeti le.[96] Nem csekély mértékben egyetértünk vele, csupán azt sajnáljuk, hogy nem mélyítve el jobban elemzését, megrekedt e fontos résztényező megragadásánál.

Kíséreljük meg a kortársak véleményének meghallgatását, bár ebből sem nyerhetünk teljesen tiszta képet. Frigyes motivációi ugyan szembeszökőek: mint jó Habsburg és konok, kitartó jellem, minden eszközzel ragaszkodott a bécsújhelyi szerződésben lefektetett utódlási jogaihoz, még ha nem is tudta ezeket a gyakorlatba átültetni.[97] Mátyásnál más a helyzet, leveleiben pusztán önvédelmi szempontokhoz ragaszkodik, valódi szándékait nem árulja el. Váradi Péter kalocsai érsek bebörtönzését is azzal indokolja, hogy túl sokat tudott legtitkosabb császárellenes terveiről.[98]

Vizsgáljuk meg, mit írnak a magyar krónikások Mátyás osztrák háborújáról. Thuróczi röviden elintézi a kérdést: Mátyás azért háborúskodott „mivel megvolt rá a jó oka".[99] Bonfini már érdekesebb dolgokra hívja fel a figyelmünket. „Most (1477-ben - R. Gy.) a sérelmek miatt, *talán nem is akaratlanul* fordította fegyverét a ... császár ellen, *gondolva, minthogy kisebb az ereje, azzal szemben nagyobb sikerrel harcolhat."* (Kiemelés tőlem - R. Gy.)[100] Tipikus középkori gondolat, éppen ezért nagyon is valószínűen hat. Majd így folytatja: Megértette azt is, hogy Magyarország parasztosságát, városokban való szegénységét könnyen ellensúlyozhatja, ha haddal foglalja el Ausztriát. „Nem mondom, hogy ez váltotta ki a háborút" - teszi hozzá óvatosan - „de állítom, hogy akadályul nem szolgálhatott."[101] Ebben a gondolatban is sok igazság rejlik.

Úgy véljük, a felsorolt indokok összessége többé-kevésbé elárulja Mátyás osztrák háborúinak mozgatóerőit, akkor is, ha ő maga csupán sérelmeit hangoztatja, s „igazságos háborúról" beszél.[102] Motivációit az alábbiakban foglalhatjuk össze:

94 „Az Olmützben tartósan megállapított cseh-magyar hatalom - úgymond - ék gyanánt mélyen belenyúlt a német nemzet testébe, melyet a két harcias nép részéről a legnagyobb veszély fenyegetett. Mátyás Ausztriában tönkretette a császári hatalmat, szövetségben állott Franciaországgal, ... híven támogatta őt a Szentszék... Sőt, számos német fejedelem kereste kegyeit... Immár Németország keleti részében is uralkodói állást foglalt el." *Droysen, H.:* Geschichte der preussischen Politik. I. m. II. k. 319. o.; *Fraknói:* Mátyás... I. m. 274. o.

95 *Fraknói:* Mátyás... I. m. 401. o.; *Teleki P.:* Mátyás király. In: Mátyás emlékkönyv, I. k. 5-12. o.; *Joó T.:* Mátyás és birodalma. Bp., 1940. 148-149. o.

96 *Nehring:* Matthias... I. m. 194-201. o.

97 *Hoffmann, A.:* Kaiser Friedrichs III. Beziehungen in den Jahren 1458-1464. Breslau, 1884. 17-19. o.; *Kurz, F.:* Oesterreich unter kaiser Friedrich dem IV. Bde 1-2. Wien, 1812. I. 68-69. o.

98 *Fraknói V.:* Egyháznagyok a magyar középkorból Bp., 1917. 245-246. o.

99 *Bonfini:* i. m. 216. o.

100 Uo.

101 *Thúróczy J.:* A magyarok krónikája. (Chronica Hungarorum) (Ford. *Horváth J.*) Bp., 1980. 422. o.

102 *Bonfini:* i. m. 238-239. o.

1. Törekvés a bécsújhelyi szerződés megváltoztatására. A nyolcvanas években ugyanis egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy nem lehet törvényes utóda, s minden eszközzel biztosítani kívánta törvénytelen fia, Corvin János koronáját a Habsburg örökösödési igényekkel szemben.

2. Valóban tartott attól, hogy nagy török támadás esetén Frigyes hátbatámadja, s mint ezt már többször is láttuk, Mátyás mindig kerülte a kétfrontos harcot, s így kihasználva a török passzivitást, teljes biztonságot óhajtott a nyugati határon is.

3. Igaza van Bonfininak, amikor azt állítja: Mátyás országához akarja csatolni a gazdag osztrák városokat. A hódítás, országának és saját dicsőségének és gazdagságának ilyetén növelése egyetlen fiskalista szemléletű középkori uralkodótól sem volt idegen. Mátyás valóban nagy birodalom kiépítésén fáradozott. Hogy mennyire vezették a törökellenes védelem szempontjai, azt ma már bajos megmondanunk. Véleményünk szerint ez semmiképpen sem lehetett döntő szempont számára: a lehetőség adott volt és ezt minden különösebb meggondolás nélkül ki lehetett használni. Paradox módon mégis azt állítjuk, hogy ezekben az évszázadokban törvényszerű volt, éppen a török fenyegetés miatt, a nagy dunai hatalom kialakítására való törekvés. Nem Mátyásé az első kísérlet, s azt is hozzá kell tennünk, hogy ez később, a Habsburgok jogara alatt, meg is valósult. Mátyás ezirányú terveiben tehát nem feltétlenül irreális kalandorpolitikát, hanem egy történelmi szükségszerűség - esetleg öntudatlan - megvalósítási kísérletét kell látnunk.

4. A politikai erővonalak rossz felmérése. Mátyás ugyanis abban bízott, hogy a birodalmi fejedelmek nemcsak, hogy nem támogatják a Habsburgokat, hanem mellé is állnak a Frigyes elleni harcban. Abban is reménykedett, hogy a burgundi örökség megtartása miatt Miksa főherceg sem tud szorult helyzetben lévő atyjának segíteni. Ezek a remények csak részben váltak valóra: a birodalom ugyan csekély támogatást nyújtott Frigyesnek, s Miksa is csak a béketárgyalások alatt tért vissza Ausztriába, de az 1486-os frankfurti birodalmi gyűlés mégis Miksát és nem Mátyást választotta német királynak, s legjobb esetben semlegességet tanúsítottak törekvéseivel szemben.

5. Végezetül, de nem utolsósorban: jó hadsereggel rendelkezett, melynek képességeit kamatoztatni kellett, s erre a gyenge, szinte önálló tartományokra szabdalt Ausztria felettébb alkalmatos célpontnak ígérkezett.

A következő kérdés amelyet sokan felvetnek: mennyire voltak reálisak Mátyás ausztriai hódító tervei? Ítéljük meg ezt saját korának szemszögéből. A középkorban az ellenséges ország - és fegyveres erői - hiányos ismerete, valamint a saját lehetőségek túlértékelése folytán a ráció ritkán nyilvánult meg magában az előkészítésben, inkább csak a hadjáratok, csaták és ostromok vezetésében jelentkezett. Nézzünk néhány, mai szemmel elrettentő példát: Vilmos normandiai herceg esetét, aki alig tízezernyi emberrel Anglia meghódítására indult és csak Harold király türelmetlenségének köszönhette hastingsi győzelmét és angol királyságát, vagy a keresztes hadjáratokat, amelyek óriási távolságokat leküzdve, nagy túlerejű ellenféllel szemben is tartós, bár időleges sikerekhez vezettek, végül nézzük III. Edward és V. Henrik példáját, akik néhány száz lovassal és pár ezernyi gyalogos íjásszal csaknem meghódították az akkori Európa legnépesebb és legerősebb hadseregével bíró országát, Franciaországot! Végezetül, vajon előre látta-e VIII. Károly francia király, mikor 1494-ben megindult vélt örökségére, Nápoly meghódítására, hogy ebből a könnyelmű kalandból több mint fél évszázadon át húzódó, európaméretű háború válik?

A példákat hosszasan sorolhatnánk, míg végül arra a megállapításra jutnánk, hogy Mátyás - az európai háborúk nagy többségéhez viszonyítva - jól megtervelt, kellően előkészített és irányított háborút viselt.

Háborúját diplomáciailag is igyekezett előkészíteni: Lengyelországot a Német Lovagrenddel tartotta sakkban, Ulászló cseh királyt rábírta arra, hogy ne avatkozzék be a császár oldalán, megnyerni, vagy legalább is semlegesíteni óhajtotta a német fejedelmeket is.[103] Már gyakorlatilag szövetségesének tekinthette a császár korábbi itáliai támaszát, Milánót is, Velencéről viszont tudta, hogy Friuli és Isztria miatt ellenséges viszonyban van a Habsburg Ház tiroli ágával. Azzal is teljesen tisztában lehetett, hogy Frigyesnek nincs pénze arra, hogy elegendő katonaságot sorakoztasson fel ellene.

Az első, 1477 júliusában indított Ausztria elleni támadás nem igényelt különösebb katonai előkészületeket. A 17 000 főnyi - 10 000 gyalogosból, 5000 könnyű- és 2000 nehézlovasból álló - magyar sereg Győrnél gyülekezett, majd Bécs irányában támadásba lendült. Először Hainburg, majd több más alsó-ausztriai vár alig egy hónap alatt a magyar csapatok kezébe került. Bebizonyosodott az is, hogy a császár nem képes mezei hadat toborozni a magyarok ellen, csupán várai helytállásában bizakodhat. A hadjárat döntő szereplői a cseh Jan Zeleni vezette huszárok voltak, akik állandó mozgásukkal, rajtaütéseikkel teljesen megbénították Frigyes amúgy sem túlzottan harcvágyó csapatait.

A háború a keresztény fejedelmek közbelépésére már szeptemberben véget ért: Frigyes elismerte Mátyás cseh királyságát, s még 100 000 arany sarc lefizetésére is kötelezte magát.[104]

Mátyás tehát elérte kitűzött célját, sőt még ennél többet is. Meggyőződvén a császár hatalmának gyengeségéről, most már egész Ausztria elfoglalását tervezte. Ürügy bőven akadt, s a magyar uralkodó találékony fantáziája ezeket bőségesen kamatoztatta. Az osztrákok határsértései, a magyar fegyverszállítmányok lefoglalása Augsburgban, a sarc késedelmes fizetése, mind alkalmul szolgált az újabb hadjárat erkölcsi megalapozására.[105]

Az újabb támadás néhány évet váratott magára. Mátyásnak előbb rendeznie kellett a déli határvédelem biztosítását, (l. fentebb az 1480-81-es török hadjáratot), személyi és anyagi forrásokat kellett gyűjtenie - a lakosság jelentős adóztatása árán, mivel esetenkint évente négyszer is beszedte a rendkívüli hadiadót - és tovább kellett folytatnia diplomáciai erőfeszítéseit Frigyes elszigetelésére.[106]

Végül alkalmas *casus belli-t* is kellett találnia. Ez sikerült is, mivel 1481 nyarán, a nemrégiben Frigyeshez átállt esztergomi érsek, Johannes Beckensloehr csapatai Szapolyai Imre hadára támadtak. A formális hadüzenet ugyan csak a következő év márciusában került a császár kezébe, de a csatározások már 1481 őszén megindultak. Mátyásnak csak részeredményeket sikerült diplomáciai síkon elérnie, mivel maga mellé állította Bernhard von Rohr salzburgi

103 *Grieger:* i. m. 81-106. o.; *Nehring:* Matthias... I. m. 117-132. o.; *Fraknói V.:* Mátyás törekvései a császári trónra. Bp., 1914. (Értekezések a történeti tudományok köréből. 23. k.) 9. o.

104 *Fraknói V.:* Mátyás... I. m. 267-269. o. Kiadta *Chmel, J.:* Zur Geschichte des Königs Matthis von Ungarn. Elf Dokumenten aus dem Originalurkunden. Archiv zur Kunde Österreichischen Geschichtsquellen. Wien, 1848. II. k. 117-119. o.

105 „Quia vero diu multumque tardatum est, et nos cognovimus sicut et antea presagiebamus, imperatorem solita cunctatione de industria continue in dies negotia protrahere,... non possumus sine alicujus criminatione prosequi contra illum negotia nostra." Mátyás levele Urban Orsini teanoi püspökhöz, 1482. március. MKL II. k. 210. o.

106 *Nehring:* Quellen... I. m. 102., 107., 110. sz.; *Grieger:* i. m. 177-182. o.

érseket, de sem Albert Achilles brandenburgi őrgrófot, sem a szász hercegeket nem tudta megnyerni.[107]

A támadás még január első napjaiban megindult, körülzárták, majd kilenc hónapig ostromolták a fontos hainburgi határvárat. A harcok lassan és módszeresen folytak. A cél ezúttal már nem portyázás, elrettentés, vagy zsákmányolás, hanem hódítás volt, melyet Bécs megvívásával kívánt megkoronázni a magyar uralkodó. Az ostromok azonban rendkívül sokáig elhúzódtak - Hainburg mellett Bruck, Klosterneuburg és Wiener-Neustadt is hónapokig tartotta magát - de ezt az előnyt a császár krónikus pénzhiánya miatt képtelen volt a maga javára kamatoztatni.

A magyar huszárok egyébként is blokád alá vették a még szabad osztrák várakat, s meggátolták, hogy az osztrákok összevonják szerény haderőiket.

Mátyás óvatossága is hozzájárult a hadműveletek elhúzódásához. 1482 végén pl. kivonult Ausztriából, hogy ostrom alá vegye az évtizedek óta osztrák uralom alatt sinylődő Kőszeg várát. Jellemző a király sokoldalúságára - s egyben tüzérségének gyengeségére, hogy a várat végül is nem fegyverrel, hanem pénzzel vette meg parancsnokától.[108]

A következő év lényegében Bruck an der Leitha ostromával telt el. Bécs keleti kapujának védelmét maga a császár is létfontosságúnak ítélte, annyira, hogy - nem érezvén magát biztonságban - Linzbe, majd Passauba helyezte át székhelyét.[109]

Bruck eleste után a másik kulcsvár, Korneuburg került sorra: ha elvész, Bécs teljesen elszigetelődik a külvilágtól. A veszélyt Frigyes is felismerte és 1200 katonát, legjobb kapitánya Hans Wulffersdorfer vezetésével, a vár felmentésére küldött. Május 11-én a vár alatt zajlott le a háború legnagyobb és legfontosabb nyílt csatája. Az osztrák csapatok először visszavetették a Dabis z Cernahora és Dávidházi István vezette magyar sereget, de elérvén a magyar tábort, azonnal zsákmányolni kezdtek. A rend felbomlott, s ezt a tapasztalt Cernahora azonnal kihasználta. Váratlan ellencsapást mért az osztrákokra és teljesen szétszórta csapataikat.[110] A vereség ellenére Korneuburg még hat hónapig tartotta magát, védői csak december 3-án nyitották meg kapuit az ostromlók előtt.

Akkor már Bécs és Bécsújhely kivételével egész Alsó-Ausztriát Mátyás uralta, s mellettük még számos stájer és karintiai helységet is bevettek a magyar király hadai.

Bécs sorsa hamar beteljesedni látszott. Januárban már meglehetősen szoros ostromgyűrű húzódott Frigyes fővárosa körül, s csak a Dunán át lehetett némi utánpótlást a városba bejuttatni. Frigyes újabb segélyért folyamodott a birodalmi fejedelmekhez, ám fáradozásait csekély siker koronázta. Még legkitartóbb híve, a brandenburgi őrgróf is csupán annyi pénzt küldött, hogy abból három hónapra kétszáz zsoldost lehetett felfogadni.[111]

Bécs azonban Wulffersdorfer vezetésével még tartotta magát, noha a városban éhínség támadt, s a polgárok, akik sohasem kedvelték túlságosan Frigyest, elégedetlenkedni kezdtek. Hosszas tárgyalások után 1485. június 1-én Bécs kapui is feltárultak Mátyás katonái előtt.[112]

107 *Nehring:* Matthias... I. m. 111-127. o.

108 Brno, Statny Arhiv, Misc. z 15-16 s. 139.

109 *Schober:* i. m. 146-150. o.; *Tóth:* i. m. 231-234. o.

110 *Schober:* i. m. 147. o.

111 *Nehring:* i. m. 161-162. o.; *Haining:* i. m. 103. o.

112 *Schober:* i. m. 163-164. o.; *Ackerl.: I.:* König Mathias Corvinus. Ein Ungar der in Wien regierte. Wien, 1985. ÖBV 86. o.

A magyar sereget is megviselték a kemény ostrom viszontagságai. Egy, különben a magyarokkal szemben barátságos szemtanú, Johannems Tichtel bécsi orvos naplójában elég siralmas képet fest Mátyás bevonuló katonáiról.[113]

Bécset Mátyás véglegesen országához kívánta csatolni. Már április 6-ra összehívta az alsóausztriai rendi gyűlést, megerősítette, sőt gyarapította Bécs városi kiváltságait.[114]

A háborúban mindkét fél teljesen kimerült. Ezután Mátyás már csak egy katonai sikerrel büszkélkedhetett: csapatai több mint egy esztendős ostrom után 1487 augusztus 17-én Bécsújhelyt is hatalmukba kerítették.

A teljesen hatalmát vesztett Frigyes azonban ennél sokkalta jelentősebb diplomáciai győzelmet aratott: a frankfurti birodalmi gyűlés 1486. február 16-án német királynak kiáltotta ki Mátyás ellenjelöltjét, Miksa főherceget.[115]

A harcok ezután teljesen ellanyhultak, az sem élénkítette fel az események egyre lassuló folyamatát, hogy Albert szász herceg vezetésével birodalmi segélyhad indult a császár támogatására, ám óvakodott felvenni a harcot Mátyás csapataival és rövidesen eredmény nélkül távozott. Megindultak a béketárgyalások is: december 16-án a birodalmi hadak és Mátyás fegyverszünetet kötnek, ezzel lényegében - Mátyás haláláig - véget értek az ausztriai harcok. A történetírás általában úgy véli, hogy Mátyás azért nem folytatta ausztriai hadjáratát, s kezdett tárgyalásokat a birodalomba visszatérő Miksa főherceggel, mivel csapatai eljutottak a teljesítőképességük végső határáig, s országát is tönkretették a háborús terhek. Ami az állítás második felét illeti, ezzel többé-kevésbé egyetérthetünk. A hadseregre történő utalással azonban semmiképp. A bécsújhelyi seregszemle lelkendező leírása, az ott parádézó és bonyolult harcalakzatokat bemutató mintegy húszezer katona, még ha az udvari történetíró Bonfini szokásos túlzásait is figyelembe vesszük, nem ezt látszik bizonyítani.[116]

Az is az állítás ellen szól, hogy Mátyás a következő évben jelentős, tisztán lovasokból, tehát drágábban megfizetett katonákból álló sereget küld a glogaui háborúba, mely Wilhelm Tettauer és Hans Haugwitz vezetésével Thomaswaldau mellett 1488. július 28-án döntő győzelmet aratott a felkelő sziléziai hercegek nagyrészt cseh zsoldosokból toborzott hada felett.[117] S ha ehhez azt is hozzátesszük, hogy a későbbi „Fekete Sereg" ezekből a zsoldosokból tevődött össze, akkor meg kell kérdőjeleznünk a magyar hadsereg állítólagos gyengeségéről alkotott véleményeket.

Kísérlet egy újabb politikai fordulatra?

Mátyás passzivitását, úgy véljük, nem katonai, hanem politikai okok idézték elő. A háború folytatásának immár semmi értelme sem volt, Béccsel együtt Ausztria legértékesebb területei - a nemesfémekben gazdag Tirol kivételével, melynek meghódításával a nagy távolság miatt amúgy sem kísérletezhetett - már a fennhatósága alá tartoztak. A frankfurti birodalmi gyűlésen

113 *Tichtel, J.:* Tagebuch. (Hrsg. o. *Th. G. Karajan*) Wien, 1855. 48-49. o.

114 *Nehring:* Quellen... i. m. 172. sz.

115 *Fraknói V.:* Mátyás törekvései... i. m. 89-93. o.

116 *Bonfini:* i. m. 322-324. o.

117 *Tóth:* i. m. 278-284. o.

elszenvedett vereség és a hazai trónöröklés rendezetlensége, valamint a bonyolult itáliai szövetségi rendszerbe történő bekapcsolódása új politikai - és katonai - irányvonalat tett szükségessé. Ezzel magyarázható, hogy a jól vezetett és sikeres háború után béketárgyalásokat kezdeményezett. Bár ősi ellenségével, az öreg és makacs Frigyes császárral sohasem lehetett volna megegyezni, a fiatal, rugalmas, atyjánál lényegesen jobb képességű Miksa főherceggel ígéretes tárgyalások kezdődtek, melyeket csak Mátyás korai és váratlan halála szakított meg.

Mátyás - kellő váltságdíj ellenében - még Ausztriáról is lemondott volna, ha ezzel biztosíthatja törvénytelen fia trónralépését. Maga is „alacsony származású" lévén, könnyen előre láthatta a tizenhét esztendős Corvin János várható nehézségeit, s ki akarta kapcsolni legfőbb vetélytársát, a bécsújhelyi szerződés értelmében magát magyar trónörökösnek tartó Frigyes (vagy inkább már Miksa) ellenjelöltként való fellépését.

Ebbe az új politikába szervesen beletartozott a török probléma újjáértékelése is. Váratlanul érdeklődni kezdett VIII. Ince keresztes háborús tervei iránt, s mint láttuk, maga is kidolgozott egy elméletben reálisnak tűnő változatot. Szívesen fogadta az új pápai legátus, Angelo Pecchinoli, ortai püspök látogatását, bár a pápa keményen megdorgálta, hogy még nem békült ki a császárral és nem áll készen a következő évben megszervezendő keresztes hadjáratra. A legátus nagyszabású tervet hozott és keresztény fejedelmek, mindenekelőtt VIII. Károly francia király ígéreteit; a tervben az ultramontán seregek mellett Mátyásnak jutna a főszerep. A támadás célja természetesen Konstantinápoly visszafoglalása lenne a már ismert háromirányú támadással: északról Mátyás és a császár csapatai, Albániából a nyugati fejedelmek hadai lépnének akcióba, a tengerről pedig egy egységes velencei-nápolyi-pápai hajóhad támadna.[118]

Mátyás helyzete sajátosan alakult ezekben az években: nem engedhette meg magának, hogy a szokásos propagandafogásokkal térjen napirendre a kérdés felett. Nemzetközi elszigeteltsége és fiának ingatag trónigénye egyaránt azt követelték, hogy mihamarább egy legalább Szabács-méretű akciót hajtson végre a török ellen, feltéve, ha kap valamelyes segélyt. Ugyanakkor a másik oldalról is be kellett biztosítani magát - és fiát -, ezért újabb öt évvel meghosszabbította a Fényes Portával korábban kötött fegyverszünetet. Mivel azonban távozott az élők sorából, nem tudjuk, mennyire változtatott volna politikáján, s aktívabb lett volna-e a török ellen.

Összegzésként megkockáztathatjuk azt a megállapítást, hogy Mátyás a kor átlagát messze felülmúló sikeres hadvezér, elsősorban stratéga volt, s úgy véljük, hogy a kor színvonalát, szokásait és elvárásait tekintve terveit sem ítélhetjük - korabeli mértékkel mérve - irreálisnak. Minden szomszédjával sikeres háborúkat vívott, országból egyetlen helységet sem vesztett el, sőt jelentősen megnövelte annak területét és katonai potenciálját.

S mégis jogos az a véleményünk is, hogy ezek a hódítások homokra épültek: a nagy király halála után odavesztek, az ország hatalmi súlya és gazdasági ereje egyaránt meggyengült.

118 „Item prefatus nuntius nomine sue Sanctitatis dicet" - utasítja a Szentszék az 1489 októberében Mátyáshoz küldött Pecchiolini ortai püspököt - qoud liced sua Maiestas ad tutellam Christianorum religionis contra imperium nephandum Turcorum, quam sua celsitudo pro animi sui magnitudine et fidei fervore communa sibi semper cum sede apostolica esse crederit, in qua supra suam unexpugnabilem propugnaculum et murum et munitissimum propugnaculum evisceratis etiam operibus exhibuerit, ita ut nullaadhortatione et excitatione indigere credatur" Archivio Segreto Vaticano. Arm II. Tom. 56 f 166. Róma, 1489. szeptember 18.

Mátyás félsikereinek, illetve kudarcainak általában az a magyarázata, hogy országa erejét felülmúló feladatokat kívánt megoldani, s ez a lakosság teherbíró képességét már meghaladta. Mindezzel egyetértve még egy eddig elhanyagolt tényező káros hatására szeretném felhívni a figyelmet. Ez pedig az *időtényező* volt, amelyet a középkori katonák és politikusok sohasem tudtak igazán értékelni. Mátyást mind saját bizonytalan helyzete, mind az országát fenyegető veszélyek állandóan cselekvésre ösztökélték. Ezért kellett szinte állandóan foglalkoztatnia hadseregét, ezért bocsátkozott gyorsan, egymást követve, nem kellően előkészített politikai manőverekbe. Ahhoz viszont, hogy *gyors* sikereket érjen el, hiányzott a katonai erő, a szilárd és biztos anyagi és társadalmi bázis.

Mohó, hódító politikája, kétes diplomáciai manőverei viszont elidegenítették magától a fejedelmeket, akik „alacsony" származása miatt amúgy sem tekintették Mátyást magukkal egyenrangúnak.[119] Az általános bizalmatlanság és nyílt ellenszenv méginkább megnehezítette a dolgát, feladatai megoldásához még nagyobb erőket kellett igénybe vennie, még nagyobb terhet raknia az amúgy is elégedetlen lakosság roskadozó vállaira.

Az időhiány és a rendelkezésére álló erők elégtelensége többször is nehéz helyzetbe sodorta, egyik vállalkozását sem tudta véghezvinni, meg kellett állnia félsikereknél, s újabb, egyre kockázatosabb vállalkozásokba fognia. Diplomáciai és katonai tehetségének - és nem kis részben a körülmények szerencsés alakulásának - köszönhetően sohasem kellett kétfrontos harcot vívnia, amire nem is lett volna képes. Ugyanezzel magyarázható azonban az is, két jó alkalmat is elmulasztott az ország biztonságát igazán fenyegető egyetlen ellenség, a török ellen - itt ismét 1471 és 1481 kiaknázatlan lehetőségeire kívántunk rámutatni.

Mátyás életművének nagy tragikuma éppen abban rejlik, hogy akarva-akaratlan jó irányban indult el az ország erősítése felé vezető úton, mivel csak egy egységes erős állam állhatta útját az oszmán előretörésnek, s a szükséges erőtöbbletet nem lehetett pusztán belső erőforrásokra építve megszerezni, csupán területszerzéssel, vagy két - netán több - ország egyesítésével. Ehhez a rendkívüli feladathoz pedig hazánk erőforrásai egyetlen emberöltő alatt semmiképpen sem bizonyulhattak elégségesnek. S mindezek az embert és nemzetet próbáló erőfeszítések nemcsak hogy nem érték el a kívánt eredményt, hanem - nagyrészt a rendelkezésre álló idő és a megfelelő utód hiánya miatt - visszájukra fordultak, nem erősítették, hanem éppenséggel meggyengítették hazánk ellenálló erejét. A nagy király halálát követően a hódítások elvesztek, s az ország kivérezve, kifacsarva, reménytelenül várta sorsának beteljesedését.

119 A soha létre nem jött keresztes hadjárat megszervezése érdekében nagyarányú diplomáciai levélváltás folyt, amely fellelhető a Vatikáni Titkos Levéltár (Archivio Segreto Vaticano) Misc. Arm. II. 56. kötetében (161 fr-170 fv., 194 fr-201 fr., 371 fv-387 fr.)

Gyula Rázsó

STRATEGICAL PLANS OF KING MATTHIAS AND THE REALITY

Summary

One of the basisc criteria of the succesfulness of a feudal king was the effective strategy and in this field King Matthias compelled the admiration of either his contemporaries or the posterity.

King Matthias's military successes can be explained partly with his excellent army, partly with the possibilities given by the favourable situation in foreign policy. The passivity of the Turkish Empire and the relative weakness of the neighbouring countries — Austria and Bohemia — made possible for him to carry on active though defensive strategy against the Turks and offensive strategy on the West. On the basis of contemporary estimation his strategical plans were real; through today's eyes they seem to be extreme.

Gyula Rázsó

DIE STRATEGISCHEN PLÄNE VON MATTHIAS UND DIE REALITÄT

Resümee

Eines der grundlegenden Kriterien für den erfolgreichen feudalen Herrscher stellten seine militärischen Leistungen dar. Matthias fand auch in dieser Hinsicht sowohl bei den Zeitgenossen als auch bei der Nachwelt Anerkennung.

Seine zahlreichen Kriege sind teils mit seiner ausgezeichneten Armee, teils mit den Möglichkeiten zu erklären, die durch die günstig scheinende außenpolitische Lage geboten wurden. Die Passivität des Osmanischen Reiches und die relative Schwächheit seiner Nachbarn — Österreichs und Böhmens — ermöglichten ihm, gegen die Türken eine defensive Strategie und gegen den Westen eine Offensive zu betreiben. Seine Pläne sind mit dem zeitgenössischen Maßstab gemessen für real, bei heutiger Betrachtung für übertrieben zu halten.

Дьюла Ражо

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПЛАНЫ КОРОЛЯ МАТЬЯША И РЕАЛЬНОСТЬ

Резюме

Одним из основных критериев успешного феодального правителля были его военные успехи. Король Матьяш и в этом отношении завоевал признание как своих современников, так и потомков.

Его многочисленные военные победы были достигнуты, отчасти, благодаря имевшейся у короля отличной армии, а отчасти за счет использования благоприятных возможностей политической обстановки той эпохи. Пассивность Османской империи и относительная слабость соседей — Австрии и Чехии — позволили королю Матьяшу проводить политику активной обороны по отношению к туркам и осуществлять наступательную стратегию в отношении Запада. По масштабам того времени планы коголя были реальными, хотя на сегодняшний день их пожно бы считать чрезмерными.

ZARNÓCZKI ATTILA

FEGYVERZET, KATONAI FELSZERELÉS, HADSEREG MAGYARORSZÁGON HUNYADI MÁTYÁS KORÁBAN

A magyar hadtörténeti kutatás már számtalan tanulmányt, monográfiát szentelt nagy királyunk hadseregének.[1] Ezek a munkák azonban jórészt a hadsereg szervezetével, történetével, csatáival foglalkoznak. Igen kevés az olyan munka, mely a fegyverzetre és a felszerelésre is bővebben kitérne. Elenyésző azoknak a száma, amelyek a hadtörténeti szempontok mellett fegyvertörténetieket is figyelembe vesznek, és összevetik a fennmaradt tárgyi anyagot az írott források adataival.[2] Legjobb tudomásom szerint még nem történt kísérlet sem a hazai, sem a külföldi feldolgozásokban arra, hogy Mátyás hadseregének fegyverzetét a fegyvernemi tagolódás alapján megvizsgálják és fegyvertörténeti szemszögből világítsák meg.

Mátyás korának hadszervezeti-fegyverzeti változásai igen nehezen érthetők a Zsigmond-kori újítások felvázolása nélkül. Az első harcérintkezések a törökkel világossá tették, hogy a nyugati

1 Szeretnék köszönetet mondani *Temesváry Ferencnek*, hogy az MNM anyagával és baráti tanácsaival segítségemre volt, valamint *Hatházi Gábornak*, az István Király Múzeum korabeli anyagának rendelkezésemre bocsátásáért. A fotókat *Németh Ferenc*, a Hadtörténeti Múzeum munkatársa készítette. Szívességét ezúton is köszönöm.

A szépszámú feldolgozás közül a leghasználhatóbbak: *Tóth Zoltán:* Mátyás király hadügyi politikája, Bp., 1912. (Továbbiakban: *Tóth*, 1912); *Uő.:* Mátyás király idegen zsoldosserege Bp., 1925. (Továbbiakban: *Tóth*, 1925); *Uő.:* A huszárok eredetéről. HK 1934. 129–196. o. (Továbbiakban: *Tóth*, 1934); *Uő.:* A hadviselés átalakulása. In: Magyar Művelődéstörténet. (Szerk.: Domanovszky István) II. k. Bp., 1939. (Továbbiakban: *Tóth*, MM); *Gyalókay Jenő:* Mátyás király a hadszervező és a hadvezér. Mátyás király Emlékkönyv. (Szerk.: Lukinich I.) Bp., 1940. I. 229–308. o. (Továbbiakban: *Gyalókay*, 1940); *Rázsó Gyula:* Mátyás zsoldosseregének hadművészetéről. HK 1958. 117–147. o. (Továbbiakban: *Rázsó*, 1958); *Uő.:* A zsoldosság gazdasági és társadalmi előfeltételei és típusai Magyarországon. HK 1962. 160–218. o. (Továbbiakban: *Rázsó*, 1962); *Uő.:* Die Feldzüge des Königs Matthias Corvinus in Niederösterreich 1477–1490. Wien, 1973. (Militärhistorische Schriftenreiche); *Uő.:* Una strana alleanza, Firenze, 1973.; *Uő.:* Kísérlet az állandó zsoldoshadsereg létrehozására. (1458–1490) In: Magyarország hadtörténete. (Főszerk.: Liptai Ervin) Bp., 1986. 111–132. o. (Továbbiakban: Mo. hadtört.)

A telekkatonaságra: *Borosy Imre:* A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Bp. 1971. (Továbbiakban: *Borosy*, 1971)

2 A két alapvető magyar fegyvertörténeti kézikönyv jellegéből következően csak érinti a kérdést. *Szendrei János:* A magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon. Bp., 1896. (Továbbiakban: *Szendrei*, 1896); *Kalmár János:* Régi magyar fegyverek. Bp. , 1971. (Továbbiakban: *Kalmár*, 1971) Szendrei János két összefoglalása (Mátyás korának hadi emlékei. In: Magyarország Történeti Emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon. I. /Szerk.: Czobor Béla – Szalay Imre/ Bp.–Bécs, [1901]. 171–200. o. /Továbbiakban: *Szendrei*, MTE/ és Magyar hadiélet. In: Magyar Műkincsek II. Bp., 1898. 73–158. o.) tárgyi tévedései, romantikus megközelítési módszerei miatt jórészt használhatatlan. Nagy Géza rengeteg adatot tartalmazó monográfiája jórészt csak a tárgyfejlődést vizsgálja. *Nemes M. – Nagy G.:* A magyar viselet története. Bp., 1900. (Továbbiakban: *Nemes–Nagy*, 1900) Jeles középkoros hadtörténészünk, *Tóth Zoltán* foglalkozik ugyan néhány idevágó problémával, átfogó elemzést azonban nem ad. (L. az 1. jegyzetpontot). Ugyanez mondható *Gyalókai Jenő* munkájáról. (L. az 1. jegyzetpontot) A külföldön lévő fegyvereket *Szendrei János* írta le. (HK 1893. 92. o.; 266. o.; 377. o.: – HK 1917. 328. o.; – HK 1918. 33. o.; 186. o.; – HK 1922–23. 269. o.; – HK 1924. 285. o.; – HK 1927. 210. o. Míg a Mátyás nevéhez fűződő darabokat *Kalmár János* ismertette. HK 1975. 530–552. o. (Továbbiakban: *Kalmár*, 1975) A Mátyással kapcsolatba került fegyverek forrásait *Balogh Jolán* tette közzé kimeríthetetlen gazdagságú feldolgozásában A művészet Mátyás király korában. I–II. Bp., 1966. (Továbbiakban: *Balogh*, 1966.) A korszak egyes fegyvertípusairól még jó néhány tanulmány jelent meg, ezek felsorolásától azonban eltekintek.

mintájú harcmodor nem elégséges a török fékentartásához. Különösen égetővé vált a kérdés a nikápolyi csata után, amikor egyértelművé vált, hogy a lovagi hadsereget ki kell egészíteni egy viszonylag nagy létszámú - elsősorban íjász - könnyűlovas réteggel. Az 1397-es temesvári országgyűlés rendelkezéseiben már megjelenik ez a törekvés.

A XV. század első harmadában Zsigmond országosan rendezi a honvédelem kérdését. 1433-ban kiadott hadiszabályzatában hangsúlyozza, hogy a felkelőknek legalább íjuk legyen és szabályozza a jobbágyok után kiállítandó katonák fegyverzetét is. Két évvel később decretumában megerősíti a hadiszabályzatban leírtakat. Zsigmond egy olyan jól felszerelt nagyobb létszámú hadsereget akart létrehozni, amelynek gerincét a páncélos lovasság adja és mellette szerephez jut a könnyűlovasság is. Konstantinápoly elfoglalása után csak erősödött ez a folyamat. V. László 1454. évi decretumában hatalmas hadsereg felállításáról intézkedtek, ahol a lovasok mellett már a gyalogosok is megjelentek, ami már megfelelt az új fejlettebb hadvezetési elveknek.

A Mátyás által véghezvitt változtatások alapjai már a korábbi korszakban kialakultak. Az ő érdeme nem annyira az újítás, hanem a szükséges intézkedések következetes végrehajtása volt.[3]

Hunyadi Mátyás a kor színvonalán álló, jól vezetett, fegyelmezett, a feladatok megoldására alkalmas hadsereget hozott létre, amely minőségileg - mind fegyverzeti, mind hadrafoghatósági szempontból - Európa egyik legjobb fegyveres ereje volt.

A belső, állandó magot a mintegy 30 000 fős nehézlovas, könnyűlovas és gyalogos zsoldosokból és a szintén nehézlovas királyi bandériumból álló sereg adta, amely mellett állandónak kell tekinteni a tüzérséget, a dunai hajóhadat és a királyi várakat őrző katonaságot is. Ennek az „állandó" hadseregnek a létszáma időszakonként változhatott ugyan, de felépítése, a fegyvernemek aránya nem. Mellettük a főpapi-főúri bandériumok, a nemesi felkelés, a telekkatonaság, a városok és kiváltságos népek, valamint a hűbéres tartományok csapatai szerepeltek alkalmanként.

Maga Mátyás is ezt a „belső magot" tekintette igazi hadseregének. Ez világosan érzékelhető Veronai Gáborhoz írt leveléből, amelyben ismerteti hadseregének szervezetét.[4] Hasonló szervezést írt le Bonfini is a bécsújhelyi szemlével kapcsolatban.[5]

A fő fegyvernem a nehéz páncélos lovasság, amely csatadöntő fegyvernem és önállóan is képes feladatát végezni. A könnyűlovasság, bár sokszor a nehézlovasság kiegészítőjeként jön csak számításba, ebben a korban már jelentős szerephez jut, olyannyira, hogy Mátyás maga is

3 *Knauz Nándor,* az 1397-iki országgyűlés végzeménye. Magyar Történelmi Tár III. (1857) 216-217. o.; *Kovachich M. Gy.:* Suppl. ad Vestigia comitiorum. I. Buda, 1798. 374. o. és köv. o.; Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000-1526. évi törvénycikkek. Bp., 1899. 246. o., és 318. o., (Továbbiakban: MTT); *Borosy,* 1971, 15-18. o.; *Mályusz Elemér:* Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp., 1984. 102-133. o.

4 Mátyás király levelei I-II. (Szerk.: Fraknói Vilmos) Bp., 1895. II. k. 104-110. o. (Továbbiakban: Mátyás kir. lev.)

5 *Antonius de Bonfinis:* Rerum Ungaricarum decades. (Ediderunt I. Fógel et. B. Iványi et. L. Juhász) Lipsiae, 1936. Dec. IV. Lib. VIII. 101-103. (Továbbiakban: *Bonfini*). Nagyon jó leírás a felállításról és a fegyvernemekről: „In utroque eorum duo validissima cataphractorum equitum agmina collocavit, digessit turmatim, duo quoque alia in medio statuit; his etiam militum agmina interiecit. In primo horum ordine gravis armature pedites, deinde hastatos, sagittarios, ferentarios ceterosque levis armature milites rite disposuit. In tertio acie triarii presidebant et extrema signa tuebantur. Item ante utrunque cornu duas velitum alas intendit, qui quidem ordinem servabant, tanta pernicitate prepollentes, ut aves cursu adhibere posse viderentur."

kiemeli fontosságát levelében.[6] A harmadik fő elem a gyalogság. Több részből tevődik össze. A páncélos és pajzsos egységek kizárólag védelemre szolgáltak, míg a könnyűlovasság és a puskások támadásra. A pajzsosok és a páncélosok szabályos erődöt alakítanak a könnyűfegyverzetűek és a puskások körül. A puskával felszereltek a hosszú töltési idő miatt nyílt csatában kevésbé használhatók, szerepük főként ostromkor jelentős, mint ahogy tulajdonképpen a gyalogságé is. A sereget harci és hadtáp szekerek, valamint tüzérség kísérte.

Az etnikai megoszlás fegyvernemek szerint változott. A nehézlovasság főként csehekből, lengyelekből, németekből, magyarokból állt. A könnyűlovasság magyar, székely, rác, moldvai. A gyalogság cseh, lengyel, német, svájci, magyar, erdélyi. A tüzérek főként csehek és németek, míg a naszádosok többsége rác és magyar.[7] Ez a vegyes etnikai összetétel rányomta a bélyegét a hadsereg fegyverzetére is. A katonák magukkal hozták megszokott fegyvereiket. Elképzelhetetlen, hogy - főként a hivatásos harcosok - az évtizedek alatt hozzájuk nőtt fegyvereiktől megváltak volna és más fegyverzetre tértek volna át.

Ezért nyugodtan állíthatjuk, hogy Európa legtöbb fegyverfajtája megtalálható Mátyás csapatainál.

Az erőteljes nyugati orientáció mellett számolnunk kell keleti hatásokkal is, ha nem is olyan mértékben, mint Mohács és főként 1541 után. Az biztos, hogy a XVI. századra kiteljesedő török befolyás gyökerei a Zsigmond és Mátyás kori érintkezésekben keresendők. Szerepet játszott ebben egyrészt a török harcmódhoz való alkalmazkodás igénye, másrészt - bár korszakunkban csak igen kis mértékben - a kereskedelmi és a hadi úton bekerült fegyverzet is. Ezek a fegyverek jórészt a főúri fegyvertárakban lelhetők fel. A századfordulón Ippolito d'Este leltáraiban például jó néhány török fegyver előfordul.[8]

A király legtöbbször német területről és Velencétől vásárolt, bár az utóbbi sokszor nem jutott el az országba.[9] Mátyás gyakran ajándékba is kapott fegyvert, természetesen ezek a hadsereg szempontjából elhanyagolhatók.[10] Kisebb mennyiségű fegyver bekerülhetett az országba Perzsiából és Egyiptomból is a követjárások révén.[11] A magyar főnemesség is külföldön, főként Nürnbergben szerezte be fegyvereit.[12]

A tanulmány a továbbiakban a fegyvernemi megoszlás és a hadkiegészítés rendje szerint követi a csapatok fegyverzetét. Terjedelmi okok miatt főként a katonák egyéni felszerelésével, fegyvereivel foglalkozunk. Háború esetén ezek kiegészültek a hadiszertárakból.[13]

6 A szövegből kitűnik, hogy külön rendként szerepelteti, őket igen tetemes fizetséggel. Mátyás kir. lev., 107. o.

7 V.ö.: *Bonfini,* Dec. IV. Lib. V. 14-15.; Mo. hadt. 113. o.; *Tóth,* 1925. 32-33. o.; *uő.:* 1934. 142. o.; *Szentkláray Jenő:* A dunai hajóhadak története. Bp., 1885. (Továbbiakban: *Szentkláray,* 1885) A svájci csapatokra: *A. Ph. Segesser:* Die Beziehungen der Schweizer zu Matthias Corvinus. Luzern, 1860. (Továbbiakban: *Segesser,* 1860); *Tóth,* 1925. 113-114. o. Meglepő módon osztrák keresztesek is szolgáltak Mátyás seregében, bár harci értékük igen csekély volt. V.ö.: Mátyás kir. lev. I., 231. o. A zsoldosok kiegészítését elsősorban Sziléziából oldotta meg. L.: Politisch Korrespodenz Breslaus im Zeitalter König Matthias Corvinus. (Hrsg. B. Kronthal-H. Wendt) Bde 1-2. Breslau, 1893-94. (Továbbiakban: *Kronthal-Wendt*)

8 *Nyáry Albert:* A modenai Hyppolit-codexek. Sz VI(1982) 287-305. o. és 355-376. o. (Továbbiakban: *Nyáry,* 1872)

9 *Teleki József:* A Hunyadiak kora. Pest, 1853-1857. I-XII. k. (X-XII. Okmánytár.) XII. k. 112-113. o., (Továbbiakban: *Teleki*) Magyar Diplomáciai Emlékek Mátyás király korából. 1458-1490. (Szerk.: Nagy Iván és Nyáry Albert) I-IV. k. Bp., 1875-1878. I. k. 272. o., 276. o., 283. o., 339. o., III. k. 50. o. (Továbbiakban: Dipl. Eml.) Az Eyczinger István által lefoglalt velencei szállítmányra 1.: Mátyás kir. lev. I. 155-159. o.

10 Pl. Modenából: Dipl. Eml. III. 174. o., 223. o., 227-228. o. 240. o.

11 *Balogh,* 1966. I. 469. o.

12 *Granasztói György:* A középkori magyar város. Bp., 1980. 184. o.

13 Általában tüzes nyilat, tüzes golyókat, nyársat, csépet, puskaport, tüzérségi felszerelést vételeznek. *Tóth,* 1912. 38. o.

A korszak legfontosabb fegyvernemét a nehézlovasok képezték. A kortársak véleménye szerint az igazi katona a páncélos lovag, aki fegyverzetében taktikájában a XV. századra érte el fejlődésének csúcsát.[14] Mátyás páncélos lovasságának magvát a cseh-lengyel-német zsoldosok és a királyi bandériumok jelentették.[15] Ez az állandó elem egészült ki alkalmanként a főpapi-főúri bandériumok nehézlovassággal és az igazán jómódú megyei nemességgel. Amennyiben lehetősége volt, főként a zsoldosokat vette igénybe. Létszámuk a nagyobb hadjáratoknál is megközelítette a magyar nehézlovasokét. Az 1475-ös velencei jelentés szerint a török ellen készülő seregben 6000 idegen zsoldos és 10 000 magyar páncélos lovas volt. Ulászló uralkodásának első évében a nehézlovasok döntő többségét a zsoldosok adják. Tubero leírása szerint 6000 cseh és 1000 magyar szolgált a királyi seregben.[16] Az egész sereghez viszonyítva azonban viszonylag kisszámú a nehézlovasság. Szervezetéről, tagozódásáról keveset tudunk.[17]

A zsoldosok - származásuktól függetlenül - a nyugati értelemben vett lovagi harcmódot követték. Jól felszerelt, fegyelmezett katonák. Velük egyenértékűek a királyi bandérium tagjai. 1474-ben a lengyel hadjáratban a zsoldosok mellett ők adják a sereg zömét, Viktorin herceget is ők fogták el. A főúri-főpapi nehézpáncélosok és a jómódú nemesek lovagi fegyverzete, fegyelme elmaradt a királyi seregétől. A rendkívül drága felszerelést a királyon kívül csak kevés főúr engedhette meg magának, a közép- és kisnemesek közül pedig gyakorlatilag senki.[18]

A XV. század második felének páncélos lovasa a nehéz, a testet teljesen beborító ún. gótikus vértezetet viselte. A teljes lemezes vértezet a század első harmadára jelent meg, bár nálunk igen szívesen kombinálják sodronyos vértezettel is.[19]

A korszak páncélzatának egyik tipikus példáját szolgáltatja Mátyás Bécsben őrzött gótikus vértezete. Tudjuk, hogy 1468-ban Mátyás Zsigmond osztrák főhercegtől kapott egy vértezetet. Valószínűleg ez a páncél azonos a Bécsben őrzött példánnyal. Mühlauban készült és lehetséges, hogy Thomas von Ulm készítménye.[20]

Mellvértjét csúcsba futó rátéttel erősítették meg, így egyben mozgatható is. A század első felétől a mellvas golyó alakban kidomborodik, a gyomorszáj tájékán két, vagy több egymásra

14 A kortársak élesen elkülönítik a páncélos lovagot a másfajta fegyverzetű katonától. Ulászló 1492. évi decrétumában: „... pro una medietate armigeri, pro alia autem levis armaturae vulgo huzarones nuncupati, esse debeat. MTT, I. 492. o.

A lovasság - elsősorban a nehézlovasság - szerepét hangsúlyozza Cenovi Vlček szabályzata is: *F. Frauenholz:* Entwicklungeschichte des deutschen Heerwesens. München, 1937. II/2. 133-143. o. (Továbbiakban: *Frauenholz*), v.ö.: *Tóth,* MM, 228. o.; *Rázsó,* 1958. 128. o.

15 A zsoldos lovasok főként a felvidéki „bratrik"-ból szerveződtek, majd kiegészültek más nyugat- és kelet-európai zsoldosokkal is. A felvidékre: *Tóth-Szabó L.:* A cseh-huszita mozgalom Magyarországon, Bp., 1917.

A sziléziai németekre: *Kronthal-Wendt,* i. m.; *Eschenloer:* Geschichte der Stadt Breslau. (Hrsg. v. J. Kunisch) Breslau, 1827-1828. A svájciakra: *Segesser,* i. m.; Dipl. Eml. III. 10. o.; *Rázsó,* 1962. 206. o. A magyar zsoldosrétegre: *Rázsó,* 1962. 177-201. o.; *uő.:* 1958. 123. o.; Dipl. Eml. III. 38. o.

16 Item huomini d'arme Boemi, Moravi et Slesiti ha 6000 homini d'arme ... *Óváry Lipót:* I. Mátyás király szárazföldi és vízi hadereje leírása... Magyar Tört. Tár 1885. 763. o. (Továbbiakban: *Óváry,* 1885); *Tubero:* Comentarii de rebus suo gestis. (Ed. I. G. Schwandtner) Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini. Bécs, 1746-1748. II. 175-177. o. (Továbbiakban: *Schwandtner*)

17 A problémát részletesen kifejti: *Rázsó,* 1958. 128-219. o.

18 *Tóth,* 1912. 19. o.; *uő.:* 1925. 136. o., 185. o.; *Elekes L.:* Hunyadi hadserege. Bp., 1952. 5-6. o.; *Rázsó,* 1958. 130. o.

19 *Kalmár,* 1971. 283. o.; *G. C. Stone:* A Glossary of the Construction, Decoration and Use of Arms and Armour. New York, 1961. 30. o., (Továbbiakban: Glossary), *Nemes-Nagy,* 1900. 138. o.; *A. Grosz:* Der Harnisch. Wien. 1925. 13-22. o.

20 Mátyás köszönőlevele közölve: Mátyás kir. lev. I. 234. o. A páncél történetére és azonosítására: *A. Lhotsky:* Die Geschichte der Sammlungen. Festschrift des Kunsthist. Museums. Wien, 1941-45. II. 1. 68. o.; *Kalmár J.:* Arch. Ért. 78 (1951) 48-50. o.; *uő.:* 1975. 535. o.; *uő.:* 1971. 290-292. o.; *Balogh,* 1966. I. 455. o.

csúsztatott lemezből alakították ki. Mátyás mellvasához hasonló példányt őriznek Bécsben egy augsburgi készítésű teljes vértezet darabjaként.[21] Egyik változatát láthatjuk Tarczay Tamás sírkövén. A mellvasak jobb oldalán a lándzsa megtámasztására szolgáló csuklós kampó volt felcsavarozva. A hátvasak is tagoltak és formájukban igazodnak a mellvashoz. Ilyen az MNM egyik példánya is: acélból készült, formáját a test vonalához igazították. Alsó felén nagyméretű, kúpos szegecsfej található. Húzott szövetet utánzó bordákkal díszítették.[22] Általában bőrszíjakkal kapcsolták őket egymáshoz.

A mellvashoz rákozott csatakötény kapcsolódik, amelynek szegélyezése áttört. A XV. század közepétől alkalmazták. A korai formák kevésbé tagoltak.[23] Később a combok felé megnyúltak és középen kivágás keletkezett, amit sodronyvérttel fedtek el. Mátyás korában általában 3-4 darabból állították össze. Sokszor egész mélyen lehúzódott a combra.[24]

A mellvashoz kapcsolódott a rákozott vállvas, ehhez pedig a sima lemezből készült felső karvas. A szabadon maradó hónaljat sokszor felcsatolt koronggal védték, mint Szapolyai Imre páncélján is látható. Nála a korong viszonylag nagyméretű, rozettaszerű. Hasonló hónaljvédő korong látható Máriássy Félix sírkövén, Hunyadi János Thuróczy Krónikában lévő ábrázolásán, valamint Mátyás bautzeni emlékművén és Kinizsi Pál síremlékén is.[25]

A felső karvasat általában rákozottan rótták össze, míg az alsó sima, vagy bordázott. A XV. század derekáig fennmaradt a bőrkönyök.[26] Mustrája alapján ilyen bőrkönyököt sejt Holl Imre az egyik kályhacsempén ábrázolt lovag páncélján.[27] Mátyás korára a könyökvédő nagyméretűvé vált és vagy hegyes, vagy pillangószerű lesz. Néhány területen fantasztikus méretűvé növekedett. Angliában Robert Stauton donningtoni sírkövén látható egy ilyen, szinte már komikus példány.[28]

A kezet vaskesztyű takarta. A csuklót és a kézfejet védő részt lemezből alakították ki, míg az ujjakat bőrkesztyűre varrt vaspikkelyekkel védték. A század végére már olyan kesztyűket is készítettek, amely jóformán a kéz teljes mozgását képes követni. Az ujjpercek találkozásánál általában bütyköket képeztek ki, míg közvetlenül a csukló felett, a mozgathatóság miatt, rákozottá alakítják.[29]

21 Das Wiener Bürgerliche Zeughaus. Wien, 1977. 79. o. 19. kép. (Továbbiakban: Das Wiener)

22 Tarczay Tamás sírkövét közölte: *Csoma József,* Turul, 1890. 39. o.; *Nemes-Nagy,* 1900. XIV. t. l.; *Szendrei,* MTE, 187-188. o.; *Szendrei,* 1896. 94. o. A korabeli európai mellvért formákhoz lásd.: *G. F. Laking:* A Record European Armour and Arm. London, 1920. I. 248. kép. (Továbbiakban: *Laking*) - A hátvas leltári száma: MNM 55.3123. Tévesen mellvértként közölve: *Temesváry Ferenc:* Fegyverkincsek, díszfegyverek. Bp., 1982. 53. o., 11. kép. (Továbbiakban: *Temesváry,* 1982) A nyomdahibára Temesváry Ferenc hívta fel a figyelmemet, szívességét ezúton is köszönöm.

23 Lásd. pl.: Das Wiener. . ., 79. o. 18. kép; I. Wilhelm badeni őrgróf síremléke: *J. H. Hefner-Alteneck:* Waffen. Ein Beitrag zur historischen Waffenkunde. Graz, 1969. 34. o., (Továbbiakban: *Hefner-Alteneck); E. Wagner-Z. Drobna-J. Durdik:* Tracht, Wehr und Waffen. Praha, 1957. Teil. II. Taf. 62. 1. (Továbbiakban: *Wagner-Drobna-Durdik)*

24 *Rapport,* 3-4 (1979) 134. o. 6. kép.

25 *Divald Kornél:* Szepesvármegye művészeti emlékei. Lőcse, 1906. 101-103. o. XX. t. (Továbbiakban: *Divald,* 1906); *Szendrei,* MTE, 188-189. o.; *A. Ruttkay:* Umenie kované v zbraniach. Bratislava, 1978. 98. o.; *Szendrei,* 1896. 113. o.; *Galavics Géza:* Kössünk kardot a pogány ellen. Bp., 1986. 1. kép, 2. színes kép; *Kalmár* 1971. 71. kép.

26 *Nemes-Nagy,* 1900. 139. o.

27 *Holl I.,* Arch. Ért. 110(1983) 219. o., 38. kép.

28 *J. Hewitt:* Ancient Armour and Weapons in Europa. Graz, 1967. III. 469. o. 84. kép.

29 Jó példákat szolgáltat: *Hefner-Alteneck,* 36-37. o. 58. t.

A lábszárat alul és felül sima lemezből készült vértezet védte, de előfordult lemezekből összeállított is. Mátyás páncéljánál a combvért felső része rákozott. A lábfejet vassaru fedte, amelyre hosszú vascsúcsot csatoltak fel. Ez a nyújtott saru főleg német területen volt divatos, a század végére azonban megjelentek a félköríves ún. „medvetalp" alakú papucsok is.[30]

A fejet ún. „salade" sisak védte, amelyhez kiegészítőként a mellvashoz kapcsolt állvért is hozzátartozott. A típus a vassalap (vaskalap) leszármazottja. Kialakulását a XV. század első harmadára tehetjük.[31] Általánosságban két fajtáját különböztethetjük meg. Az egyik típusnál az arcrész zárt, a másiknál mozgatható. Ezentúl különbséget tehetünk a tarkóvédő faroknyúlvány kiképzése alapján is. Olasz, francia, német területen fejlődtek ki az egyes alakváltozatok. Német területen - és nálunk is - jórészt mindegyik forma megtalálható.[32] Kiképzése nem célszerű, mert nyitottsága miatt a harcos arcának egy részét nem takarta el, mégis, a következő század elejéig divatban volt. Hiányosságait az állvért beiktatásával küszöbölték ki. Ez általában követi az áll vonalát, alsó része a mellvérthez kapcsolódik. Felső része sokszor mozgatható és vastag hornyot képeztek ki rajta a sisak illesztése miatt.[33] A harang csak az arc felső részét és a fejtetőt fedte. A fejtetőn alacsony borda futott végig. A század vége felé a tarkóvédő megnyúlt és sok esetben egymásra csúsztatott, szegecselt vaslemezekből készítették.

Az MNM két példánya jól mutatja a főbb jellegzetességeket. Mindkettőnél magas a sisakharang, tetején lapos taréjjal. A nyakrész hosszú csúcsba fut, de nem rákozott, a szemnyílás keskeny. A különbség az a két darabnál, hogy az egyiknek gúla alakú szegecs körül elforgatható arcvértje van, míg a másik zárt. Ennél a homlokrész jóval domborúbb és a sisak jobban igazodik az emberi fej formájához.[34] Általában megfigyelhető, hogy a zárt sisakokat jobban a fejhez igazítják. A „visier" rögzítését, hogy csata közben ne csapódjon fel, az áll fölött lévő biztosító szemölccsel oldották meg.[35] A tarkóvédő rész felső vonalán legtöbbször szegecsfejek sorakoznak, sokszor díszesek, amint ez jól látható például egy Bécsben őrzött délnémet darabon.[36] A „visier"-t forgató gombokat a szebb példányokon nagyméretűvé, díszessé képezték ki.[37] Nálunk főként a német területre jellemző változatok divatosak, de bekerültek sisakok Európa más részéből is. Kimondottan a nehézpáncélos lovassághoz kapcsolódik, néhány ábrázoláson gyalogosan lévő harcosokon is látható, de páncélzatuk miatt valószínű, hogy ezek lóról szállt katonák.[38] Használták a tornavértezetekhez is.

30 *Nemes-Nagy,* 1900. 139-140. o.; *W. Boeheim:* Handbuch der Waffenkunde. Leipzig, 1890. 118-119. o. (Továbbiakban: *Boeheim,* 1890); *Kalmár,* 1971. 291. o. Ilyen medvepapucsos vassaru látható pl. az 1499-ben elhunyt Szapolyai István síremlékén is. *Divald,* 1906. 101-103. o. XX. mell.

31 *Kalmár,* 1971. 267. o.; *Temesváry,* 1982, 17. o.; *H. Müller-F. Kunter:* Europäische Helme. Militärverlag der DDR. é.n. 31-32. o. (Továbbiakban: *Müller-Kunter*); *Boeheim,* 1890. 39-42. o.; *Nemes-Nagy,* 1900. 141. o.

32 Glossary, 536. o. 1-6. kép, 687. kép; *Laking* II., 1-56. o. The Complete Encyclopaedia of Arms and Weapons. (Ed. by L. Tarassuk-Cl. Blair) London, 1982. (Továbbiakban: *Tarassuk-Blair); Cl. Blair:* European Armour, London, 1958. 110. o., - 110-112. kép. (Továbbiakban: *Blair,* 1958).

33 Jól látható pl. az egy nürnbergi munkán: *Müller-Kunter,* 329. o. 69. kép; *Hefner-Alteneck,* 35. o., 55. t.

34 MNM 55.3121, 55.3122; *Temesváry,* 1982. 53. o., 10. kép; *Kalmár,* 1971. 269. o. 33. kép.

35 L. erre: *Müller-Kunter,* 329. o., 69. kép, 71. kép.

36 Das Wiener, 84. o., 40. kép.

37 L. egy késő gótikus teljes páncélzat sisakján: uo.: 79. o., 19. kép.

38 Pl. lengyel ábrázolásokon: bár buzogánnyal, illetve csatabárddal és számszeríjjal felszereltek, de inkább lovasok. *M. Biskup:* Trzynastoletnia wojna z zakonem Krzycachim. 1454-1466, Warszawa, 1960. 60. o.; *Z. Zygulsky,* WKK. 26(1984) 92. o., 33. kép; hasonló: *Müller-Kunter,* 68. kép.

A vértezet alá, a hézagok elfedésére, sodronyinget viseltek.[39]

A XV. század kevésbé tehetős lovagjai, a lovas íjászok, számszeríjasok viselték a brigantint. Pikkelyeit tetőcserépszerűen egymásra szegecselték, vagy szorosan egymás mellett helyezkedtek el. Ez a lemezsor a fegyverkabát bélése. A külső rész bársonnyal bevont, melyen a lemezek összetartására szolgáló szögfejek sorakoztak. Viselete kényelmesebb, mint a lemezvérté így békeidőben is használták. A század közepén a mellre és a hátra nagyobb vaslapot helyeztek. Előfordul csontlapos változat is. A fémlapokat ónozták.[40] Főként a lengyelek kedvelték, nálunk kevésbé használt.

Mindkét lovas fegyvernemnek fontos felszerelési tárgya volt a sarkantyú. Nemcsak a harcos egyik jelképe volt, hanem lényeges szerepet játszott a ló harci alkalmazásában is. A XV. századra a vértezet nehezebbé válásával kialakultak a súlyos, erőteljes felépítésű sarkantyúfajták. A század folyamán tetemes méretnövekedésnek lehetünk szemtanúi.[41] A nehézlovasság és a könnyűlovasság által használt típusok a század második felében érezhetően kezdenek szétválni. A lovagi sarkantyúknál a legfeltűnőbb változás a nyak erőteljes meghosszabodása és megvastagodása. (Esetenként elérik a 40 cm-t is.) Ez elsősorban a vértezet, a fegyverzet súlyának növekedésével és a lovakat takaró nehéz szövettel magyarázható. Az új formák kikényszerítették a lábak helyzetének megváltoztatását, amit csak a méretek megnövelésével tudtak áthidalni. A nyak általában rombusz átmetszetű lett, de sokszor előfordult a csavart forma is. A taréj kisebb, de tüskéi vaskosabbak. A felkötőszárak egyes típusoknál íveltek, vagy szögben törnek, míg másoknál félkörívben kovácsolták őket. A nyak és a szárak tengelye eltért egymástól, azonban néhány, elsősorban kistaréjos típusnál egybeestek.[42] A szárak végén lévő felkötő fülek vagy nyolcas alakúak, vagy a két karika közül az egyik a szár végén, a másik középtájon helyezkedett el. A hátsó - a nyolcas alakúnál az alsó - fülbe akasztják be a talp alatt futó rögzítőt, míg a másikba a lábfej felett haladót. Ha szíjat használnak rögzítésre, akkor a csat és a kampó kombinációját alkalmazták.

Előfordult laposra kalapált vas talpaló is, amelyet lánccal rögzítettek. Nehezebb vértezetnél ismert a többszörös átkötés is.[43] A vértezethez viselt sarkantyúknál előfordult, hogy a vassaru sarokrészébe csavarják, vagy szegecselik. Ilyen látható I. Vilmos badeni őrgróf síremlékén például.[44] Kalmár János a későgótikus sarkantyúk egyik változatát - a nyak csak kissé emelkedik fel és hosszú, a szárak kiszélesednek és félkörívesek, a taréj kisméretű - jellegzetes magyar típusnak tartja.[45]

A páncélos lovagok által használt sarkantyúkat jól mutatja Tarczay Tamás és Szapolyai Imre sírköve, valamint az ún. lovagalakos kályha csempéje.[46] Mindegyiken hosszú, erőteljes egyenes nyakú típus látható.

39 *Kalmár*, 1971. 255-256. o.

40 *Kalmár*, 1971. 289-290. o.; *uő.:* FA. XII(1960) 235-236. o.

41 *R. Zschille-R. Forrer:* Der Sporn. Berlin, 1891. 13-14. o.

42 A XV. századi sarkantyúkból rengeteg van az ország múzeumaiban. Részletes tipológiai vizsgálatukhoz egy nagyobb lélegzetű tanulmány is kevés lenne, így most ettől eltekintek. Az utóbbi évtizedekben nagyobb sorozat sarkantyút egyedül Temesváry Ferenc közölt a Vak Bottyán Múzeum gyűjteményéből. *Temesváry Ferenc:* A váci Vak Bottyán Múzeum fegyvergyűjteménye. Vác, 1984. 160-181. o. (Továbbiakban: *Temesváry*, 1984.)

43 A felkötés módozatait szellemesen mutatja be: *Wagner-Durdik-Drobná.* Teil. II. Taf. 79. 1-2., 5., ill. Teil. IX. Taf. 36.1., Teil IX. Taf. 38.1.

44 *Hefner-Alteneck*, 34. o., 51. kép és 1. az előző jegyzetpontot.

45 *Kalmár*, 1971. 363. o. 60/a kép.

46 *Szendrei*, MTE 187-189. o.; *Holl I.*, Arch. Ért. 110(1983) 22. kép.

A könnyűlovasok által alkalmazott sarkantyúfajta kiválóan megfigyelhető első huszárábrázolásunkon.[47] A nyak meglehetősen hosszú és kissé ívesen hajlik lefelé. A taréj kisméretű. Hasonló forma figyelhető meg a „Weisskunig" két metszetén is. Az elsőn magyar urak csoportja látható, páncél nélkül. A csizmán lévő sarkantyú széles szárú, viszonylag hosszú nyakú, taréja közepes nagyságú és 6, vagy 8 ágú.[48] A másik képen egy háttal álló huszár csizmáján láthatunk hasonlót.[49] A két fegyvernem sarkantyúi korszakunkban inkább méreteikben - a lovagi rusztikusabb - és a szár irányában tértek el.[50] Az elkülönülés folyamata azonban már világosan érzékelhető.

A lovasok felszereléséhez tartozott a lószerszámzat is. Mint az előzőekben, most is együtt tárgyaljuk a két fegyvernem által használt típusokat. Korszakunkban megkülönböztethetünk nyugati, magyar és törökös típusú lószerszámot. Az utóbbi kevésbé elterjedt.

Minőségileg óriási különbség volt az udvar és a főrangúak, valamint a közvitézek lófelszerelése között. Formailag már inkább azonosak.

A nehézlovasság, főként különleges alkalmakkor, igen díszes darabokat viselt. Ezt bizonyítja az 1474-es boroszlói és az 1486-os iglaui királytalálkozó, ahol a szépszámú lovaskíséret ezüst szerszámzattal szerelte fel lovait.[51] A fennmaradt anyag mellett főként a szebb példányokra jó forrásként szolgálnak Ippolito d'Este leltárai és számos más leírás.[52] Ezek alapján jól elkülöníthető a magyar típusú az Európában követett olasz, burgund-francia stb. divattól.

A főúri és udvari viseletben mindennaposak voltak a csengős szügyelők, sallangos farmatringok, bojtos csótárok, drágaköves fejdíszek, berakott nyergek; a királyi kamarások, apródok, nemesifjak ezüst, vagy aranyozott kengyelei, gyöngyös nyakbavetői.[53] Ippolito d'Este hagyatékában szerepelt egy ezüstből készült magyar lószerszám, amely a következőkből állt: „szövet lótakaró, amely selyemrojtos, fejdíszből a fejre való szíjakkal, kantárból a farmatringgal együtt és a szügyelőből áll.[54] Hasonló tagolású a jóval korábbi prágai Szt. György szobor szerszáma és díszítése is. A Mátyás-kori lószerszámot főként ezüstrozettákkal és boglárokkal ékesítették.[55] A nemesfém darabok főként Nagybányán és Körmöcbányán készültek.[56]

Korszakunkban az alacsony magyar nyereg mellett elterjedtek a nyugati típusú és a kettő ötvözetéből keletkező átmeneti formák is.

A nyugati nyergek vázát villás, székszerű szerkezet képezte. A karos kápák magasak, szinte bezárták a lovast.Ez a nyeregtípus szerkezetéből következően nyomja a ló izomzatát és így gátolja a mozgásban. További hátrányt jelent, hogy a súlyelosztása is rossz, mivel négy ponton fekszik fel a ló hátára.

47 Újabban közölve: *Lugosi J.-Temesváry F.:* Kardok Bp., 1988. 21. o., 40. kép. (Továbbiakban: *Lugosi-Temesváry*)

48 Der Weisskunig. (Hrsg. A. Schultz) Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses. VI. Wien, 1888. 83. o. (Továbbiakban: *Weisskunig*)

49 Uo.: 129. o.

50 *J. Uhlitzsch:* Der Soldat in der bildenden Kunst. Berlin, 1987. 27. kép (Továbbiakban: *Uhlitzsch,* 1987)

51 *Balogh,* 1966. I. 379. o.

52 *Nyáry,* 1872. 374-75. o.

53 *Balogh,* 1966. 379. o.; *uő.:* Mátyás király és a művészet, Bp., 1985. 349. o. (Továbbiakban: *Balogh,* 1985)

54 „Una fornimento de cavallo alhungarescha" *Balogh,* 1985. 350. o.

55 Uo.

56 *Nyáry,* 1872. 374-375. o.

A hátsó, félkaréjos, magas kápa megtámasztja a lovas hátát, ami a lovagi harcnál kifejezetten előnyös.[57] A páncélos lovasok által használt nehéz nyergeknél néha 2-3 hashevedert is használtak.[58] A század első felére az első kápa már egészen térdig ért és védte a lovas lábát, valamint a lovat is. Hasonlóak a korszak tornanyergei is.[59] Az ilyen típusú nyergek kimondottan a lovagi harcra valók. Sokszor fémlapokkal erősítették ezeket a nyergeket.

Nem mondható ez el a magyar fanyeregről. Nálunk sokáig megmaradt, hadrendben csak a könnyűlovasság újbóli elterjedésekor használták, bár sok esetben egyesítik a két típus előnyös tulajdonságait. A magyar nyergek könnyűek, alacsony kápásak. A ló hátára két oldaldeszkával feküdtek fel, így a súly megoszlott a ló háta és oldala között. Kimondottan a könnyűlovasságnak valók. Mivel nem használható a lovagi harcra, ezért hazánkban kísérlet történt a két típus egyesítésére. Ilyen figyelhető meg a prágai Szt. György szobor nyergén, a székelyderzsi falfestményen, s az MNM csontberakásos nyergein is.[60] Ezek a példányok a XIV. század végére, a XV. század első felére jellemzők. Jól reprezentálja ezt az a Bécsben kiállított bőrnyereg, amely valószínűleg Mátyás tulajdonában volt. Hátsó kápája lapos és kétkaréjos, első kápája gombban végződik. A nyerget vörös bőr borítja.[61] Miksa császárnak a XV-XVI. század fordulóján készült nyerge is a korszak egyik jellemző darabja. Faállványos, előrehajló, kifelé ívelt gombban végződő elülső és félkörös hátsó kápával. A nyerget fedő meggyszínű bőr minden irányban lenyúlik. A bőrészt festett, arannyal keretezett fekete, keleties lombdísz borítja. A kápák külseje fémszerűen aranyozott, kantár és farmatring járul hozzá, ennek szíjait a külső oldalon aranybrokát díszíti.[62]

Valószínűleg megkülönböztették a katonai és a polgári vadász nyergeket. Erre utal egy 1364-es pozsonyi adat, ahol „Selle militaris"-t említenek.[63] A kassai nyereggyártók céhszabályzata szerint négyféle nyerget készítenek remekbe. A nyereghez felhasználtak szarvasagancsot és medvebőröket is. A nyereg belső fa részeit általában nyírfakéreggel bélelték.[64] A bártfai számadáskönyvekből ismerünk kötőféket (holfter, czeine), nyeregpárnát (pambst, pamst), hevederszíjat (gurt zu dem zattel) takarót (ladix, tege).[65] A használt nyereg- és lótakarók is a rangtól függően díszítettek. A források az ékkövesek mellett említenek egyszerűbbeket is.[66]

57 Hasonló típusú nyergek: *Laking,* III. 154-160. o.; *Wagner-Drobna-Durdik,* 67-69.; *Boeheim,* 1890, 201-204. o.

58 *H. Müller-Hichler:* Sitz und Sattel im Laufe der Jahrhunderte. ZHWK. 1923. 6. o.

59 Klasszikus példája: *Hefner-Alteneck,* 40. o.; *ő.: E. A. Gessler:* Der Turniersattel aus Schafhausen. Anz. für Schweiz. Altertumskunde. 33(1931) 1-37. o.

60 *László Gyula:* A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. Bp., 1943. 89-92. o.; *ő.:* Kolozsvári Márton és György Szent-György szobrának lószerszámja. Kolozsvár, 1942.; *ő.: Balogh J.,* Ethnographia-Népélet LIX(1948) Bp., 1949 24-26. o.

61 *Kalmár,* 1971. 337. o., 338. o., 5. kép.

62 MNM 55.3282; *Kalmár,* 1971. 337-338. o., 6. kép; *Boeheim,* 1890. 210. o. A 292. ábra későbbre datálja.

63 *Fejérpataky L.:* Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Bp., 1885. 40. o. (Továbbiakban: *Fejérpataky,* 1885) Pozsony, 1364. évi számadáskönyvéből: „... tres pulchras sellas militares..."

64 „... aynem rittersatl mit messing beslagen, und aynen bayn(=csont) und aynen mit eysen beslagen, und den vierden ainen hoelstsatl." *Kemény L.,* Arch. Ért. XXIV(1904) 273. o.; *Laking* III., 175-176. o.

65 *Fejérpataky,* 1885. 307. o., 317. o., 319. o., 325. o., 358. o.

66 *Balogh,* 1966. I. 406. o.

Tudjuk, hogy Mátyásnak voltak olasz nyergei is, valószínűleg a főurak között is elterjedt.[67] Használnak török csótárokat, nyeregtakarókat, törökös kengyeleket, kantárokat.[68] A köznépi lószerszámzatban is igen elterjedtek voltak a törökös, vagy török hatású darabok. Főként zsákmányként kerülhetett hazánkba jó részük.

A ló irányításának egyik legfontosabb eszköze a zabla volt.[69] Két fő típusát különböztetjük meg. A könnyebb csikózabla a ló szájszegletére gyakorol nyomást és a kantár által közvetített irányváltoztatási szándékot változatlanul átveszi. A feszítőzabla emelőszerűen hat, így a rántás erejét felfokozza. Az előbbit főként gyakorlásra, fiatal, vagy beteg szájú, illetve jól idomított lovaknál használták korszakunkban. Csatában a feszítőzablát részesítik előnyben, mert a hirtelen megállásokat, vágta közben az oldalirányú mozgásokat könnyebben el lehetett érni vele. XV. századi elterjedését a zsoldos nehézlovasok megjelenésével magyarázhatjuk, akik értelemszerűen lovuk fegyelmezésére nagyobb gondot fordítottak.[70] Nagy szerepet játszott a lovagi seregek életében is, mert századunkban itt is mind nagyobb figyelmet fordítottak a ló és lovasa együttműködésére és a viszonylag vad harci mének megfékezését és fegyelmezését csak ezekkel a brutális szerszámokkal végezhették el. Feszítőzablát használ könnyűlovasságunk is, majd a XVI. századra, mikor a lovaglást művészetté fejlesztik, megjelennek a különböző lótípusokhoz igazított zablafajták.[71]

A XV. századi nyugati feszítőzabla a csikózablából fejlődött ki. A peckek alsó szára meghosszabbodott, a felső lerövidült. Az alsóhoz a gyeplőszárakat, míg a felsőhöz a ló álla alatt húzódó láncot kapcsolták. A magyar típustól a peckek csuklós tagolódása és a nyelvszorító háttérbe szorulása különbözteti meg.[72]

A század vége felé a tengelyt vagy csuklósan, vagy patkó alakban megtörték; sokszor - főként a következő században - a tengelyre különböző golyócskákat fűztek fel.[73] Mátyás uralkodásának végén tűnt fel az európai zablák egyik legkegyetlenebb fajtája az ún. á la Genette típusú zabla. Meglepő, hogy viszonylag hirtelen és közvetlen előzmények nélkül jelent meg. Lényeges eleme a nyelvszorító vas, ami a tengelyből emelkedik ki és nem simul bele, mint a hazaiaknál. A nyelvszorító végében vaskarika van, amely a ló állát fogja körül. Keményszájú lovaknál alkalmazták, fékező hatása óriási. A kutatók szerint a magyarországi román kori zablatípussal rokon, de nyugati származású.[74] Szépen példázza ezt a típust az István Király Múzeum egyik zablája. Oldalpeckei egyenesek, a tengelyből téglalap alakúan emelkedik ki a nyelvszorító vas. Végébe nagyméretű, erős állkarikát fűztek. A tengely felső része lerövidült - ami a keleti típusoknál gyakori - alsó felébe illesztették a gyeplőkarikákat.[75] Hasonló a keszthelyi múzeum egyik példánya is, csak itt a szerkezetet létraszerűen alakították ki.[76]

67 Uo.: 405. o.; *Nyáry*, 1872. 374. o.

68 Uo.: 374. o., 113.j., 1489. évi esztergomi számadáskönyv: „... per una peza di camocha turchesa duc. 4..." 1503. évi egri számadáskönyv: „... pro una coperta unius selle turcalis 28 den..."

69 Az európai zablákra általában: *R. Zschille-R. Forrer:* Die Pferdetrense. Berlin, 1893.

70 *Tóth Z.*, Arch. Ért. XXIV(1920-22) 78. o. (Továbbiakban: *Tóth*, 1920-22)

71 *Kalmár*, 1971. 355-356. o.

72 *Tóth*, 1920-22. 80. o., *Kalmár*, 1971. 352. o.

73 Ilyen típusok pl.: MNM 55.3103, 55.3153, IKM 10.2323, 10.1669. *v.ö.: Kalmár*, 1971. 353. o., 354. o., 43. kép.

74 *Tóth*, 1920-22. 80-84. o.

75 IKM 10.1672

76 *Kalmár*, 1971. 353. o., 41. kép.

Igen változatosak a kengyelformák.[77] Nálunk a legelterjedtebb típus a körte alakú, széles talpaló formájú. Oldaláról aszimmetrikus, általában áttört nyúlvány lóg le. A függesztőpálcán sokszor szíjvédő pánt található, főként a nehézlovasságnál.[78] Igen kedvelt a könnyűlovasok között is.[79] Szintén a korszak jellemző típusa az aszimmetrikus felépítésű kengyel. Szendrei közöl egy ilyen példányt bronzból. Alakja eltolt trapéz alakú, a talpaló keskeny, enyhén ívelt, szíjvédője erőteljes.[80]

Hasonló típus az MNM egyik kengyele. Aszimmetrikus forma, egyik szára egyenes a másik kifelé hajlik. A talpaló kiszélesedik. A külső szár és a talpaló érintkezésénél két félköríves kiugrás található.[81] Formailag ilyen II. Lajos XV. század végén készült nyugati típusú kengyele. Aranyozott réz, a kengyelszíjat védő fül széles és díszített.[82] Ezeket az aszimmetrikus kengyeleket a nehézlovasság használta előszeretettel. Kialakulását a funkcionális változtatás szüksége kényszerítette ki. A vértezetek és ezzel párhuzamosan a lándzsa nehezedése más ülési módot követelt meg a lovastól. A biztonságos nyeregben maradást csak a lábak előrenyújtásával és terpesztésével tudták megoldani. Ez hozta létre a belső szár megnyújtását.[83] Bár századunkban megfigyelhető a nyúlványos típus előtérbe kerülése, mégis, a fentebb ismertetett átmeneti formákon - főként az aszimmetrikus és nyúlványos forma összeolvasztásán - erőteljesen érezhető a törekvés, hogy a funkcionálisan megfelelő szerkezetet összehangolják az újabb, divatosabb formákkal. A Mátyás-kor vége felé megjelentek a törökös kengyelek.[84] Ugyanakkor a magyar típusú kengyelek döntő többségénél a szárak szimmetrikussá váltak, a talpaló nyúlványát áttörésekkel, rozettákkal díszítették. Anyaguk ónozott vagy ezüstözött vas. A szíjvédő pántot karéjosan alakították ki. A kengyel külső szárát felrakott gömbökkel ékesítették.[85]

A harci lovak felszereléséhez tartozott a szájkosár. A harapós, vad, a táborozás összezártságát nehezen viselő lovak fegyelmezésére szolgált. Szendrei János közöl egy XV. századra tehető példányt Kreuzensteinből. Vaspálcákból állították össze. Az áll alá eső rész mozgatható, lánccal összefűzött. A felső szegélyt stilizált liliomok díszítették.[86] Főként a páncélos lovasság használta.

A patkók meglehetősen szélesek. Kisméretű, alacsony, csonkagúla alakú sarok jellemzi őket. Az oldalak mentén a század elejétől 3-4 szegnyílás található, süllyesztett árokban.[87] A XIV-XV. században több keleti típusú patkófajta is megjelenik. Az első típusnál a szárak közti

77 Az európai fajtákat általánosságban összefoglalja: *R. Zschille-R. Forrer:* Dies Steigbügel. Berlin, 1896.

78 V.ö.: MNM 55.3163, és *Wagner-Durdik-Drobna,* Teil IX. Taf.35.3; *Kalmár,* 1971. 347. o., 29. kép, b, c, e.

79 V.ö.: *Kalmár J.,* FA XIII(1966) 598. o.

80 *Szendrei,* 1896. 235. o., 804. kép, ugyanez: *Wagner-Durdik-Drobna,* Teil IX. Taf.35.1. és IKM 10.7080.

81 MNM 55.3098. Előfordul nádlevél alakú talpalóval is. IKM. 10.5870. Ezek az aszimmetrikus formák néha alacsony talpalónyúlványt kapnak. *Kalmár,* 1971. 346. o., 27. kép.

82 *Kalmár,* 1971. 348. o., 30. kép.

83 V.ö.: *Kalmár,* 1971. 345-346. o.

84 L. Ippolito d'Este leltárait. *Nyáry,* 1872. 375. o.

85 *Kalmár,* 1971. 348. o., 347. o., 29. kép, d.

86 *Szendrei,* 1896. 182. o., 580. kép; *Kalmár,* 1971. 357. o., 53. kép.

87 *V. Nehuda:* Pfaffenschlag, zanikla stredoveka veš u Slavonic. Brno, 1975. 138. o.; *Müller R.:* A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késővaskortól a törökkor végéig. Zalai Gyűjt. 19. I-II. Zalaegerszeg, 1982. 540. o.

nyílás lekerekített, a szeglyukak négyszögletesek. A következő típusnál a szeglyukak kör alakúak, míg a harmadiknál a szárak közti nyílás négyszögletes. Mindig lapos vaslemezből készültek.[88]

Mátyás egyik rendeletében leírja a megyei bandériumok fegyverzetét. Eszerint a hadba vonulók karddal, lándzsával, pajzzsal vagy íjjal és tegezzel szerelkezzenek fel.[89] A kutatók egy része a leírást alkalmazta a lovagi csapatok fegyverzetére.[90] Nem vonatkoztatható azonban teljes egészében a nehézlovasságra, hiszen maga a király is „cum equitibus et peditibus" szólította hadba a Győr megyeieket. Tagadhatatlan, hogy fő fegyverük a lándzsa, a kard és védőfegyverként a pajzs, kéziíjat azonban Mátyás seregében a páncélos lovasok nem használtak. Számszeríjat alkalmanként igen, főleg a cseh és lengyel zsoldosoknál volt divatos. A szöveg azonban egyértelműen kéziíjról és tegezről beszél.[91]

Tudunk számszeríjas páncélos lovasokról. Ilyen lóról leszállt vitéz látható - teljes páncélzata erre utal - a Bothfalvi Both-család 1460-as címerében.[92] Hasonló fekvő, teljes vértezetű alak található egy lengyel ábrázoláson is.[93] A Nápolyban lévő magyar katonák között is volt egy Gábor nevű, „Balistrero ad cavallo".[94] Róla nem lehet eldönteni, hogy könnyű- vagy nehézlovas volt-e? A cseh-lengyel zsoldosok között - főként, akik a huszita harcmódot ismerték, s ilyenek nem kis számmal szerepeltek - nem volt ismeretlen a számszeríj használata. A lovagi harcmódra áttért, jól képzett hivatásos katonáknál ez továbbra is megmaradt. Abban az esetben, ha lóról leszállva alkalmazta őket Mátyás - ez egyáltalán nem rendkívüli dolog -, használhatták. A számszeríj azonban továbbra is gyalogos fegyver maradt, páncélos lovasoknál csak kuriózumként szerepelhetett.

Mátyás utasítása véleményem szerint a megyéből hadbavonuló összes harcosra vonatkozott és ebbe beletartozott a könnyűlovasság és a gyalogosan harcolók is.

A páncélos lovagok fegyverzetét jól reprezentálják a fennmaradt művészeti emlékek. Szapolyai Imre síremlékén teljes vértezetben kifaragott alak balján nehéz, kétélű, egyenes keresztvasú kardot visel. Hasonló, hatalmas méretű kard látható Tarczay Tamás és Szentgyörgyi és Bazini György gróf balján is.[95] Thuróczy Krónikájának egyik 1488-ban készült fametszetén is nagyméretű, hatalmas markolatgombbal felszerelt kardokkal ábrázolják csata közben a lovagokat.[96] A páncélos zsoldos fegyverzetét Dürer két XV-XVI. század fordulóján készült metszetén

88 *Kalmár,* 1971. 369. o., pl.: IKM 10.1206, 10.898, 10.8419, 10.901, 10.902 stb.

89 „... ut armati habeant gladium, lanceam et clipeum vel arcum pharetris." *Teleki,* XI. 154-155. o. Idézi: *Rázsó,* 1958. 128. o.

90 *Rázsó,* i. m. 128. o.

91 A pharetra, - ae tegezt, puzdrát jelent. A hivatkozott Villani-adatot nem a teljes lovagi fegyverzetű harcosok íjhasználataként kell értelmezni, hanem a seregben harcoló kun és magyar íjászokra vonatkozott. Tagadhatatlan, hogy a magyar lovag jóval közelebb áll az íjhoz, mint pl. a német, és gyakorolhatta is a könnyebb láncvértezet miatt, de a XV. század 2. felének merev lemezpáncéljába öltöztetett lovagjára a Villani-féle adatot alkalmazni már csak technikai problémák miatt sem lehet. Nem szabad elfelednünk, hogy a XIV. századi magyar harcosok között a kun előkelők is részt vettek a harcokban, keleties sodronypáncélzatukkal. Egy nyugati megfigyelő szemében minden további nélkül magyar előkelőnek tűnhettek. A kun viseletre l.: *Pálóczi Horváth András,* Arch. Ért. 109(1982)-89 Az elmondottakat v.ö.: *Borosy A.* HK IX(1962) 245. j. p. A rendeletet egyértelműen a portális katonasághoz köti. *Borosy,* 1971. 39. o.

92 *Nyulászíné Straub Éva:* Öt évszázad címerei. Bp., é.n. XXIII.t. (Továbbiakban: Öt évszázad)

93 L. a 38. jegyzetpontot.

94 Dipl. Eml. III. 4. o. - v.ö.: *Tóth,* 1926. 96. o., 4. jegyzetpont.

95 *Szendrei,* 1896. 94. o., 148. o., 433. kép; *uő.:* MTE, XXXII.t.; *Balogh,* 1966. II. 225. kép.

96 *Balogh,* 1966. II. 416. kép.

tanulmányozhatjuk.[97] A gótikus páncélba öltözött lovas jobb vállára fektetve, hosszú, erőteljes, bojttal díszített lándzsát tart, bal oldalát nehéz, kétélű, kerek markolatgombos kard övezi. Jobb oldalán - kissé takarva - tőr látható. Az 1485-ös eperjesi adólajstromban szerepel egy lándzsás lovag rajza, amint küzdelem közben álldófést szenved. A jelenet beállítása tagadhatatlanul tornajátékra emlékeztet, a lándzsa hosszú levélalakú pengéje viszont harci fegyverre utal.[98]

A fő fegyverzetet - lándzsa, kard - kiegészítette a buzogány, hegyestőr, bárd - azok a fegyverek, melyek a lovasharc közben a vértezet leküzdésére alkalmasak - és védőfegyverként a pajzs.

A hadicélokra szolgáló lándzsa négy méter hosszúságú, viszonylag vékony, de erős nyelű fegyver. Csúcsa általában hosszú, erőteljes levélalakot vesz fel, kiemelkedő gerinccel. A köpű legtöbbször rövid és kúpos.[99] Előfordulnak rövidebb, tömörebb példányok is. Igen erősnek kellett lenniük, hogy nehéz lemezvértek ellen hatásosak legyenek. Ismerünk olyan típust is, ahol a köpűről keskeny oldalnyúlvány hajlik a penge felé. A lándzsahegy alatt zászló, vagy bojtszerű díszítés található.[100]

A másik fontos fegyvere a XV. századi lovagnak a kard. A nehéz lemezvértek elterjedésével a kardok méretei is megnőttek.[101] Mátyás korától a legelterjedtebb típus a fektetett S keresztvassal ellátott, egy méter fölötti, nehéz, kétélű kard.

Dél-Európából kerültek hozzánk.[102] A markolatgomb általában lapos, négyszög alakú, a sarkok levágottak, közepén kidudorodik. Előfordul körte alakú és lapos gerincéles változatban is.[103] Nagyméretűek és vívás közben ütésre is használják.[104] A penge elsősorban vágásra való, hegye tompa, sokszor lekerekített. A keresztvas sokszor bordákkal tagolt.[105] Jól reprezentálja ezt a típust az MNM egyik kardja. A penge széles, kétélű, hegye tompa. Keresztvasa S-alakú, markolatnyúlványán beütött bélyeg van. A markolatgomb levágott sarkú négyzet, kiugró középrésszel.[106] Ilyen típusú kardokat találunk a Weisskunig jó néhány metszetén is. Az egyik ábrázoláson I. Miksa páncélos vitézek előtt áll. Bal oldalán széles szíjon S keresztvasú egyenes kard függ. Markolatgombja kerek, középrésszel, széleit kis gömböcskék díszítik. Közvetlenül a gomb alatt kardbojt van. Hasonló a páncélos vitézek kardja is.[107] A típus még a XVI. század első harmadában is használatos.

97 *Uhlitzsch,* 1987. 29-30. kép.

98 *Szendrei J.,* Arch. Ért. XXVIII(1908) 402. o.; *Kalmár,* 1971. 51. o.

99 MNM 55.3132, 55.3129, 58.7637, 61.8229

100 *M. Ellenhauge:* The Spear. Copenhagen, 1948. 47-48. o., ill. 187-188. o.; *Weisskunig,* 16. o.

101 A XV. századi típusokkal összefoglalóan foglalkozik (a teljesség igénye nélkül): *Laking* II. 254-263. o.; *E. Wagner:* Hieb - und Stichwaffen. Praha, 1966. (Továbbiakban: *Wagner,* 1966); *H. Müller:* Historische Waffen. Berlin, 1957. (Továbbiakban: *Müller,* 1957); *H. Müller-H. Kölling:* Europäische Hieb - und Stichwaffen, Berlin, 1981. (Továbbiakban: *Müller-Kölling*); *Cl. Blair:* European and American Arms. c. 1100-1850. New York, 1962.; *Nagy G.,* Arch. Ért. XVIII(1898) 226-245. o., (Továbbiakban: *Nagy,* 1898); *Csillag Ferenc:* Kardok történelmünkben, Bp., 1971.; *Kalmár,* 1971, 61-65. o.; *Lugosi-Temesváry,* 1988. 12-14. o.

102 *Kalmár,* 1971. 62. o.

103 *Temesváry,* 1984. 94. o., 92. t.; R. 62.12.1, MNM 55.3153., 55.3116. Dob alakú markolatgombbal: MNM 53.199

104 *Wagner,* 1966. 166. o., 5. kép.

105 *Nagy,* 1898. II. t., 5.

106 MNM 55.3133.

107 *Weisskunig,* fol. 235b, 144. o., 399. o., 405. o.

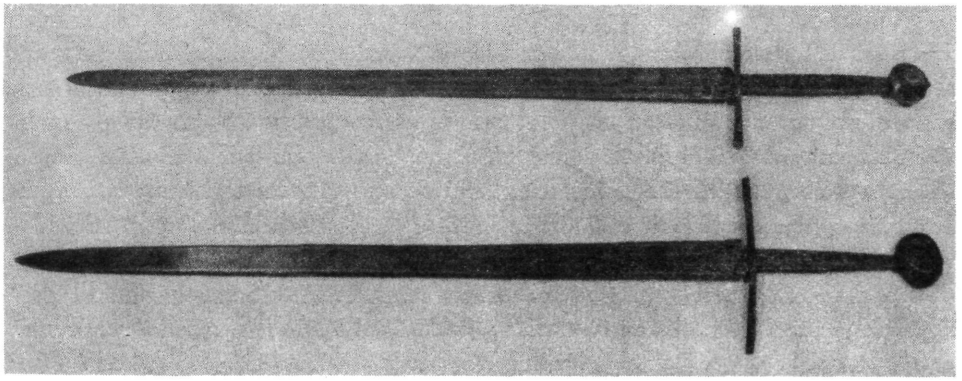

Nyugat-európai típusú lovagkardok. Magyar Nemzeti Múzeum

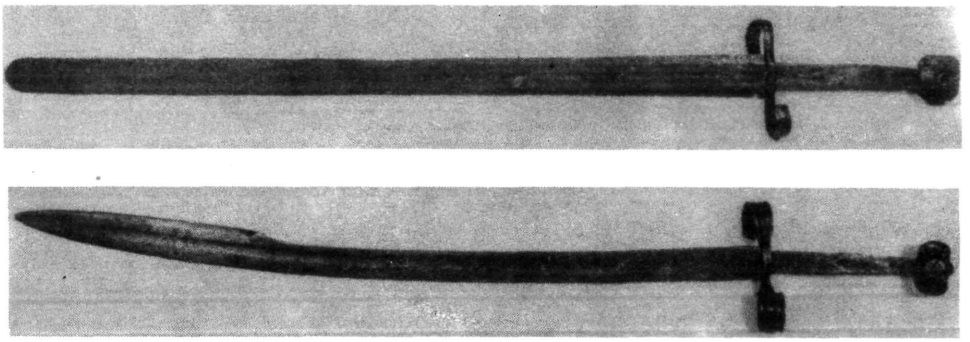

„S" keresztvasú kard és szablya. Magyar Nemzeti Múzeum

Szintén dél-európai területről kerül hozzánk egy másik kedvelt típus. Méreteiben, a markolatgomb kialakításában hasonló az előző típushoz.[108] A keresztvas olasz és spanyol területen a század végére különböző kiegészítő részekkel bővül.[109] Érdekes darab az Isztambulban őrzött Drágffy-kard. Keresztvasa a markolat felé hajlik, amely megnyúlt és végén díszített, dob alakú gomb található.[110] Hasonló, markolat felé hajló keresztvasú kardot tart kezében Hunyadi János a Thuróczy Krónika egyik fametszetén.[111]

A korabeli kardok egy részét ezüst díszítéssel látják el. Ezek az ezüstveretes kardok sokszor hatalmas értéket képviselnek. 1471-ben Pásztó László Szepesi Gergelytől kölcsönvett egy

108 MNM 53.303.; *Lugosi-Temesváry,* 1988. 16. kép; HTM. 89. 134. 1.
109 *Wagner,* 1966. 123-124. o., 27. t.
110 *Kalmár,* 1971. 64. o., 108. kép.
111 *Balogh,* 1966. II. 413. o.

ezüstveretű kardot 70 aranyforint értékben, amelyért egyik birtokrészét zálogban lekötötte.[112] Számos díszes kardot találunk Ippolito d'Este hagyatéki leltárában is.[113] Ezeket a díszes darabokat azonban katonai fegyverként nem használták.

A XV· századtól terjedt el nálunk a hegyestőr. Nyugat-Európában tűnt fel az előző században a lemezvértek megjelenésével együtt. Alakját jól mutatja Stibor főkamarás 1430 körüli síremléke. A vértbe öltöztetett alak jobb oldalán egyenes markolatú, vége felé erőteljesen keskenyedő hegyestőr látható. Bal oldalán a kor szokásos lovagkardja függ. Kiegészítő fegyverként használták.[114] Elsődleges funkciója, hogy a lemezvért hézagain keresztül utat találjanak az ellenfél testéhez. A XVI. századra könnyebb formában a magyar könnyűlovasság egyik kedvelt fegyvere lett.

A nehéz vértezetek elterjedésével felmerült az igény, hogy az ütőfegyverekénél nagyobb zúzóhatást érjenek el. Mátyás korában az egyik legelterjedtebb típus az ún. gótikus buzogány volt. A vasból kovácsolt fejre négyszögletes, kiugró tüskéjű gerezdeket forrasztottak; a gerezdeket sokszor bonyolult áttörésekkel, cikornyákkal díszítették. A nyél általában fémből van. Lehet négyszögletes, kerek, vagy csavart. Legtöbbször 4 kiugró tüskéjű gerezdet raktak fel, de előfordult hatgerezdes változatban is.[115]

Magyar területen kifejlődött változata az ún. tollas típus. Az MNM egyik példánya jól reprezentálja a típust. A fejre hat, háromszögű, három-három kör alakú nyílással áttört, gerezdet forrasztottak. Tetején kis kúpos gomb található. A századvégi formát jól illusztrálja a Weisskunig egyik metszete, ahol felvonuló magyar urak, és a Vitéz-studiolo esztergomi freskója, ahol Fortitudo jelképes alakja kezében látható. Hasonló buzogány található a Márkusfalvi Máriássi család címerében és Hadnagy Bálint Remete Szt. Pálról készült munkájának egyik metszetén is.[116]

A keleti típusú buzogányok formája másként alakult. Gömb, vagy körte alakúak, belül üregesek, felületüket gerezdeléssel, csatornákkal tagolták.[117] Az ismertetett típusok mindkét lovas fegyvernemnél előfordultak.

A Thuróczy Krónika egyik metszetén - Szent László és a kun harca - az előtérben feltűnik egy vágtázó, gótikus páncélba és salade sisakba öltöztetett lovag, amint jobb kezében rövidnyelű, alabárdszerű fegyverrel üldözi ellenfelét.[118] Bár a harci bárdok főként a gyalogosok fegyverzetéhez tartoztak, alkalmanként a páncélos lovagok is használták azokat.

A lovagok fegyverzetét állandó jelleggel kísérte a tőr, bár a magyar harcos fegyverzetére igazán nem volt jellemző. Formakincsük igen változatos. A XV. század elején megjelent a keresztvason a hárítógyűrű; ez időben jelent meg a lángolt és a fogazott pengéjű típus is. Az utóbbi főként a kardok eltörésére szolgált. Sok típusnak a keresztvasa mélyen aláhajlik a penge

112 „unum gladium et bicellum cum argento mancipatum et circumdatum ac similiter unum baltheum in toto duodecim marcas continentes" Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez. II. Bp., 1928. idézi még: *Balogh,* 1966. 456. o., 5. j.

113 *Balogh,* 1966. I. 464. o.

114 *Kalmár,* 1971. 87-88. o., 160. kép.

115 Pl. MNM 68.8862, 55.3094, 55.3126, 55.3127; *Kalmár,* 1971. 22. o., 8-10. kép; *E. Haenel:* Alte Waffen Berlin, 1913., 1., 4. kép.

116 *Weisskunig,* 83. o.; *Zolnay László:* A középkori Esztergom. Bp., 1983. Öt évszázad, XXXIII. t.; *Tóth,* MM, 189. o., 229. o.

117 *Kalmár,* 1971. 21. o.

118 *Balogh,* 1966. II. 416. o.

felé. Általában két-három élűek. Markolatgombjuk vaskos, sokszor a kardokéhoz hasonló. Előfordult kicsinyített kard formájú is. Minden lovag fegyverzetéhez hozzátartozott az ún. misericordia tőr. Pengéjük erős, háromszög átmetszetű. Rövid, díszes markolatuk sokszor a pengével azonos hosszúságú. Ippolito d'Este hagyatéki leltárában jó néhány magyarként jellemzett tőrt említenek, ami azt bizonyítja, hogy a XV. század végére már nem idegen elem.[119] A tőrök részletes elemzése külön tanulmányt igényelne, ezért ettől eltekintünk.

Védőfegyverként a pajzsot alkalmazták. A gótikus vértezetek elterjedésével jelentősége erősen csökkent. Előszeretettel használták a kisméretű négyszögletes pajzsot. (Scutum, kotorgárd). Ilyen látható a gógánváraljai templom XV. századi famennyezetén egy gótikus páncélba öltözött harcos mellett, és Berekszói Péter 1448. évi címerében, de formailag ide sorolhatjuk Mátyás Párizsban őrzött temetési pajzsát is.[120] A pajzsok közepe sokszor kiugrik. A század végén használták a közepes méretű paveséket is. Ez a szokás - nehézkessége ellenére - meglehetősen elterjedt, amint Miksa diadalmenetében felvonuló magyar főuraknál is láthatjuk.[121]

A Mátyás-kori hadsereg legnagyobb létszámú fegyverneme a könnyűlovasság. Több forrásból táplálkozott. Elit - hivatásos - rétegét a huszárok adták. Mátyás Veronai Gáborhoz írt levelében hadseregének második rendjeként említi őket.[122] A szöveg alapján feltételezhetjük, hogy az állandóan szolgálatban lévő, zsoldos könnyűlovasok megnevezéseként használja a huszár szót.[123] Etnikai összetételük - bár általában rácoknak nevezik őket - vegyes. A délszlávok mellett szép számmal szerepelnek magyarok, moldvaiak, erdélyiek közöttük. Mátyás korában már feltűnik magyar származású - Haraszthy Ferenc pl. - is a parancsnokok között. A rác megjelölés tulajdonképpen nem etnikai, hanem a fegyvernemi megjelölésre szolgált. Szinonimája a huszárnak, amely a század nyolcvanas éveitől kezdte kiszorítani. Az előző század délszláv etnikai homogenitása Mátyás korára átalakult egy vegyes nemzetiségű zsoldos réteggé, ahol az etnikum igen csekély szerephez jutott. Tagadhatatlan, hogy a portális és a banderiális könnyűlovasság főként magyar etnikumú. Ennek a nem állandóan szolgáló rétegnek a hivatásos katona szerepét vállaló tagjai kerülhettek a huszárok közé.

Mátyás hadászati elképzeléseiben fontos szerepet kaptak. Erre utal, hogy önállóan - talán egyenrangúan - kezeli a nehézlovasság mellett. Szerepük egyfelől az, hogy a páncélos lovagok eredményeit gyors rajtaütésekkel kiszélesítsék. Másrészt a felderítés, az ellenfél utánpótlásának megbénítása, és állandó nyugtalanítása. Önállóan e korban még nem alkalmazhatók nyílt csatában, viszont nagyszerűen kiegészítették egymást a nehézlovassággal. Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy irreguláris harcmódjukból következően kiválóan alkalmasak voltak a

119 *Arturo Puricelli-Guerra:* Armi in Occidente. Milano, 1966. 84-88. o., 38. kép; *Müller-Kölling,* 37. o.; *Müller,* 1966. 48-49. o.; *A. Demmin:* Die Kriegswaffen. Gera, 1891. 764-765. o. (Továbbiakban: *Demmin,* 1891); *Kalmár,* 1971. 112-113. o., 196. kép c.; Ippolito d'Este hagyatéki leltárából: „Quattre Guaine al hungaresca cum quattro para de cortelli cum li manighi de leguo rosso", számos „cortelli hungareschi" és „pugnale al hungarescha" szerepel még. *Balogh,* 1966. I. 464. o.

120 *Tóth,* MM, 228. o.; *Weisskunig,* 105. o.; *Szendrei J.,* HK 1925. 439. o.

121 Ilyen kisméretű pavase-szerű pajzs látható pl. Hunyadi János kezében a Thuróczy-krónika egyik fametszetén. *Balogh,* 1966. II. 410. o.: Triumph des Kaiser Maximilian I. Wien, 1984. 39. kép; *Kalmár,* 1971. 322. o.; v.ö.: *Boeheim,* 1890. 180-182. o., 193. kép.

122 „Alius ordos est equitum levis armature, quos hussarones apellamus; hi pro una angaria lo florenos habere volunt ad unum equum, et aliter isthuc proficisci nolunt." Mátyás kir. lev. II. 107. o.

123 V.ö.: *Tóth,* 1934. 140. o., 34. j.

„felperzselt föld" taktikájának kivitelezésére, ami a nyílt, nagy csatáktól ódzkodó királynak lehetőséget adott a hadjáratok eredményes befejezésére. A déli végeken a török ellen pedig egyszerűen elengedhetetlen volt jelenlétük.

A zsoldos huszárok mellett a portális katonaság, a kevésbé jómódú nemesek, az erdélyiek és a moldvaiak szolgálatatták a könnyűlovasságot. Szervezetében, harcmódjában, fegyverzetében csak minőségi különbséget figyelhetünk meg az egyes ágak között. A magyar nemesség életében is jelentős volt a könnyűlovas harcmodor, hiszen jó részük a nehezebb fegyverzet anyagi terheit nem volt képes elviselni. A harcmodor hagyományai soha nem vesztek ki a köztudatból, legfeljebb háttérbe szorultak. Jól megfigyelhető ez a XIV. századi hadieseményekben és a XV. századi hadi jelentőségű törvénycikkekben, hiszen a könnyűlovasság rendszerbe állítása egyáltalán nem jelentett gondot, ami állandó jelenlétét igazolja.[124]

A könnyűlovas fegyverzet Zsigmond 1435. évi I. decretuma óta sokat nem változott. A rendelkezés szerint 100 jobbágy után 3 lovast kellett kiállítani, kiket íjjal, tegezzel, karddal és bicellusszal kellett ellátni.[125] Ugyanez jelenik meg V. László 1454. évi decretumában is.[126] (Itt kell megjegyeznünk, hogy forrásaink sokszor nem tesznek különbséget kard és szablya között. A szövegösszefüggésből azonban kideríthető, hogy kardról, vagy szablyáról van-e szó.) Az 1459-es szegedi országgyűlés hadügyi cikkelyei között már halványan észlelhető egyfajta fegyverzet szerinti tagolás a könnyűlovasság egységei között. A 20 jobbágy után kiállítandó katona fegyverzete a következő: kard, pajzs, tegez, íj, vagy lándzsa.[127] Hogy mit jelent ténylegesen ez a különválasztás, nem tudjuk. Az 1463-as tolnai országgyűlés rendelkezéseiben már eltűnt.[128] Az ismeretlen szerzőjű velencei követjelentés is így írja le a könnyűlovas fegyverzetet.[129] A század végén Ulászló decretumában is hasonlóképpen együtt jelenik meg a kopja és a kéziíj, de itt már feltételesen megkövetelik a láncvértet és a sisakot is.[130] Az 1463-as erdélyi hadiszabályzat is hasonlóan ismerteti a könnyűlovasok fegyverzetét. A könnyűlovasok között egyaránt szerepelnek nemesek és jobbágyok is.[131]

A könnyűlovasság legnagyobb részét adó portális katonaság is jelentős részében a jobbágyok közül került ki. Zsoldos csak elenyésző számban lehetett közöttük. Fegyverzetük gyengébb, mint a bandériumokban katonáskodó könnyűlovas nemeseké és a hivatásos katonáké. Harci értékük nem elhanyagolható, de a hivatásos rétegét meg sem közelíti.[132] Kiválóak voltak

124 V.ö.: *Borosy A.,* HK 1962. 119-172. o., és a vonatkozó törvénycikkek.

125 MTT I. 246. o., - „ad minus videlicet, arcus pharetras, gladios et bicellos habentes" Nagy Gyula a bicellust csákányként fordítja. Ez korszakunkban egy hosszú, a polgári életben használt tőrféleséget jelöl.

126 Uo. 318. o.

127 *Kovachich M. Gy.:* Vestigia comitiorum. Pest, 1790. 335. o. és köv. Art. V. „. . . cum uno armigero equite bene armato, gladio, clipeo, pharetra, et arcu, vel lancea. . ."

128 *Kovachich M. Gy.:* Sylloge decretorum comitialium inclyti Regni Hungariae. Pest, 1818. I. 179-180. o., és *Teleki,* III. 315-316. o.

129 *Óváry,* 1885. 763. o. „. . . che di loro ciaschuno ha lancia et schudo et archi manuali. . ."

130 MTT, 492. o., 1492. évi decr.: „ad minus lanceam, clypeum, et arcum manualem, et si fieri poterit, loricam. . ." uo.: 604. o., 1498. évi decr.: „. . . unum Huszaronem, scutum, seu clypeum, nec non lanceam, loricam, et cassidem, sive galeam habentem. . ."

131 Kiadva: *J. C. Schuller:* Umrisse und kritische Studien zur Geschichte von Siebenbürgen. I. Urkundenbuch. Nagyszeben, 1840. 13-14. o.; Székely Oklevéltár. I. (Szerk.: Szabó Károly) Kolozsvár, 1872. 196-199. o. (Továbbiakban: Székely Oklevéltár). A forrás hitelességére: *Borosy,* 1971. 60-61. o.; *Mályusz Elemér:* Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. Bp., 1988. 53. o., 217. j. p.

132 Megítélésükre v.ö.: *Tóth,* 1912. 15-20.; *uő.:* 1925. 46-47., 82-85. o.; *uő.:* MM 211-221. o.; *Rázsó,* 1958. 121. o.; *uő.:* 1960. 116. o.; *uő.:* 1962. 176. o.; *Borosy,* 1971. 57-60. o.

viszont a székely íjászok. A velence követjelentés kelet legjobb íjászaiként tartotta őket számon.[133]

XV. századi könnyűlovasságunk fegyverzete tehát a következő: sisak, sodronying, (nem minden esetben) szablya, pajzs, kopja. Hasonlóképpen írja le a Weisskunig is a huszárok fegyverzetét csak kiegészíti hajítóbárddal is.[134] Igen kedvelt volt a csőrszerű tüskével ellátott csákány is. A következő századra már szabályos művészei lesznek a magyar könnyűlovasok az ilyen típusú ütőfegyvereknek.[135] A csőrszerű tüskével ellátott csákány azonban igen kedvelt volt.

Fennmaradt ábrázolásainkon is végigkövethetők az írott forrásokban megjelenő fegyverek. Egyik legkorábbi huszárábrázolásunk egy XV. sz. elején készült szablya hüvelyén látható.[136] A vágtázó huszár jobb kezében előreszegezve egy zászlós kopja van. A kopja hegye levél alakú, a rúd végén gömbszerű faragás látható. Bal oldalán szablyát, bal karján tárcsapajzsot visel. Fején puha, felhajtott szélű kalap, ruhája bő, keleties hatású. Hasonlóan ábrázolták a magyar könnyűlovast a Weisskunig egyik metszetén. A rajz előterében huszár vágtat lobogós kopjával a kezében. Fején posztó süveg, amelyről fátyolszerű nyúlvány lóg le. Testét valószínűleg láncing védi.[137] Egy másik metszeten a háttal álló huszár vértezet nélküli, fején puha, megrogyott süveg. Hátán kivágott tárcsapajzsot, oldalán szablyát visel.[138] Jobban vértezett a Weisskunig egy másik könnyűlovas ábrázolása. Az alak fedetlen fővel áll, testét láncvért takarja. A vállak és a mellrész lemezvérttel védett. A mellvértről csatakötényszerű rákozott rész lóg le. Hátán kis kerek pajzsot hord. Mintája alapján a fonott török pajzsokhoz hasonló. Bal oldalán szablyát visel, posztósüvegét a kezében tartja.[139]

Az ábrázolásokból kitűnik, hogy a sodronyvértezet és a sisak nem volt általánosan használt. Ezek a vértezetek meglehetősen drágák, sok harcos azonban zsákmányként hozzájuthatott a töröktől. Nagy Géza szerint a XV. századi huszárok nem viseltek vértezetet.[140] Véleményünk szerint ilyen kategorikusan nem lehet fogalmazni. A sodronyvértezet viselése a katona, illetve felszerelője anyagi lehetőségétől és a hadiszerencsétől függött.

A korabeli sodronyvérteket jól reprezentálja a Kinizsi Pál sírjából előkerült.[141] Az ing ujjai és a mellrész meglehetősen rövid. Ez jellemző a korai darabokra. A sodronyszövetet 12 mm átmérőjű és kb. 2 mm vastag szegecselt gyűrűkből szőtték. A vállat és a felsőkart védő rész külön készült. A nyakrész vörösréz gyűrűsorral szegélyezett. A mellrészt és a nyakrészt a jobb védőképesség miatt sűrűbben szőtték. Hozzátartozik egy bordás sodronyos vassapka is, vállig leérő láncszövettel. Hasonló, magyarországi készítésű sodronyinget őriznek Wartburg várá-

133 *Óváry*, 1885. 763. o. „... e quali si reputano migliori sagittarii che sieno in levante..."

134 ... zu ross in dem hussarischn tärtschlein mit dem lanzl, mit dem sebel, mit der morthackn und mit der wurfhacken fechten" *Weisskunig*, 100. o.

135 *Károlyi Á.* Sz XI(1877) 842. o.

136 *Lugosi-Temesváry*, 40–41. kép.

137 *Weisskunig*, 181. o.

138 Uo., 179. o.

139 Uo., 144. o.

140 *Nemes-Nagy*, 1900. 140. o.

141 MNM 55.3271; *Nemes-Nagy*, 1900. 140. o.; *Kalmár*, 1971. 256. o.

ban. Itt a vállrészt vegyesen, forrasztott és szegecselt gyűrűkből állították össze.[142] A gallért általában bőrcsíkokkal bélelték, a sodrony alatt bőr- vagy posztóruhát viseltek. A sodronyos vassapkát belül bőrrel bélelték.

A huszár egyik fő fegyvere a kopja, amint azt törvényeinkből és Tubero részletes tudósításaiból is ismerjük.[143] Pengéje viszonylag rövid, levél alakú, közepén erőteljes gerincél fut. Mindig köpűvel készítették őket, sokszor hosszabb, mint a penge. A nyél hossza megközelíti a négy métert, általában a kopjacsúcs felé keskenyedik. Az ábrázolásokon jól kivehető a kéztartó fagömb és a nyél végének profiláltsága. A kopjacsúcs alatt felszegezett lobogó található.[144]

A kopjával egyenrangú fegyver volt a szablya. A korabeli típusok két forrásból eredtek. Az egyik típus a dél-európai eredetű, S keresztvasú kardokból alakult ki. A század folyamán a penge fokozatosan átalakult szablyapengévé, miközben nyugati típusú markolatszerelését megtartotta. Ez a folyamat olyan területeken indult el, ahol állandó és közvetlen harci kapcsolat alakult ki a törökkel. A más típusú keleti fegyverzet és harcmodor követelte meg e változtatást. Elsősorban a dél-európai területek jöhetnek számításba (Dél-Olaszország, Velence stb.)

Ennél a szablyatípusnál a penge gyengén hajlott, fokélre köszörült, felülete sokszor csatornázott. Markolatszerelése tökéletesen megegyezik a már korábban ismertetett S keresztvasú kardokéval. Előfordul, hogy a markolatnyúlvány a pengéhez képest elhajlott. Ez szintén a keleti hatásnak tudható be. A markolatot fával, vagy csonttal borították.[145] Ez a típus tehát a keleti szablya és a nyugati kard összeolvasztásából keletkezett és délnyugat felől került be hazánk területére.

A másik használatos típus közvetlen keleti kapcsolat útján került hozzánk. Már a XIV. század második felében megjelent, virágkorát azonban a következő században élte. Pengéje egyélű, gyengén hajlott. Néha fokéllel készült. A keresztvas egyenes, pálcaszerűen kiképzett, középen a markolatnak megfelelően megvastagszik. A markolatnyúlvány egyenes és széles, közepén 5-6 szegecslyukkal. Vége vagy egyenesen, vagy ívelten záródott.[146] Ezt tekinthetjük a kimondott huszárszablyának. Mindkét típusnál megfigyelhetjük, hogy a század derekától méreteik megnőnek. Hosszuk kezdi elérni a 900-1300 mm-t, pengeszélességük átlagosan 40 mm. A markolat is kissé megnyúlik. Korszakunkban a szablya megjelenik a gyalogság kezében is. A magyar könnyűlovast azonban a fennmaradt ábrázolások mindig az utóbbi, keleti hatású szablyával ábrázolják. Valószínűsíthetjük - bár csak hipotézisként - hogy a XV. században az S keresztvasú, nehezebb szablyákat elsősorban a gyalogság használta, míg a második típust a könnyűlovasság.[147] A hosszabb típusok azonban kizárólag a lovasság kezében találhatók meg, gyalogos, méreténél fogva, ezeket nem tudja használni. A század végére, a következő századra az első forma használata lassan megszűnik, míg a második típust felváltja egy hajlott markolatú, tojásdad markolatkupakú típus, ami szintén keleti formát képvisel. Ebből alakul ki azután a XVI. század magyar szablyája.

142 *Kalmár*, 1971. 258. o., 7. kép.

143 *Schwandtner*, II. 167-168. o.

144 MNM 58.7682; *Nemes-Nagy*, 1900. 145. o.; *Szendrei*, 1896. 190. o., 629. kép; *Kalmár*, 1971. 42. o., 60. kép.

145 V.ö.: MNM 53.324, 53.439, 53.3155, 53.3156, 55.3113; *Kalmár*, 1971. 71-72. o., 125. kép; *Nemes-Nagy*, 1900. 144. o.; *Csillag Ferenc:* Kardok történelmünkben. Bp., 1971. 36. o.

146 MNM 53.331, 53.333, 53.335, 55.3157, 55.3158; HTM 89.132.1; *Kalmár*, 1971. 71. o., 124. kép; *Nemes-Nagy*, 1900. 144. o.

147 A törökös fegyverzet kedvelésére utal Tubero is amikor Jaxity Demeter és Chauchates csatáját írja le. *Schwandtner*, II. 167-168. o.; *Tóth*, 1934. 148. o.

A Mátyás-kori könnyűlovasság egyik fő távolra ható fegyvere a kéziíj volt. Használta a gyalogság is, mégis inkább a könnyűlovasok kezében vált híressé. Két típusa volt használatban. A század folyamán még előszeretettel alkalmazzák az ősi, összetett íjat. Ilyen látható pl. Dürer egy 1514-es rajzán, ahol a magyar könnyűlovas fegyverzetét mutatja be. A képen az íjhoz tartozó tegez lapos, tollas vesszőkkel megrakott. A keleti harci kapcsolatok erősödésével azonban kezdett elterjedni az erőteljesebb török-tatár íj. Kétféle fából készítik és csonttal szilárdítják. A fa hajlatával ellenkező irányba görbítették. Az ideg beakasztási helyét csontlemezzel, vagy fa betétekkel merevítették. A nyílvesszők végén vagy szakállas, vagy gúla alakú hegyet találunk. A vesszők végén 2-3 vezető toll volt. A tegezt és a puzdrát az övre akasztották.[148] A kéziíjak legfontosabb gyártási központja Erdélyben volt. 1474-ben II. Bassarab havasalföldi vajda Nagyszebenben gyártatta hadserege számára a kéziíjakat és nyilakat.[149] Két évvel később Mátyás a kolozsvári íjkészítőkkel készítteti el a szükséges mennyiséget.[150] Hogy a város életében mennyire fontos volt az íjgyártás azt jól mutatja az 1453-as összeírás, ahol igen szépszámú íjgyártó nevét találjuk meg.[151]

Előszeretettel használják a csákányt. Csőszerű tüskéje kiválóan alkalmas volt a lemezvértek, sisakok átütésére. Foka csak az ütés erejét növelte, más különösebb funkciója nem volt. A század végén különböző módon tagolták. Szendrei János ismertet a Wilczek-gyűjteményből egy igen szép darabot. Vasból kovácsolták, hosszú csőr alakú tüskéje négyszögletesen kiképzett. Fokát hegyes kúpban végződő gerezdes buzogány képezi. A nyél bordával tagolt, szétcsavarható.[152] A század végére a csákányok már rangjelző funkciót is betöltöttek.[153]

Könnyűlovasságunk kezében megjelent egy nyugaton csak a gyalogság által használt fegyver is: a hajítóbárd. A Weisskunig leírása a huszárok fegyverei közé sorolta. Rövid nyelű, egy darab vasból kovácsolt, távolra ható fegyver. Lényegét a bárdlap és a hozzátartozó három tüske képezi, mert így eldobásakor mindig hegyes felülete találkozik az ellenfél testével. Az egyenes, vagy gyengén ívelt bárdlapú formát magyar típusúnak tartják. A nyelet sokszor rovátkolták, hogy ne csússzon el a kézben.[154]

A védőfegyver a pajzs volt. A XV. században a négyszögletes tárcsapajzsok a divatosak.[155] Közepes méretűek, jellegzetességük, hogy a felső jobb sarkot - a jobb kézben tartott lándzsa számára - kivágták. A század vége felé a hazai tárcsapajzsok egyik vége ívesen felemelkedett, magassága megnőtt. Ez a típus már megjelent Mátyás seregében is.[156] Legkorábbi fennmaradt példányukat az MNM őrzi az 1490-es évekből. Fából készült, belső felületét pergamennel borí-

148 *Nemes-Nagy*, 1900. 143. o.; *Kalmár*, 1971. 134-135. o.; a keleti íjakra: *Hammer-Purgstall:* Über Bogen und Pfeil. In: Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften Band 4. Wien, 1853. 1-34. I-III. t.

149 *Kalmár*, 1971. 135. o.

150 *Teleki*, XI. 574. o.

151 *Szabó K.*, Magyar Tört. Tár. 1882. 527. o., 533. o., 538. o., 742-743. o.

152 *Szendrei*, MTE, 191. o., 237. ábra.

153 *Kalmár*, 1971. 34. o.

154 Uo.: 32-33. o.

155 Összefoglalóan: *Tarassuk-Blair*, 1982. 481-482.; *Laking* II. 233-234. o.; *Kalmár*, 1971. 308-312. o.

156 *Boeheim*, 1890. 182. o.; *Kalmár*, 1971. 309. o.

tották. Külső részét aranyozott növényi ornamentika díszíti.[157] Hasonló korabeli darabokat ismerünk Bécsből is, I. Miksa magyar testőreinek felszereléséből.[158]

A tárcsapajzs mellett használták a kerek, nádból font keleti pajzsokat is. Zsákmányként, kereskedelmi úton kerülhettek az országba, alkalmazásuk azonban nem terjedt el általánosan.[159]

A hadsereg szempontjából legfontosabb lovas fegyvernemek fegyverzetén, felszerelésén nyomon követhetjük azt a kettősséget, amelyet a hagyományaikban különböző hadszínterek hoztak létre.

A nyugati harctér viszonylag kis létszámú, a páncélos lovasságot favorizáló - fegyverzet, felszerelés, kiképzés szempontjából - minőségi katonákat kívánt. A csatadöntőnek tekintett nehézlovasság hadjárat közbeni kímélése egyik fő problémája volt a korabeli hadvezetésnek. A fegyverzet és az emberanyag viszonylagos pótolhatatlanságából fakadt ez a probléma. A páncélos lovasság olyan potenciális mag volt, amely a hadsereg tényleges alapját képezte. Elvesztésük esetén a sereg megszűnt csataképes egység lenni, pótlása pedig óriási anyagi erőfeszítést igényelt. A nyugati hadszíntéren eredményt elérni nehézlovasság nélkül lehetetlen volt. Politikai és katonai szempontból is célszerűnek látszott egy állandó, a katonáskodást hivatásként kezelő réteget alkalmazni, amely bármikor bevethető és alkalmazása csak a király anyagi lehetőségétől függött. Hogy ennek a hivatásos rétegnek a felszerelését Mátyás milyen módon oldotta meg, konkrét adatunk nincs. Valószínűleg maguk hozták fegyverzetüket, melyet a király alkalomszerűen kiegészít egy-egy nagyobb hadjárat előtt.

A nyugati hadjáratok alkalmi fegyverszükségletét a hazai városok ipara valószínűleg többkevesebb sikerrel kielégítette. A külföldi fegyvervásárlások jó része a török elleni harcokkal hozható kapcsolatba. A török ellen felvonuló nagy tömegű katona követelte ezt meg.

A török agresszív, a csatában a döntést elsődlegesnek tartó, nagy tömegű sereggel felvonuló szemlélete a nyugatitól eltérő harcmodort és fegyverzetet kívánt. Jobban előtérbe került a könnyűlovasság, ami a létszámarányok változásában is megmutatkozott. Természetesen ebben szerepet játszott a tömegképzés szükségessége is. A bécsújhelyi hadiszemlén megjelent 20 000 lovas között a nehéz- és könnyűlovasok aránya igen kevéssé térhetett el egymástól.[160] A török ellen felvonuló hadseregről tudósító velencei követjelentés adatai szerint a 16 000 nehézlovas mellett 43 000 fő biztosan könnyűlovas és az erdélyi nemesek tízezres seregének egy jó része szintén könnyebb fegyverzetű lehetett.[161] A könnyűlovasság számának növekedése a fegyverek arányait is megváltoztatta. Nem véletlen, hogy az ismert nagytételű fegyvervásárlások összetételében a könnyűfegyverzetűeknek szánt harci eszközök dominálnak.[162]

Az eltérő hagyományú hadszínterek tehát nagyfokú alkalmazkodóképességet követeltek meg a fegyverzet tekintetében. A korabeli magyar hadsereg ütőképessége épp ebből a kettősségből származott. Jó hatásfokkal tudták kihasználni a kétfajta fegyverzetből fakadó előnyöket úgy, hogy ez az európai hadseregek között speciális magyar jelleget kölcsönzött Mátyás hadseregének.

157 *Kalmár,* 1971. 309. o., 99. kép.
158 Két darabot ismertet *Szendrei:* MTE, 189-190. o., 238-239. kép.
159 Lásd Tubero leírását: *Schwandtner,* II. 167-168. o.
160 *Bonfini,* Dec. IV. Lib. VIII. 90.
161 *Óváry,* 1885. 763. o.
162 *Teleki,* XI. 196-199. o.; uo.: XII. 112-113. o. stb.

Kevésbé fontos fegyvernemnek számított a gyalogság. Szerkezetéről jól tájékoztat Mátyás Veronai Gáborhoz írt levele. Nehéz fegyverzetűek, pajzsosak, könnyűfegyverzetűek és puskások képezték a gyalogos csapatokat.[163] A puskásokat elkülöníti a többi gyalogosfajtától. Viszonylag jól ismerjük harcrendjüket. Az élen a nehézfegyverzetűek és a pajzsosok álltak, passzív, védelmi szerepben. Mögöttük helyezkedtek el a puskások, akik általában elindították a csatát, majd a szálfegyveres és íjász könnyűgyalogosok következtek. Az egyetlen támadásra fogható elem az utóbbi. Az ellenséges harcrend felbomlása esetén előrontottak a pajzsok mögül kézitusát kezdeményezve, majd, ha a helyzet úgy hozta, újra visszarohantak az erődként alkalmazott pajzsosok és nehézgyalogosok mögé.[164] Ez a felállás jelentősen eltér a nyugati gyalogságétól. Speciális magyar képződménynek tekinthető ez a merev védelmi rendszer, amely leginkább a huszita szekérvár utánérzéseként fogható fel.[165] Maga a könnyűgyalogság önmagában nem állta meg a helyét - szemben pl. a svájci vagy a német gyalogsággal - s valószínűleg ez okozta ezt a merev, túlbiztosított felállást. Nyílt csatában, önállóan igen ritkán és kevés sikerrel alkalmazták őket.[166]

Igen keveset tudunk meg a forrásokból az egyes csapatnemek által használt fegyverzetről. Így elsősorban az ábrázolásokhoz és a fennmaradt tárgyi anyaghoz fordulhatunk segítségért. A dolgozat elején már felhívtuk a figyelmet a hadsereg vegyes etnikai összetételéből fakadó fegyverzeti sajátosságokra. Különösen áll ez a gyalogságra, hiszen etnikailag rendkívül összetett. Óriási lehetett az egyes gyalogos csapatok fegyverzete között a különbség, hiszen Mátyás alatt szolgáltak svájciak is, akik fegyvernemük európai elitjét képviselték, ugyanakkor az erdélyi hadiutasítás akár paraszti fegyverzettel is megengedte a hadbaszállást.[167]

A Mátyás-kori hazai gyalogság fegyverzetében az egyik speciális sajátosság, hogy szablyát is viseltek. Egy 1460-1470 körül keletkezett, magyar kapcsolatokkal rendelkező kalendárium egyik rajzán páncéltalan katonákat látunk couse-val kezükben, oldalukon pedig szablya lóg. A kutatók véleménye szerint magyar gyalogosokat ábrázol a rajz.[168]

A használatos szablyatípusokról már korábban említést tettem. Megjelenésüket a török fegyverzet hatásának tekinthetjük.

A XV. századi gyalogos védőfelszerelésére jellemző a sodrony- és lemezvért kombinálása. Általában az íjászok és a könnyebb fegyverzetűek alkalmazták ezt a megoldást. Teljes gyalogos félvértezetet a hazai anyagból csak az MNM gyűjteményében találunk.[169] Ez a ritka darab Augsburgban készült, gótikus stílusban acélból domborították. Mellvértje golyó alakú és

163 Mátyás kir. lev. II. 107. o. - „In tertio ordine pedites sunt, et hi quidem diversis ordinibus distincti, horum enim alii gregarii sunt, alii armigeri, nonnulli clipeati. Gregarii milites seu pedites pro qualibet angaria ad unam personam habere volunt 8 aureos. Armati vero seu clipeati, cum sine pueris et servitoribus arma et clipeos ferre nequeant et quia hos pueros opus est illis in hunc usum pro necessitate conservare, volunt eos unusquisque ad arma singula et ad clipeos habere simul cum duorum hominum stipendio. Sunt pretera magistri pixidum, qui sciunt trahere ex sclopetis et huiusmodi minoribus instrumentis, verum non ita strenui et utiles sunt, uti pedites ad trahendum ex pixidibus; sed post clipeatos in initio conflictuum, antequam scilicet manus conferant, item ad expugnationes castrorum et defensiones maxime utiles sunt; itaque volunt et isti habere tantum, quantum pedites gregarii.".

164 *Bonfini,* Dec. IV. Lib. VIII. 91-

165 V.ö.: *Tóth,* 1925. 98. o.; *Rázsó,* 1958. 134. o., az eltérésre v.ö.: *Frauenholz,* II/2., 152. o.

166 *Rázsó,* 1958. 133. o.

167 Székely Oklevéltár, I. 197. o.

168 *R. Forrer,* ZHWK, Bd. VIII. 228. o., Abb. 8. m-n.; *Tóth,* 1925. 100-102. o.

169 MNM 55.3261; *Kalmár,* 1971. 292. o.; *Temesváry,* 1982. 17. o. 8. kép.

peremmel ellátott. Alsó részéhez négysávos rákozott csatakötényt kapcsoltak. A sodronying gyűrűi szegecseltek, nyakkiképzése magas, az ujjak hosszúak. A sodronying alkalmazása a mozgékonyság növelését szolgálta.

Ezekhez a kombinált vértekhez általában vassalap (vaskalap) járult. A típus a XIV. században jelent meg. Karimás kalap formájúra kovácsolták, harangja kúposan, félgömbösen vagy csúcsosan kiképzett. A karimán sokszor látónyílás is megjelent. Leginkább az íjászok, puskások, zsoldos gyalogosokhoz kapcsolódik használata.[170] Jól mutatja ezt egy augsburgi metszet is, ahol két gótikus páncélba öltöztetett szálfegyveres katona látható, a mellettük álló harmadik szintén teljes gótikus vértet visel, kezében azonban számszerij van. Míg az első kettő fején salade-sisak található, addig a harmadik salapot visel.[171] Ez a sisakfajta védelmi szempontból, túlzott nyitottsága miatt, nem célszerű. Kedveltségét annak köszönheti, hogy a lövész látását nem zavarja, míg az íj felajzásakor lehajtott fejet a széles karima igen jó hatásfokkal védte. Közelharc esetén nyújt kevés védelmet.

A mellvértet sokszor kiegészítik lemezes térd- és könyökvédővel, néha megközelítve a teljes gótikus vérteket, amint a Thuróczy Krónika egyik metszetén is láthatjuk.[172] A nehézgyalogság a pajzson túl egyenes karddal és szálfegyverrel felszerelt. (Lándzsa, alabárd stb.) Jól mutatja fegyverzetüket Hadnagy Bálint 1511-ben megjelent munkájának egyik metszete, ahol a gótikus vértezet alatt a csapatvezető láncinget visel, vértezett a lábszár, míg a lábfej láncvértbe bújtatott. Oldalán hosszú egyenes kardot, jobb kezében tollas buzogányt, baljában alabárdot tart.[173] Az általánosan használt vértezetet jól mutatja Berekszói Péter 1448-ban Hunyadi Jánostól kapott címere. A gyalogos alak fején széles karimájú salap van, testét láncing, az arcot és a vállakat külön szövettakaró védi. Jobb kezében hosszú egyenes kardot, míg baljában négyszögletes pajzsot tart.[174] Jól látszik a salap hátránya, hiszen a címerben látható alakot a tulajdonképpen védtelen nyakán sebzi meg egy nyílvessző. Történeti adatokból tudjuk, hogy Berekszói Ausztria pusztítása közben 1446-ban tényleg a nyakán sebesült meg.

A legfontosabb védőfegyver a gyalogsági állópajzs volt. Fűzfából, teknőszerűen vájták ki és bőrrel, majd vászonnal, vagy pergamennel vonták be. A pajzs közepén kiugró gerinc futott, hogy földbe vert karóhoz lehessen támasztani. Különböző méretben készültek, funkciójuknak megfelelően. Általában festéssel díszítik őket. A XIV. század végétől a XVI. század elejéig Közép-Európában általánosan elterjedt a zsoldos gyalogság kezében. Fő jellegzetességei minden területen hasonlóak. A nagyméretű pajzzsal harcolók, ugyanúgy mint a nehézfegyverzetűek, fegyverhordókat is kénytelenek tartani. Használják az íjászok is. Mátyás hadseregének pajzsaiból szép sorozatot őriznek Bécsben, de az MNM-ben is található jó néhány példányuk.[175] A Nemzeti Múzeum egyik legszebb és biztosan Mátyás hadseregéhez köthető állópajzsát gótikus M betű díszíti. Fából készült, bőrrel és vászonnal borították. Kissé ovális alakját középen alacsony gerinc tagolja. Külső keretét pikkelyesen festették, a belső részt nyi-

170 *Kalmár,* Arch. Ért. 85(1958), 192. o., 2. III. t. 6. kép; *uő.:* 1971. 267. o. 30-31. kép; *Müller-Kunter,* 28-29. o., 53-57. kép.

171 *Müller-Kunter,* 68. kép.

172 *Balogh,* 1966. II. 416. o., hasonló félvértet közül *Kalmár* is salade sisakkal: ZHWK, 1937. 95. o., 5. kép.

173 *Tóth,* MM, 229. o.

174 *Fejérpataky László:* Magyar címeres emlékek. Bp., 1901. I. 7. o. XVIII. t.

175 Az állópajzsokat a külföldi és magyar szakirodalom igen részletesen feldolgozta. Alapvetően eligazít a kérdésben és részletes irodalmat is ad: *Kalmár János,* FA XVIII. (1966-1967) 151. o.

tott korona, alatta a Mátyásra utaló gótikus M betű, majd festett lángnyelvek díszítették.[176] Hasonló felépítésű egy másik, Ausztria címerével díszített példány is.[177] A nagyméretű állópajzsok alsó részét sokszor megvasalták és vastüskével látták el.

Harc közbeni alkalmazása jól megfigyelhető a Weisskunig egyik metszetén is.[178] Az ellenséges lovasság és gyalogság gyűrűjében szorosan egymáshoz illesztett pajzsok mögül számszeríjasok lőnek az ellenfélre, mögöttük lándzsával és angolnanyárssal felszerelt könnyűgyalogosok állnak harcra készen. Ezek a nagyméretű állópajzsok kettős célt szolgáltak. Egyrészt felfogták a támadás lendületét, másrészt a puskás és az íjas lövészeknek a töltés időszakára védelmet nyújtottak. Tulajdonképpen mozgatható, elemeire bontható sáncrendszerként értelmezhető használatuk. A nagyméretű állópajzsok mellett forgalomban lévő kis- és közepes méretűek az egyéni harc során a személyes védelmet szolgálták.

A gyalogság mechanikus távolra ható fegyverei a kéziíj, a számszeríj és a parittya.

A kéziíjról már a könnyűlovasságnál beszéltünk, a gyalogság is hasonló típusokat használt.

A gyalogos csapatok egyik legértékesebb részét a számszeríjasok képezték. Tűzgyorsaságuk alatta maradt ugyan a kéziíjasoknak, találati pontosságuk, átütőerejük viszont páncélos csapatok ellen is alkalmazhatóvá tette őket. Mozgékonyságuk viszonylag korlátozott, a csata bevezetésére, az állóharc űzésére viszont kiválóan alkalmasak. A nagyméretű pajzsok alkalmazásával a számukra szükséges nagyobb térközt is felvehették. Szerepük elsősorban az ellenséges csatarend bomlasztásában és a roham megzavarásában keresendő. Fegyverük pontossága, hatékonysága nagyobb távolságon belül, ostromkor is használhatóvá tette őket. Szívesen alkalmazzák őket az európai hadseregekben. Mátyás seregében is állandóan jelen vannak. 1475-ben a velencei követjelentés szerint 4000 számszeríjas található hadseregében.[179]

A fegyver igen ősi szerkezetnek számít. A középkori számszeríjakat recézett felületű, szarulemezekből összeragasztott ívből (melyet fakéreggel vagy pergamennel borítottak), a fából készült törzsből, valamint a felhúzáshoz szükséges lábtámasztó kengyelből állították össze. Az ív két végébe akasztották be a vastag, sodrott ideget. A törzs tetején találjuk a nyílvesszőt vezető vájatot és középen a diós rendszerű elsütőszerkezetet. A XV. század végén megjelentek az acélíves számszeríjak is. Nálunk a fegyver főként a huszita háborúktól ismert, majd a század derekára fokozatosan tért hódít. Sajnos, hazai anyagunkban főként vadászatra használt számszeríjak maradtak fenn. Említést érdemel azonban az MNM 8 darab XV. századi számszeríja, amelyeket formai jellegzetességek alapján azonos műhely termékeinek tarthatunk. Valószínűleg Nagyszebenben készültek.[180]

Ezt a fegyvert kézzel felhúzni lehetetlen volt, ezért erre különböző segédeszközöket használtak. A legegyszerűbb a horgos megoldás volt, amikor is a lövész az egyik lábát beakasztotta a számszeríj elején lévő kengyelbe, majd az övére akasztott húzóhoroggal - miközben felállt -

176 MNM 55.3264; *Kalmár J.*, ZHWK, 1935. 95. o., 4. kép; *uő.:* 1971. 133. kép; *Temesváry F.* FA X(1958) 166. o.; *uő.:* Fejedelmi és főúri díszfegyverek. Bp., 1963. 23. o.; *uő.:* 1982. 9. kép.

177 MNM 55.3263.

178 *Weisskunig,* 326. o.

179 *Óváry,* 1885. 763. o. „... et fanti con schudi et balestri 4000."

180 *Kalmár J.*, Technikatörténeti Szemle III(1964) 97-121. o.; *Stone,* Glossary, 11-13. o.; *Nagy G.* Arch. Ért. 1910. 425. o.; *Szendrei,* MTE, 198. o., 222. ábra; *Kalmár,* 1971. 139-141. o.; *K. Huuri:* Zur Geschichte des mittalterlichen Geschützwesens aus orientalischen Quellen. Helsinki, 1941. 47. o.; *Demmin,* 1891. 895-912. o.; *Boeheim,* 1890. 401-429. o. A budai vár leletanyagából is sok csont számszeríjdió került elő. V.ö.: *G. Sándor Mária,* Bp., R, XX(1963) 107-121. o.

felajzotta az íjat. Szintén egyszerűbb szerkezet volt az ún. emelőkaros. A nehezebb, erősebb fegyvereknél alkalmazták az angol rendszerű motollát és a német rendszerű tekervényt. Mindkettő elterjedt volt a XV. század második felében.[181] A számszeríjfelhúzó felszerelést a katona az övébe akasztva hordta.

A nyílvesszők nehezek, rusztikusak és aránylag rövidek. A vessző végén vezetőtollak voltak. A nyílhegy a hadi célra használtaknál mindig gúla alakú, négyzetes átmetszetű, tömör 6-10 cm hosszúságú. A vesszőre illesztést köpűvel oldották meg.[182]

Nem volt kimondott katonai fegyver, mégis alkalmazták Mátyás hadseregében a parittyát. Elsősorban a könnyűfegyverzetűek kezében láthatjuk. Súlya kicsi és szakértő használója nagy találati pontosságot érhetett el vele viszonylag nagyobb távon is. (150-200 lépés.) A parittya egyszerű bőrszíj, amely közepén kiöblösödik. Az egyik végét a csuklóra kötötték, a másikat a marokba szorították. A fej fölött a lövedékkel megpörgették, majd a szabadon lévő szárat elengedve, a lövedék kirepült. A lövedék két végén hegyesre kalapált ólomdarab volt. Ismerünk MATHIAS névvel feliratozott példányt is. Robbanó- és gyújtótestek kiröpítésére használták bottal kiegészített változatát. (gibet)[183] A lövedéket övre akasztott bőrtarisznyában hordták. A budai várban előkerült egyik kályhacsempén Mátyás királyt láthatjuk parittyával a kezében.[184]

A lándzsa mellett a gyalogság kezében a leggyakoribb döfőfegyver az angolnyárs volt. Az angolnyárs és a pajzs kombinációja nagyon elterjedt a husziták között.[185] Innen került át azután Mátyás hadseregébe. Osztrák területen már a század elején is általánosan használt, a bécsi 1444-es fegyvertári inventáriumban már szép számmal szerepelt.[186] A XVI. század elejéig használt fegyver. Mátyás Ausztriában állomásozó csapataitól jó néhány bekerült a bécsi és berlini fegyvertárakba.[187] Általában hosszú, négyszög átmetszetű pengével készítik. Vagy köpűs, vagy pedig oldalpántos megoldással erősítik fel a nyélre. A penge tövénél kerek hárítólemezt alkalmaztak, elsősorban a kéz védelmére.[188]

Az angolnanyárs hatásossága tulajdonképpen egyszerűségéből fakadt. A hosszú, erős nyárs alkalmassá tette a lemezes vértek leküzdésére is, olcsó előállítása pedig lehetővé tette nagytömegű gyártását. Használatához különösebb szakértelem nem kellett, így kevésbé képzett emberek kezében is hatásos volt. Zárt rendben történő támadás vagy elhárítás és egyéni harc esetén is alkalmas volt a feladat megoldására.

Elsősorban a zsoldosgyalogság kezében tűnt fel az alabárd. Az angolnanyárshoz hasonlóan egyszerű, mégis félelmetes, többfunkciójú fegyver a hozzáértő katona kezében. XV. századi változata tulajdonképpen a bárd és a nyárs egyesítése, amelyet a lovasok ellen a bárdlapból kikovácsolt, lerántásra alkalmas tüskével egészítették ki. Ezt a kombinációs szándékot bizo-

181 *Kalmár J.,* Arch. Ért. 79(1952) 67-68. o.; *uő.:* 1971. 144-145. o.; *Demmin,* 1891. 904. o.; *Huuri,* 1941. 48. o.; *Blair,* 1962. 326. o., 239. kép; *Müller,* 1957. 115-118. o.; *Wagner-Durdik-Drobna,* Teil. VI. Taf. 13. 1-3.

182 Múzeumainkban szép sorozatokat őriznek belőlük. Pl. MNM 55.3117, 55.3178, 55.3181. IKM 10.913, 10.917, 10.918, 10.919, 10.4222 stb.

183 *Kalmár,* 1971. 132. o.; *uő.:* 1975. 540. o.; *Wagner-Durdik-Drobna,* Teil VI. Taf. 16. 1-4.

184 *Kalmár J.,* Arch. Ért. 1951. 132. o.

185 *J. Durdik:* Hussitisches Heerwesen. Berlin, 1961. 112. o.

186 Das Wiener, 77. o., 55. kép.

187 *Kalmár,* 1971. 44. o.

188 *Stone,* Glossary, 79. o., 98. kép; *Wagner-Durdik-Drobna,* Teil. V. Taf. 27. 1.; *Müller,* 1957. 66. o., 89. ábra; *Müller-Kölling,* 41. o., 71. kép; *Kalmár,* HK XIII(1966) 585. o.; *uő.:* 1971. 44. o., MNM 57.6084, 67.8510.

nyítja, hogy a század második felére a nyárs mindinkább megnyúlik, a bárd tagoltan elválik tőle, élét félhold alakra képezik ki. Általában oldalpántokkal erősítik fel az erős 2 m körüli nyélre.[189] A fegyver alkalmas volt a nehézpáncélos lovagok elleni harcra is. A fegyver hossza, a mélyen alányúló oldalpántok, alkalmassá tették a hárításra, majd a nyárs, illetve a bárd a döfésre és vágásra. A roham feltartóztatására éppúgy használják, mint az ember-ember elleni harcban. Egy 1486-os német hadiutasítás szerint a landsknechtek egyharmad részét mindig lándzsások és alabárdosok adták a számszeríjasok és puskások mellett.[190] Nyilvánvaló hogy az aktív támadó és védekező elemet a szálfegyveresek képezték.

Kevésbé voltak jelentősek, de azért használta Mátyás gyalogsága is kis számban a gléfét, a couse-t, a spétumot, a partizánt és a runkát. Szintén gyalogsági szálfegyverek, használatuk hasonló az alabárdhoz. Főként a nyugat-európai gyalogság kedvelte őket.

A huszita háborúk idején tűnt fel a gyalogság kezében a láncos buzogány. Igen egyszerű konstrukció. A korai példányoknál rövid fanyélre láncon keresztül vastüskével tűzdelt fabunkót erősítettek, Később a fabunkót fém buzogányfej váltotta fel. A lánc megsokszorozta az ütés erejét és így igen eredményesen lehetett használni vértezet ellen is.[191] A nyelet erősítendő a fém horgot sokszor hosszú vasalással rögzítették a nyélhez.

Külön ki kell térnünk, ha röviden is, az ún paraszti fegyverek kérdésére. Kapcsolatukat a hadsereghez az 1463. évi erdélyi hadbaszállási rendelkezés világítja meg, amely előírja, hogy a szegények végső esetben csupán paraszti fegyverekkel is bevonulhatnak.[192] Paraszti fegyverek alatt elsősorban azokat a fegyvereket értjük, melyeknek elsődleges funkciója valamilyen mesterséghez kötődik, s csak másodsorban, alkalmanként kerül hadi felhasználásra. Ide tartoznak a különböző húsvágó- és ácsbárdok, szekercék, balták, cséphadarók, kezdetleges csatavillák stb. Felhasználták a különböző vadászeszközöket is fegyverként. Viszonylag egyszerű technikai és funkcionális vizsgálattal az egyes darabokat elkülöníteni.[193]

Bár bőséggel ismerünk olyan adatokat Mátyás korából, amikor paraszti csapatok nyújtottak segítséget a hadseregnek, szerepüket elsősorban a fegyverzet kezdetlegessége és kiképzetlenségük miatt elhanyagolhatónak tartjuk.[194] Látszólag ellentmond ennek az a tény, hogy tudjuk, a parasztság 1514 előtt igen szép számmal viselt fegyvert. Ezek a fegyverek azonban katonai szempontból elhanyagolhatók, maximálisan a nemesek egymás közti csatározásaiban feleltek meg.

Önvédelmi eszközként használták az ún. parasztkést, amely alkalmasint a kardot is helyettesítette. A markolat mindig egyenes, fával borított. Pengéje vastag, egyélű, hossza akár a szablyáét is elérheti. Nálunk a huszita háborúk idején terjedt el, jelentősége azonban igazán 1514 után nőtt meg, mivel a törvények értelmében jobbágy nem viselhetett fegyvert a parasztkés pedig nem számított annak.[195] Szintén polgári, de állandóan viselt fegyvernek számít a bicel-

189 MNM 53.820, 53.821; *Szendrei,* 1896. 218. o., 749. kép; *Laking* III. 120-123. o.; *Müller,* 1957. 69-71. o.; *Boeheim,* 1890. 332-333. o.; *Stone,* Glossary, 275. o., 344. kép 1-2.; *Kalmár,* 1971. 44-45. o.

190 *Frauenholz,* II/2. 150-151. o.

191 *Durdik,* 1961. 113. o.; *Wagner-Durdik-Drobna,* Teil. V. Taf. 37. 1-7.

192 Székely Oklevéltár, I. 197. o.

193 A problémáról részletesebben ír: *Temesváry,* 1984. 15-19. o.

194 L. részletesebben: *Borosy,* 1971. 45-63. o.

195 *Kalmár,* HK. XIII(1966) 590. o.; *Temesváry,* 1984. 113. o., 116. o.; MNM 51.244, 52.254.

lus. Az 1460-as években keletkezett pesti céh szabályzat a csiszárok számára feladatul tűzte ki a bicellusok tisztítását, javítását. A rendelkezés szerint a hosszú bicellusokból, hüvelyükkel együtt, kilencet kellett megmunkálni egy aranyforintért.[196] Tehát, mint a parasztkés, ez sem harci fegyver, funkciója azonban azonos, csak kivitelezése finomabb. Ilyen értelemben szerepel Hollós Gergely alsólindvai várnagy végrendeletében is.[197]

A gyalogság egészétől külön tárgyaljuk a puskásokat, egyrészt mert maga Mátyás is különválasztja őket levelében, másrészt fegyverzetük révén ténylegesen különállnak a gyalogság egészétől. A korabeli kézi lőfegyverek hatásfoka igen csekély volt, még a XV. század végén is nyílt csatában elsősorban a fény- és hanghatás dominált. Célzott lövést csak igen közelről tudtak velük leadni, átütőerejük pedig meg sem közelítette a számszeríjakét. Legnagyobb hátrányuk azonban mégis a töltési idő hosszúsága volt. Ezért nyílt ütközetben háttérbe szorultak, szerepük főként a várak ostromakor-védelmekor nőtt meg. Mátyás meglehetősen szép számmal alkalmazta őket seregében, bár korántsem volt meggyőzve hatékonyságukról. Általában gyalogsága ötödét képezték. A velencei követjelentés szerint 2000 puskás vett részt a török elleni felvonulásban, míg a német jelentés szerint 3000 szakállas és kétezer kézipuska volt hadseregében.[198] Hogy mégis alkalmazták - hátrányai ellenére - azt elsősorban újszerűségének és bizonyos helyzetekben megfelelő felhasználhatóságának köszönhette. Állóharc esetén - szekérvárból, állópajzsok mögül - hatásfokuk megnőtt, mert az elsáncolás védelmet nyújtott töltés közben, és az ostromlók igen kis távolságra voltak a puskásoktól. A huszita harcmód például még támadás esetén is nagyszerűen tudta alkalmazni szekerekről a puskákat. Mozgásban lévő sereg esetében jelentőségük tulajdonképpen a nullával volt egyenlő, mert az első lövés után a töltést - mozgás közben - csak igen nehezen tudták megoldani.

Korszakunkban a kezelés szempontjából két puskafajtát különíthetünk el. Nyílt ütközet esetén a könnyebb kézipuskákat (schioppi), míg a nehezebbeket csak ritkán, elsősorban szekereken használták.[199] Az utóbbiak átmenetet képeztek az ágyúk és a kézifegyverek között.

A XV. század első harmadától kezd elterjedni a lövéskor keletkező visszaható erő felfogására a cső elején a szakáll alkalmazása. Szilárd támaszba beakasztva felfogta a keletkező erőt, így jóval hatásosabb lett a fegyver. Ugyanakkor megnőtt a cső hossza is, ami megnövelte a lövedék átütőerejét. A szakállas puskáknak három típusát különíthetjük el a XV. században. A

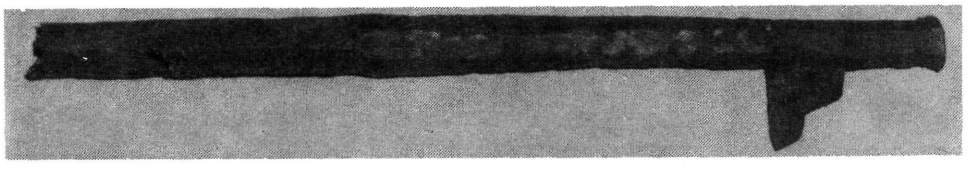

Nyélbeütős szakállas cső. Hadtörténeti Múzeum

196 *Kovachich M. Gy.:* Formulae solennes styli in cancellaria. Pesthini 1799. 435. o.

197 Zala vármegye története. Oklevéltár. II. (Szerk.: Nagy I.-Véghelyi D.-Nagy Gy.) Bp. 1890. 561. o., 1455. dec. 7. „Item balteum maiorem cum bicello deaurato"

198 Mátyás kir. lev. II. 107. o., „Apud nos vero ista consvetudo observatur, quod quantacumque peditum summa sit, quinta pars ex pixidariis constituatur". *Óváry,* 1885. 763. o.; *J. Chmel:* Monumenta Habsburgica. Wien, 1854-58. I/2. 78-79. o. (Továbbiakban: *Chmel*)

199 A kézi tűzfegyverek (szakállas puskák) terminológiájára l.: *Kelenik József,* HK XXXV(1988) 484. o.

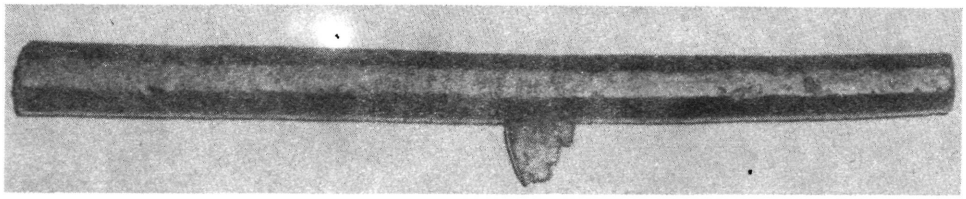

Nyélbeütős szakállas puskacső. Magyar Nemzeti Múzeum

típusokat megjelenésük sorrendjében ismertetjük, bár meg kell jegyeznünk, hogy a három forma a XV. század végéig, sőt még a XVI. században is együtt él. A század elején terjednek el a nyélbeütős szakállas puskák, a század közepétől a vasnyelűek míg utolsó harmadában a csöveket ágyazatba illesztik.[200]

A nyélbeütős szakállas puskák egy része még bronzból készül, a század második felétől azonban már jórészt vasból kovácsolják őket. A típus a század végén már elavultnak számít. A korai daraboknál a gyújtólyuk a csőfartól nem messze, a cső tetején található, majd elkezdett oldalt vándorolni. A század végére a cső oldalán kialakult a felporzó serpenyő és az oldalsó gyúlyuk.[201]

A kis nyélbeütős kézipuskákat jól jellemzi a Nemzeti Múzeum egyik bronz szakállas csöve.[202] Nyolc oldalú csöve a csőfar felé szélesedik. Hossza 554 mm, kalibere 13 mm. A csőszáj alatt apró, hármas tagolású szakáll található. Kisméretű, filigrán darab. A kalibere alapján meggymag nagyságú ólomgolyót lőttek ki vele. Érdekes, hogy a cső hátán lévő gyúlyuk milyen kicsi, külső átmérője alig 4 mm. Hasonló nagyságú az MNM egyik XV. század végére datálható csöve. Szintén bronzból készült, nyélbeütős megoldással. A nyolc oldalú cső vége tölcséresen kiszélesedik, hátul a csőfarnál a gyúlyuk alatt kis felporzó serpenyő található.[203] Hasonló felépítésűek a nagyméretű, nehéz kettős szakállasok is. Általában 16-os vagy 24-es kaliberrel készítik őket. Hosszuk eléri a 900-1200 mm-t is.[204] Átmeneti formát képviselnek a vasnyelű szakállas puskák. Létrejöttüket annak köszönhetik, hogy a nyélbeütős szakállasok fanyele könnyen eltört. Hosszuk 800 és 1500 mm között mozog, csőüregük átmérője 21-25 mm.[205] Ezt a típust súlya miatt csak szekereken, vagy várban tudták alkalmazni. A szakállas puskák legfejlettebb változatát a faágyazattal ellátottak képviselik. Ennél a típusnál már megjelenik a kanócos zárszerkezet és egy kezdetleges irányzék. A korai zárszerkezeteknél a kanócbe-

200 Az igen bő irodalomból a fontosabbak: *J. Durdik-M. Mudra- A. Sada:* Alte Handfeuerwaffen. Prága, 1977. 15-16. o.; *D. Pope:* Feuerwaffen. Entwicklung und Geschichte. Bern und München, 1965. 50. o.; *A. Essenwein:* Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen. Graz, 1969. (Továbbiakban: *Essenwein,* 1969); *Kozák K.,* FA IX(1957) 168. o. (Továbbiakban: *Kozák,* 1957); *uő.:* Bp. R. XIX(1959) 205. o. (Továbbiakban: *Kozák,* 1959); *D. Pribakovic:* Puske fitiljace XV. veka. Klny.: Vesnik 67(1962) 55. o.; *R. Dittrich:* Die Entwicklung der Handfeuerwaffe - ein überlich. In: Von Alten Handfeuerwaffen, Graz, 1989. 7-11. o.; *M. Thierbach:* Die geschichtliche Entwicklung der Handfeuerwaffen. Drezda, 1886. 4-13. o.; *Tarassuk-Blair,* 1982. 216-221. o.; *W. W. Greener:* The Gun - Its Development. London, 1896. 44-53. o. (Továbbiakban: *Greener,* 1896); *Cl. Blair:* Early Firearms. In. Pollard's History of Firearms. Rushden, 1973. 17. o.

201 *Kozák,* 1957. 175. o.

202 MNM 55.3174; *Kozák,* 1957. 171. o., XXIX. t. 2.

203 *Kalmár,* 1971. 192. o. 108. kép.

204 Pl.: HTM 89.128.1.

205 A magyarországi darabokat feldolgozta és részletes elemzést ad: *Kozák,* 1959. 205. o.

fogó csöves, majd a kakas végét kettéhasítják és e közé szorítják be a kanócot. A kakas általában Z alakú, amely csavaros tengely körül forgott. A század második felétől már rugót is alkalmaztak, így a kanóc nem esett be a serpenyőbe. Kialakulását a század első harmadára tehetjük, célszerűségét bizonyítja, hogy igen hamar elterjedt.[206] Érdekesen támasztják ezt alá egy 1450 körüli szlovák nyelvű levél rajzai. A levelet Axamit intézte Bártfához, mert két emberét felakasztották, s ezért különböző büntetések terhe mellett 400 aranyat követelt a városon. A szöveg alatt három, keretbe foglalt, akasztott ember található, fölöttük egy szablya és egy vesszőnyaláb. Mellettük ágyazott, kanócos zárszerkezetű puska rajza.[207] Valószínű tehát, hogy a Felvidéken már a század közepén igen alaposan ismerték a kanócos gyújtást.

Szorosan kapcsolódott a gyalogsághoz a szekérvár és a dunai hajóhad. Róluk helyhiány miatt nincs módunkban alaposabban megemlékezni. A szekérvár korábbi jelentősége csökkent. A hajóhadról tudjuk, hogy az itt szolgáló katonák szárazföldön gyalogosan is tartoztak szolgálni. A hajóhadat alkalomadtán tüzérséggel is felszerelték és így a várostromokban is részt tudtak venni.[208]

Mátyás-kori gyalogságunk fegyverzetéről megállapíthatjuk, hogy az archaikus fegyverek mellett a kor modernnek számítható hadi eszközeit is alkalmazta, s bár hatékonysága elmaradt az európai elit gyalogosok szintjétől, eredeti fegyverzetével mégis maradandó nyomot hagyott az európai fegyvertörténetben.

Mátyás alatt, mint annyi más fegyvernem a tüzérség is jelentős fejlődésnek indult.

A XV. század második felére Európában megjelentek az irányzást segítő eszközök, a mozgékonyságot fokozó kerekes talpak, lafetták, pontosabban tudják szabályozni a csövek öntését, elsősorban a bronzból készülteknél. Szabályozzák az ágyúgolyók méretét is.

Az 1450-es évek után előnyben részesítették a kisebb, könnyebben kezelhető típusokat az óriási kaliberű monstrumokkal szemben. A kőgolyó mellett feltűnik a kovácsolt, majd az öntöttvas- és ólomgolyó. Korszakunkban a célzás még meglehetősen pontatlan, az ágyúk lőtávolsága, tűzgyorsasága, romboló hatása csekély. Főként a nyugati hadseregekben jelent meg a tábori tüzérség korai formája, bár hatásfokuk még igen alacsony.[209]

A Mátyás-kori tüzérség szervezetéről, az ágyúk fajtáiról, technikai jellegzetességeikről igen keveset tudunk. A források alapján homályosan elkülöníthető az ostromkor használt nehéztüzérség és egy kisebb kaliberű ágyúfajtákkal felszerelt, talán a tábori tüzérség ősének tekinthető, mozgékonyabb rész. Ezek vagy szekereken, vagy kerekes lafettán mozogtak és elsősorban táborvédelmi szerepük volt. Alkalmanként külön tüzérsége volt a hajóhadnak, itt meg-

206 *Greener,* 1896. 51. o.; *Durdik-Mudra-Sada,* 25-34. o.; *Kozák,* 1959. 205. o.; *Blair,* 1973. 18. o.; *Kozák K.,* Arch. Ért. 1974. 300. o.; *A. Hoff:* Lake Firearms with Snap Matchlock. In: Four Studies on History of Arms. Copenhagen, 1963. 10-11. o.

207 *Szádeczky L.,* Magyar Tört. Tár 1882. 203. o.

208 A szekérvárakra: *Durdik,* 1961. 86. o.; *Tóth,* HK XVII(1916) 265-311. o.; *uő.:* HK XIX(1918) 1-33. o.; *Wagner-Durdik-Drobna,* 65. o. - A naszádosokra: *Szentkláray,* i. m.; *Óváry,* 1885. 767. o.

209 Az európai tüzérséggel összefoglalóan foglalkozik (a teljesség igénye nélkül): *B. Rathgen:* Das Geschütz im Mittelalter. Wien, 1928.; *Essenwein,* 1969. 7-106. o.; *A. Dolleczek:* Geschichte der österreichischen Artillerie Wien, 1887. (Továbbiakban: *Dolleczek,* 1887); *V. Schmidtchen:* Bombarden, Befestigungen, Büchsenmeister. Düsseldorf, 1977., részletes irodalomjegyzékkel (Továbbiakban: *Schmidtchen*); *Wagner-Durdik-Drobna,* 58-64. o.; *Demmin,* 1891. 912-946. o.; *W. Goehlke:* Geschichte der gesammten Feuerwaffen bis 1850. Leipzig, 1911. (Továbbiakban: *Goehlke,* 1911); *H. Müller:* Deutsche Bronzegeschützrohre. Berlin, 1968. (Továbbiakban: *Müller,* 1968)

találhatjuk a nehéz és könnyű ágyúkat egyaránt.[210] Kisebb jelentőségű volt a korszakban a vár- és városvédő tüzérség. Nagyobb számú ágyú csak a jelentősebb hadjáratoknál kísérte a csapatokat. Kisebb hadmozdulatoknál még ostrom esetén is elvétve fordultak elő. 1480-ban például, Haugwitz Neumarkt ellen csak néhány haufniczét tudott bevetni.[211] Részletesebb, ütegek szerinti tagolódást nehéz lenne kimutatni a források hiányában. Azt tudjuk, hogy a nagy hadjáratok esetén 80 tűzmester szolgált a tüzérségnél.[212]

Az ágyútípusokat pontosan elkülöníteni, a megmaradt anyag technikai jellemzőit a források terminológiájával egzakt módon összekapcsolni jóformán lehetetlen. Mátyás tüzérségének eszköztáráról nagyon kevés adatunk van. Így nem tudjuk pontosan behatárolni felszereltségét, az európaihoz hasonló, esetleg eltérő jellegzetességeket, technikai változásokat. Annak alapján, hogy a többi fegyvernem felszereltsége a kor színvonalán állt valószínűsíthetjük, hogy ez a tüzérségnél sem történt másként. Ennek még az sem mond ellent, hogy saját bevallása szerint igen kevésre becsülte ágyúit.[213] A hazai gyűjteményekben csak elvétve maradt fenn korabeli anyag, így a források, ábrázolások mellett kénytelenek voltunk az európai múzeumokban lévő anyaghoz is fordulni.

A XV. század első felében divatozó nagyméretű kővető faltörő ágyúk a század második felére fokozatosan háttérbe szorultak, elsősorban méretükből adódó technikai problémák miatt. A hazai tüzérségnél is jelen vannak ugyan még a század második felében is, azonban úgy tűnik, hogy a korábbi évtizedek örökségeként vagy zsákmányaként kerültek a hadsereg birtokába. Ilyen hatalmas, 80 ló vontatta ágyút hozat Mátyás Budáról Ausztriába és hasonlót ír le a castellói püspök is jelentésében.[214] Az ilyen típusú faltörő ágyúk általában kőgolyót lőttek ki. Nagyméretű szekereken, vagy vízi úton szállították, majd kiépített lafettába emelték be. Néha a visszalökő erő levezetésére szabályos gerendarendszert építettek ki, amely magába foglalta a golyó- és lőportároló ládákat is.[215] A lafettákat általában a városi ácsok készítették, azonban az esetleges javításokra és helyi felépítésre a tüzérség mellé is beosztottak ácsokat.[216] A beemelést csigákkal végezték. Mátyás 1467-ben Pozsonyból kért ilyen célra csigákat.[217]

Nagyméretű volt Mátyás Csóka nevű ágyúja is, melyet apjától örökölt.[218] 1467-ben utasítja Pozsonyt, hogy nagy ágyúját - „Bombarda nostra magna" - a városba vigyék be.[219] Még két

210 *Óváry,* 1885. 764. o.

211 *Chmel,* I/3. 723. o.

212 *Óváry,* uo. „et maestri 80 di bombarde"

213 Mátyás kir. lev. II. 110. o.

214 „Machinas belli aeneas atque unam imprimis rare magnitudinis Buda mox afferi iubet, quam ferrato plaustro invectam vix equi circiter octogeni loco movere poterant." *Bonfini,* Dec. IV. Lib. VI. 164. Több kutató ezt az ágyút Mátyás Varga nevű mozsarával azonosította. *Szendrei,* 1896. 868. o.; *Iványi B.,* HK 1926. 137. o. (Továbbiakban: *Iványi,* 1926); *Kalmár,* 1971. 163. o. A kutatók egy része ostromágyúk és mozsarak között (*Iványi,* 1926. 29. o.) alig tesz különbséget. Belső szerkezetükben tényleg nincs sok különbség. Annál nagyobb azonban szerkezeti arányaikban. A maguk részéről mozsárnak - már a XV. században is - csak azt a típust tekintjük, ahol a lövedék röppályája meredek és a csőhossz, valamint a csőátmérő arányszáma kicsi. A magyar történet kútfőinek kézikönyve. (Szerk.: Marczali Henrik) Bp., 1902. 279. o.

215 *Essenwein,* 49. o., LIII-LIV. t.; *Dolleczek,* 1887. 33-40. o.; *Schmiedtchen,* 84. o., 88. kép.

216 *Ortvay Tivadar:* Pozsony város története. Pozsony, 1898. II/4. 270. o. (Továbbiakban: *Ortvay,* 1898)

217 *Teleki,* XI. 226. o.

218 Mátyás Olmütz ostromához kéri a zágrábi polgároktól: „illam bombardam nostram choka. . ." *J. B. Tkalčič:* Monumenta hist. Zágráb, 1889. II. 363. o.; *Ortvay,* 1898. II/4. 220. o.; *Iványi,* 1926. 34. o.

219 *Teleki,* XI. 282-285. o.

·név szerinti nagyméretű ágyút ismerünk a korból, az egyik Mátyás Elefánt nevű ágyúja, a másik Kassa Pethornel elnevezésű lövege, melyet Mátyás kölcsönkért Érsekújvár ostromához.[220] Az 1475-ös velencei követjelentésből tudjuk, hogy Mátyásnak még számos ilyen nagyméretű ostromágyúja volt. Ezek általában 50 fontos lövedéket lőttek ki.[221]

A forrásokban különböző néven jelennek meg. Általában valamilyen jelzővel elkülönítik a többi ágyúfajtától. Így Somlyó 1498. évi leltárában bombarda magna.[222] A névtelen jelentésben: bombarde grande,[223] de illis duabis magnis bombardis.[224] Míg az egyszerű bombarda megjelölés általában a nehezebb ágyúkra vonatkozott, addig a jelzett megfelel a faltörő pattantyúnak, vagy az öreg ágyúnak.[225] Így Jajca 1493-as leltárában: „Item primo bombardas magnas, que vulgo sic dicuntur falthewre pathantiu"[226] Körmend 1493-as leltárában: „Bombardas magnas quo vulgo sic dicuntur falthewre pathantiw"[227] A pattantyú mint ostromágyú megjelenik a „Szabács viadalá"-ban is. „Kwrnywl pattanywkwal falt bontathny"[228]

A források terminológiája alapján tehát igen kevéssé lehet elkülöníteni a nehéz ágyúk egyes típusait. Nagy vonalakban azt mondhatjuk, hogy mivel a század második felétől már megkülönböztetik a hosszú csövű ostromágyútól a mozsarat (mortaio)[229], ezért a bombardas magnas (faltörő pattantyú) kifejezés az esetek többségében a kis ívű röppályán lövő, hosszú csövű típust jelölte. A latin, illetve magyar terminológia nem utal a lövedék anyagára, mint például a német. Az előzőekben elmondottakat támasztja alá, hogy az 1495-ös eperjesi összeírás végén lévő szótár a bombarda megfelelőjeként a közepes méretű haufniczét nevezi meg. A kisebb kaliberű típusokat (Tharasze, Halbe Tarres stb.) pedig a „pixides" szóval jelöli. A XV. század végére azután már német területen elhatárolódnak az egyes ágyúfajták. Tiroli Zsigmond 1486-os innsbrucki inventárjában szerepel: „8 hauptbüchsen, 1 lange Notbüchse, 2 grosse Notbüchsen, 1 lange grosse Notbüchse, 1 Notbüchse auf Wagen, 5 Steinbüchsen auf Karren, 2 Steinbüchsen von je 1/2 Ztr. 15 Viertelbüchsen und 4 grosse Mörser."[230] Tehát elkülönítettek nagyméretű ostromágyúkat (vasgolyó esetén 40-50 kg-os lövedék), hosszú és rövidebb csövű „Notbüchséket" (Metzen). Ez felelhet meg nálunk a XV. század utolsó harmadában a haufniczének, illetve a nagyobb méretű tarackoknak. (A lövedék súlya 25-35 kg.) Külön kezelik a kővetőket (Steinbüchse) és a mozsarakat. A közepes méretű ostromágyúkat használják kerekes és szilárd felépítményű lafettával is.[231] Nálunk ilyen mélységű tipológiai elhatárolást nem

220 Schallaburg '82. Matthias Corvinus und die Reneissance in Ungarn. 1458-1541. Wien, 1982. 239-240. o. Nr. 134. a. *Kemény L.*, Arch. Ért., 1902. 218. o.

221 „Item ha XXX bombarde che gittano priete di libre 50 ungaresche... *Óváry*, 1885. 762. .

222 *Giay K.*, Magyar Tört. Tár, 1901. 107. o. (Továbbiakban: *Giay*, 1901)

223 *Óváry*, 1885. 763. o.

224 *Balogh*, 1966. I. 459-460. o.

225 V.ö.: Eperjes 1495 körüli leltárával, ahol a bombarda jelölhet huffniczet, trubiczát, halbehuwniczot. *Iványi B.*, HK 1910. 255. o.; v.ö.: „bombardam vulgo Hoffnytza"; *Teleki*, XII. 165. o.

226 *Thallóczy Lajos:* Jajca története. Bp., 1915. Oklevéltár. 97. o.

227 *Saád F.:* A magyar tüzérségi szavak története. Pécs, 1936. 19. o. (Továbbiakban: *Saád*)

228 *Thaly K.* Sz 1872. 8-226. o.; *Szilárdy Á.*, RMKT. I. 1877. 23-27. o., 285-300. o.; *Zolnai Gy.*, Nyelvemlékeink. Bp., 1984. 141-151. o.; v.ö.: *Imre Samu:* A Szabács viadala. Bp., 1958.

229 *Óváry*, 1885. 767. o.

230 *Schmidtchen*, 85. o., 206. j. p.

231 Uo.: 135. kép, 140. kép.

érhetünk el forrásaink alapján. Biztos azonban, hogy a nyugati területeken meglévő ágyúfajták jórészt Mátyás tüzérségénél is megjelentek.

A század második felétől már ezeket a nagyméretű ágyúkat jórészt bronzból öntik.[232] Nálunk is megjelentek. 1489-ben Drégely várában 6 bronzágyú volt.[233]

Várostromnál nélkülözhetetlen volt a belső építmények rombolása. Erre szolgált a mozsár, amely korszakunkban tulajdonképpen a nagyméretű ostromágyúk rövid csövű változata. A XV. század elején vasgyűrűkből kovácsolták és keskenyebb hengeres lőporkamrával kapcsolták össze. Ilyen típusút őriznek a várpalotai Tüzérmúzeumban. A mozsár hossza 1320 mm, belső átmérője 230 mm. A lőporkamra hossza 520 mm. A golyóvető részt (tromba) 8 gyűrűből kovácsolták. Valószínűleg a használat során meghibásodott, mert egy vékony, lemezes csövet is beléhúztak.[234] Hasonló a Hadtörténeti Múzeumban kiállított darab is, csak itt kilenc gyűrűből kovácsolták a golyóvető csövet.[235] Hogy ezek a korai példányok megélték-e Mátyás korát, nem tudjuk. Az biztos, hogy értékük nagy volt, így, mint annyi más tűzfegyver, használatban maradhattak.

A század második felétől a mozsarakon megjelentek az oldalcsapok, amelyek megkönnyítették a felfektetést az állványra. A nagyméretűek (Hauptmörser) 50–80 cm átmérőjű kőgolyókat lőttek ki, míg a közepesek 20–30 cm átmérőjűt.[236]

A mozsaraknak voltak egészen kisméretű változatai is. Mátyás török ellen vonuló seregében 4 mozsár és 20 nagy hordó alakú bombarda volt.[237] Az utóbbiakról tudjuk, hogy 150 fontos gyújtó köveket vetettek ki. Ezek valószínűleg kőből faragott üreges gyújtóbombák voltak, melyeket puskaporral töltöttek meg. A hordó alak talán olyan hatalmas csőátmérőjű mozsarat takar, mint a XV. század elején készült „Pumhart von Steyr."[238] Nálunk is ismertek a különböző kisebb űrméretű mozsárfajták, Brinye 1489-es leltárában elkülönítik a kisebb és nagyobb változatot.[239]

Sok ágyú kerülhetett Mátyás birtokába a töröktől. Jajca felmentésekor például jóformán a teljes török tüzérségi anyag a kezére került.[240]

A közepes és kisebb űrméretű típusok egyaránt szolgáltak ostromkor és táborvédelem esetén, alkalmanként nyílt csatában is. Ilyen a már korábban említett haubitz (haufnicze) és a tharasnicze (tarack), valamint a cerbottana (esfivize). Korszakunkban már főként fémgolyót lőttek ki velük. A 1/2 fontostól a 15 fontosig bezárólag.[241] Az 1440-es kassai számadáskönyvből ismerünk egy haufnitzét.[242] Az 1495-ös eperjesi leltár 11 hakowniczot és 2 haufniczot

232 *Müller,* 1968. 40–42. o.

233 „Item bombarde sei di Bronzo mezane" *Nyáry,* 1872. 290. o. 5. j. p.; *Iványi,* 1926. 26. o.

234 HTM 89.208.1.

235 HTM 89.209.1.

236 *Schmidtchen,* 91. o.

237 *Óváry,* 1885. 764. o. „. . . et bombarde grandi 4, che gettano in alto. Queste vulgo si dicono mortari. Item in detto armato sono bombarde XX magne ad minera d'una, tina che gettano priete di libre 150. . ."

238 *Schmidtchen,* 32–33. o.; *D. Goetz:* Die Anfänge der Artillerie. Berlin, 1885. 37. o.

239 *Szendrei J.,* HK 1888. 495. o., „Inprimis de pixides vulgo mosar patanghw una maior alia minor"

240 *P. Ransanus:* Epithoma rerum Hungararum. (Cur. ger. P. Kulcsár) Bp., 1977. Lib. XXXII.

241 *Gohlke,* 1911. 20–21. o.

242 *Kemény Lajos:* Kassa város régi számadáskönyvei, 1431–1533. Kassa, 1892. 29. o.

említ, míg a brinyei leltár hasnicze-ként nevezi meg a haubitzot. Ugyanitt szerepel egy tarasnicze is.[243] Közepes tarackot ismerünk a szarvaskői leltárból, míg az 1508. évi egri leltár a tarackra (Thrazk) a bombarda megnevezést használja.[244]

Az 1493-as jajcai leltárban 3 féltarack szerepel.[245] Pontosan nem tudjuk meghatározni, hogy az egyes megnevezések konkrétan milyen típust takarnak. A haufnicze (haubitz) közepes méretű ágyúfajtát jelöl, de lehetetlen megállapítani a névváltozatok sokféleségében, hogy melyik milyen alaptípust jelöl, ha nem csak névváltozatról van szó.[246] Lehetséges, hogy az egyes alakváltozatok nem utalnak technikai eltérésekre. A haubitz a német Hauptbüchséből származik és a huszita időkben Csehországban alakult ki. Azt tudjuk, hogy többféle űrmérettel készült, használták kerekes és kiépített lafettán is. Nem tudjuk, melyik típusnál használtak kőgolyót és melyiknél vasgolyót. Valószínűleg a század utolsó harmadában főként fémgolyót használtak. A tarack - a haubitz egyik változata - viszonylag rövid csövű, meredek röppályán lövő típus. A nagyobb űrméretűeket ostromkor, míg a kisebbeket szekereken, naszádokon használták. A század közepétől ismert a negyedes ágyú, a karthaune is.[247] Érdekes típus található az 1498-as somlyói leltárban. Egy seregbontót említ a félhoffnicza szinonímájaként.[248] A korai seregbontók általában két-három csövűek, majd a XVI. századra fejlődtek ki az orgonasíp-szerű lövegek. A szándék az volt, hogy a tömegben támadó ellenfél ellen a tüzérséget jó hatásfokkal tudják bevetni.

Külön kell megemlítenünk a kamrás ágyúkat. Lényegük, hogy a lőportöltetnek külön kamrát készítenek, amely a csőfarnál lévő kamrafészekbe helyezhető. A legfőbb hátránya, hogy a reteszelést nem tudták megfelelően megoldani, így igen sok lőporgáz elszökött hátul. A fegyver hatásfoka így jelentősen csökkent, amit a töltés mechanizmusának felgyorsulása sem tudott ellensúlyozni.

A kamrás ágyúk elől- és hátultöltős változatban készültek. A Hadtörténeti Múzeum őriz egy bronz előltöltős, kamrás ágyút. A XV. század első felében készülhetett. A cső mindkét vége profilált, a csőszáj alatt kettős borda fut. Felületét két, hármas osztású borda tagolja. A cső hossza 729 mm, belső átmérője 84 mm.[249] A kamra egy csőrös illesztőcsappal kapcsolódott a csőhöz. A múzeumban őrzött kamra, bár nem ehhez az ágyúhoz tartozik típusában mégis jól illik hozzá. Szintén bronzból készült. Hossza 313 mm, az illesztő tag hossza 34 mm. A kamra hátán négyszögletes fül van. A gyúlyuk a kamra végétől 79 mm-re kissé baloldalt található.[250] Az MNM jó néhány ilyen kamrát őriz. Érdekes hátultöltő, kamrás ágyúkat közöl Kozák Károly a sárvári múzeumból.[251] A csövet vasgyűrűkből kovácsolták, végén kamrafészekkel, amit kovácsolással és ékeléssel rögzítettek a csőhöz. Az ágyút csapos villára szerelték így for-

243 „Item due pixides hasnicze vulgo una ferrea, secunda metalli" *Szendrei J.*, Hk 1888. 495. o., - valószínűleg a metalli alatt bronzot ért. „Item quatuor pixides vulgo Tharasnijze..." uo.

244 „Bombarda wlgo Thrazk", „In domo doleatorum pixides wlgo Thrachzk et hophÿncka..." Szarvaskőn: „Item Trazk medium". Itt megkülönböztetett külön tarackgolyót is: „Item Globi Trazk de lapidibus 50" *Nyáry*, 1872. 289-290. o. 2. j. p., 4. j. p.

245 „Tres feltharaczk" *Thallóczy*, 1915. 97. o.

246 V.ö.: *Saád*, 25. o.

247 *Kalmár*, 1971. 163. o.

248 *Giay K.*, 1901. 107. o. - „Item felhoffnicha alio nomine seregbontho"

249 HTM 79.209.1.

250 HTM 79.210.1.

251 *Kozák K.:* A legrégibb magyar hátultöltő fegyverek. Szombathely, 1961. (Továbbiakban: *Kozák*, 1961)

gatható volt.[252] A cső végén vasnyél van, ezzel végezték az irányítást. Sajkán, naszádon, szekéren használták ezt a típust. A típus készült csapos villa nélkül is. Általában a cső hosszú az űrmérethez képest.[253] Kozák szerint a sárvári példányok Itáliában készültek.[254]

Az ostromeszközökhöz tartoztak az ún. tüzes szerszámok, 1440-ben Pozsonyban a tüzes nyilakat csepűből, kenderből, lenolajból és irhából készítették. A tüzes nyilak mellett Pozsonyban készítették még a tüzes golyókat és tüzes labdákat is.[255] A lőport általában a városok készítik, esetenként vásárolnak is. A salétromot főként Bécsből hozatták, de tudunk nápolyi szállításról is.[256] A lőport bőrzacskóban, ládákban, hordókban tárolták. A fémgolyókat a városok fémöntődéiben készítik. Az öntéshez öntőköveket használtak. A robbanógolyóknál először esztergályozott famintát készítenek, majd ennek alapján készítik el az agyagmintát az öntéshez.[257] A kőgolyókat részben a városokban, részben a helyszínen készítik el a kőfaragók.

Az ágyúszerelékek néhány fajtáját név szerint ismerjük. A kerekes ágyúknál kezdetben négykerekű taligát használnak, majd később áttérnek a kétkerekű lafettára. A nehéz ostromágyúknál külön szállították a lafettát és a csövet.[258] A század végén már megjelentek az ágyútaligák (böröck) a szerelékek, a puskapor stb. szállítására.[259] Pozsonyból van adatunk töltőkanálról és töltővasról is.[260]

Mátyás tüzérsége mellett előszerettel alkalmazta a mechanikus hajítógépeket.[261] Általában 500 m körül volt a hordtávolságuk. Vagy gyújtó, vagy romboló lövedéket lőttek ki velük. A kőlövedékeket rendszerint a helyszínről szerezték be. Bécs ostrománál védőtetőket, tornyokat és hadigépeket használtak a falak ostrománál.[262]

1464-ben Bártfától olyan mestert kért, aki ért a hajítógépek készítéséhez.[263]

Sok kérdés vetődik fel a XV. század második felének magyarországi fegyverzetét, katonai felszerelését illetően. A tanulmány jellege és terjedelme nem tette lehetővé, hogy minden fegyverfajtát részletekbe menően elemezzünk, összevetve a hazai és külföldi anyagot a források adataival. Egy további tanulmányt igényelne az összehasonlítás az európai hadseregek fegyverzetével és talán egy egész kötetet is megtöltene a fegyverek funkciójának vizsgálata alkalmazás közben; a beszerzés és a gyártás részletes elemzése, a terminológiai problémák megoldása. Nem tisztázott még megnyugtatóan az egyes fegyverek száma a csapatok között és hiányzik a nyugati és keleti hatás arányának megállapítása is. A felsorolt problémákat csak komplex régészeti-történeti-művészettörténeti-nyelvészeti kutatásokkal lehetne megoldani, amennyiben a szűkös forrásanyag lehetővé teszi. A XV. század felsorolt had- és fegyvertörténeti problémáinak tisztázása azért is fontos lenne, mert általa jobban eligazodnánk a következő századok tisztázatlan kérdéseiben.

252 Uo.: 31. o.
253 *Schmidtchen,* 1977. 78-79. o.
254 *Kozák,* 1961. 36. o.
255 *Ortvay,* 1898. II/3., 282-283. o.; *Szendrei J.,* HK 1888. 496. o.
256 *Ortvay,* 1898. II/3. 273-274. o.; *Óváry Lipót:* Az MTA Tört. Biz. oklevélmásolatai. Bp., 1880. I. 149. o.
257 *Ortvay,* 1898. II/3. 282. o.
258 *Iványi,* 1926. 125. o.; *uő.:* HK 1914. 313-315. o.
259 Uo.: 128. o.
260 *Ortvay,* 1898. II/3. 280. o., 284. o., 277. o.
261 Mátyás kir. lev., II. 110. o.
262 „In castra reversus vineas, turres crepitantes machinas ac cetera tale genus muris admovet." *Bonfini,* Dec. IV. Lib. VI. 266.
263 „duos magistros, qui balistras facere sciant..." *Iványi B.:* Bártfa város levéltára. 1319-1526. Bp., 1910. 233. o.

Attila Zarnóczki

ARMS, ARMOUR AND ARMY IN HUNGARY IN THE AGE OF KING MATTHIAS

Summary

King Matthias created a well conducted and well trained army which was one of the best armed forces of the contemporary Europe. The basis of this army was a contingent of about 30 000, formed by heavy cavalry, light cavalry, infantrymen and a royal unit of heavy cavalry. The artillery, the flotilla on the river Danube and the garrisons of the royal fortifications were also in permanent service. The numbers of this armed force were not always the same but the proportions of the different branches could not be altered. Occasionally and temporarily contingents of feudal men of rank, dignitaries of the Church, the insurrection of the nobility, the militia portalis and the troops of privilegized towns or peoples and the armed forces of the vassal territories were called to arms, too.

Attila Zarnóczki

BEWAFFNUNG, MILITÄRISCHE AUSRÜSTUNG UND ARMEE IN UNGARN IM ZEITALTER VON KÖNIG MATTHIAS

Resümee

Matthias Hunyadi (Corvinus) stellte ein gut geführtes, diszipliniertes Heer auf, das eine der besten Streitkräfte des zeitgenössischen Europa war. Den Kern bildete die Armee von ca. 30 000 Mann, die aus schwer und leicht berittenen Söldnern und Söldnern zu Fuß sowie aus dem ebenfalls schwer berittenen königlichen Banderium bestand. Zum „stehenden" Heer, dessen Stärke verschieden sein konnte, nicht jedoch sein Aufbau und der Anteil der Waffengattungen, gehörten noch die Artillerie, die Donauflotte und die königlichen Festungsbesetzungen. Außerdem nahmen — gelegentlich — auch die Banderien der geistlichen und weltlichen Würdenträger, das adelige Aufgebot, die Portamiliz, die Städte und die privilegierten Völker sowie die Truppen der Vasallenländer an den Kriegshandlungen teil.

Аттила Зарноцки

ВООРУЖЕНИЕ, ВОЕННОЕ СНАРЯЖЕНИЕ И АРМИЯ В ВЕНГРИИ В ЭПОХУ КОРОЛЯ МАТЬЯША

Резюме

Король Матьяш Хуньади создал хорошо управляемую дисциплинированную армию, которая была одной из самых лучших в Европе того времени. Постоянное ядро армии составляю наемное войско в 30 000 человек, состоявшее из тяжелой кавалерии, легких конников и пехоты, в его состав входил также парадный отряд королевской тяжелой кавалерии; постоянно под ружьем находилась также и дунайская флотилия, артиллерия и военная стража, охранявшая королевские крепости. Численный состав этой „постоянной" армии менялся, но её стриктура и пропорции видов оружия не менялись. Наряду с этим в армию входили также кавалерийские отряды королевского первосвященника и венгерских магнатов, войска ополченцев аристократов, отряды, набиравшиеся из горожан и привилегированных сословий, а также военные отряды феодалов, вступавшие в боевые действия в случае необходимости.

KUBINYI ANDRÁS

MOZGÓSÍTÁSI ÉS HADSEREGELLÁTÁSI PROBLÉMÁK MÁTYÁS ALATT[x]

A hadseregellátás kérdését a magyar történettudományban Tóth Zoltán vetette fel Mátyás zsoldosseregéről írt művében.[1]

Indokolt, hogy Mátyás alatti mozgósítási rendszer is tárgyalásra kerüljön.

A mozgósítás rendszerében 1471 után változás mutatható ki. Nem kívánok belemenni a telekkatonaság körüli vitába,[2] az azonban tény, hogy 1471-gyel bezárólag gyakran került sor mind a nemesi felkelés, mind a telekkatonaság mozgósítására. A mozgósítással külön személyek, a levatores et sollicitatores voltak megbízva, akik lehettek a sereg kapitányai is, de nem feltétlenül. Az 1463: 8. tc. ezt a tisztet a megyék ispánjaira, vagy alispánjaira bízta. Az ő feladatuk volt a hadkötelesek listájának összeállítása, a mozgósítás végrehajtásának ellenőrzése, továbbá ők jártak el a magukat a katonai szolgálat alól kivonókkal szemben. Ezért a király velük tudatta, ha valakit felmentett a katonai szolgálat alól.[3]

Feltűnően hiányoznak 1471 után a telekkatonaság összehívására vonatkozó adatok. Ezt azzal lehet magyarázni, hogy Mátyás állandó zsoldosserege már működött, a király inkább pénzt akart, amelyen zsoldost fogadhatott, nem pedig a katonailag nem teljes harcértékű telekkatonákra támaszkodott. Az azonban ennek ellenére tény, hogy a királyi sereg nem csupán zsoldosaiból állt. Tudunk - 1471 után - mozgósított főpapi bandériumról,[4] bárók csapatairól,[5] olykor - bizonyára részlegesen - megyéket is mozgósítottak, mint Kőszeg ostromára Zala, Vas és Sopron megyék nemességét,[6] és különösen gyakran vette a király városait igénybe.[7]

Mindezek esetében gyakran nem lehet igazolni azt, hogy a király ellenszolgáltatás fejében vette volna igénybe alattvalói katonai erejét. Bár az állandó zsoldossereg miatt 1471 után a

x Elhangzott a Régészeti és Művészettörténeti Társulat által rendezett Tóth Zoltán Emlékülésen, Budapesten, 1988. november 29-én.

1 *Tóth Zoltán:* Mátyás király idegen zsoldosserege (a Fekete Sereg), Budapest, 1925. 332-351. o.

2 V.ö.: *Borosy András:* A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 60.) Budapest, 1971.; *András Borosy:* The *Militia Portalis* in Hungary before 1526. From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary. (Ed. by *János M. Bak, Béla K. Király*) (War and Society in Eastern Central Europe, Vol.III.) New York, 1982. 63-80. o. A magam álláspontját az alábbiakban fejtettem ki: *András Kubinyi:* The Road to Defeat: Hungarian Politics and Defense in the Jagiellonian Period. uo. 162-169. o.

3 *Josephus Nicolaus Kovachich:* Sylloge decretorum comitialium inclyti regni Hungariae. Tom. I. Pesthini, 1818. 181. o. A katonai szolgálat alól való felmentési parancsok közül néhány - messze nem teljes - példa: Dl. 55670. (1460), Dl. 59498. (1463), Dl. 55813. (1466), Dl. 38948. (1471), Zichy Okmánytár X. k. 280. (1463), 348-349. (1465), uo. XI. k. 90-91. (1471). Mindezekben a levatorok és sollicitatorok mellett a kapitányok, a hadnagyok, és gyakran a megyei hatóságok is a címzettek közé tartoznak, azaz ezeknek volt joga felelősségre vonni a hadkötelezettségnek eleget nem tevőket.

4 Pl. Dl. 45477. (1471); Bátori Miklós váci püspök hadbaszállása 1477-ben: Dl. 56028 stb.

5 Újlaki Lőrinc herceg pl. Mátyás több hadi vállalkozásában vett részt csapatai élén. *Antonius de Bonfinis:* Rerum Ungaricarum Decades. (Edd. *I. Fógel, B. Iványi, L. Juhász)* Tom. IV/1. Budapest, 1941. 50., 81. o.

6 *Teleki József:* Hunyadiak kora Magyarországon. XII. k. Pest, 1857. 29-30. o.

7 Erre a városi levéltárakban igen sok oklevél maradt fenn, úgyhogy külön nem idézem. L. azonban a városokra még alább is.

korábbi mozgósítási rendszer gyakorlatilag eltűnt, elvben változatlan maradt, hiszen a mozgósítás alóli királyi mentesítések száma alig csökkent, és ezek épp úgy mint korábban, többek között a „levatores et sollicitatores"-nek voltak címezve.[8] Mégis találunk egy újabb rendszert, amelyre az 1480-as évek első feléből szinte évről évre maradtak fenn adatok. A király hol a császár, hol a török ellen mozgósítási parancsokat küld mágnásoknak, tekintélyes köznemeseknek,[9] városoknak[10] - ezeknek szóló parancsok maradtak csak fenn, megyéknek szóló nem -, amelyben elrendeli, hogy megszabott számú emberrel (nemesek esetében lovasokkal) egy adott határnapon és helyen jelenjenek meg. Az érte járó zsoldot pedig meg fogja fizetni. Azaz: mintegy kényszerzsoldosfogadási parancsot állított ki. (Megmaradt természetesen - bár ezt egyesek elbagatellizálni akarták - a régimódi, báróknak adott zsoldosfogadásási megbízás is, pl. a Szapolyaiak számára.[11]) Független volt ettől az az ugyancsak Mátyás uralkodása idején nagyobb jelentőségre jutó tény, hogy az uralkodó a horvát grófoknak[12] - és más kulcs alapján a Brankovićoknak Jakšićoknak és más szerb uraknak - lovasok (a rácoknál huszárok)[13] tartására zsoldot folyósított. A különbség csak az, hogy ez esetekben a királyi zsold a „vállalkozó" úr számára szóló segély volt csak, hiszen a királyi zsold legfeljebb néhány hónapra lett volna elég. A horvát, illetve a szerb urak ugyanis amúgy is kénytelenek voltak birtokaik védelmére katonákat tartani, így azért, hogy ezt a haderőt a király is felhasználhassa, adott pénzt az uraknak.

A királyi sereg tehát különböző jellegű csapatokból tevődött ki - Erdélyt és Szlavóniát nem említve, ahol az 1471-es cezúra nem érvényesült -,[14] és ez egyben a zsoldosfogadás problematikáját is felveti. Mátyás uralkodása első felében a jelek szerint viszonylag könnyű volt zsoldost

8 V.ö. pl. *Martinus Georgius Kovachich:* Formulae solennes styli. Pesthini, 1799. 179-180. o. 45. sz. (1476), stb.

9 V.ö. pl. Dl. 56172-56173. (1484); Zichy Okmánytár XI. k. 321-322. (1482), és 336-337. (1483).

10 Az előbbi jegyzetben idézett 1484-es mozgósításra (Váradra) fennmaradt a városi levéltárakban is a megfelelő párhuzam. Ágyúkat, lőport, gyalogosokat kért a király, egyben megadta a nekik, ill. a tűzmestereknek a kincstár által fizetendő zsold összegét. Kassa esetében: Történelmi Tár, Budapest, 1902. 362-363. o. Pozsony: Pozsony város levéltára Oklevelek, 3827. sz.

11 Kassa város levéltára, Schwartzenbach gy., 441. sz. (1476).

12 A horvát grófokkal kötött szerződés: *Kovachich:* Formulae... i. m. 509. o., 87. sz.

13 Ezekre a Jagelló-korból maradtak fenn számszerű adatok. V.ö. *Kubinyi András:* A Szávaszentdemeter-Nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez, *Hadtörténelmi Közlemények,* 1978. 196-197. o.

14 Erdély és Szlavónia kérdése több figyelmet érdemelne. Itt mind a nemesi felkelést (és a székelyeket és szászokat), mind a jobbágyságot jóval nagyobb mértékben vette az ország védelmére az uralkodó igénybe. Ennek következtében mentette fel Nagy Lajos az erdélyieket a lucrum camerae adó fizetése alól. *Mályusz Elemér:* Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 2.) Budapest, 1988. 25. o. Erre különben a vitatott hitelességű 1463-as erdélyi hadiszabályzatból is lehet következtetni. Utolsó kiadása: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. VI. k. (Hsgg. von *Gustav Gündisch*) (a továbbiakban: UB Sieb.) Bukarest, 1981. 152-154. o. A hitelességével szembeni aggályokra l. pl. *Borosy:* A telekkatonaság... i. m. 54. o. 126. j.; *Mályusz:* i. m. 97. o. 217. j. - Azt bizonyítottnak vehetjük, hogy a szabályzat ránk maradt szövege interpolált, minden jel szerint azonban egy hiteles példányt vettek alapul, így lényegét tekintve felhasználható. Arra sajnos nincs lehetőségünk helyhiány miatt, hogy ezt a nézetet megindokoljuk. A szabályzat nem említi a szászokat, viszont a szászoknál ugyanaz a fejenkénti hadkötelezettség érvényesült, mint a szabályzatban a székelyek kivételével, akiknek egy harmada otthon maradhatott. (Fejenkénti mozgósítási parancs pl. 1461. UB Sieb. VI. k. 108. o.) Érdekes viszont, hogy több szász település esetében ezen később kiváltságokkal enyhít a király. Szentágota népének felét tarthatja otthon. (Uo. 269. o. 1466.) Berethalom lakói harmadát a helyi erődítmény védelmére otthon hagyhatja. (Uo. 357. o. 1468.) A szászkézdiek fele ugyancsak a helyi vár őrizetére maradhat. (Uo. 468. o. 1470.) Hasonló eset az eceli erődítménynél, erre egy harmad maradhat. (Uo. 481. o. 1471.)

Szlavóniai mozgósítások: *J. Stipišić-M. Šamšalović:* Isprave u arhivu Jugoslavenske Akademije. Zbornik Historijskog Instituta Jugoslavenske Akademije, 1960. 2868. sz.; *Teleki:* i. m. XII. k. 35-36. o. Erdélyben különben a vajdák, Szlavóniában a bánok mozgósítottak.

fogadni. Még délvidéki földesurak magánhadseregeiben is találunk cseh zsoldosokat.[15] Később a magyarországi uraknak[16], és részben a városoknak is, ha katonákat kellett kiállítaniuk, már inkább a helyi erőkre kellett támaszkodniuk. Ebből persze nehézségek is támadtak, tudunk olyan esetről, amikor Mátyás elkobozza egy középbirtokos nemes birtokát, mert annak ellenére, hogy zsoldot vett fel egy mágnástól, mégsem jelent meg bandériumában.[17] A király maga sem tudott mindig elegendő zsoldost fogadni. Több adat maradt fenn arra, hogy gyalogos tisztjei megjelentek a városokban, hogy ott katonákat toborozzanak.[18] A városok maguk is erre kényszerültek, ha a király - főként ha rövidebb időre - kért olykor többször is katonákat. Erre talán Mátyás uralma idején a Bécs városi számadások nyújtanak kitűnő példákat: a király az ausztriai háború idején elég gyakran - de mindig csak két-három hétre, és nem összefüggő időre - kért zsoldosokat a várostól. A város pedig a városi hirdetővel tudatta az elszegődni akarókkal, hogy hol és mikor jelentkezzenek.[19] Egyszer azzal is érdemes lenne foglalkozni, hogy kikből tevődött ki az a katonaanyag, amely ilyen megszakításokkal gyakorolta a katonai mesterséget.

A király állandó zsoldosai esetében bizonyára beszélhetünk arról, hogy a vitéznek saját fegyvere volt, fizetéséből magát élelmezte és ruházta, az azonban már egyáltalán nem biztos, hogy egy toborzás következtében a seregbe állott legény rendelkezett-e mondjuk puskával, ha gyalogosnak állt. Arra is gondolnunk kell, hogy ahol nem lehetett élelmiszert venni, vagy a katonai helyzet akadályozta meg az élelmiszerszerzést, ott a parancsnoknak kellett az ellátásról gondoskodnia.

Hazai forrásainkból szép számmal maradtak fenn adatok ezekről a problémákról, és a dolog természetéből következően elsősorban a mozgósított sereggel kapcsolatban. Zsigmond király már 1427-ben kénytelen volt ezt a kérdést szabályozni. A katonáknak nyáron mezei szállással kellett megelégedniük, télen azonban házakban voltak elhelyezendők. Szabályozta a király az élelmiszer árát is, de az erőszakkal elvett élelmiszerek esetében elég bonyolult bírói eljárást írt elő.[20] A Mátyás-kori törvényekben állandóan visszatér a tiltás, hogy nemesi és papi házakba tilos a katonáknak engedély nélkül megszállni. (Később csak nemesi házakat említenek.) Ezek a cikkelyek egyben tiltják a jobbágyoknak való károkozást is. Tiltják a törvénycikkek az erőszakos, vagy ingyenes élelmiszerbeszerzést is, illetőleg kimondják, hogy a katonák saját zsoldjuk-

15 V.ö. Zichy Okmánytár X. k. 247-250.; A zsoldosságra l. *Rázsó Gyula:* A zsoldosintézmény története Magyarországon a XIV-XV. században c. kandidátusi értekezését, és számos tanulmányát.

16 Ez olykor komoly terhet jelenthetett. Lévai Cseh László 1463-ban a török elleni hadjáratra „mittere et ipse de bonis suis armatos iuxta regni decretum coactus est", ezért kénytelen volt „pro dispositione et levatione huiusmodi armatorum suorum" 314 aranyforint értékben birtokokat elzálogosítani. Dl. 15865.

17 Dl. 88660. (1481.) - Persze az is előfordult, hogy a nemes zsoldos nem kapta meg sallariumát, és ezért pereskedni kényszerült. Df. 259581. (1476.)

18 V.ö. *Iványi Béla:* Bártfa szabad királyi város levéltára. I. k. Budapest, 1910. 1697. sz. (1467.), 2203. sz. (1481.) - Ennél jóval gyakrabban az fordult elő, hogy a király - vagy valamelyik kapitánya - magától a várostól kért zsoldosokat. Ez esetben a zsoldosfogadás terhe a városra hárult. Csak néhány példa teljességre való törekvés nélkül Bártfáról: *Iványi:* i. m. I. k. 1369., 1396., 1423., 1519., 1553., 1848. stb.

19 L. az előző jegyzetet, valamint Wiener Stadt- und Landesarchiv, Oberkammeramtsrechnungen 1/47. (1486.) 16.r.-17.v., 60.v.; 1/48. (1487.) 17.r.-18.r., 60.r.; 1/49 (1488.) 19.r.-19.v. (Ez azonban csak a város őrzésére felfogadottak, nem pedig a királynak küldöttek fizetése.)

20 *Franciscus Döry-Georgius Bónis-Vera Bácskai:* Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301-1457. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 11.), Budapest, 1976. 244-247. o.

ból éljenek meg.[21] Két cikkely fogalmaz valamivel részletesebben: az 1459:43.tc. az élelmiszert a katonák megjelenése előtti áron rendeli kifizettetni (azaz hogy a kereslet növekedése miatt a katonák ne jussanak drága áruhoz),[22] míg az 1486:31.tc. a királyi élelmiszerlimitációt tartatja be.[23] Több ízben foglalkoznak a törvények a várakon, illetve városok falain végzendő ingyen munkával. Ezeket néhány végvár kivételével általában tiltják.[24] Hasonlóképp nem engedélyezik a végvárak ellátására szolgáló (ingyen) élelmiszerkivetéseket.[25] Végül a törvényekből arról is értesülünk, hogy a király megbízottai a piacokon ingyen szereznek be élelmiszert, amit a dekrétum természetesen tilt.[26]

Nos, ezeket a törvényeket olyan rendszeresen bocsátották ki, hogy nyilvánvalóan nem tartották be őket, noha megszegőik ellen nemegyszer büntetés kiszabását is kilátásba helyezték. És valóban, a források pontosan azt igazolják, hogy a törvényes rendelkezések ellenére a katonaság ellátása és elszállásolása a lakosságot terhelte. Úgy látszik, hogy egyedül csak azok (és jobbágyaik) mentesültek ezektől a terhektől, akiket a király „különleges oltalma és védelme" alá vett. Ilyenkor a király formulaszerűen megtiltotta az illető birtokán a beszállásolást azzal, hogyha ez már megtörtént volna, hagyják ott azonnal, de előbb fizessék meg, amit elfogyasztottak. Eszerint különben ingyen tarthattak igényt a katonák az ellátásra. Mátyás ilyen protectionálisokat adott ki egyes bárók,[27] nemesek,[28] egyházi testületek,[29] illetve személyek[30] javára. Más kérdés, hogy mindig betartották-e ezeket a kiváltságokat. A beszállásolás alóli mentességgel rendelkező Bethlen család birtokain pl. 1467-ben a török ellen mozgósított szászok állítólag összesen 1100 Ft értékű kárt okoztak.[31]

A beszállásolás, illetve az ezzel kapcsolatos ellátás terhét át lehetett hárítani az ország határán belüli csapatmozgások esetén a lakosságra, ám a török fronton ez már nehezen ment. A török ellen mozgósított csapatok általában vittek élelmiszert és takarmányt magukkal, amire különösen jó példát nyújt Várdai István kalocsai érsek és Újlaki Miklós erdélyi vajda, szlavón és macsói bán 1461-es mozgósítási parancsa Baranya megyéhez. Ez általános mozgósítás volt a Száva révjéhez. Húsz emberenként egy szekeret kellett magukkal hozni, 25 napi élelmiszerrel, ásóeszközökkel, íjakkal és nyilakkal.[32] A szekerek az élelmiszerellátás mellett szekérvár felhasz-

21 1458:21.tc.(*Kovachich:* Sylloge... i. m. I. k. 142. o.), 1459:42-44.tc. (*Uo.* 174-175. o.), 1463:13.tc. (*Uo.* 183-184. o.), 1464:28.tc. (Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000-1526. évi törvényczikkek, Budapest, 1899. 356. o.), 1468:8-9.tc. (*Kovachich;* Sylloge... i.m.I.k. 198-199. o.), 1470:15.tc. (*Uo.* 208. o.), 1471:21.tc. (Corpus Juris... i.m. 368. o.), 1472:6.tc. (*Kovachich;* Sylloge... i.m.I.k. 214-215. o.), 1474:15.t.c. (Corpus Juris... i.m. 376., 378. o.), 1475:8.tc. (*Kovachich:* Sylloge... i.m.I.k. 223-224. o.), 1478:6.tc. (Corpus Juris... i.m. 382. o.), 1486:30-31.tc. (*Uo.* 430., 432. o.)

22 *Kovachich:* Sylloge... i.m. I.k. 175. o.

23 Corpus Juris... i.m. 432. o.

24 1468:10.tc. (*Kovachich:* Sylloge... i.m. I.k. 199. o.), 1470:14.tc. (*Uo.* 208. o.), 1478:6.tc. (Corpus Juris... i.m. 382. o.)

25 1468:17.tc. (*Kovachich:* Sylloge... i.m. I.k. 201. o.), 1470:14.tc. (*Uo.* 208. o.), 1478:6.tc. (Corpus Juris... i.m. 382. o.)

26 1471:20.tc. (Uo. 366. o.)

27 Zichy Okmánytár XI.k. 79-80., 360. (Várdai család.)

28 Dl. 55966. (1473.) stb.

29 Dl. 15977., Dl. 97279. A nyulakszigeti apácákról, ill. a hatvani premontrei prépostságról van szó. A protectionalis ez esetekben ugyan nem említi a descensus alóli felmentést, de meglétét feltételezhetjük.

30 Dl. 83860. (1480.) - A protectionalis jogintézményre, és ennek jelentőségére Mátyás politikájában l. *Kubinyi András:* A Mátyáskori államszervezet. Sajtó alatt a Zrínyi Kiadó Mátyás emlékkönyvében.

31 UB Sieb. VI.k. 287-288. sz.

32 Df. 260375.: „firmiter committimus, quatinus statim receptis presentibus cum singulis equitibus et peditibus vestris, ita, ut viginti persone unum currum alimentaque ad dies viginti quinque ac fossoria tere(b)ella, arcus cum pharetis (!) debeant habere in auxilium nostrum contra ipsos Thurcos versus vadum Zawe Zazthan venire et festinanter accedere debeatis." Az érsek és a macsói bán tehát a Valkó megyei Zwezdan révhez mozgósította a baranyaiakat.

nálására is alkalmasak lehettek. Jellemző különben, hogy Mátyás - ha szekereket kért a városoktól - általában ásós emberekre is igényt tartott. 1469-ben pl. Szászvárosnak egy szekérhez négy lovat, vasláncokat, és öt embert kellett adnia: kettőt ásóval, kettőt kapával és egyet szekercével.[33] 1471-ben Pozsonytól egy szekérhez hat lovat és hat embert kért ásókkal a király.[34]

A végvárakat rendszeresen el kellett látni. A török határ mellett „a végvárak közmunkafelügyelői és élelmiszerbehajtói" (sollicitatores laborum et exactores victualium ad castra et fortalitia finitima) működtek.[35] Várak építésére, javítására, városfalak helyreállítására stb. különben az ország más részén sem volt ritka a környező megye jobbágyságának kirendelése, noha, mint láttuk, ezt a törvények többnyire tiltották.[36] Sokszor csak erőszakkal sikerült, pl. 1480-ban, amikor Vasvár erődítésére (ad labores civitatis) küldte ki a Vas megyei alispán Szapolyai István főkapitány parancsára az embereket, majdnem megölték.[37]

Nagyobb hadsereg élelmiszerellátása - pl. a török ellen - már komoly problémát okozhatott. Úgy látszik, hogy Mátyás gyakran vette igénybe azt a módszert, amit 1481-ben apósával, mint magyar szokást közöltetett.[38] Eszerint a vonuló sereg mellett piacokat tartottak, ahová a környező falvakból, városokból szállították az árut. Ez ugyan kényszerpiac volt, de mégis többet ért, mint az ingyenes élelmezés - a jobbágyok szempontjából nézve. Erre a „piacra" okleveles adat is maradt fenn, Bátori István országbíró rendel 1476-ban bukaresti táborába egy ilyen „élelmiszerpiacot".[39] Ha erre sem volt mód, akkor az élelmiszert és a takarmányt a seregnek kellett magával vinnie. Ez mehetett úgy, ahogy azt a Várdai-Újlaki-féle mozgósítási parancs is elképzelte, és ahogy azt pl. az 1521-es Nándorfehérvár felszabadítására irányuló mozgósítás adatai igazolják[40], és úgy is, hogy az uralkodó szerezte be az élelmiszert, és szállíttatta magával. Az 1475-ös szabácsi hadjárat alkalmával a hajón szállított élelmiszerről (és hadianyagról) fenn-

33 UB Sieb. VI.k. 431. sz.: „mandamus, quatenus receptis praesentibus unum currum cum quatuor bonis equis et cum coopertorio rubeo ac catenis ferreis loco cordarum rede, atque ad eundem currum quinque homines, quorum duo ligones, alii duo fossaria instrumenta, quintus vero securem habeant disponere et ita paratos tenere debeatis." A királyi parancs Budán kelt 1469. november 23-án.

34 Pozsony város levéltára, Oklevelek 3622. sz.

35 Dl. 16274. (1465.) A király Várdai kalocsai érseknek, Baranya és Valkó megyék hatóságának és a végvárak említett közmunkafelügyelőinek jelzi, hogy mivel Kórógyi Gáspár személyesen részt vett a háborúban, birtokai is elpusztultak, felmenti népeit az élelmezés (victualia) és a vármunka alól.

36 Különösen sok adat maradt fenn a városfalakra kirendelt közmunkákról. Pl. 1471-ben Pozsony megyét rendeli ki a pozsonyi városfal erődítésére. Pozsony város levéltára, Oklevelek 3630. sz. 1472-ben hasonló parancsot kap Sáros megye Eperjes falai javítására. *Iványi Béla:* Eperjes szabad királyi város levéltára, Szeged, 1931. 492. sz. - Hasonlót lehet a várakról is mondani. Mióta Sáros vára visszakerült a király kezére, várnagyai igényt tarthattak a megye jobbágyai várépítési robotjára. Ezzel kapcsolatban idézhetjük Bártfa város jobbágyai esetét. Noha a sárosi várnagy 1488-ban felmentette a város jobbágyait a vár számára végzendő munka alól, nem egész két hét múlva főnöke, Cecei Máté, arra utasította a városokat, hogy jobbágyaik fát szállítsanak Sárosra. A városok ezt megtagadták. *Iványi:* Bártfa... i.m. I.k. 2637., 2644., 2647., 2649. sz. Végül a király utasította Ceceit, hogy ne kényszerítse őket várépítési munkára. Történelmi Tár, 1902. 373. o. Feltehetően más földesurak esetében nem engedett volna a király. Ezt az is mutatja, hogy nemcsak várépítési munkára vehették királyi várak idegen földesurak jobbágyai robotját igénybe. Pl. 1481-ben a Gyulaiak és Geszti Ferenc 21 falvának jobbágyai „pro laboracione ortus ferarum" végeztek munkát a siklósi várnál, azaz vadaskertet állítottak fel. Df. 260131.

37 Dl. 70049.

38 *Fraknói Vilmos:* Mátyás király levelei. II.k. Budapest, 1895. 109. o.

39 *Teleki:* i.m. XII.k. 575-576. o.

40 Eperjesen pl. fennmaradt a város által kiállított katonák fizetési lajstroma, a katonák, ill. a lovak ellátására vásárolt ruházat, élelem és takarmány számadása. Df. 282538. 152.v.-154.r. Más adatok is maradtak fenn, hogy a felvonuló sereg magával vitte az élelmiszert.

maradt egy kimutatás, ami - amennyiben nem túlzott - valóban biztosíthatta egy időre a hadsereg ellátását.[41]

A katonaság számára a király élelmiszerszállítással gyakran a városokat bízta meg[42], olykor pedig egyszerűen lefoglaltatott élelmiszert, mint pl. 1475-ben egy szebeni polgár 98 ökrét Szegeden. Ilyen esetekben gyakran fizetett a király, a szebeni polgár pl. megkapta ökrei valódi értékét (3 Ft-ot ökrönként.)[43] Más kérdés, hogy mindig sor került-e a számla kiegyenlítésére. A városok feladata volt továbbá a sereg számára hadiszereket szolgáltatni, illetve részt venni azok szállításában. Városi levéltáraink tele vannak ilyen jellegű királyi parancsokkal.[44] Ezekből olykor arra is következtetni lehet, hogy mi volt pl. az egy lőfegyverhez járó puskapor és golyó normája. 1471-ben a szászoktól száz kézipuska mellé egy mázsa puskaport és ezer golyót kértek.[45] A vajda 1481-ben Nagyszebentől egy hofnica (ágyúfajta) és egy tarack küldését kérte 20-20 kőgolyóval és két mázsa puskaporral.[46] Pozsonytól a király négy könnyű ágyút kért százszáz kő(golyó)val és tíz mázsa puskaporral.[47] Úgy tűnik, amennyiben ezekből az adatokból jogosultak vagyunk következtetéseket levonni, hogy fokozatosan nőtt az egyes lőfegyverekhez járó lőszer mennyisége. Ami érthető is, hiszen nehezen képzelhető el, hogy egy hadjárat során egy puskából csupán tíz lövést adjanak le. A hadiszerek árát különben a városok az adójukból vonhatták le, vagy más módon került kifizetésre. A valóságban ez többnyire nem ment simán. A városok számára ebből nehézségek adódtak, amit jól mutat Pozsony városának egy az 1470-es évek végéről származó kérvénye, amely tételesen sorolja fel az ilyen jellegű kötelezettségekből a városra hárult károkat.[48] Gyakran kellett a városoknak adó fejében posztót küldeni a királynak: a katonák zsoldját ugyanis részben posztóban fizették ki.[49]

Nem biztos, hogy a városok által szállított hadiszer fedezte a hadsereg szükségleteit. A király külföldön is vásárolt ilyesmit, pl. 1480-ban 24 hajót fegyveres rakományával Regensburgban.[50]

41 *Joseph Chmel:* Monumente Habsburgica. Sammlung von Actenstücken und Briefen zur Geschichte des Hauses Habsburg in dem Zeitraume von 1473 bis 1576. I/2. Bd. Wien, 1855. 78-79. o.

42 V.ö. UB Sieb. VI.k. 78-79. sz. (Brassó, 1460.), *Iványi:* Bártfa... i.m. I.k. 1004. sz. (Bártfa, 1458.), *Házi Jenő:* Sopron szabad királyi város története. I/6.k. Sopron, 1928. 29. o. (Sopron, 1484.) stb. - Előfordul az is, hogy kenyeret és sört kér egy királyi kapitány „causa vendendi". Ez lényegében a már fenn említett „élelmiszerpiacnak" felelhet meg. (L. fenn, 39.j.) Ha a zsoldosok élelmezése nehézségekkel járt, félő volt szétszéledésük, mint 1464-ben Szomolnokon. *Iványi:* Bártfa... i.m. 1558. sz. - A király a városokat olykor élelmiszerszállítással is megbízta, illetőleg arra, hogy vegyék rá a fuvarosokat „das sy vns vnser notdurft vnd speis willigclich vnd an widerred vmb vnser gelt, wie andern, furn." *Házi:* i.m. I/6.k. 29-30. o. (1485.)

43 *Teleki:* i.m. XII.k. 543., 545-546. o.

44 Ilyen jellegű adatok olyan mennyiségben maradtak ránk, hogy önálló tanulmányt lehetne belőlük írni, amire talán más alkalommal kerítünk sort.

45 UB Sieb. VI.k. 514. sz. „centum pixides manuales, unum centenarium pulveris et mille globulos."

46 *Teleki:* i.m. XII.k. 165. o. „Item unam Bombardam vulgo Hoffnytza et unum tarazk meliores, quamlibet, cum viginti lapidibus Globis et duas Massas pulverum vobiscum conducatis."

47 Pozsony város levéltára, Oklevelek 3827. sz.

48 Dl. 45766. A hosszú felsorolásból csak néhány. A morvaországi hadjáratra lovakat, ágyúkat, puskaport, és más dolgokat adtak több mint 1000 Ft értékben. 24 hajót küldtek személyzettel a királynak Budára saját költségükre. (Itt összeg nincs megadva.) Páncélos zsoldosokra és gyalogosokra összesen 1000 Ft költöttek. Szó van még hídépítésről, Hag Ferencnek adott fegyverekről stb. stb. A városok tehát a szokásos adókon felül gyakorlatilag ingyen jelentős anyagi terheket vállaltak a király háborúiban.

49 V.ö. pl. Történelmi Tár, 1902. 301-302., 346-347., 347-348., 349., 350., 354-355., 359., 361., 367-368. o.

50 *Teleki:* i.m. XII.k. 112-113. o. A kelet az uralkodási év alapján jó, ezt azért kell megjegyezni, mert van egy ugyancsak 24 hajós regensburgi tétel 1466-ból, a fentivel azonos szöveggel, úgy hogy valószínűleg ugyanarról az oklevélről van szó. *Fraknói:* Mátyás király levelei. I.m. I.k. 152-153. o. Hogy a 48.j.-ben idézett keltezetlen pozsonyi kérvényben említett 24 hajó esetleg e regensburgi szállítmányt jelenti, elképzelhető, noha valószínűleg az 1470-es évek második felében kelt. Ha a két adat azonos, akkor természetesen néhány évvel későbbre kell keltezni a kérvényt.

Máskor a király, illetve kincstári tisztviselői mesteremberekkel gyártatták le a szükséges dolgokat. Nagylucsei Orbán erdélyi jövedelemigazgató pl. 1476-ban íjakat, nyilakat és kopjákat készíttetett.[51] Egy későbbi forrás, Zay Ferenc „Lándorfejirvár elveszéséről" írt munkája a szabácsi hadjárat előkészítéséről megemlékezve azt írja, hogy Mátyás Váradtól Pestig a városi és falusi szűcsökkel nyolcezer ködmönt és hozzá tartozó kesztyüket készíttetett a téli hadjáratra induló sereg számára.[52] Ezt az adatot valószínűsíti a már az élelmiszerellátással kapcsolatban idézett német forrás: Mátyás Budáról hatalmas mennyiségű hadiszert szállított a határra. Ez az adat említi a budai hadiszertárt[53] is. Ha a király előre gondoskodott serege élelmezéséről és fegyverzetéről, nem valószínű, hogy elfelejtkezett volna a téli hidegről. Egyébként később, 1482-ben is szállítottak neki szűcsök subákat a hainburgi táborba.[54]

Mindez azt mutatja, hogy a hadikiadások nem csupán „személyi", hanem „dologi" kiadásokból is állottak, ezek egy részét pedig alattvalóira hárította át a király. Nagyon nehéz megállapítani, épp azért, mert az uralkodó gyakran adós maradt, hogy a hadiszállítások milyen mértékben hatottak egyes iparágak fejlődésére, illetőleg alakult-e ki egy, a hadiszállításból magának tőkét kovácsoló réteg. Az ellátásra nem alakult ki külön szervezet, hadbiztosi hivatal, viszont a kincstári szervezeten belül már kialakulóban voltak azok a feltételek, amelyekből ilyesmi létrejött volna.

51 *Teleki:* i.m. XI.k. 574. o. - Előfordult az is, hogy a városoknak nem csak hadiszereket, hanem ilyesmit gyártó mestereket is kellett a királyhoz küldeni. 1464-ben pl. Bártfától Mátyás nem csak ötven számszeríjat, hanem két számszeríjgyártó mestert is kért: „duos magistros, qui balistras facere sciant... ac cum eis quinquaginta balistras huc nobis mittere..." *Iványi:* Bártfa... i.m. I.k. 1524. sz.

52 *Zay Ferenc:* Az Lándorfejirvár elveszésének oka e vót, és így esőtt. (Sajtó alá rendezte *Kovács István*) Az utószót *Szakály Ferenc* írta. Budapest, 1980. 44. o.

53 *Chmel:* i.m. 79. o. Említi a „zeughauss"-t.

54 *Teleki:* i.m. XII. k. 227. o. „Venerunt ex Posonio ... ad nos certi pellifices et negotiatores qui huc subas pelliceas in certa copia deferent. Mandamus... fidelitati vestre..., quatenus... eisdem pellificibus et negotiatoribus currum et equos in quo ad nos cum huiusmodi subis pelliceis venire possint quantocius dare et disponere debeatis." A király a hainburgi táborból írt Pozsony városának.

András Kubinyi

THE BROBLEMS OF MOBILIZATION AND PROVISION OF THE ARMY DURING THE REIGN OF KING MATTHIAS

Summary

Besides the campaigns of King Matthias, the composition and organization of his army the problems of mobilization and provision have not been treated in full extent yet. This study is to answer these questions with wide use of archival sources: mobilization orders for feudal men of rank, dignitaries of the Church or for towns called territorial contingents to arms to reinforce the permanent nucleus of the army; a number of other documents contain royal dispositions in connection with the provision and quarterage of the troops.

András Kubinyi

PROBLEME BEI DER MOBILISIERUNG UND LOGISTIK UNTER MATTHIAS

Resümee

Bei der Untersuchung der Tätigkeit, Zusammensetzung und Organisierung des Heeres von Matthias wurde bisher verhältnismäßig wenig Aufmerksamkeit den Fragen der Mobilisierung und Logistik gewidmet. Auf diese Fragen gibt die Studie mittels erschöpfender archivalischer Belege Antwort. Die Mobilisationsbefehle, die an bestimmte Edelleuten, geistliche Würdenträger bzw, an Städte adressiert waren, riefen zur Ergänzung des ständig einsatzbereiten Heeres regionale Truppeneinheiten zu den Waffen, andere Dokumente belegen die königlichen Verfügungen über die Einquartierung der angerückten Armee und über die Befriedigung ihrer Nachschubbedürfnisse.

Андраш Кубиньи

ПРОБЛЕМЫ МОБИЛИЗАЦИИ И СНАБЖЕНИЯ АРМИИ В ЭПОХУ КОРОЛЯ МАТЬЯША

Резюме

В ходе исследования военных действий, численного состава и штатной организации армии короля Матьяша до сего времени уделялось относительно мало внимания вопросам мобилизации и снабжения армии. В настоящей статье, широко использующей архивные данные, автор дает ответ на эти неосвещенные вопросы. Приказы о мобилизации, адресованные отдельным магнатам, высшему сановному духовенству и городам, призывали под ружье территориальные отряды, составлявшие часть армии, находившейся в постоянной боевой готовности. Другие архивные документы содержат приказы короля о расквартировании выступившей в поход армии и об удовлетворении её потребностей по пополнению снаряжения и продовольствия.

FENYVESI LÁSZLÓ

MAGYAR-TÖRÖK DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK MÁTYÁS KIRÁLY HALÁLÁIG

Hunyadi Mátyás egyharmad évszázados regnálása idején Európa délnyugati részével, a Kelettel, a mediterrán Levantéval kialakított sokrétű kapcsolatokon belül a magyar-török-balkáni diplomáciai és egyéb érintkezések már legalább egy évszázados múltra tekinthettek vissza.[1] Mindazáltal minderről vajmi keveset tudunk, mivel e fontos történeti problematika vizsgálatát meglehetősen mostohán kezelte a történetírás, miként erre a török-magyar kapcsolatok egyik ismert kutatója határozottan felhívta a figyelmet.

„A magyar diplomáciatörténet, akárcsak korábban, ma is híjával van minden rendszerességnek és módszerességnek. Kivételnek csak a magyar-bizánci kapcsolatok alakulása számít, amely - nem annyira a par excellence történeti, hanem inkább a bizantinológiai munkálatok eredményeként - jószerivel a magyar államalapítás előzményeitől egészen Konstantinápoly bukásáig nyomon követhető... A törökellenes küzdelemben oly fontossá vált kelet-európai (magyar-lengyel, magyar-román) relációkról még ilyen munkák sem készültek. Történetírásunk egyébként, sajátosképp, inkább érdeklődik a magyar királyok törökellenes ázsiai szövetségkeresése, mint *a meghatározó jelentőségű magyar-török viszony* iránt. Remélhetőleg az ilyen jellegű kutatásokat serkenti majd *Kosáry Domokosnak* nemrégiben megjelent munkája, amely a

1 Az irodalmat az egyes művek második előfordulásától kezdve a szerzők vezetéknevével, a cím első szavával és a kiadás évével rövidítem.

Akdag, Mustafa: Türkiye'nin içtimai ve iktisadi tarihi I. (1243-1459). Ankara, 1959.; *Erendil, M.:* Emergence of the Ottoman State; An Outline of the Period between 1299-1453. = *Revue Internationale d'Histoire Militaire* 46., Paris, 1980. 31-60. o.; *Minorsky, Vladimir:* The Middle East in Western Politics in the 13th, 14th and 15th Centuries. = *Journal of the Royal Central Asiatic Society,* London, 1940. 427-461. o.; *Werner, Ernst:* Die Geburt einer Grossmacht - die Osmanen (1300-1481). Ein beiträg zur Genesis des türkischen Feudalismus. Berlin, 1966.; *Uő.:* Sultan Mehmed der Eroberer und die Epochenwende im 15. Jahrhundert. Berlin, 1982.; *Pfeffermann, N.:* Die Zusammenarbeit der Renaissancepäpstein mit den Türken. Wintenthur, 1946.; *Radonić, Jovan:* Zapadna Evropa i balkanski narodi prema turcima i prvoj polovini XV veka. Novi Sad, 1905.; *Benda Kálmán:* A keresztény közösség, Magyarország és a török hatalom a XV. században. = A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, VI., Bp., 1936. 3-31. o.; *Spuler, Bertold:* Die europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad. = III. Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, Berlin, 1935. 313-366. o.; *Stefanović, Veljan:* Kralj Matija prema Vlaškoj i Bosni. = Letopis Matice srpske, knj. 331. Novi Sad, 1932. 173-197. o.; *Schwoebel, R.:* The Shadow of the Crescent. The Renaissance Image of the Turk 1453-1517. London, 1967.; *Tardy Lajos:* Régi magyar követjárások Keleten. Bp., 1971. (2. kiad.: 1983.); *Fraknói Vilmos:* Mátyás király magyar diplomatái. Bp., 1898. 145-151. o.; *Hazai György:* A Topkapu Szeráj Múzeum levéltárának magyar vonatkozású török iratai. = *Levéltári Közlemények,* 1955. 26. évf. 286-295. o.; *Uő.:* Magyar-török diplomáciai kapcsolatok a XV. század végén. = Székesfehérvár évszázadai 3., Török kor. Székesfehérvár, 1977. 7-14. o.; *Szakály Ferenc:* A török-magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365-1526). = Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. (Szerk.: *Rúzsás Lajos-Szakály Ferenc*) Bp., 1986. 11-57. o.; *Fischer, Sidney Nettleton:* The Foreign Relations of Turkey 1481-1512. Urbana, 1948.; *Teply, Karl:* Türkische Gesandschaften nach Wien (1488-1792). = Österreich in Geschichte und Literatur. Wien, 1976. J. 20. H. 1. 14-32. o.; *Fenyvesi László:* A (Habsburg)-magyar diplomáciai kapcsolatok krónikája. = Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai (Ford.: *Kovács J. László*) Bp., 1986. 332-354. o.

lehető legszélesebb horizont előtt tárgyalja a Mohács előtti negyedszázad magyar diplomáciájának lehetőségeit, módszereit és eredményeit."[2]

Mindazáltal, az időközben eltelt egy évtized ellenére, e remények nem teljesültek: medievisztikánk máig adós a szultáni Porta és a középkori Magyar Királyság sokrétű politikai-diplomáciai s egyéb érintkezésrendszereinek szisztematikus feltárásával. Holott erre mindenképpen sort kellene keríteni, hiszen „A magyar királyság hozzávetőlegesen 160 esztendeig (1365-1526) fontos történeti missziót teljesített a törökök balkáni előrenyomulásának lefékezésével."[3] S bár - természetszerűleg - ez a fékező szerep döntő mértékben katonai síkon jelentkezett, melynek következtében Magyarország méltán viselhette „a kereszténység védőbástyája" minősítést, hiszen egyharmad évezreden keresztül a csapásoknak mindinkább kitett elővéd szerepére kényszerült a civilizált Nyugat fejlettebb társadalmi-gazdasági rendjének megvédésében, de voltak ennek különféle külpolitikai-diplomáciai, érintkezésbeli-kapcsolattörténeti aspektusai is. Éppen ezért, ez utóbbiak feltárására történettudományunknak jóval nagyobb súlyt kell helyeznie, hiszen évszázadokon keresztül a török(-balkáni) veszély képezte nemzeti létünk legsúlyosabb problematikáját, mert a Habsburgok hegemonisztikus nagyhatalmi törekvései *nem fenyegettek* azzal, hogy a „két tűz közé szoruló" Kárpát-medence magyar államának ki kell szakadnia a keresztény Európa Elbától keletre kiformálódó feudális rendszerének rendkívül sajátos, bonyolult és ellentmondásos, ámde a keleti despotizmusnál fejlettebb formációjából.[4]

A keleti kapcsolattörténeti kutatások legismertebb mai kutatója, Tardy Lajos ekként fogalmaz: „A világrészeken túlmutató szövetségkeresések, diplomáciai kezdeményezések kora voltaképpen Zsigmond király uralkodásának hosszú évtizedei alatt (1387-1437) kezdődött meg."[5]

A középkori Európában a diplomácia fogalmát semmiképpen sem lehet a későbbi, mai értelemben felfogni és alkalmazni. A XIV-XV. századi „államközi", jobbára alkalmi, esetleges és félhivatalos érintkezések, magánkapcsolatok képezték a különféle területek, országok és népek sokrétű államközi kapcsolatait. A középkor diplomáciája tehát felettébb sajátos és heterogén képet mutat: királyi követek (oratorok, nunciusok, ambassadorok), hivatalos megbízottak éppen úgy szerephez jutottak benne, mint a gyér számú diplomáciai akciók tagjainál lényegesen pontosabb és részletesebb információkhoz jutó rabok, hadifoglyok, emigránsok, orvosok, szökevények, kalmárok, hajósok, utazók, pénzügyi ágensek, üzletemberek, vám-, bánya- és adóbérlők, zarándokok, hittérítő egyháziak, kémek, kalauzok, futárok és más efféle elemek, jóllehet nem mindenkor tartoztak a legszigorúbb értelemben vett államközi missziók személyi apparátusába.[6]

2 *Szakály Ferenc:* Őstörténet, középkor. = A felszabadulás utáni évtizedek magyar történetírása. Rövid áttekintés. = *Századok,* 1980. 114. évf. 3. sz. 358-359. o.; *Kosáry Domokos:* Magyar külpolitika Mohács előtt. Bp., 1978. (Gyorsuló idő).

3 *Szakály F.:* Őstörténet... 1980. 359. o.; *Uő.:* A török... 1986. 11-57. o.

4 L. az 1. jegyzetet.

5 *Tardy L.:* Régi... 1983. 6., 11. o.

6 L. az 1. jegyzetet, továbbá: *Tardy L.:* Rabok, követek, kalmárok az Oszmán Birodalomról. Bp., 1977.; *Szakály F.:* Magyar diplomaták, utazók, rabok és renegátok a 16. századi Isztambulban. = Szigetvári Csöbör Balázs török miniatúrái (1570). Bp., 1983. 5-63. o.

Amikor tehát Hunyadi Mátyás a XV. század derekán új szintre emelte a középkori magyar állam török-balkáni katonapolitikáját, hírszerző szolgálatát, külpolitikáját és egyéb kapcsolatrendszerét déli - délkeleti - keleti irányban, a magyar-oszmán-török államközi érintkezések, a félhivatalos missziók és a különféle magánkapcsolatok már valamivel több, mint egy évszázados múltra tekinthettek vissza.

Mindezeket színezte az egymással antagonisztikusan szemben álló, két uralkodó világvallás, egyházi szervezet és életfilozófia, a *kereszténység* és az *iszlám* hatalmas energiákat lekötő-felörlő, nemzetközi méretekben folyó küzdelme, továbbá az oszmán-törökséggel és a római rítusú, nyugati egyházszervezettel egyaránt kapcsolatokat kiépítő keleti kereszténységnek nemcsak a török által megszállt délkelet-európai (balkáni) területeken, hanem a velencei, a magyar, a genovai és a lengyel befolyási övezetekben, sőt a Magyar Korona délvidéki régióiban, a délszláv-román határbánságokban - helyenként a huszitizmussal, a bogumil és a patarén eretnekséggel együtt jelentkező -, számottevő befolyása is, melyet sem az oszmán, sem a magyar vezetés nem hagyhatott figyelmen kívül. Nem véletlen, hogy már Hunyadi Mátyás kortársa, a görög rítusú kereszténység központját meghódító II. Mehmed szultán is felismerte a keleti ortodox vallás határokat túllépő tömegbefolyásában rejlő lehetőségeket, s alig egy évvel Konstantinápoly elfoglalása után, 1454-ben új pátriárkát nevezett ki a hitbéli, kulturális és gazdasági-adózási autonómiájának több-kevesebb elemét szívósan megőrző, mindazáltal az oszmán-törökség arab és perzsa elemekkel is gazdagított iszlám uralmi szisztémájába szervesen és eredményesen beépülő bizánci egyházszervezet élére. A konstantinápolyi pátriárka vallási-egyházi fennhatósága pedig nemcsak a Török Birodalom ortodox kereszténységére terjedt ki, hanem a Magyar Korona balkáni vazallus országaira, a délszláv-román határbánságokra, sőt a magyar Délvidék már jórészt elszerbesedett szerémségi és erőteljesen szerbesedő-románosodó temesközi régióira is, továbbá az erdélyi románokra, valamint a máramarosi román és rutén (kárpát-ukrán, ruszin) népességére is.

Mindezekkel nemcsak a lehető legközvetlenebbül érintett szultáni Portának, hanem a mindenkori budai kormányzatoknak is reálisan számolniuk kellett, főként Hunyadi Mátyás hosszú regnálása idején, amidőn a nagy keleti birodalom új fővárosává kiépülő Konstantinápolyból mind nagyobb területekre sugárzott ki a szent háború, a dzsihád eszméjét hangoztató, harcos iszlám és a mindenütt nyomában haladó bizánci ortodoxia befolyása. Mátyás kormányzata a belső küzdelmektől s Nyugatról, a Német-Római Császárság részéről is fenyegetett Magyarország, továbbá a megosztott Délkelet-Európa évszázadokon át legsúlyosabb problémájának, a *török-balkáni kérdésnek* mindmegannyi vetületében drasztikus kihívásoknak vettetett alá a kezdet kezdetétől. Annál is inkább, mert hiszen a keleti császárság utolsó - szinte már jelképpé emelkedő - balkáni bástyájának, Konstantinápolynak nagy nemzetközi riadalmat kiváltó ledőlése egyértelműen világossá tette mindahány európai hatalmi centrum számára, hogy az egy évszázad leforgása alatt eredeti területét megsokszorozott oszmán-török állam fiatal, tehetséges, energikus uralkodója, a Fatih (Hódító) nevet felvevő II. Mehmed nem elégszik meg a Délkelet-Európa feletti hegemónia kicsikarásával, a velencei, a magyar és a genovai befolyási övezetek megnyírbálásával, hanem kifejezetten világuralmi terveket dédelgetve, az antik Róma és Nagy Sándor egykori birodalmának - iszlám köntösben történő - felújítására törekszik. S valóban: Fatih uralkodásának egész időszaka (1451-1481) a szomszédos európai, ázsiai és

észak-afrikai (egyiptomi) uralkodókkal folytatott, szakadatlan háborúskodással telt el, melyeknek során mintegy megkétszerezte a török állam területét, népességét, gazdasági erejét és katonai potenciálját. A török történetírás és a nyugati szakkutatás II. Mehmedet tekinti a Török Birodalom igazi megalapítójának, aki országát Európa és Ázsia legerősebb nagyhatalmává fejlesztette.

Az évszázados katonai, diplomáciai és egyházpolitikai küzdelmek világossá tették a Porta számára, hogy a gazdaságilag jóval fejlettebb, már prekapitalista kezdeményezéseket is felmutató Európában a tengeren egyedül a hatalmas hajózási potenciállal rendelkező Velencei Köztársaság, a szárazföldön pedig az ősi, római eredetű hadiútnak centrumában elhelyezkedő Magyar Királyság képes csak gátat vetni a törökök további előrenyomulásának. Velence szárazföldi katonai ereje nem volt számottevő, míg Magyarország a tengeri hadiflottát nélkülözte. Így mindkét állam, már csak a lényegesen kisebb területük miatt is, mindössze afféle középhatalomnak számított a két földrészre kiterjedő oszmán-török nagyhatalom mellett, melynek hatalmas túlsúlyával együttesen sem versenyezhettek a balkáni érdekszférák esetleges újraelosztásában. Másrészt a kitűnő információs hálózattal rendelkező portai hatalmasságok azzal is tisztában voltak, hogy Szent Márk Köztársaságát és Budát - főként dalmáciai területi érdekeltségeik miatt - még abban az esetben is súlyos ellentétek állítják szembe egymással, ha történetesen egy oszmánellenes katonai szövetséget hoznak létre. A szultán, a divánpasák és a magyar határ mentén őrködő szandzsákbégek pontos értesülésekkel rendelkeztek III. (Habsburg) Frigyes német-római császár (1452-1493) és Hunyadi Mátyás véget nem érő háborús konfliktusairól, továbbá a csehek és a lengyelek magyarellenes politikájáról is, melyet jobbára éppen az ellenük irányuló magyar katonai akciók motiváltak. Jól tudták azt is, hogy mindezen politikai és katonai érdekösszeütközések hátterében a Közép-Európa feletti hegemónia megszerzését célzó hatalmi törekvések húzódnak meg, melyre a „parvenü" Hunyadi Mátyás éppen úgy igényt tartott kimondva-kimondatlanul, mint az osztrák Habsburgok és a lengyel Jagellók több évszázados, legitim dinasztiái is. A Porta pontos információkkal rendelkezett Itália államainak állandó ellenségeskedéseiről, a pápának, mint az egyetemes (katolikus) keresztény egyház névleges fejének erősen korlátozott hatalmáról, s általában arról, hogy Európa megosztott országai - vezetőik szépen hangzó retorikája ellenére - képtelenek az átfogó oszmánellenes koalíció létrehozására. Minderről természetesen Hunyadi Mátyás gyakorta cserben hagyott, s a törökellenes küzdelemben jobbára csak belő erőforrásaira támaszkodni képes budai kormányzata is kénytelen volt megbizonyosodni a nyugati diplomáciához ezernyi szállal kapcsolódó török-balkáni katonapolitika útvesztőjében.

Mindazáltal, a Török Birodalom lehetőségei sem voltak annyira korlátlanok, amennyire azt II. Mehmed remélni szerette volna: valamiféle „világuralom" eléréséhez hiányzott a döntő túlsúly katonai, gazdasági, területi, politikai és népességbeli viszonylatban egyaránt. Az 1456-os nándorfehérvári hadjárat kudarca világosan megmutatta II. Mehmed számára a teljes egészében sohasem mozgósítható birodalmi haderő XV. század közepi „akciórádiuszának" északi határát.

E felismerésekből adódik, hogy II. Mehmed háborús kormányzata sohasem intézett frontális támadást Mátyás király uralkodása idején Magyarország ellen a birodalmi főerőkkel, noha az oszmán-török nagyhatalom hadipotenciálja lényegesen felülmúlta a magyar középhatalomét.

Pedig 1480 körül már rendkívül kedvezőre fordult a Porta helyzete, hiszen 1479 januárjában Velence szégyenletes békekötésre kényszerült, a török túlerő már vérbe fojtotta az albán szabadságharcot, Raguza kivételével mindahány balkáni államot beolvasztották a birodalomba, vagy hűbéresekké tették, ugyanakkor megvetették a lábukat az itáliai Otrantó várában is, miközben Kis-Ázsiában bekebelezték az oly sokáig ellenálló, szeldzsuk-török eredetű karamániai emírséget, a Közép-Keleten pedig hosszú harcokkal felmorzsolták a legveszedelmesebb ellenfél, Uzun Haszán erőit is. Sikerei tetőpontján az ötven esztendős török egyeduralkodó már az egyiptomi mameluk szultán elleni hadjáratra készült. Mindebből természetszerűleg adódik a kérdés: vajon miért nem fordult a szultán Velence megregulázása után a nagy keleti birodalom összes mozgósítható főerejével a Magyar Királyság ellen?

E sorsdöntő alapkérdésben nemcsak a kortársak véleménye oszlott meg, hanem - immáron félezer év óta - az utókoré is. Ma már, kellő történelmi távlatból, megfelelő török-balkáni információs bázis alapján, a történetírás három nagy okcsoportra hívhatja fel a figyelmet. Egyfelől, a már említett hatalmi viszonyokra, melyek behatárolták a Porta mozgásszabadságát. Másfelől nem tekinthetünk el bizonyos szubjektív megnyilvánulásoktól sem, hiszen a középkori hatalmasságok döntési mechanizmusában korántsem csak a józan megfontolások, hanem a kevéssé átgondolt, emocionális faktorok is jól megfigyelhetők. II. Mehmedet pedig mind a török, mind a keresztény történetírás olyan önkényuralkodóként mutatja be, akire ez utóbbiak igen erőteljes hatást gyakoroltak. Nehezen ellenőrizhető információk szerint olyasféléket mondogatott, hogy a világ hatalmasságai közül egyedül ő, továbbá az „átkozott Jankó" (me'lún Janqo - vagyis Hunyadi János) fia, a magyar király jogosult az uralkodói cím viselésére: önmagát a mohamedán Kelet, Mátyást pedig a keresztény Nyugat tényleges urának tartotta. Tény, hogy sohasem feledte el a Hunyaditól elszenvedett nándorfehérvári vereségét, megsebesülését, szégyenletes éjszakai megfutamodását, illetve az 1463-1464-es boszniai, az 1476-os szabácsi és az 1479-es kenyérmezei kudarcokat, melyek közül különösen e legutóbbi ösztönözte megfontoltabb és átgondoltabb katonapolitika kialakítására Hunyadi Mátyás ellenállóképes, zsoldosodó hadigépezetével szemben.

Mindazáltal úgy ítélhető meg, hogy a kiválóan megszervezett információs szolgálattal - többek között a budai királyi kancellárián ügyködő szerb kémmel - rendelkező Hódító Mohamed mindenekelőtt amiatt tartózkodott a döntő összecsapástól Mátyás király főerőivel, mert pontos értesülésekkel bírt ellenfele katonai potenciáljáról, nyugati hadisikereiről. Mire az 1470-es évek végére II. Mehmed megszabadult legfőbb balkáni és ázsiai ellenfeleitől, addigra a koncepciózus magyar uralkodó már teljes egészében kiépítette az idegen zsoldosokból, az udvari vitézekből és a különféle zsoldos familiárisokból összetevődő állandó, reguláris hadseregét, melyhez szükség esetén egyéb, feduális jellegű, kisebb harcértékű félkatonai, irreguláris, kisegítő, katonaparaszti (szerb vojnik, székely, kun, jász, román kenézi-határőrparaszti) és nemesi inszurgens csapatok is csatlakozhattak, főleg a török-balkáni hadszíntéren. Hunyadi Mátyás ezekben az évtizedekben számos politikai, társadalmi, gazdasági-pénzügyi, katonai és egyéb reformújítással kísérletezett, mert felismerte, hogy a két ellenséges nagyhatalom, a török és a német birodalom támadásainak keresztttüzében a magyar középhatalom nemzeti függetlenségét és területi épségét csak egy erős államszervezet ütőképes hadereje szavatolhatja, mely nemcsak aktív határvédelemre képes, hanem a preventív háborúskodásokra is. Hunyadi Mátyás

dinasztikus magánelképzelései nem egy viszonylatban egybeestek a délszláv-román határbánságokkal, melléktartományokkal, balkáni vazallus államokkal rendelkező Magyar Korona alapvető államérdekeivel: három évtized alatt az egykor belső viszályok által bénított magyar középhatalmat Közép-Európa legnagyobb területű, katonailag legerősebb „regionális kisbirodalmává" fejlesztette.

Ez az Adriától a sziléziai hegyekig, az erdélyi havasoktól Felső-Ausztria határáig kiterjedő magyar „kisbirodalom" - közép-európai viszonylatban mindenképpen az volt - szétfeszítette az országot körbefogó, ellenséges nagyhatalmi gyűrű gyengébbik láncszemét, a németet, míg az erősebbiket, a törököt, visszavetette az anyaország törzsterületének tulajdonképpeni határaitól jóval délebbre, a délszláv-román határbánságok, kerületi kapitányságok mögé. Ez utóbbiakból *öt újat* is megszervezett, melyek közül egyet, a zenggi kapitányságot a Velencével lepaktáló Frangepánoktól foglaltatott vissza Magyar Balázzsal (Kinizsi későbbi apósával) 1469 őszén, míg a többi négyet a töröktől hódította el: nevezetesen a jajcei (1463), a szreberniki (1464) és a szabácsi (1476) bánságokat Boszniában, míg a Narenta folyó völgyében, Počitelj kővárától a tengerparti Posrednjica szigetén felépített Koš (Chos) földváráig húzódó, s 1465-1466 fordulójától kiépített kerületi kapitányságot Hum földjének nyugati szegélyén, Raguza szomszédságában.

A Közép-Európa feletti hegemóniáért, s ami ezzel egyenértékű volt, a német-római császári koronáért harcba induló Hunyadi Mátyás ezekkel a déli és nyugati területi hódításaival olyan országot kovácsolt össze, melynek gazdasági és katonai erejére támaszkodva viszonylagos stratégiai erőegyensúlyt tudott kialakítani a magyar állam legveszélyesebb ellenfelével, az oszmán-török birodalommal szemben. A rendkívül célratörően erőszakos magyar katonauralkodó nyugati politikáját bíráló kortársak és egyes későbbi kutatók általában megfeledkeztek arról, hogy mindez szétválaszthatatlanul összefüggött a korabeli magyar állam mintegy háromnegyed évszázada legsúlyosabb külső problémájával, a török-balkáni kérdéskörrel. II. Mehmed állandó területi hódításokra berendezkedő despotikus katonaállama ugyanis egyáltalán nem valamiféle statikus képet mutatott mindvégig, hanem negyed évszázad alatt területét és népességét megkétszerezte, s mindezzel gazdasági teljesítőképességét és katonai erejét is számottevő mértékben megnövelte. Ha ezekkel a kardinális változásokkal Mátyás állama - lehetőségeihez mérten, azaz a kevésbé ellenállóképes nyugati-északnyugati szomszédok irányában - nem igyekezett volna lépést tartani, akkor a leküzdhetetlen erőfölénybe kerülő török nagyhatalom egykönnyen széttörhette volna az anyaország külső védelmi övezetét, az észak-balkáni védőpajzsot, sőt a Délvidék határvédelmi rendszerét is. S amikor mindez 1512-1529 között bekövetkezett, a kivédhetetlen negatív változások katasztrofális következményekkel jártak a széteső középkori magyar állam területi integritásának és nemzeti függetlenségének összefüggő kérdéskomplexumára.

Kétségtelen, hogy II. Mehmed 1475-1476-ban, majd 1479-ben, amikor a velencei-török békekötéssel Magyarország elszigetelt helyzetbe került, három ízben is megkísérelte kitapogatni, hogy Mátyás állama mennyire képes ellenállni a hatalmas mértékben megnövekedő török potenciálnak. Ám sem Moldvában, sem Boszniában, sem Erdélyben nem tudott vereséget mérni a már megnagyobbodott területű és katonai ütőerejű magyar állam erőire, noha Mátyás személyesen csak a szabácsi hadjáratban vett részt. Ezek a katonai kudarcok megértet-

ték a Portával, hogy Mátyásnak többé-kevésbé sikerült lépést tartania a török állam megerősödésével, s így nincs lehetőség arra, hogy néhány frontális támadással megsemmisítsék a Magyar Korona észak-balkáni védőpajzsát és déli végvári rendszerét. Ez utóbbi különben - a velencei-török paktummal előállt, fenyegető katonapolitikai szituációra történő gyors reagálással - egységes irányítás alá került. Az 1479 tavaszán bevezetett délvidéki területi katonai reform eredményeként nemcsak temesi comesszé (a 12 határ menti vármegye főispánjává), hanem egyúttal az Alsó Részek főkapitányává is kinevezett Kinizsi Pál annyira „bevált", hogy még a gyenge kezű II. Ulászló is kénytelen volt elődje döntését respektálni. 1479-1483 között II. Mehmed és utódja, II. Bajezid a minden addiginál keményebb leckék tükrében bizonyosodhatott meg a katonai patthelyzetről; az új török kormányzat rákényszerült a konzekvenciák levonására, s békét kért Mátyástól, mégpedig a magyar állam javára megszilárdult status quo alapján, feladva minden korábbi, „balkanizáló" jellegű feltételt (Nándorfehérvár átadása, évi adófizetés, segélycsapatok kiállítása, szabad átkelés biztosítása a folyókon stb.).

Arra a rendkívül fontos, ám mindmáig meglehetősen elhanyagolt kérdésre pedig, hogy a budai kormányzat képes volt-e objektíven felmérni a tényleges erőviszonyokat, egyértelmű választ kaphatunk abban az esetben, ha legalább fő vonalakban, vázlatosan áttekintjük a magyar-török diplomáciai kapcsolatok alakulását Hunyadi Mátyás 1458-as trónra lépésétől az 1490 tavaszán bekövetkező haláláig, különös tekintettel Magyarország török-balkáni katonapolitikájának és külpolitikájának kölcsönhatásaiból fakadó, nagyobb periódusokra.[7]

A háborús évek török-balkáni diplomáciája (1458-1466)

Elöljáróban le kell szögeznünk: bár a diplomáciai érintkezések konkrét megnyilvánulásaira gyakorta csak másodlagos nyomok utalnak, de az kétségtelen tény, hogy sohasem szüneteltek a magyar és a török fél között Mátyás regnálása idején sem. Olyan nagy mennyiségben maradtak fenn információk, hogy célszerűbb inkább csak a fegyverszünetekre, a béketárgyalásokra, a követküldésekre, s általában a szűkebb értelemben felfogott diplomáciai kapcsolatokra koncentrálni a figyelmet. (Egy viszonylag teljesnek mondható kép felvázolása önálló kötetbe kívánkozik.)[8]

Mátyás király uralmának első nyolc esztendejében sohasem szünetelt a magyar-török háború, jóllehet a király csak kevés hadjáratban vett részt személyesen, melyből már egyes kortársak - beleértve a császárt és a pápákat is - nemegyszer téves következtetéseket vontak le. E nyolc esztendei háborús periódust két szakaszra bonthatjuk: a defenzíva idejére (1458-1463), valamint a korlátozott célú, támadó hadjáratok szakaszára (1463-1466).[9]

7 E török-balkáni problematikát, mely véleményem szerint a XV. századi Magyarország sorsát és fejlődését egyre döntőbb mértékben meghatározó létkérdéssé rukkolt elő, részletesen tárgyalom a Zrínyi Miklós Kiadónál 1990-ben megjelenő kötetemben: „Mátyás király törökverő hadvezére, Kinizsi Pál." Ebben részletes forrásjegyzéket és szakirodalmi tájékoztatást adok.

8 Erről az érdekes, elhanyagolt témakörről részletesen szólok a „Török világ" Magyarországon Mátyás király korában c. kötetemben, mely a Tankönyvkiadónál jelenik meg 1990-ben.

9 *Szakály F.:* A török... 1986. 38-44. o.; *Fenyvesi L.:* Mátyás... Kézirat, l. a 7. jegyzetet; *Uő.:* Mátyás király fekete serege. Bp., 1990.

Az első fél évtized, 1462 novemberéig, fegyverszünet vagy békeszerződés megkötése nélkül telt ugyan el, de ez egyáltalán nem jelenti a „titkos diplomácia", a kulisszák mögött folytatott alkudozások hiányát, melyekre jobbára szerb, görög és raguzai elemek közvetítésével került sor. Szerephez jutottak ebben egyházi személyek - katolikus dalmát és magyar papok, bosnyák ferencesek, szerb és görög kalugyerek-, továbbá a havasalföldi román vajdák, valamint Mátyás boszniai és hercegovinai katona familiárisai, illetőleg a nagy múltú Branković szerb fejedelmi família két tagja is: az apjához hasonlóan, hosszú életkort megélt Mara szultána, s a vak Grgur törvénytelen fia, Vuk despota, aki 1464 végétől magyar emigrációban tevékenykedett. Helyileg ezek a gondosan titkolt alkudozások jobbára a megszállt Szerbia északi központjához, Smederevo szandzsákszékelyhez kötődtek, illetve ennek magyar ellenpólusához, az egykori szerb fővárosból 1427-től „Magyarország kapujává" átminősült Nándorfehérvárhoz. Előbukkan azonban az alkudozások színhelyeként a magyar királyi székhely, Buda is, miként Erdély két szász centruma, Brassó és Szeben, továbbá Várad, illetve a Délvidék legfejlettebb agrárvárosa, Szeged. Jellemző, hogy ezeket a titkos megbeszéléseket a pápák és a Kárpát-medencében működő legátusaik - akik különben is jobbára a törökellenes keresztes hadjárat szervezése végett érkeztek ide -, élesen ellenezték, és egészen 1462 végéig sikerrel meg is akadályozták. Említésre érdemes, hogy eme tisztázatlan körülmények között és módon folytatott akciókról többnyire a Budán működő velencei, esetleg milánói vagy más ágensek adtak hírt, illetve - egyéb források alapján - Velencéből írtak róluk a kormányzat emberei, idegen diplomaták, kereskedők és mások. Természetesen nem maradt ki a sorból Raguza sem, a török-magyar diplomáciai érintkezések és Szkander bég haláláig, 1467-ig tartó magyar-albán kapcsolatok legaktívabb balkáni központja.[10]

Mindezek részletezésére itt nincs terünk, de az 1462-es fegyverszünetről érdemes röviden megemlékezni. Ennek az előkészületei még 1461-re nyúltak vissza, és szerephez jutott benne egyfelől a drinápolyi szerájban élő Mara Branković özvegy szultána (ő 1458-ban menekült ide Smederevóból), valamint a nándorfehérvári szerbek görög vallású metropolitája, Grigorije is. Később előtérbe került Havasalföld, mert a fegyverszünet közvetítésében végül is az új vajda, Radu játszotta a legfontosabb szerepet, aki - minden bizonnyal II. Mehmed tudtával - a seregével közeledő Mátyás király elé vonult Szebenbe, s novemberben letette a hűségesküt. Mivel a fennmaradt szórványadatok szerint a magyar-török fegyverszünet megkötésére az év végén került sor, a török megbízottak valószínűleg Raduval érkeztek Erdélybe a szultán al-dunai táborából. Mátyás azt akarta, hogy a fegyverszünet híre ne érje teljesen váratlanul a pápát, ezért már jóval korábban megírta római követének - bár eléggé burkolt és talányos formában -, mire készül: „Végtére is, kényszerből tesszük, amit teszünk, avégből, hogy országunknak kevésbé árthasson a jövendő." Indoklásul természetesen a keresztény hatalmak nagyfokú közönyét hozta fel, az anyagi segítség elégtelen voltát, avagy teljes elmaradását, Hunyadi János fia azonban nem kívánt dicsekedni a „pogánnyal" kötött egyezséggel, s a lehető legnagyobb titokban tartotta az azzal kapcsolatos körülményeket. Azt sem tudjuk, hány évre kötötték meg a fegyvernyugvást, de elképzelhető, hogy legalábbis hallgatólagosan elismerték az új „vlach" vajda kettős függőségét. Mátyás sem ekkor, sem később nem űzte ki őt a Havasalföldről, noha

10 L. az 1. jegyzetet, különös tekintettel a török-balkáni szakirodalomra!

már 1462 nyarán azért vezette erre a seregét, hogy visszahelyezze trónjára Radu bátyját, a szultán által elűzött, hírhedt Vlad Ţepeşt. Börtönbe azonban mégsem a „törökös" Radu került, hanem bátyja, a törökirtó „Karós vajda" (Kazikli vojvoda - miként a korabeli török krónikások nevezték). Vlad „árulása" nincs kellőképpen dokumentálva; meglehet, egészen egyszerűen a fegyverszüneti kompromisszumhoz vezető „nagypolitika" áldozata lett, s került egy évtizedre „házi fogságba". Mindazonáltal ez a furcsa fegyverszüneti egyezség igencsak kérészéletűnek bizonyult, hiszen már a következő év tavaszának közepén elsöpörték a boszniai hadiesemények.[11]

Az 1463-as boszniai hadműveletek kapcsán említésre érdemes, hogy többhavi ostrom eredményeként, végül kapitulációs egyezség révén került Mátyás kezére a főváros, Jajce. December 25-én adta fel Harambasi Iljász bég, aki feltehetően maga is bosnyák eredetű mohamedán lehetett (a harámbasák a délszláv martalócok csapatparancsnokai voltak), s a páratlan hősiességgel védekező várőrség zömével átállt a magyar uralkodó szolgálatába. Ezt követően számos kisebb erősség is békés úton került Mátyáshoz, köztük a közeli Zvečaj is, melynek egy ostrovicei szerb, Konstantin Mihailovič volt a dizdárja (várnagya), akit Novo Brdo 1455-ös elfoglalásakor soroztak be janicsárnak, s kényszerítették át a mohamedán vallásra. Ő is visszatért a kereszténységre, beállt a király seregébe, majd elvetődött Lengyelországba, ahol megírta memoárját, mely a korabeli török-balkáni állapotok egyik legértékesebb elbeszélő forrása. A következő esztendőből azt érdemes megemlítenünk, hogy Stefan herceg legidősebb, vele csaknem mindenkor hadilábon álló fia - egyébként Mátyás vazalussa - 1464-ben lepaktált a Portával. Viszont az őszi hadieseményekidején átállt magyar oldalra Isza ruméliai beglerbég szerb huszárjainak, a könnyűlovas deliknek a parancsnoka, Vuk Brankovič despota, aki már 1465 elején fontos szerephez jutott Mihál-oglu Ali smederevói szandzsákbég és a nándorfehérvári bán embereinek megbeszélésein. Fegyverszünetet azonban most sem kötöttek, Mátyás király nem adott salvus conductust a bég Nándorfehérváron rostokoló követségének.[12] Egyébként

11 *Uzunçarşili, T. H.:* Osmanli tarihi II. Ankara, 1964. 24-26., 67., 73-77. o.; Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára (OSZKK). Oct. Hung. 634/1. Fraknói-gyűjtemény, nr. 128. (1462. V. 29.); *Dinič, Mihailo:* Poklad beogradskog mitropolita Grigorija iz XV. Veka. = Zbornik za istoriju Južne Srbije i susednih oblasti I. Beograd, 1963. 27-33. o.; *Uő.:* Gradja za istoriju Beograda u srednjem, veku. II. knj. Objavio: - Beograd, 1958. 73-78. o.; *Kalič-Mijuškovič, J.:* Beograd u srednjem veku. 1967. 189. o.; *Čuk, R.:* Carica Mara. = Uo. 25-26. knj. 1979. 53-97. o.; *Čirkovič, S.:* Herceg Stefan Vukčie-Kosača i njegovo doba. Beograd, 1964. 231-246. o.; *Radonič, J.:* Zapadna ... 1950. 96-103. o.; *Fraknói V.:* Mátyás ... I. 1983. 28. o.; *Salamon Ferenc:* Magyarország a török hódítás korában. Bp., 1886. 41-42. o.; *Gelcich J.:* Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. (Összeállította, bevezetéssel ellátta: Thallóczy Lajos) Bp., 1887. 605-607., 753., 756. o. (itt tévesen „Badulino" gyanánt szerepel Stefan herceg követe, Radulonović); *Zinkeisen, J. W.:* Geschichte des osmanischen Reiches in Europa II. Hamburg, 1854. 176. o.; *Fraknói V.:* Mátyás ... 1898. 26. o.; *Nagy Iván - Nyáry Albert:* Magyar diplomacziai emlékek Mátyás király korából. I. Bp., 1876. 92-93., 101-103. o.; *Božič, I.:* Dubrovnik i Turska u XIV-XV. veku. Beograd, 1952. 77-91., 160-162. o.; *Ferjančič, B.:* Despoti u Vizantiji i južnoslovenskim zemljama. Beograd, 1960. 194-198. o.; *Lachmann, R.:* Memoiren eines Janitscharen oder Türkische Chronik. Graz-Wien-Köln, 1975. 135. o.; *Kalič, J.:* Istorija srpkog naroda II. Doba borbi za očuvanje is obnovu države (1371-1537). Urednik: - Beograd, 1982. 392-394. o.; *Káldy-Nagy Gy.:* Nagy Szulejmán és az Oszmán Birodalom kifejlődése. (Akadémiai doktori disszertáció kézirata, sajtó alatt a Gondolat Kiadónál.) Bp., 1980. 230. o.; *Hóvári János:* A rettegett Drakula (Vlad Ţepeş 1428. 31-1476). = Koronás portrék. (Szerk.: Szvák Gyula) Bp., 1987. 120-125. o.

12 *Lachmann, R.:* Memoiren ... 1975. 137-141. o.; *Uzunçarşili, I. H.:* Osmanli ... II. 1964. 81-85. o.; *Čirkovič, S.:* Vlastela i kraljevi u Bosni posle 1463 godine. = *Istoriski glasnik,* 1954. 3. br. 123-131. o.; *Uő.:* Herceg ... 1964. 251-259. o.; *Kovačevič, Desanka:* Pad bosanske srednjevekovne države po dubrovačkim izvorima. = Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovina, 14. g. Sarajevo, 1964. 205-220. o.; *Šabanovič, Hazim:* Bosanski pašaluk. Postanak ik upravna podjela. Sarajevo, 1959. 38-54. o.; *Božič, I.:* Dubrovnik ... 1952. 170-172. o.

II. Pál pápa 1465 nyarán átengedte Mátyásnak II. Murád legifjabb fiát, Bajezid szultánfit, aki a keresztségben a Callixtus Ottomanus nevet nyerte. Amikor 1481-ben elhalt bátyja, II. Mehmed, megpróbált trónkövetelőként fellépni, de még a rhodoszi johannita lovagok sem vették komolyan, hiszen jóval érdekesebb személynek számított nála II. Mehmed kisebbik fia, Dzsem herceg, aki 1481-1482-ben kétszer is fegyvert fogott bátyja, II. Bajezid ellen. Callixtus Ottomanus - Bajezid herceg - még 1488-ban is Mátyás budai udvarában árválkodott, de maga a király is akként nyilatkozott róla Pecchinoli pápai legátusnak, hogy már nincs semmi értéke, régen elhaltak törökföldi párthívei. Egyébként Mátyás 1482-től mindent elkövetett annak érdekében, hogy megszerezze Dzsemet a johannitáktól, a franciáktól és a pápától, de ilyetén próbálkozásai rendre kudarccal végződtek. 1458 után sem a bolgár, sem a szerb, sem a török trónkövetelők nem érték el a céljaikat magyar támogatással, sőt a moldvaiak sem. Az 1467-es moldvai hadjárat során elhalt Berindei bojár, majd 1486-ban Craint is; őket Mátyás a harcias, de sokáig törökbarát Stefan cel Mare (1457-1504) helyébe akarta, viszont néhány havasalföldi trónpetendenst sikerült beültetni a vajdai székbe, noha jobbára csak időlegesen, mint a hírhedt Vlad Ţepeş, akinek 1476-os uralma alig pár hétig tartott. A magyar uralkodónak nem volt elég katonai ereje ahhoz, hogy az országában menedékre találó balkáni trónkövetelőket visszahelyezze eleik trónjára.[13]

1465-1467 között a török vezetés számos alkalommal próbálkozott éket verni Velence és Magyarország közé, s különbékét kötni valamelyikükkel, sőt időnként maga a kalmárköztársaság is folytatott puhatolózó tárgyalásokat ez ügyben, de mindezek nem jártak érdemleges eredménnyel. Frigyes császár udvarából is fel-felröppentek olyan híresztelések, hogy a magyar király lepaktált a törökkel. 1466-ban lezajlott Mátyás három hadvezérének - Rozgonyi János tárnokmesternek, Jan Vitoveć örökös zagorjei ispánnak, szlavón bánnak és Frangepán István horvát-dalmát bánnak - utolsó hercegovinai hadjárata. Ezt követően jó egy évtizedig már csak portyázó csatározások folytak a Délvidéken, Erdélyben és a bánságokban, illetve a határ menti török területeken. Mátyást 1467-ben lekötötte az erdélyi lázadás leverése, majd novemberben a moldvai hadjárat, illetve 1468 januárjától napirendre került a Csehország elleni hadjárat megindítása. Így aztán a törökkel kötendő fegyverszünet kérdése egyre inkább aktuálissá vált. Bár az itáliai diplomaták és városok ezekről a titkos magyar-török tárgyalásokról ellentmondásos értesüléseket közöltek, bizonyosra vehető, hogy már 1467 őszének közepe előtt megkötötték a fegyverszünetet, mégpedig Erdélyben, tehát alighanem megint havasalföldi közvetítéssel. Egyes olasz kortársakat részben az tévesztett meg, hogy a smederevói szandzsákbég akciója valóban kudarcba fulladt: mire követei Nándorfehérvárra értek, Mátyás már elhagyta Budát, s nem kaptak salvus conductust, emiatt aztán dolgukvégezetlenül tértek vissza urukhoz. Viszont

13 *Babinger, Franz:* „Bajezid Osman" (Calixtus Ottomanus) ein Vorläufer und Gegenspieler Dschem-Sultans. = *La Nouvelle Clio,* III. 1951. 349-388. o.; *Szakály F.:* A szultáni trón követelői. = *História,* 1983. 5. évf. 1. sz. 8-9. o.; *Uő.:* Délszláv menekültek a középkori Magyarországon. = *História,* 1979. 1. évf. 2. sz. 26-27. o.; *Hóvári J.:* A rettegett... 1987. 123-125. o.; *Babinger, F.:* Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitwende. München, 1953. 352. o.; *Ertaylan, I. H.:* Sultan Cem. Istanbul, 1951.; *Thuasne, L.:* Djem Sultan, fils de Mohammed II., frère de Bayezid II. (1459-1495). Paris, 1892.; *Závori Lajos:* Egy értékes fogoly, Dzsem herceg története. = *Élet és Tudomány,* 1971. 26. évf. 29. sz. 1347-1351. o.; *Mutafčieva, Vera:* Çem szultán. Bp., 1976.; *Rainero, Romain:* Sultan Cem'in Italya daki esareti ve ölümü üzerinde duruyor. = *Il Veltro,* 2-4. An. XXIII. Marzo-Agosto, 1979. 119-122. o.; *Generál T.:* Allah Serege. Bp., 1987. 78. o.; *Fenyvesi L.:* Mátyás... Kézirat, 105. o.; *Božič, I.:* Dubrovnik... 1952. 211-213. o.; *Fraknói V.:* Pecchinoli Angelo pápai legátus Mátyás udvaránál (1488-1490). Bp., 1898.

több egybehangzó információ szerint október elején egy török „vajda" - nyilván egy bég - érkezett a Portáról Mátyáshoz a magyar követ kíséretében, és sor került a két évre szóló fegyverszünet „megpecsételésére". Ezeket az olasz adatokat magának Mátyásnak egyik oklevele is megerősíti. Ezt az erdélyi szász „universitas" centrumában, Szebenben adta ki, 1467. október 16-án, valószínűleg a vele tartó Újlaki Miklós macsói bán kérésére. Elmondja, hogy mivel megkötötte a törökkel a fegyverszünetet, kijelöli Újlaki Miklós örökös telcsaki (Teočak) ispán és macsói bán Száva-menti mezővárosát, Apajócot olyan vásárhelynek, melyet a fegyvernyugvás alatt mindkét fél kereskedői, tehát a török kalmárok és a szultán más alattvalói is teljesen szabadon látogathatnak, ott vásárokat tarthatnak. A gazdasági-kereskedelmi mozzanat tehát továbbra is az egyik fontos alapeleme maradt a török-magyar egyezménynek. Viszont a többi feltételről mit sem tudunk, bár ezek bizonyára rögzítették a határokat, eltiltották a harcokat, s rendelkeztek egyes vazallus balkáni államokról, mint például a két román vajdaságról, Raguzáról és Hercegovináról stb.[14]

Diplomáciai fejlemények II. Mehmed haláláig

1468 januárjában Mátyás 400 fős, fényes kísérettel érkező török követséget fogadott Váradon. Egyes olasz információk szerint ők hozták vissza az elmúlt évi fegyverszüneti okmánynak a szultán által megerősített példányát. Itt viszont már három esztendőre szóló fegyvernyugvást emlegetnek, továbbá szó esik arról is, hogy a szultán mindenképpen szerette volna visszakapni Boszniában Jajcét, s fel is ajánlotta érte cserébe a szerb központot, Smederevót. Ilyesféle „cserére" azonban sem ekkor, sem később nem került sor. Mátyás egyik főemberét, Giskrát küldte vissza a szultánhoz a török delegációval, aki sikeres útjáról május legvégén számolt be urának a morvaországi Trebitsch mellett települt királyi táborban. Az 1467-1468-as információk között tehát több ellentmondás feszül, de annyi bizonyosra vehető, hogy valamilyen fegyverszünetet valóban kötött a két fél, mivel nagyobb hadjáratokra jó néhány évig nem került sor köztük. Viszont a kisebb-nagyobb portyák sohasem szüneteltek, a törökök főleg a Szerémséget, Szlavóniát, Nándorfehérvár környékét, a macsói bánságot, a Temesközt és Erdély egyes részeit dúlták rendszeresen, elrabolva rengeteg értéket, állatot és embert. Súlyosabb következménnyel járt az, hogy a Száva mellett 1471-ben felépítették Szabács várát, melyet csak fél évtized múlva, 1476 februárjában tudott visszafoglalni Mátyás egy nagyszabású hadjárattal. Belső területek ellen 1474 februárjának elején zajlott le a legnagyobb török rablótámadás, amikor Mihál-oglu Ali bég kirabolta és felégette Várad városát, bár a várat nem tudta bevenni.[15]

14 *Nagy I. - Nyáry A.:* Magyar... I. 1876. passim; OSZKK Oct. Hung. 634/1. nr. 172., nr. 256.; OL DL 16.276., 94.225., 103.674., 16.275., 18.138.; *Čorović, Vladimir:* Historija Bosne. I. Beograd, 1940. 575-606. o.; *Fraknói V.:* Mátyás... 1898. 149. o.; *Božić, I.:* Dubrovnik... 1952. 175-181. o.; *Gelcich, J.:* Raguza... 1887. 765-782. o.; *Ćirković, S.:* Herceg... 1964. 261-269. o.; *Sunjić, M.:* Dalmacija u XV. stoljecu. Sarajevo, 1967. 70-84. o.; *Fenyvesi:* Mátyás... Kézirat. 90-136. o.; *Fraknói V.:* Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198-1526. Bp., II. 1902. 135-139. o.; *Kalić-Miljušković, J.:* Beograd... 1967. 193. o.; *Thallóczy L. - Áldásy A.:* A Magyarország... 1907. 257-258. o.; OL DL 100.772. Szeben, 1467. X. 16. Mátyás király apajóci privilégiumlevele.

15 OL D. 16.608.; *Nagy I. - Nyáry A.:* Diplomacziai... II. 1876. 78-87. o.; *Fenyvesi L.:* A meghódoló Giskra szolgálatai. = Mátyás... 1990., 9. o.; *Kalić-Mijušković, J.:* Beograd... 1967. 192-194. o.; *Kalić, J.:* Istorija... 1982. 380. o.

Egy milánói értesülés szerint 1470 végén a szultán lefejeztette a hozzá érkező magyar követet, mert salvus conductus nélkül indult útnak. Mivel ez idő tájt lejárt a fegyverszünet, s rengeteg szórványadat maradt fent az ellenségeskedések kiújulásáról, a menlevél nélkül érkező követ kivégeztetésének híre valószerűnek tűnik. Egy török krónika úgy tudja, 1471-ben is járt magyar követ a sztambuli Portán. Ezt megerősíti egy Velencéből keltezett, július 27-i híradás is. Nem tudni, kötöttek-e fegyverszünetet? A következő év közepén Uzun Haszán perzsa sah követe, Izsák zsidó orvos fordult meg Budán, ahonnét tovább utazott Itáliába, majd az év végén ismét Mátyást kereste fel, hogy rábírja a törökellenes szövetségre. A magyar király azonban csak szép szavakkal bocsátotta el, s bár Uzun Haszán valóban megtámadta a szultánt, Mátyás kihasználatlanul hagyta a nagy lehetőséget: nem támadta hátba a törököt, pedig II. Mehmed összes nélkülözhető erőit kivonta a Balkánról a perzsa hadszíntérre. Valamikor 1473 elején a szultán egy tudós követét, Haszánt küldte Mátyáshoz, fényes ígéretekkel. Többek között megígérte Szerbia nagy részének és a maradék Boszniának az átengedését is, ha cserébe szabad átkelést biztosít a török hadaknak országa déli tartományain, nyugat felé. Mátyás ebbe nem akart beleegyezni, de elküldte két követét II. Mehmedhez, mert azt hitte, előnyös békét köthet. Ez a két küldött Hum szülötte volt: Ivaniš Vlatkovič vojvoda, 1472-ben még a Neretva-völgyi magyar támaszpont, Počitelj parancsnoka, valamint öccse, Žarko. A szultán azonban hosszú hónapokon át visszatartotta őket Tokatban és Szivaszban, majd miután nyáron Terdzsánnál legyőzte Uzun Haszánt, üres kézzel küldte vissza mindkettőjüket Mátyáshoz. A diplomáciai küzdelemből tehát a szultán került ki győztesen, hiszen üres ígérgetésekkel rászedte a magyar uralkodót, s megakadályozta, hogy betörjön a védtelen Ruméliába. Már a kortársak körében általános volt a vélemény, hogy Mátyás király alig visszatérő alkalmat mulasztott el a törökök megtámadására.[16]

Valószínű, hogy a szultán a visszatérő diplomatákkal saját megbízottját is Budára küldte, mert ősszel Mátyás egy újabb delegációt menesztett a Portára, de fegyverszünet kötésére ezúttal sem került sor. 1474-ban előbb Uzun Haszán követe, Caterino Zeno járt Budán és Krakkóban tavasszal, majd ezt követően ismét II. Mehmed ajánlott fel különbékét Mátyásnak. A pápa mindenképpen le akarta beszélni a magyar uralkodót a törökkel való megegyezésről. III. Frigyes császár és IV. Kázmér lengyel király ez évben pedig már nyíltan azzal vádolták őt, hogy lepaktált a törökökkel, és szabad átjárót biztosított nekik nyugatra. Ennek ugyan nincs nyoma, de az tény, hogy 1469-től rendkívül megélénkültek a török portyák a császár és Velence tartományaiba a Magyar Korona délszláv határbánságain keresztül. Ez nyilvánvalóan összefüggött azzal, hogy Mátyás a cseh-lengyel-sziléziai háború miatt jelentős erőket vont el a déli végekről.[17]

16 *Nagy I. - Nyáry A.:* Diplomacziai ... II. 1876. 188-189., 225-226. o.; *Thúry J.:* Török történetírók I. Bp., 1893. 92. o.; *Tardy L.:* Régi ... 1983. 39-54. 175-176. o.; *Uő.:* Mohács ... 1986. 248-252. o.; *Donado da Lezze:* Historia Turcesca (1300-1514). (Publ.: Ursu, Ioan) Bucuresti, 1909. 59-61. o.; *Fraknói V.:* Mátyás követei ... 1898. 146. o., *Kalič, J.:* 1982. 383. o., *Uzunçarşili, I. H.:* Osmanli ... II. 1964. 94-100. o.; *Horváth Mihály:* Magyarország történelme. III. 1871. 154-155. o.; *Generál T.:* Allah ... 1987. 76. o., *Gelcich J.:* Raguza ... 1887. 801. o.

17 *Stipišič, Jakov - Šamšalovič, Miljen:* Isprave u Arhivu Jugoslavenske Akademije (Nastavak - do smrti kralja Matije Korvina). = Zbornik Historijskog Instituta Jugoslavenska Akademije Znanosti i umjetnosti. Vol. 3. Zagreb, 1960. 615. o., 2767. sz.; *Horváth M.:* Magyarország ... III. 1871. 155. o.; *Nagy I. - Nyáry A.:* Magyar diplomacziai ... II. 1876. 245-246. o.; *Tardy L.:* Régi ... 1983. 57-60., 49-50. o.; *Thallóczy Lajos:* Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all'Adria. Trieste, 1914. 3. o.; *Tóth Zoltán:* Mátyás király idegen zsoldosserege (A Fekete Sereg). Bp., 1925. 160. o.; *Fraknói V.:* Mátyás levelezése ... I. 1893. 300-301. o.; *Kubinyi András:* A mohácsi csata és előzményei. = *Századok,* 1981. 115. évf. 1. sz. 69-70. o. és 16. j.; *Uő.:* A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. = Mohács ... 1986. 66. o. és 29. j.; *Fenyvesi L.:* Mátyás ... Kézirat. 137-219. o.

1475-ben folytatódott a perzsa és a török követjárás: május 19-én az Uzun Haszántól érkező, albán származású velencei diplomatát, Paolo Ognibenét fogadta Mátyás. Valamikor az év első felében török követ is felkereste Budán, ezúttal is eredménytelenül. Ekkor már javában folyt a nagy törökellenes hadjárat előkészítése, majd ősszel délre vonult a királyi sereg. II. Mehmed ekkor két követet küldött a hadrakelt magyar uralkodóhoz, akiket az novemberben fogadott a pétervaradi táborban. A szultán ismét igen kedvező ajánlatot tett, megígérte Szerbia nagy részének visszaadását, ha Mátyás biztosítja a török csapatok szabad átvonulását Dalmácián és Horvátországon át nyugat felé. S bár hosszú lejáratú, 7-12 évre szóló békéről lett volna szó és alighanem Vuk despota is érdeklődéssel hallgatta az ajánlatot, Mátyás és a királyi tanács nem fogadhatta el ezt a súlyos feltételt. Egy ideig még Nándorfehérváron várakozott a király új török követek érkezésére, de mivel nem jöttek, elindult Szabács ostromára, melyet 1476 februárjában el is foglalt. Ő maga ugyan nemsokára visszatért székhelyére, de hadvezérei késő őszig kemény harcokat vívtak a törökkel Boszniától Moldváig, a Szerémségtől Erdélyig. Török békeajánlat két ízben érkezett az uralkodóhoz: első alkalommal még januárban a szabácsi ostromtáborba, majd az év legvégén. Ez utóbbiról Vespasiano di Filippo közöl rövid információt december 28-i levelében, melyet Alfonso calabriai herceghez intézett Budáról, Mátyás és Beatrix esküvőjéről. A török követség december 20. táján érkezett meg a királyhoz nagy ajándékokkal, aki azonban még nem fogadta őket. Nem tudni, milyen eredménnyel folytak a tárgyalások köztük, de mivel Mátyás egy 1478-as levelében a korábban megkötött fegyverszüneti egyezmény egyes passzusaira hivatkozik, valószínűnek látszik az a felvetés, hogy hosszú szünet után, valamikor 1477 elején mégis sor került a megegyezésre.[18]

Mátyásnak nyilván a III. Frigyes ellen indított háború miatt volt szükséges a fegyvernyugvásra délen, míg a szultánt az ázsiai és a velencei háború tette érdekeltté ebben. Mindenesetre nem lehetett túl szilárd és mélyenszántó a megegyezés, mert 1478 tavaszától, a sűrű követjárásokkal egyidejűleg, megint kiújultak a portyázó összecsapások, rablótámadások. Ezek azzal függtek össze, hogy Daud boszniai pasa megsértette a hallgatólagos megállapodást, s miközben betört Ausztriába, portyázói alaposan kirabolták a szomszédos magyar területeket is, sok prédát és rabot ejtve. A viszálykodások rendezésére Mátyás ez évben két ízben is a Portára küldte egyik legtapasztaltabb délvidéki parancsnokát, Dóczi Péter nándorfehérvári naszádos vajdát, a dunai hajóhad vezetőjét. Előtte azonban, még tavasszal magyar követség ért a Portára, akikkel a szultán egy „Helbeg" nevő emberét küldte vissza Mátyáshoz Budára. A latinos formában eltorzítva fennmaradt név talán egy „Ali bég" vagy „Halil bég" nevű előkelő törököt fedett. Május elején már folytak a tárgyalások, melyek július második hetéig elhúzódtak, mivel szóba került a kölcsönös panaszok, határsértések megannyi konkrét esete, a fegyveres rablóbetörésektől az új várak építéséig, melyekre az előző fegyverszünet nem adott lehetőséget. Végül Mátyás útnak indította Dóczival a török követet, két megbízólevéllel. Az egyik II. Mehmedhez szólt, a másik a smederevói szandzsákbéghez.

A szultánhoz intézett levélben a király hivatkozott Mehmed azon felszólítására, hogy a fegyverszünet alatt felépített két várat másfél hónapon belül le kell rombolnia. Mátyás ezt idő-

18 *Nagy I. - Nyáry A.:* Magyar... II. 1876. 271-291., 336-338. o.; *Fraknói V.:* Mátyás... 1898. 237. o.; *Uő.:* Mátyás levelezése I. 1893. 316-322. o.; *Uő.:* Magyarország... I. 1902. 147., 152. o.; *Bonfini:* Mátyás király. Bp., 1959. 244. o.; *Kalić, J.:* Istorija... 1982. 383. o.; *Tardy L.:* Régi... 1983. 54-62. o.

hiányra hivatkozva elutasította, s értésére adta a szultánnak, erre csak akkor keríthet sort, ha a Porta teljesen megtéríti azokat a károkat, melyeket a törökök okoztak a fegyverszünet alatt. Nem tudjuk mely várakról lehetett szó, de az egyik talán az 1476-ban elfoglalt Szabács lehetett, melyet valóban újjáépíttetett a király. A másik levélben arra utasította smederevói szandszákbéget, hogy tartsa be a béke és a barátság törvényeit, s kísértesse Dóczit a szultánhoz. Érdekes a levél azon kitétele, mely szerint a korábbi fegyverszünet mindkét fél részére szabad járáskelést biztosított, „mindenféle különleges menlevél nélkül". Ekkortájt Mihál-oglu Ali volt a szendrői szandzsákbég, így Mátyás nyilvánvalóan hozzá intézte e levelét. A tárgyalások azonban megint megfeneklettek, mert bár első alkalommal a békekötésre vonatkozó szultáni ajánlattal tért haza a nándorfehérvári vajda, de aztán a szultán újra követelni kezdte a csapatai részére a szabad átvonulás biztosítását Horvátországon és Mátyás más tartományain keresztül. A budai udvar ilyesféle írásos megállapodásba továbbra sem volt hajlandó belemenni, legfeljebb - előzetes engedélykérés esetén hallgatólagosan eltűrte azt - ha saját területeit nem éri kár.[19]

A szultán viszont nem volt hajlandó e téren engedni, mert 1478 elején meghalt nagy ellenfele, Uzun Haszán perzsa sah, s birodalma felbomlott. Ugyanakkor Velence is súlyos vereséget szenvedett a másfél évtizede folyó háborúban, s év végén ideiglenes fegyverszünetet kért a békeszerződés tető alá hozására, melyet meg is kapott. Magyarország így elszigetelődött, hiszen igen feszült volt a viszony III. Frigyes császárral is. Ezért aztán Mátyás, hogy csökkentse az országra nehezedő nyomást, 1478-1479 folyamán a status quo alapján békét kötött a lengyel és a cseh uralkodóval. Október 13-án Báthori István erdélyi vajda és Kinizsi Pál temesi főispán, délvidéki főkapitány csapatai rendkívül véres ütközetben tönkreverték a Kenyérmezőn azt a nagy török sereget, melyet a szultán egyfelől a magyar határvédelem erőinek kipuhatolására, másfelől Mátyás jobb belátásra kényszerítésére küldött. Késő ősszel ugyan ismét felújultak a török-magyar puhatolózó tárgyalások Ţepelus havasalföldi vajda közvetítésével, melyek aztán áthúzódtak a következő évre is, de eredményt ezek sem hoztak. II. Mehmed életének utolsó másfél évében igen széles fronton, Moldvától az itáliai Otrantóig folytak a nagyszabású török-magyar összecsapások, melyek azonban csaknem mindenütt magyar győzelmekkel végződtek: Mátyás seregei 11 ütközetből csak egyet veszítettek el. A szultán élete utolsó évében kettős politikát folytatott: egyfelől, csapatai folytatták a rablóhadjáratokat nyugat felé, be-beütve a magyar területekre is, másrészt éppen a legtöbb kárt okozó Daud boszniai pasán keresztül, felajánlotta tárgyalási készségét is. A magyar követ azonban hiába várakozott heteken át Jajcén, a török kormányzó a legkülönfélébb ürügyekkel elszabotálta tárgyalóbiztosok küldését. Hiába tett panaszt ellene a Portán Mátyás is, mert II. Mehmed ragaszkodott az

19 Brno. Universitní Knihovna. MK 9. Mikulovský rukopis, 210r: Buda, 1478. VII. 12. Mátyás - II. Mehmed = OL Mikrofilmtár, 30. 173. doboz: Karl Nehring Gyűjtemény, 1977-es mikrofilmmásolat; *Fraknói V.:* Mátyás levelezése. I. 1893. 259-263., 381-383., 387., 419., 472. o.; *Uő.:* Mátyás dipl. ... 1898. 146-147. o.; *Uő.:* Magyarország ... II. 1902. 155. o., *Nagy I. - Nyáry A.:* Magyar ... II. 1876. 369. o.; III. 1877. 368-369. o.; *Kovács Endre:* Magyarok és lengyelek a történelem sodrában. Bp., 1973. 68-70. o., *Kaliċ-Mijuškoviċ, J.* Beograd ... 1967. 197., 276. o.; *Thallóczy L.:* Frammenti ... 1913. 39. o.; *Hurmuzaki, E.:* Documente privitóre la Istoria Romanilor. Bucuresti, 1913. Vol. XV/1. k. 99. o.; *Kaliċ, J.:* Istorija ... 1982. 385. o.; *Bojaniċ, Dušanka:* Dve godine istorije bosanskog krajišta (1479. i. 1480.) prema Ibn Kemalu. = Prilozi za orijentalnu filologiju, 14-15. Sarajevo, 1969. 33-50. o. - 1478-1479 folyamán a király és Báthori István országbíró megbízásából Erdélyben tárgyalt a munténiai román bojárokkal a törökökkel kötendő békéről Csáky Miklós és Kinizsi Pál. (*Haţegan, Ioan:* Pavel Chinezu - un conducător al luptei antiotomane. = *Revista de istorie,* tom. 32. nr. 10., octombrie 1979. 1897. o.)

általa már korábban sürgetett két magyar határvár lerombolásához. A király békülékeny szellemben válaszolt ugyan, utalva arra, hogy a török rablócsapatok által okozott károk megtérítése és az elhurcolt rabszolgák hazaengedése fejében kész még a határvárak lerombolására is, de erre sem kapott pozitív választ. 1481 elején már a szultán birodalmi főerőinek nagyarányú mozgósításáról érkeztek hírek Budára mindenfelől, ám a támadásra nem került sor: II. Mehmed május 3-án váratlanul elhunyt.[20]

Török-magyar békeszerződések az 1480-as években

Mátyás király uralkodásának utolsó kilenc esztendeje valóságos reneszánszát hozta a magyar-török diplomáciai érintkezéseknek: olyannyira, hogy 1483-1484 fordulóján viszonylag állandónak bizonyuló békeszerződést is kötött a két ország, melyet aztán 1488-ban két évre meg is hosszabbítottak. Részint a megélénkülő kapcsolatok miatt, részint az aránylag szerencsésebb forrásadottságok következtében 1481 második felétől 1490 tavaszáig annyi információ ránk maradt - szórványos formában - Buda és a Porta sokrétű viszonyrendszeréről, hogy ebben az összegező áttekintésben már csak a leglényegesebb összefüggések kiemelésére van terünk.

A két legfontosabb - egymással szorosan összefüggő - kérdéskör: 1. vajon mi volt az oka annak, hogy hosszas háborúskodás után végre békét kötött egymással a két hatalom; 2. miért az 1480-as évek közepe előtt került sor minderre?

A kettős kérdésre kettős válasz adható: az alapvető ok abban rejlett, hogy - miként már kifejtettem - az 1480-as évek első harmadára katonai patthelyzet alakult ki a török nagyhatalom és a jelentős déli, utóbb nyugati, északnyugati hadisikereket s diplomáciai eredményeket elérő, fokozatosan afféle közép-európai „kisbirodalommá" fejlődő, a térség legerősebb katonai potenciálját kiépítő Magyar Királyság között, mely tehát Mátyás uralmának utolsó évtizedében fokozatosan „kinőtt" korábbi kereteiből, a hagyományos középhatalmi státusból. Kétségkívül még nem rendelkezett akkora területtel, népességgel és gazdasági erővel, mint amikor koronás feje német-római császár, vagy legalább az egész Cseh Királyság ura is volt egyben, de Hunyadi Mátyás erőskezű uralma, sokféle reformja, zseniális képességei és kimagasló erényeket fölmutató politikai-katonai „vezérkara" révén, hadászati szempontból meghaladta azok szintjét. Az 1479-1483-as háborúskodás bebizonyította, hogy a mindenképpen magasabb szintet, ütőerőt, szervezettséget, harci figyelmet, minőséget képviselő, zömmel reguláris zsoldosokból és velük egyenértékű zsoldos familiárisokból összetevődő magyar királyi haderő már nemcsak arra képes, hogy megvédje az ország területi integritását, hanem arra is, hogy az észak-balkáni csatatereken is csapást mérjen a reguláris, helyi török határvédelmi erőkre. Ráadásul a tehetséges, koncepciózus II. Mehmed helyébe egy sokkal szerényebb képességekkel rendelkező, békésebb hajlamú utód került legidősebb fia, II. Bajezid személyében, aki már uralkodása első évében megindította a puhatolózó tárgyalásokat - szerb közvetítéssel, Vuk despota révén - Mátyás háborús kormányzatával, mely - Kinizsi Pál délvidéki főkapitány, Báthori István erdélyi vajda,

20 *Uzunçarşili, I. H.:* Osmanli... II. 1964. 111-125. o.; *Hurmuzaki, E.:* Documente... XV/1. k. 102-105. o.; *Babinger, F.:* Mehmed... 1953. 406-409., 411. o.; OL Mikrofilmtár, 30.173-30.174. doboz (Nehring-gyűjt.).

Egervári László szlavón-horvát-dalmát bán, Rozgonyi László nándorfehérvári bán és az emigráns szerb trónkövetelő vezetésével - 1481-1482 folyamán megpróbálta kihasználni a török trónviszályt, Bajezid szultán és harcias öccse, Dzsem herceg polgárháborúját. A belső viszályoktól is sújtott Török Birodalom egyáltalán nem volt érdekelt Mátyás Magyarországának frontális megtámadásában. Számukra a status quo-t szentesítő, kompromisszumos békekötés tűnt a legelőnyösebbnek, mert ez felszabadította volna itt lekötött erőiket egyéb, könnyebb prédának számító területek megtámadására.

Kérdés, mi ösztönözte a budai kormányzatot arra, hogy ők is a fenti következtetésre jussanak, s belemenjenek egy kompromisszumos békeegyezségbe? Vélhetőleg ennek kettős oka volt: egyfelől Mátyás és politikai-katonai vezérkara negyed évszázad alatt már bőséges tapasztalatokat szerzett arra nézve, hogy egyedül, önerőből, semmiképpen sem tudják kiűzni a törököt a Balkánról, viszont a többi keresztény hatalom érdemleges, tartós pénzügyi-katonai támogatására semmiképpen sem számíthatnak. Azzal ugyan megpróbálkoztak, hogy valamelyest tovább szélesítsék a magyar állam balkáni védőpajzsát, de mivel 1481-1482 fordulóján Herceg-Novi magyar helyőrségének kapitulációjával és néhány más hercegovinai új szerzemény (köztük Risanj várának) elvesztésével bebizonyosult, hogy a magyar terjeszkedés is falakba ütközik, idejében felhagytak ezekkel az akciókkal, még mielőtt számottevő vereséget szenvedtek volna. Másfelől, Mátyás ekkor már annyira belebonyolódott a III. Frigyes elleni konfrontációba, hogy 1481-1483 folyamán személyesen már nem is vett részt az észak-balkáni hadműveletekben. Az utolsó másfél év folyamán aztán egyre inkább fennállt a veszélye annak, hogy az osztrák hadszíntéren kiújuló harcok miatt Magyarország kétfrontos háborúskodásba keveredik. Ettől pedig Mátyás kormányzata, számolva a realitásokkal - eltekintve néhány nagyhangú, de inkább csak propagandamanővernek szánt kijelentéstől - egyre inkább elhatárolta magát. Bebizonyosodott, hogy a keleti nagyhatalom irányában nincs mód a magyar expanzív törekvések sikeres folytatására. Viszont az már 1477-ben látszott, hogy III. Frigyes gyenge kormányzata nem lesz képes tartósan ellenállni a magyar offenzívának. Buda tehát a nyugati háborús politikát választotta, de nem csupán Hunyadi Mátyás kétségtelenül meglevő dinasztikus-hegemonisztikus törekvései, hanem a török veszély miatt is. A Porta kedvét ugyanis csak egy erős, viszonylag nagy létszámú - húsz-huszonötezer fős - központi zsoldos haderő tudta tartósan elvenni Magyarország frontális megtámadásától. Viszont egy ilyen hadsereg huzamos fenntartására a Magyar Királyság törzsterületei nem voltak képesek elegendő gazdasági-pénzügyi hátteret biztosítani. Mátyás budai kormányzata régóta hadikormányzattá vált már, mely kénytelen-kelletlen fel kellett hogy ismerje: szüksége van az állandó háborúskodásra, mert egy jelentős állandó haderőt csak a meghódított, illetve meghódítandó hadszíntér erőforrásainak bevonásával tarthatnak fenn. S valóban: 1484-től Magyarországon már nemigen állomásozott tartósan nagyobb haderő - leszámítva a déli határvédelem erőit -, hanem egyre inkább osztrák, netán morva-sziléziai területen állomásozott a zsoldos hadsereg. Ezt pedig innen bármikor át lehetett volna csoportosítani Nándorfehérvár térségébe, mire a török birodalmi erők megteszik a legalább kétszer, esetleg (Anatóliából) háromszor akkora, nehezen járható hadiutat. Hunyadi Mátyás budai kormányzatát tehát kettős ok vezérelte, hogy egyfelől kompromisszumot kössön a Portával, másfelől erőteljesen folytassa nyugati háborúját.

Mátyás váltig azt hangoztatta, hogy neki a török ellen van szüksége országa erejének gyarapítására, mert nem adta föl oszmánellenes céljait, csupán arra vár, hogy a keresztény államoktól

megfelelő segítséget kapjon. Nyilvánvaló, hogy az ilyetén, gyakorta megismételt kijelentések nem csekély propagandatartalmat is magukban rejtettek, az viszont tény, hogy a magyar állam az új, jóval fejlettebb nyugati területek bekebelezésével - főleg 1482-1489 között Ausztria jelentős részének és a glogaui hercegség megszállásával - katonailag is sokkal előnyösebb pozícióba került: erősödött „kisbirodalmi", vagy másképpen fogalmazva: „közép-európai, regionális nagyhatalmi" pozíciója.

Az ország törzsterülete az új nyugati szerzemények, továbbá az 1463-1483 között kiépült és megszilárdult észak-balkáni védőpajzs Mátyás erőskezű, centralizációs vezetése mellett már valóban alkalmasnak bizonyult arra, hogy katonai szempontból patthelyzetet teremtsen azzal a török haderővel, mely 1463-1483 között minden nagyobb támadásakor vereséget szenvedett a magyar seregektől. Mátyás 1483-ban már a császárváros, Bécs fokozatos elszigetelését tervezte, s így egyre inkább érdekeltté vált abban, hogy egy tartós békeszerződéssel biztosítsa a magyar haderő hátát déli-délkeleti irányból.[21]

Az érdekek kölcsönös találkozása tette lehetővé azt, hogy 1483-1484 fordulóján magasabb szintre emeljék a magyar-török diplomáciai kapcsolatokat a korábbi, ideiglenes fegyverszünetek által biztosított lehetőségeknél: most már egy hosszabb békeszerződés megkötésére került sor. A török követség 1483 novemberében tárgyalt Budán, s Mátyás jóváhagyta a feltételeket, melyeknek alapján II. Bajezid szultán 1484 januárjában ratifikálta a békeokmányt. Ez - kompromisszumos alapon - éppen úgy a fennálló helyzetet szentesítette, mint a korábbi és későbbi egyezmények zöme. A szultán - hogy teljesen szabad kezet kapjon a távoli Egyiptom ellen - eredetileg 10 évig tartó békét javasolt, míg Mátyás csak 3 esztendei fegyvernyugvást akart. Végül 5 évre szóló békeállapotban egyeztek meg, melynél hosszabb időről csak az 1444-es váradi béke beszélt, mely ellenben nem valósult meg.

A királynak a szultán békefeltételeire írt válasza biztosítékot nyújtott a megállapodás szigorú betartásáról, miközben megkövetelte a szultántól, hogy semmiben se ártson a keresztény országoknak, s ne portyázzanak török csapatok „a tengernek ezen a vidékén". Tételesen viszont nem sorolta fel ezeket a keresztény államokat, mely aztán módot nyújtott a Portának arra, hogy egészen a saját szája íze szerint értelmezze ezt a homályos megfogalmazást, mely alighanem Váradi Péter kalocsai érsek, kancellár tollából fakadt. Egyedül a kereskedők kaptak kivételt, akik régi szokás szerint, továbbra is teljesen szabadon léphették át a két ország határát. A levél utolsó kitételében a király kilátásba helyezte valamiféle „örökbéke" esetleges megkötését is a jövőben a szultánnal, ez azonban inkább csak propagandafogásnak számított, melyet sohasem konkretizáltak a magyar uralkodók Mohács előtt. Raguzai forrásokból arról értesülhetünk, hogy II. Bajezid 1484 januárjában ratifikálta a békeegyezményt Sztambulban, s az ténylegesen hatályba is lépett. Igaz, a szultán még ebben az évben szakítópróba alá vette a moldvai hadjárattal, midőn 1484 nyarán elfoglalta a kis román vajdaság két keleti „kapuját", Kiliát és Akkermant, mely miatt Mátyás Váradra mozgósítást rendelt el, de aztán belenyugodott a történtekbe, s beérte írásbeli tiltakozással, melynek persze csak annyi foganatja lett,

21 L. az 1. és a 10. jegyzetet, továbbá: *Fenyvesi L.:* Mátyás... 1990.; *Tóth Zoltán:* I. Mátyás hadügyi politikája. Bp., 1912.; *Uő.:* Mátyás király... 1925.; *Uő.:* A huszárok eredetéről. = *Hadtörténelmi Közlemények,* 1934. 35. k. 3-4. füz. 129-196. o.; *Uő.:* A hadviselés átalakulása. = Magyar művelődéstörténet. II. (Szerk.: Mályusz Elemér), H.n., é.n., 201-239. o., *Kalić, J.:* Istorija... II. 1982. 410. o., *Rázsó Gy.:* Die Türkenpolitik Matthias Corvinus'. = *Acta Historica,* 1986. 3-50. o.

hogy Bajezid megígérte, új várparancsnokai nem sértik meg a fegyverszünetet. A magyar uralkodónak fontosabb volt a nyugati hadjárat, a felvonulás Bécs küszöbön álló bekerítéséhez, ezért lemondott moldvai vazallusa megsegítéséről, nehogy veszélyeztesse a békét a Portával. A keleti, török-balkáni politika ekkor már kétségtelenül másodrendű fontosságúnak számított Hunyadi Mátyás nyugati orientációjú külpolitikájában.[22]

1484-1488 között számos diplomáciai érintkezésre került sor Magyarország és a Török Birodalom között, melyek jobbára a fegyvernyugvás kölcsönös, állandó megsértésével, a kisebb-nagyobb portyákkal, rablóbetörésekkel voltak kapcsolatban. Úgy tűnik, pár száz fős rablócsapatok betörését még nem tekintették igazi békeszegésnek, noha az okozott károkért elégtételre tartottak igényt, s visszakövetelték az elhurcolt rabokat is. Erre azonban ritkán került sor, bár néha megbüntették a súlyosabb kihágások elkövetőit: egy ízben például Mátyás bebörtönöztette a zvorniki sót elrabló „gyaurt" - valamelyik boszniai tisztjét -, 1487-ben pedig a szultán kivégeztette azt a Juszuf semendirei szandzsákbéget, akit a Porta bűnbaknak tett meg a hazafelé tartó magyar követ, a szerb eredetű Jaksith Demeter (Dmitar Jakšić) megöléséért. Tudunk olyan esetről is, amikor Mátyás azért küldte követét a Portára, hogy rávegye a szultánt, intse meg Velencét, de indítson hadat apósa, Ferrante nápolyi király ellen, s ezt Bajezid meg is tette. Máskor pedig - 1487 elején - a török uralkodó avégett küldte egyik tapasztalt diplomatáját Mátyás bécsújhelyi ostromtáborába, hogy megkísérelje őt lebeszélni az egyiptomi szultánnal kötendő szövetségéről. Vannak híradásaink a magyar kormányzat ázsiai és északafrikai, egyiptomi, keleti diplomáciájának működéséről is. Végeredményben megállapítható, hogy a katonai patthelyzeten, az érdekek egyensúlyán, s status quo-n alapuló magyar-török békeszerződés - kisebb súrlódásokkal - kiállta az idők próbáját. Mátyás kormányzatának igen hasznos volt ez a keleti békeállapot, mert időközben elfoglalhatták Bécset (1485), Bécsújhelyet (1487) és az osztrák hercegség jelentős hányadát. Azonban nem feledkezhetünk meg a negatívumról sem, melyet főleg Mátyás halála után sínylett meg az ország: a

22 OL DL 38.886.; Wien, Österreichische Nationalbibliothek. Handschriftenabteilung. Codices. Cod. SN 1912. Fol. 42-45. (OL Mikrofilmtár, 30.173. doboz, Karl Nehring-gyűjt.); *Hammer, J.:* Geschichte des Osmanischen Reiches I. Pest, 1827. 635. o.; *Iorga, N.:* Geschichte... II. 1909. 261-262. o.; *Thúry J.:* Török... I. 170. o.; *Frakнói V.:* Magyarország... II. 1902. 173-180., 446. o.; *Uő.:* Mátyás élete... 1890. 296-300. o.; Bp. Egyetemi Könyvtár Kézirattára (EKK). G. 62., fol. 1-7., EKK Collectio Hevenessiana, 70. tom. 214-215. o.; EKK. Coll. Kaprinaiana, in qu., 13. t. 87-88. o., 60. t. 190-194. o., 65. t. 44-45. o.; *Dinić-Knežević, Dušanka:* Sremski Brankovići. = Istraživanja, 4. knj. Novi Sad, 1975. 15-20. o.; *Kalić, J.:* Istorija... II. 1982. 433-425., 388-389. o.; *Káldy-Nagy Gy.:* Nagy... 1980. 237-239. o.; *Thallóczy L.:* Frammenti... 1914. 20-21. o.; *Uzunçarşili, I. H.:* Osmanli... II. 1964. 161-183. o., *Iorga, N.:* Stefan cel Mare. Bucureşti, 1904. 203-210. o.; *Fisher, S. N.:* The Foreign... 1948. 3-42. o.; *Beldiceanu, Nicoara:* La campagna ottomane de 1484: ses prèparatifs militaires et sa chronologie. = *Revue des Études Roumaines,* V-VI. t. Paris, 1960. 66-77. o.; *Uő.:* La conquête des citès marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bâyezid II. = Südost-Forschungen, 23. München, 1964. 36-90. o.; *Kissling, Hans Joachim:* Einige Bemerkungen zur Eroberung Kilia's und Aqerman's durch die Türken. = Beiträge zur Südosteuropa-Forschung. München, 1966. 331-338. o.; *Uő.:* Zur Personalpolitik Sultan Bâjezid's II. in den westlichen Reiches. = Beiträge zur Südosteuropa-Forschung. München, 1970. 107-116. o.; *Radojčić, Nikola:* Pet pisama s kraja XV veka. = *Južnoslovenski filolog.* Povremeni spis za slovensku filologiju, 20. knj. 1-4. Beograd, 1953-1954. 343-367. o.; *Hazai Gy.:* A Topkapu... 1955. 286-295. o.; *Uő.:* Urkunde des Friedensvertrages zwischen König Matthias Corvinus und dem türkischen Sultan 1488. = Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung. Wolfgang Steinitz 28. februar 1965 dargebracht. (Hrsg.: Isačenko, A. V. - Wissmann, W. - Strobach, H.) Berlin, 1965. 141-145. o., 2 Taf.; *Uő.:* Kăm văprosi na osmansko-turskite zaemki v južnoslavjanskite ezici. = *Studia Slavica,* IX. 1963. 387-391.; *Uő.:* Zur Rolle des Serbischen im Verkehr des Osmanischen Reiches mit Osteuropa im 15.-16. Jh. = Eurasia Nostratica. Festschrift für Karl Heinrich Menges. I. Bd. (Hrsg.: Décsy, Gyula - Dimov-Bogoev, Christo D.) Wiesbaden, 1977. 82-88. o.; *Uő.:* Ein Bericht über die Lage des ungarisch-türkischen Grenzgebiets in den letzten Jahren der Regierungszeit von Matthias Corvinus. = *Studia Slavica,* 1979. 25. t. 183-187. o.; *Kalić-Mijušković, J.:* Beograd... 1967. 306. o.; *Zinkeisen, J. W.:* Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa II. Hamburg, II. 1854. 500-502., *Kosáry D.:* Magyar... 1978. 79-80. o.

budai-bécsi kormányzat elhanyagolta a déli határvédelmet, végvári rendszerünk elavult, nem került sor a várak és a palánkok megerősítésére, mely különösen a délszláv határbánságokban okozott később rendkívül súlyos problémákat.[23]

A békét 1488 nyarának legelején újabb két esztendőre meghosszabbították. A rövid terminus arra utal, hogy Mátyás abban reménykedett, talán mégis sikerül létrehozni a törökellenes keresztény koalíciót, s ha megkapja Dzsem trónkövetelőt is, sor kerülhet a nagy hadjáratra az oszmán hatalom balkáni jelenlétének felszámolására. II. Bajezidet ezúttal az egyiptomi mameluk szultán ellen viselt háborúban elszenvedett kudarcai ösztönözték arra, hogy meghosszabbítsa a nyugati békét, nehogy két tűz közé kerüljön. Mátyás célszerűbbnek vélte a fegyvernyugvás fenntartását, mert még tartott az osztrák háború, a császár nem volt hajlandó lényeges engedményekre, s a békülékenyebb fiát, Miksát is eltiltotta ilyenektől. Emellett kiéleződtek Glogauban is az ellentétek, mely kirobbantotta a háborút e sziléziai hercegségért. Ugyanakkor a király rendezni szerette volna a trónöröklés kérdését is, mégpedig törvénytelen fia, Corvin János herceg részére. Ezért aztán Bécsben, 1488. június 15-én letette az esküt a békeszerződés meghosszabbítását tartalmazó okmányra Hadzsi Zaganosz szultáni követ előtt. Erről maga a török diplomata számolt be, de fennmaradt a békeszerződés török fogalmazványa is. Ebből kiderül, hogy a két esztendei békét június 15-től kellett számítani (s nem ősztől, mint egyes magyar történészek vélik), mivel II. Bajezid határozottan úgy fogalmazott, hogy az egyezmény a király esküjének napján lép életbe.

A szultán rokonának és testvérének nevezte Mátyást „a béke, barátság és jó szomszédság" céljából megkötött egyezményben, melyre letette az esküt a magyar követ, Gál diák előtt. Az ő személyét megint csak a török-magyar-balkáni, hármas problémakör révén azonosíthatjuk: az egyik jónevű délvidéki família sarjáról van szó: Garai Gál diákról, aki az 1470-es években előbb Stefan Vukčić-Kosača humi herceg másodszülött fiának és utódjának, Vlatkó hercegnek a titkára, tolmácsa volt, majd újlaki Miklós boszniai király kancelláriáján szolgált Jajcén és török-balkáni ügyekkel foglalkozott. Valószínűleg ura halála után lépett Mátyás király szolgálatába. Meglehet, a Garaiak rokona, Kishorváth-Hlapčič János is közreműködött abban, hogy Gál deák is portai szolgálatot vállalt 1487-1488 fordulóján. Maga Kishorváth 1489-ben járt a Portán: vele küldte el a szultán ajándékba Mátyásnak Alamizsnás Szent János holttestét. A békét meghosszabbíttató Hadzsi Zaganosz követtel a czoborszentmihályi Czobor Imre ment követségbe a Portára 1488 nyarán. Maga a szultán az egyezmény fogalmazványában elmondja, hogy mindezt több levélváltás előzte meg a két udvar között, mire megállapodtak a kölcsönösen elfogadható feltételekben. Ezek rögzítették a fennálló helyzetet, s megegyeztek arra nézve, hogy egymás ellenségeit nem segítik. Érdekes ama kitétel, mely szerint a szultán kötelezte magát: hadserege nem hatol át „a király tudta nélkül" Mátyás országán. Ez viszont azt jelen-

23 Istanbul. Topkapi Sarayi Müzesi Arşivi. E 5.458 (1486), E 8.584 (1486), E 2.560 (1486), E 5.081 (1487), E 6.633 (1487), E 4.088 (1487), E 8.568 (1488), E 5.861 (1488) = OL Filmtár, X 1263. E 6. doboz. H 312-380 (1388-1695), 9.364. doboz. Arşiv. Defter 9.873. Mühimme defteri, 15. század; l. még az előző jegyzetben megadott forrásokat és irodalmat, továbbá: *Kurtoglu, Fevzi:* Hadim Süleyman Paşanin mektuplari ve Belgradin muhasarasi. = Türk Tarih Kurumu. Belleten, cilt IV. Ankara, 1940. 53-87.; *Kubinyi A.:* A magyar... 1976. 66. o. és 29. j.; *Szakály F.:* A török... 1986. 44. o.; *Hazai Gy.:* A Topkapu... 1955. 89-95. o.; *Kalić, J.:* Istorija... 1982. 387-389. o., OL DL 33.148., 56.172., 56.173., 102.629.; *Božić, I.:* Dubrovnik... 1952. 215-216. o.; *Kalić, J.:* Beograd... 1967. 200. o., *Fraknói V.:* Mátyás élete... 1890. 300. o.; *Zirojević, Olga:* Tursko vojno uredjenje u Srbiji. Beograd, 1974. 71-79. o., *Babinger, F.:* Mehmed... 1953. 359., 379., 410., 540. o.; OL DL 81.962.; *Nagy I. - Nyáry A.:* Magyar diplomacziai... III. 1877. 121-124., 170-175., 239-241. o.; *Thallóczy L.:* Frammenti... 1911-1913-1914. passim; *Tardy L.:* Régi... 1983. 55-57., 63-70. o.

tette, hogy mégis csak lehetett valami igazság III. Frigyes vádjában: Mátyás időnként engedélyezte, vagy legalábbis elnézte a török csapatok átvonulását déli tartományain a császár területei ellen.

Eredetileg - nyilván magyar kérésre - Moldvát és Havasalföldet is bele akarták foglalni a békeszerződésbe, de már a fogalmazványból is törölték őket, mely arra mutat, hogy a román vajdaságokban erőteljesen visszaszorult a magyar befolyás. Előrelépést jelentett, hogy a király és a szultán követei, más emberei egyaránt kezesek állítása és menlevelek nélkül közlekedhettek egymás országaiban. Részletesen szabályozták a kereskedők és a sefer eminek szabad járáskelését is: csupán saját bánjuktól vagy szandzsákbégjüktől kellett ajánlólevelet kiváltaniuk, s ezt bemutatniuk a másik fél határparancsnokának. Előírták, hogy a kereskedőknek okozott károk miatt megtorlást nem szabad alkalmazni, hanem ezt a Nándorfehérváron és Semendirén tevékenykedő biztosoknak kell elrendezniük. Igen fontos a sefer eminek említése, ez a kifejezés ugyanis afféle katonai intendánst jelent. Vagyis, ha erősen korlátozott formában is, de volt bizonyos katonai együttműködés is a török és magyar fél között, ha katonai intendánsaik szabadon járhattak-kelhettek, vásárolhattak - alighanem hadianyagokat is - egymás országaiban. Végül a szultán erős esküt tett a békepontok betartására, mindaddig, amíg a király is ezt teszi. A kölcsönös érdekeltségek jóvoltából a békét be is tartotta mindkét fél, sőt II. Bajezid már 1489 végén új követet menesztett Mátyáshoz, hogy rávegye a lejáró szerződés meghosszabbítására. Mátyás azonban már értesült arról, hogy a pápa 1490 tavaszára értekezletet hívott össze Rómába a törökellenes keresztes hadjárat megtárgyalására, s ezért csak egyszer bocsátotta maga elé a török diplomatát, a bemutatkozó fogadásra. Utána pedig hónapokon át Bécsben várakoztatta, betegségére és elfoglaltságára hivatkozva.

Valószínű, hogy közben ő maga is küldött egy követet a Portára, mert Bonfini szerint ezt a magyar diplomatát II. Bajezid értesítette megbízója haláláról. Egy nehezen ellenőrizhető szórványadat szerint végül Mátyás 1490. április 2-án a császárvárosban mégis meghosszabbította a békét a szultán küldötte előtt. Ám, ha ez netán meg is történt, már nem bírt különösebb jelentőséggel, mivel alig négy nap múlva a magyar uralkodó bécsi palotájában elhunyt. II. Bajezid állítólag elküldte egy emberét a Portáról a visszatérő magyar követtel, akivel olyan üzenetet küldött Corvin Jánoshoz, hogy kész negyvenezer harcossal támogatni trónigényét...[24]

Érdemes még megemlíteni néhány olyan török és magyar követ, illetve hadvezér-államférfi nevét, akik valamilyen formában közreműködtek, közvetítettek a Porta és a budai-bécsi udvar

24 Istanbul. Topkapi... E 5861. Hunyadi Mátyás Bécsben, 1488. VI. 15-én ratifikálja a 2 évre szóló békeokmányt.; Uo.: E 8568. Hadzsi Zaganosz török követ jelentése erről II. Bajezidhez, é.n. (1488) (OL Filmtár, uo.); *Gökbilgin, T.:* Korvin... 1958. 369-390. o.; *Hazai Gy.:* A Topkapu... 286-295. o.; *Fisher, S. N.:* The Foreign... 1948. 32-48. o.; *Kálày-Nagy Gy.:* Nagy... 1980. 238. o.; *Kalić, J.:* Beograd... 1967. 199-200. o.; *Gökbilgin, T.:* Edirne ve Paşa livâsi. Istanbul, 1952. 109. o.; *Tardy L.:* Régi... 1983. 64-70. o.; *Nagy I. - Nyáry A.:* Magyar... IV. 1878. 160-161., 396-397. o.; *Fraknói V.:* Mátyás élete... 1890. 187-203., 382-383., 298. o.; *Uő.:* Magyarország... II. 1902. 186-216. o.; *Kalić, J.:* Istorija... 1982. 451. o.; *Bonfini, Antonio:* Magyar történet. II. Ulászló. (Ford.: Kulcsár Péter) = Humanista történetírók. (Szerk.: Kulcsár P.) Bp., 1977. 162-163. o.; Gál deák 1488-as portai követ kilétével kapcsolatban felmerült Kecheti Gál deák (1467, 1472) kincstári hivatalnok, kassai harmincados neve (*Kubinyi András:* A kincstári személyzet a XV. század második felében. = Tanulmányok Budapest múltjából, XII. Bp., 1957. 33., 44. o. és 156. j.), viszont megállapítható, hogy ő a délvidéki eredetű, magyar-török-hercegovinai-boszniai-raguzai és Crna Gora-i kapcsolatokkal rendelkező Garai Gál deákkal azonos. Gál deák portai követségéről, a Garaiakról és a velük rokon Kishorváth-Hlapčić (Hlapsith) János 1489-es követről l.: Istanbul. Topkapi... E 5.861. (1488), *Hazai Gy.:* Urkunde... 1965. 142-145. o.; *Uő.:* A Topkapu... 1955. 294. o. és 46. j.; *Fenyvesi L.:* Corvin János csontmezei veresége I-III. = *Dunatáj* (Szekszárd), 1988. 11. évf. 3. sz. 53., 56-58. o., 4. sz. 53. o., 1989. 12. évf. 1. sz. sajtó alatt.

diplomáciai kapcsolatainak megteremtésében. Jellemző, hogy nemcsak a despota, hanem még a király, az országbíró, a smederevói szandzsákbég, a havasalföldi vajda és a szultán is a bevett diplomáciai nyelven, a szerb-bolgár, szláv-cirill írásmóddal bonyolította le levelezéseit. Maga Mátyás király is értette a szlávok akkor még egymáshoz eléggé hasonló nyelvét, de arról nincs tudomásunk, hogy írni is tudott volna cirill betűkkel. Valószínűnek tűnik, hogy törökföldi szerb levelezését az udvarában működő Vuk Kulučegovič kancellista bonyolította le, aki a smederevói szandzsákbég megbízottjaként igen fontos katonai és politikai információkat szolgáltatott a Porta részére. Szerb nyelvű leveleiről török telhiszeket (kivonatokat, részletes összegezéseket) készítettek a szultánnak, melyek máig fennmaradtak. Kívüle - mint Hadzsi Zaganosz példája mutatja - maguk a mindenkori török követek is részletes beszámolókat készítettek a Porta számára, melyek úgyszintén igen értékes adatokat tartalmaztak a kül- és belpolitikáról, a hadieseményekről, a király és a királyi tanács tevékenységéről, sőt például egy francia követség érkezéséről is.

Ennek analógiájára - no meg a XVI-XVII. századi helyzetre tekintettel - alighanem okkal feltételezhetjük, hogy hasonlóan járhattak el Magyarország portai követei és futárjai is. A diplomáciai közvetítők közül név szerint megemlíthetjük Vuk Brankovič szerb despota - 1481 táján boszniai bán - hasznos szerepét, továbbá Báthori István országbíró, erdélyi vajda és székely ispán, Tepelus havasalföldi vajda, Nagy István moldvai vajda, Kinizsi Pál temesi ispán, délvidéki főkapitány, valamint a két Mihál-oglu testvér: Ali és Szkander bégek, smederevói parancsnokok s Juszuf itteni szandzsákbég nevét is.

1481-1483 között többször járt követségben a despotánál Murád csaus Ireg (Irig) és Kölpény (Kupinovo) várkastélyaiban, illetve a budai királyi udvarban Báthori országbírónál is. Hasznos szolgálatokat végzett Vuk despota udvari papja, a művelt egyházi író, Jovan pópa is, aki Smederevót és Sztambult egyaránt többször megjárta az 1480-as években, jobbára Murád kíséretében. Ekkor járt a Portán Czobor Imre féltestvére, Mihály is. Jaksith Demeterről 1482-ből még csak Raguza térségéből hallunk, de szinte bizonyosra vehető, hogy valaminő török-balkáni küldetésben járt e speciális „diplomáciai támaszponton". Az 1480-as évek második harmadában a kalocsai érsekség javainak adminisztrátora, Lábatlani Gergely is többször megfordult a Portán. Ő régi török szakértő volt, először még az 1444-es várnai csatában esett oszmán hadifogságba, igen fiatalon, majd másodszor Szilágyi Mihály balvégzetű 1460-as pósafői ütközetében.

Az említetteken kívül néhány más követ nevét is megőrizték a korabeli iratok. 1486-ban Bajnai Both János - Lábatlani Gergely unokaöccse - hozott salvus conductust a Portára készülő Jaksith Demeternek. Őt elkísérte Sztambulba Lábatlani Gergely és Paksy Mihály is. Lábatlani a hrussói váruradalmat kapta Bars megyében Mátyás királytól hűséges törökföldi szolgálataiért, káraiért, a megpróbáltatásokért. Valamikor az 1480-as években járt a Portán Mátyás követeként Révay István is. 1482. január 28-án már a raguzai kormány is értesült arról, hogy Novi fellegvárát feladta a magyar helyőrség Ajasz hercegovinai szandzsákbégnek. A kapituláltak érdekében Palmotič és Pučič raguzai megbízottak, továbbá a pasa embere, Ferhád vojvoda közvetített a dalmát városállamban, melynek Kistanácsa 3 bárkát küldött Herceg-Novihoz a magyarokért. Február 1-jén át is hajóztatták a maroknyi túlélőt Raguzába, ahol a rektor és a Kistanács megajándékozta őket, Mátyás királyt pedig külön futárral tájékoztatta az esemé-

nyekről. 1484 kora tavaszán egy Szülejmán nevű követ vitt hírt a török–magyar béketárgyalásokról a dalmát kereskedőköztársaságba.

Az év nyarán II. Bajezid szultán egy „Bayolis" (Bajezid?) nevű csaust küldött a két elfoglalt moldvai vár, Kilia és Akkerman alól Mátyáshoz Budára, aki saját követével küldte vissza őt a török táborba, tiltakozva a békeszegés ellen. 1482–1484 között a magyar segítséggel trónra került Vlad Çalugerul havasalföldi vajda is többször közvetíteni próbált a béke érdekében a Porta és Buda között. S bár leveleiben önmagát a király szolgájának és Báthori országbíró fiának nevezte, ez nem akadályozta meg abban, hogy minden alkalommal támogassa a Moldva és Erdély ellen vonuló oszmán hadakat. A kis román ütközőállam függetlensége ekkor már teljesen illuzórikussá vált, mint ahogy 1489-ben Moldva is kénytelen volt behódolni II. Bajezidnek, mivel az előző évben IV. Kázmér lengyel uralkodó szintén fegyverszünetre lépett a szultánnal. Tudjuk, hogy 1485 elején Szülejmán bég járt követségben Mátyásnál osztrák földön, akivel a király ugyancsak elküldött egy magyar diplomatát a szultán csökmei nyaralójába, majd Drinápolyban megerősítették a békét.

Különösen megélénkültek a követjárások 1486–1487 folyamán a két hatalom között, melyről Jaksith útjával kapcsolatban már szóltunk. Az említetteken kívül még tudjuk, hogy 1486 elején Mátyásnál járt Bécsben Haszán török követ, aki az 1510-es években zvorniki szandzsákbégként működött. Nehezen ellenőrizhető információk szerint ez a Haszán bég 1487 tavaszán is megfordult a magyar uralkodó bécsújhelyi ostromtáborában. 1486 júniusában egy négy fős lovaskísérettel rendelkező török követ tárgyalt Budán. Ez nem lehetett azonos Szülejmán béggel, mert ő, útban hazafelé a Portára, Juszuf smederevói szandzsákbég jelentése szerint még júniusban szerencsésen visszaért Budáról az észak-szerbiai török bázisra. Juszuf ekkor már tudta, hogy „Jahsi Dimitri" is készül Sztambulba. Jellemző, hogy e szerb-magyar követ elindulása előtt, még 1486 nyarán elkérte a bégtől Semendiréről Nalbend („patkolókovács") Ali felcsert azzal az ürüggyel, hogy az egyik lesántult lovát kívánja meggyógyíttatni vele. S aztán Nagylakon jó alaposan kivallatta Alit nemcsak a szendrői állapotokról, hanem általában a Portáról és a törökökről is, majd bántatlanul visszaengedte a béghez.

A budai udvar török diplomáciájához tehát a sokoldalú előzetes információszerzés éppen úgy hozzátartozott, és a szultáni vezetés is hasonló módon járt el. 1487-ben Bécsben tárgyalt Mátyással Kaitbaj egyiptomi mameluk szultán követe, a jeruzsálemi pátriárka is. Ez évben a király egy feltehetően szláv vagy görög származású diplomatát küldött II. Bajezidhez, akit „Kosztadin Halb" néven említ a szultán. Hunyadi Mátyásnak a bécsújhelyi táborból 1487. június 25-i levele szerint, melyet a szultánhoz intézett, Ali bég tárgyalt nála a Porta részéről.

Mindezenközben nem szüneteltek az egyéb keleti követjárások sem. Például 1485 nyarán három magyar nemes fordult meg két szolgájával a perzsa sah udvarában, akiket Mátyás küldött, bizonyára törökellenes céllal. Az 1480-as évek elejétől Kaitbaj egyiptomi mameluk szultánnál is évente megfordultak a magyar uralkodó diplomatái, akik hajón keltek át Raguzából Alexandriába a Földközi-tengeren. Nevük nem ismert, de tudjuk, hogy egyikük visszafelé elhalt a hajón 1488 második felében, s a vele tartó öccse is kénytelen volt Raguzában partra szállni, mert megbetegedett. Az őket szállító velencei hajó kapitánya magával vitte a diplomáciai levelezést tartalmazó ládát, melyet a következő évben a köztársaság kormánya sértetlenül, lepecsételt állapotban adott át Mátyás odaküldött emberének. Lehetséges, hogy a dalmát

„Velence", Raguza - Narentával szomszédos - hercegovinai területén, Koš magyar palánkvár mellett évtizedeken át fontos szerepet játszó Vlatkovič magyar vazallus szerb família két tagja járt 1486-ban Egyiptomban, mert a nemzetség fejéről, Ivaniš vojvodáról tudjuk, hogy éppen ekkortájt hunyt el, de két öccse, Žarko és Tadije jóval túlélték őt. (Ez az Ivaniš „Hunski" - humi, hercegovinai - vajda járt különben Mátyás követeként már 1473-ban is a szultánnál követségben egyik testvérével, alighanem a legaktívabb Žarkóval, aki még pár évvel a századforduló előtt is állhatatosan küzdött a török ellen, hol magyar, hol velencei zsoldban.)

1485-től megélénkült Mátyásnak a pápához, Nápolyba, más olasz államokhoz, Rhodoszra és Franciaországba irányuló diplomáciai offenzívája is a házi őrizetben tartott török trónkövetelő, Dzsem herceg megszerzése végett, mert az udvarában élő Bajezid szultánfi már nem képviselt semmilyen értéket. E célból sok kiváló diplomatája utazott az említett országokba, mint például Filipecz János váradi püspök, kancellár Franciaországba, Drágfi Tamás személynök Rómába, Kétházi Pál pedig a rhodoszi johannita lovagrend nagymesteréhez 1487-ben, de erőfeszítéseiket nem koronázta siker. Egyes információk szerint még az egyiptomi mameluk szultánnál, Kaitbajnál is részben emiatt jártak Mátyás diplomatái, mert a trónkövetelő szultánfi anyja, neje és gyermekei különben is Kairóban éltek. 1483-1488 között Dzsem magas rangú török párthívei közül is több bég és pasa fordult meg Budán, de nevüket nem jegyezték fel. Említésre érdemes, hogy a drinápolyi elszámolások szerint továbbra is a szultáni kincstárból fedezték a birodalomban megforduló magyar követségek napi költségeit, illetve ajándékait is. Olykor nemcsak ruhák, díszes kaftánok, hanem egzotikus állatok is eljutottak Mátyáshoz: például 1485 tavaszán Haszán bég 24 tevét vitt neki Sztambulból. A magyar uralkodó ezek hátán szállította Bécsbe saját kincstárát, amidőn színpompás bevonulását tartotta az újonnan elfoglalt császárvárosba. Két év múlva újabb tíz tevével ajándékozta meg őt II. Bajezid.

Láthattuk, hogy még a török-magyar békeokmányban is rögzítették a katonai intendánsok szabad járás-kelését, fegyvervásárlását egymás országaiban. Ez azonban természetszerűleg csak a békeállapot idejére vonatkozott, olyannyira, hogy Mátyás még Erdélyből, jelesül Brassóból is csak akkor engedélyezte fegyverek kivitelét a török vazallus Havasalföldre, ha éppen viszonylag jobb kapcsolat alakult ki a hintapolitikus román vajdával, s nem fenyegetett mohamedán támadás veszélye sem. Érdemes még kiemelni két fontos mozzanatot Vuk Brankovič emigráns szerb despota, jajcei bán által 1482-1483 folyamán irigi és kupinovói várkastélyaiból közvetített török-magyar diplomáciai tárgyalások menetéből. Egyfelől azt az 1460-as évek közepe óta már többször is előbukkant tényt, hogy a súlyos helyzetbe kerülő, kétfrontos harcba keveredő szultáni vezetés ismét felajánlotta Semendire (Smederevo, Végszendrő) és Szerbia nagy részének átengedését - meglehet csak taktikai fogásból, időnyerés végett -, amennyiben átadják érte cserébe a boszniai báziserődöt, Jajcét, s szabad utat engednek nyugat felé a Magyar Korona délszláv határterületein keresztül III. Frigyes és Velence tartományai felé. A magyar kormányzat azonban ezúttal is elutasította ezeket a feltételeket, bár valószínűleg másképpen reagáltak volna, ha a szultán nem veti fel Jajce és a környező boszniai tartomány átadását. (Ne feledjük el, hogy Mátyás már az 1470-1480-as években is rendkívül megkönnyítette a török portyázó seregek átvonulását déli országrészein az ellenséges osztrák és velencei területek ellen, s például az 1488-as békeegyezmény is csak a király előzetes engedélyéhez kötötte az ilyen katonai akciókat, melyeket a törökellenes keresztes hadjáratok keresztény ideológiájával roppant nehezen lehetett igazolni).

Nem véletlen tehát, hogy Velence, a császár, sőt a lengyel király is törökbarátsággal, a szultánnal való lepaktálással, ráadásul katonai szövetségkötéssel, együttműködéssel vádolták Hunyadi Mátyást, mely ugyan ilyen kiélezett, túlzó formában semmiképpen sem felelt meg a valóságnak, de kétségtelen, hogy a mélyben, a kulisszák mögött azért voltak bizonyos csíraformái - legalábbis a hallgatólagos jóváhagyás, eltűrés viszonylatában. Katonai együttműködés tehát nem volt a Porta és Buda között, de Mátyás megkönnyítette a török portyázó alakulatok viszonylag szabad átvonulását országa délszláv határbánságain, továbbá a Dráva völgyén át nyugatra, s ezzel veszélyes precedenst teremtett, melynek levét leginkább a Jagellók Magyarországa itta meg, bár már az ő kormányzata is megsínylette több alkalommal, főleg az 1470-1480-as évek fordulóján. Mátyás török katonapolitikájának és diplomáciájának e nem elkerülhetetlen negatívumára feltétlenül rá kell mutatnunk anélkül, hogy különösebben eltúloznánk azt.

A másik tanulság, mely a Vuk despota által közvetített fegyverszüneti tárgyalásokból kihüvelyezhető, inkább katonapolitikai, biztonságtechnikai szempontból érdemel figyelmet, mivel e tekintetben olyan mélységekig kalauzol el bennünket, aminőkről még a török-magyar békekötésekkel kapcsolatban ránk maradt okmányok sem tájékoztatnak.

Természetesen az sem véletlen, hogy mindezek éppen Vuk despota 1483-as levelében maradtak fenn - melyet különben a magyar végek egyik leghírhedtebb „ostorához", Miháloglu Ali smederevói szandzsákbéghez intézett, aki mintegy hat évtizedig harcolt ellenünk, s csak az 1510-es években hunyt el Sztambulban -, mivel az emigráns szerb trónkövetelő (aki persze csak afféle „címzetes" fejedelemnek számított, hiszen voltaképpen Mátyás határőrtisztjeként tevékenykedett) nemcsak a magyar állam déli hadszíntereinek kiváló ismerője volt, hanem az észak-balkániaknak is, mivel 1464 második feléig a szultánt szolgálta fegyverével a budai kormányzat ellen, majd ezt követően is gyakran összecsapott II. Mehmed és II. Bajezid seregeivel a török által megszállt Szerbiában és Boszniában.

A dél-magyarországi és észak-balkáni hadszínterek, benne a leginkább érintett határtérségek viszonyaival egyaránt alaposan tisztában levő szerb hadvezér figyelemreméltó biztonsági zónát vázolt fel Ali bég számára annak érdekében, hogy e vonatkozásban is körvonalazzák a mindkét fél számára elfogadható kompromisszum néhány alapvető konkrétumát.

A despota - minden bizonnyal Mátyás instrukcióival teljes összhangban - azt javasolta a bégnek, hogy a békeszerződésben tételesen rögzítsék: egyik oldalon se vezethessék a főerőket túlságosan közel a határvidékekhez. Indítványa szerint a törököknél Krusevácig, a magyaroknál pedig Szegedig vonulhassanak csak a szárazföldi csapatok. Ugyanígy, a török hajók és naszádok ne haladhassanak tovább Smederevónál, illetve magyar részen Futaknál és Szalánkeménnél (Slankamennél). S bár a török-magyar békeokmányok ilyen aprólékos részleteket természetszerűleg nem tartalmaztak, de úgy tűnik, 1484-től többé-kevésbé mindkét fél betartotta a vázolt biztonsági zónával kapcsolatos tilalmakat.[25]

25 L. az 1., 7. és 22-24. jegyzetet, továbbá: *Mènage, V. L.:* The Mission of an Ottoman Secret Agent in France in 1486. = *Journal of the Royal Asiatic Society.* London, 1965. 112-132. o., *Juhász László:* Mátyás király Bécsben. München, 1985. 34., 54. o.; *Hazai Gy.:* Remarques sur les emprunts turcs des langues sud-slaves. = *Studia Slavica,* VII. 1961. 97-138. o.; *Uő.:* Kăm njaki văprosi na osmansko-turskite zaemski v južnoslavjanskite ezici. = Uo.: IX. 1963. 387-391. o.; *Uő.:* A bulgáriai cirill betűs török emlékek problémái. Kandidátusi disszertáció kézirata. (Bp.) 1959. 321. o. = MTA Kézirattár, D 869.; *Gerézdi Rabán:* A magyar világi líra kezde-

Ennyi az, melyet e tanulmány keretében föl lehetett vázolni a magyar-oszmán-török (balkáni) diplomáciai érintkezésekről Mátyás király haláláig. Kétségtelen, hogy a mostoha forrásviszonyokból, a téma elhanyagolt voltából és a sokfelé szétszóródott adatforgácsok felkutatásának nehézségeiből fakadóan számos problémát még egyáltalán nem, vagy csupán felületesen, analógiák és hipotézisek segítségével lehet érinteni. Annyi azonban már ebből a vázlatos összegzésből is kiderül, hogy Mátyás Magyarországa igen komoly szervezeti keretekkel, kialakult formákkal és eszközökkel rendelkezett a török-balkáni diplomáciai kapcsolatok területén.

tei. Bp., 1962. 38-59. o.: Gergely éneke Jaksics Demeter veszedelméről; *Ottó J.:* Mátyás küldiplomáciája. Bp., 1884.; *Nagy I. - Nyáry A.:* Magyar... I-IV. Bp. 1876-1878. passim; *Thallóczy L.:* Frammenti... Trieste, 1911-1914. I-III. passim; *Kalić, J.:* Istorija... II. 1982. 413-420. o.; *Kalić-Mijušković, J.:* Beograd... 1967. 200-218. o.; *Horváth M.:* Magyarország... III. 1871. 97-98. o.; OL DL 19.197. Retz, 1486. X. 24. Mátyás király a Bars megyei Hrussó váruradalmát adja zálogbirtokként Lábatlani Gergely portai követnek; *Vámbéry Ármin:* Mátyás király követei Perzsiában. = Mátyás király emlékkönyv. (Szerk.: Márki Sándor.) Bp., 1902. 105-107. o.; *Tardy L.:* Perzsia és a Nyugat Mohács előtt. = *Századok,* 1977. III. évf. 4. sz. 728-734. o.; *Thúry József:* Ki volt a vak török császár? = Uo. 1893. 27. évf. 840-849. o.; *Ćirković, S.:* Jakšić Dmitar. = Enciklopedija Jugoslavije, IV. Zagreb, 1957. 451. o.; *Hammer, J.:* Geschichte... II. 1828. 285-296. o.; *Zinkeisen, J. W.:* Geschichte... II. 1854. 500-501. o.; *Iorga, N.:* Geschichte... II. 1909. 257-262. o.; *Babinger, F.:* „Bajezid Osman"... 1951. III. 349-388. o., *Uő.:* Mikhal-Oghlu = Enzyklopaedie des Islam, Lieferung 45. Berlin, 1932. 568-570. o.; *Zirojević, Olga:* Smederevski sandžakbeg Ali-beg Mihaloglu. = Zbornik za istoriju 3. Novi Sad, 1971. 9-27. o.; *Uő.:* Grad Kulić. = *Vojnoistorijski glasnik,* god. XVIII. broj 3. Beograd, 1923. 61-76. o.; *Fraknói V.:* Mátyás diplomatái... 1898. 145-151. o.; *Nehring, K.:* Matthias... 1975. 184. o. és 325. j.; *Uő.:* Mátyás... 1978. 427-440. o.; *Uő.:* Magyarország... 1983. 6-8. o.; *Uő.:* Angaben zu einer unveröffentlichten Kopie eines Registers aus der Kanzlei von Matthias Corvinus. = *Levéltári Közlemények,* 1972. 43. évf. 1. sz. 85-96. o.; *Uő.:* Quellen zur ungarischen Aussenpolitik in dee zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts I. = Uo. 1976. 47. évf. 1. sz. 87-120. o.; 2. sz. 247-268. o.; *Božić, I.:* Dubrovnik... 1952. 214-215. o.; *Thallóczy L.:* Bosnyák... 1909. 526-529. o.; OL Mikrofilmtár, 30.173-30.174 doboz: Karl Nehring-gyűjtemény; Brno. Universitni Knihovny. MK 9. Mikulovsky rukopis: Relationes Italice, Regionum diversarum conditiones complectentes, a legatis Venetotum descriptae, fol. 210^{r}-283^{r}: 123 db levélmásolat Mátyás király kancelláriájáról (1478. VII. 12.-1482. X. 13.), melyekből kb. 70 a közöletlen; Wien. Öst. Natb. Hand. Cod. SN 1912. 43-44. fol. („Baÿolis" csausról) = Uo. 30.173. doboz; *Knoll, Paul W.:* Poland as Antemurale Christianitatis in the Late Middle Ages. = *The Catholic Historical Review,* 60., 1974. 381-400. o.; *Gröblacher, Johann:* König Maximilians I. erste Gesandtschaft zum Sultan Bayezid II. = Festschrift Hermann Wiesflecker. Graz, 1973. 73-80. o.; *Bóka Éva:* Európa és a törökök (Válogatás a török birodalom megdöntésére született 16-17. századi tervekből) = Világtörténet, 1983. 2. sz. 83-104. o.

László Fenyvesi

HUNGARIAN—TURKISH DIPLOMATIC CONNECTIONS UP TO THE DEATH OF KING MATTHIAS

Summary

When King Matthias acceded to the Hungarian throne the diplomatic connections between Hungary and the Turkish Empire had traditions of more than hundred years. King Matthias aspired to supremacy over Central Europe — this was equal to the crown of the Holy Roman Empire — and, by his conquests in the South and West, he formed a country which was strong enough militarily to create an equilibrium of powers with the Turkish Empire, the most dangerous enemy of the Hungarian State. This study deals with the specific ways and methods of the contemporary diplomacy with the use of a great number of archival sources.

László Fenyvesi

UNGARISCH—TÜRKISCHE DIPLOMATISCHE BEZIEHUNGEN BIS ZUM TODE VON KÖNIG MATTHIAS

Resümee

Zur Zeit der Thronbesteigung von Matthias blickte die ungarisch-türkische zwischenstaatliche Berührung auf eine Vergangenheit von mehr als einem Jahrhundert zurück. Matthias, der um die mitteleuropäische Hegemonie und — was damit gleichwertig war — um die deutsch-römische Kaiserkrone ins Feld zog, schweißte durch seine Eroberungen im Süden und Westen ein Land zusammen, das — venngleich um den Preis eines ewigen Eiertanzes — aufgrund seiner gerade durch die Expansion zugenommenen militärischen Stärke ein relatives militärisches Gegengewicht zum gefährlichsten Gegner des ungarischen Staates, dem osmanisch-türkischen Reich, bilden konnte. In dieser Studie wird die eigenartige diplomatische Tätigkeit der Epoche aufgrund vieler, oft schwer zugänglicher Quellen überblickt.

Ласло Феньвеши

ВЕНГЕРО-ТУРЕЦКИЕ ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ СВЯЗИ ДО МОМЕНТА СМЕРТИ КОРОЛЯ МАТЬЯША

Резюме

Венгеро-турецкие межгосударственные сношеноя располагали уже более чем вековыми традициями. Вступивший в борьбу за вегемонию в Центральной Европе — и что однозначно этому за германоримскую императорскую корону — Матьяш благодаря своим завоеваниям на юге и на западе — создал такую державу, которая ценой непрерывных дипломатических лавирований, опираясь на свою армию, окрепшую и выросшую именно в завоевательных походах, сумел добиться относительного военного равновесия в отношениях с самым грозным противником венгерского государства Османской Турецкой империей. На основании множества зачастую трудно доступных источников автор статьи дает обзор своеобразной дипломатической деятельности эпохи.

G. HÉRI VERA

HUNYADI MÁTYÁS ÉRMEI A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBEN

Magyarország történelmének egyik csúcspontját érte el Hunyadi (Corvin) Mátyás uralkodásának évei alatt. (1458-1490). Az Anjou uralkodók alatt megkezdett központosító törekvéseket teljesítette ki, megteremtette a központosított rendi monarchiát, a pénzgazdálkodás támogatására épülő gazdaságpolitikával jelentős jövedelemre tett szert. A jól átgondolt, s általában következetes gazdaságpolitika eredményeképpen nagyszabású kulturális célkitűzéseit is meg tudta valósítani.

Hunyadi Mátyás dicsőségét és alakját szobrok, domborművek, kódexek illusztrációi, emlékérmek őrzik.

Első típusú érem előlapja

A királyról készített érmek három alaptípusba sorolhatók. Az első egy nagyméretű egylapú portréérem (100. o.):

Gyöngykörben: MATHIAS REX - HUNGARIAE körirat. A mezőben Mátyás tölgykoszorús, jobbra forduló arcképe. Kihajtott gallérú felső ruhát visel. Bronz, 84 mm, ltsz.: MNM 14/951-97. Ismeretlen itáliai mester műve.

Az érem a javakorában levő uralkodó valósághű képe. Valószínű keletkezési ideje az 1480-as évek eleje.

A második típusú érem ugyancsak koszorús arcképet ábrázol. Előlap: sima szegély, körben: MATHIAS REX HUNGARIAE BOHEMIAE DALMAT körirat. A mezőben az uralkodó jobbra forduló babérkoszorús mellképe. A megoldás antikizáló, ruházatában is antik hatás érvényesül. Hátlap: fent Csaba királyfi serege, az érem alsó felében egymásnak rontó zászlós csapatok, középen, oszlopon, két pálcát tartó alak. A szelvényben: MARTI FAUT/ORI szöveg. Bronz, 52 mm, MNM ltsz.: 147-885-50.

Az érem bizonyosan 1469 után készült, mert cseh királyi címe is rajta van. Valószínű azonban, hogy 1482 után készült, mert ekkor érkezik Mátyás udvarába Giovanni Dalmata, aki az építészetben az antikizáló irányzatot képviselte. Bizonyára más művészetekre is kisugárzott a hatása.

Mindmáig teljesen bizonytalan, hogy milyen csatára utal a hátlapi ábrázolás és főleg mi a szerepe az oszlopon álló alaknak. Az érem felső felében valószínűleg Csaba királyfi és serege jelenik meg, az alsó rész bizonyos fokig emlékeztet Hunyadi János a gyulafehérvári székesegyházban levő síremlékének domborműveire. Az egész kompozíció azonban bizonytalan jelentésű.

Második típusú érem előlapja

A második típusú érem hátlapja

Az előlapi portréábrázolás jelenik meg a Philostratos-kódex címoldalán. A lap illusztrációi a római pénzeken szereplő császárportrék, a bal oldali középső Mátyás arcképe. A címek felsorolásában szerepel az AUSTRIAE DUX méltóság is. Minthogy Mátyás Bécset 1485-ben ostromolta sikerrel, a kódexben szereplő kép 1485 után keletkezhetett, az érem viszont ez év előtti időben kellett, hogy készüljön.

A második típusú éremről számtalan öntvény készült, különböző fém variációkban (ezüst, aranyozott ezüst, aranyozott bronz).

A második típusú érmek sorába tartozik egy hibrid érem, mely Gian Christoforo Romano műve. Előlap: sima szegély, körben: MATHIAS REX HUNGARIAE BOHEMIAE DALMAT felirat, Mátyás koszorús, antikizáló, jobbra forduló portréja. Hátlap: sima szegély, körben: (az előlaptól eltérő betűtípussal) CASTITATI VIRTUTIQ INVICTAE felirat. Baloldalt ruhátlan ülő női alak, egyik kezében pálmaág, másikban botra tekeredő kígyót tart, előtte datolyafa. Bronz, 48 mm, MNM ltsz.: R.II. - 116.

Gian Christoforo Romano szobrász, ötvös, érmész, gemmavéső művészként tevékenykedett Aragoniai Ferdinánd udvarában 1491 és 97 között. Ezután Mantuába ment, ahol Aragoniai Izabelláról mintázott érmet. Előlapján az özvegy hercegnét ábrázolja, hátlapján az előbb ismertetett hátlapi megoldást. Az érem valószínűleg 1500 körül keletkezett. Romano megmintázta Mátyás özvegyét, Aragoniai Beatrixot is, előlapján a márványdomborműről ismert, telt, fátyolos királynét ábrázolva, hátlapján a ruhátlan ülő női alakot.

Tekintve a Mátyás-érmen látható kétféle betűtípust, valamint, hogy az elő- és hátlap élessége, részletessége feltűnően nem egyezik, nagy valószínűséggel lehet állítani, hogy Romano egy meglevő Mátyás-éremről öntötte az előlapi portrét, és saját, eredeti modelljéről öntötte hozzá a hátlapot. További bizonyíték lehet arra, hogy nem összetartozó elő- és hátlapot öntött eggyé Romano: a legkorábbi érem, az Izabellát ábrázoló hátlapján levő körirat és allegória a hercegné legyőzhetetlen szeplőtlenségét és erényességét dicséri. Nem valószínű, hogy ez megfelelne a mátyási életút sommázására. Romano még 1489-ben, magyarországi tartózkodása alatt készítette el a híres páros márványdomborműveket, s valószínű, hogy később az özvegy és dicsőségét vesztett Beatrixnak szánta az érmet.

A két említett érem később több Corvin-kódex Mátyást ábrázoló illusztrációjának lett a modellje. Az egylapú nagyobb méretű érem nyomán készült pl.: a Brüsszeli Missale miniatúrája, melyet Attavante illusztrált. A kisebb méretű érem volt a modellje pl.: a Hieronymus-kódex és a már említett Philostratos-kódex arcképeinek.

A harmadik típust egy kisméretű, szembe néző portrét ábrázoló érem képviseli. Előlap: fonottdíszes szegélyben: MATTH:HUN:COR:PANNONIAE:BOH körirat, a mezőben a király szembe néző arcképe, hosszú dús hajjal; öltözete mellvért. Lent: AETA:48. Hátlap: fonottdíszes szegély, négyszögletes kartusban: CAESARE MA/GNA MUHI VICTO:/ THRACUM:TY/RANNIS:MAIOR/APOLLINEA GLO/RIA PARTA TU/BA EST ANNO/MCCCCLXXXXVI felirat, lent pajzsban a hollós címer. Arany, 34 mm, 3,87 g, Severin Brachmann műve, MNM ltsz.: 83/934-3. Több, utánöntéssel készült fémvariánsa van.

Mintázása, de a rajta látható portrémegoldás is bizonyítja, hogy nem az itáliai kultúrkörhöz tartozó érmész műve.

Georg Stein, Mátyás lausitzi és sziléziai kormányzója, Bécs elfoglalása után Bautzenban, a Burg Ortenburgban, kaputornyot építtetett. Ennek dísze egy, a trónoló Mátyást ábrázoló szobor volt. A szembe néző szobor arcának hiteles mása került az éremre.

Voltaképpen e három éremtípus képviseli a király életében született műveket. A későbbi évszázadok során többnyire ezek másolatai, valamint az ugyancsak sokszorosítható metszetek voltak azok az eszközök, melyek révén hiteles arcképét meg lehetett őrizni.

Vera G. Héri

MEDALS OF KING MATTHIAS FROM THE COLLECTION OF THE HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM

Summary

King Matthias continued the process of centralization, started by the Angevin kings on the Hungarian throne. He created a centralized feudal monarchy; his determined economic policy brought about considerable incomes, so he could realize his objectives in the field of culture, too. His glory — and his figure — is commemorated by a number of statues, reliefs, paintings, illustrations in books and by medals. This short essay treats three of the contemporary medals from the collection of the Hungarian National Museum, which show the portrait of the king. Each of them are archetypes of later specimens.

Vera G. Héri

DIE MÜNZEN VON MATTHIAS HUNYADI IN DER SAMMLUNG DES UNGARISCHEN NATIONALMUSEUMS

Resümee

Die von den Anjou-Herrschern eingeleiteten zentralisierenden Bestrebungen wurden von König Matthias zur Entfaltung gebracht. Er schuf die zentralisierte ständische Monarchie, kam durch seine zielbewußte Wirtschaftspolitik zu bedeutenden Einnahmen und kommte somit auch seine kulturellen Zielsetzungen verwirklichen. Sein Ruhm und seine Gestalt wurden durch viele Statuen, Reliefe, Gemälde, Kodexillustrationen und Gedenkmünzen bewahrt. In dieser Studie werden drei von den zeitgenössischen Gedenkmünzen behandelt, die das Proträt des Königs zeigen und sich in der Münzsammlung des Nationalmuseums befinden. Jede von ihnen ist das Vorbild und der Grundtypus späterer Stücke.

Вера Г. Хери

МЕДАЛИ МАТЬЯША ХУНЬАДИ В КОЛЛЕКЦИИ ВЕНГЕРСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ

Резюме

Король Матьяш довел до конца стремления из династии Анжу, направленные на централизацию власти. Он создал централизованную сословную монархию. Благодаря проводимой им целенаправленной экономической политике король располагал большими доходами, на основе чего ему удалось осуществить свои целеустремления в области культуры. Облик короля Матьяша и его слава были увековечены в скульптурах, на картинах, барельефах, иллюстрациях кодекса и медалях. В настоящей статье описываются три медали, хранимые в нумизматическом отделе Национального Музея. Каждая из этих медалей в дальнейшем послужила прототипом и прообразом для дальнейших работ, изображавших короля Матьяша.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

MAGYAR VONATKOZÁSÚ FORRÁSOK OTRANTO OSTROMÁRÓL (1480-81)

Otranto török megszállás alóli felszabadításának 400. évfordulójáról Óváry Lipót emlékezett meg a Századok 1881. évi kötetében[1] Az itáliai történészek, helytörténészek megemlékeztek az esemény 500. évfordulójáról is, és ebből az alkalomból számos olyan egykorú, vagy közel egykorú forrást közöltek, melyet korábban a magyar kutatás még nem hasznosított.[2]

Így Óváry 1881-ben még csak Laggetto krónikájáról tudott, ami gyakorlatilag azonos Bonfini ismereteivel.[3] A közlemények eddig általában őt vették figyelembe, noha Laggetto pontosabb adatokat használt. Bonfini ugyanis 2000 fős magyar kontingensről tesz említést, ami mindenképpen túlzó lehet. Magyar Balázs mellett Nagy Jánost is vezérként említi, noha így a forrásokban csak Magyar Balázs neve fordul elő. Bonfini távoli olvasmányok, vagy visszaemlékezések alapján dolgozhatott, amit a kronológiára tett megjegyzése is mutat, tudniillik - pontatlanul - arról ír, hogy 1481-ben, nem sokkal a magyarok megérkezése után, augusztus 15-én foglalták vissza a várost.

Velence és a törökök között 1479 januárjában Istanbulban békével zárult az 1463 óta tartó háborúság. Velence tartózkodó magatartását gyakorlatilag mindvégig a törökökkel való békére törekvés motiválta, illetve az itáliai, belső erőviszonyok. Az úgynevezett toszkán háború során 1480 márciusáig Ferdinánd nápolyi király a pápai oldalon, majd Velence és a pápai állam szövetségével szemben lépett fel, Firenze, Ferrara és Miláno mellett. Ennek során Ferdinánd fia, Alfonz kalábriai herceg június végén sienai területre nyomult be, majd július 25-én ismét megújították a szövetséget. A sors iróniája, hogy a pápának, IV. Sixtusnak az itáliai herceghez címzett levele egy nappal a török partraszállás előtt kelt, figyelmeztetve ebben az Apulia partjai előtt gyülekező török erőkre, Raguza és Rodosz fenyegetett helyzetére.[4]

Otranto mellett a török expedíciós erők Gedik Ahmed pasa vezetésével július 28-án szállnak partra. Az időpontot egykorú követi jelentések egybehangzóan igazolják. A törökök létszámadatait egy 1481-82 fordulója táján keletkezett nápolyi jelentés őrizte meg: 100-nál is

1 *Óváry L.:* Otranto fölszabadításának 400. évfordulójára - *Századok,* 15 (1881) 493-498. o.

2 Gli umanisti e la guerra otrantina. Testi dei secoli XV et XVI. A cura di Lucia Gualdo Rosa, Isabella Nuovo, Domenico Defilippis. Intr. d. Francesco Tateo. Bari, 1982. (Nuova Biblioteca Dedalo, 5.) és Otranto, 1480. A cura di Alessandro Laporta. Lecce, 1980. A folyóiratcikkekre l. a további jegyzeteket.

3 *Bonfini:* Rerum Ungaricarum Decades 4., 6., 116., 118., 121. (Ford.: *Geréb László)* Bp., 1959. 271-272. o. és Symposion de virginitate et pudicitia coniugali 2,28-41. és további említések (Ford.: *Muraközy Gyula)* Bp., 1985. 186-189. o. Megjegyzendő egy tévesen fordított helye 3. 965., (ford. 206. o.), ahol a fordításból az derül ki, mintha Balázs Mátyás *vezetésével* kelt volna át!

4 A történeti háttérre l. *Setton, Kenneth M.:* The Papacy and the Levant (1204-1571) Vol. 2. Philadelphia, 1978. 314-380. o.

több gálya és vitorlás, 16 ezer gyalogos, 400 lovas, 9 nagy kaliberű ágyú és 400 egyéb tűzfegyver. 14 napi ágyútűz után, augusztus 11-én hatoltak be a városba és foglalták el azt. (1481-re, többszöri csökkentés után, a török létszám 2-4 ezret tehetett ki.) Az itáliai reagálás - a belső megosztottság ellenére - Ferdinánd nápolyi király szempontjából nem volt kedvezőtlen, a közvéleményt különösen a törökök ismertté vált mészárlásai és kegyetlenkedései háborították fel. Így Cristoforo Landino Dante Commedia kommentárjában a pokol énekeinél megemlíti II. Mohamedet és az ontrantói vérengzést.[5]

A pápai udvar ismét vállalta a török elleni hadjárat szervezését, amit végül siker koronázott, hadba állítva egy genovai hajóhadat 1481 közepére. Ismét keresztes hadjáratot hirdettek, ezúttal az április 8-i „Cogimur iubente altissimo" kezdetű bullával. Ám hiába hunyt el Mohamed 1481 május elején, sőt február 25-én a keresztények hiába arattak egy jelentősebb tengeri győzelmet Saseno mellett, az augusztus 23-án Alfonz által vezetett roham sikertelen maradt, s az ostromlók nagy veszteséget szenvedtek. Végül is tárgyalás útján adták fel a várat a törökök 1481. szeptember 10-én. A többször is félbeszakadt tárgyalásokra Vallonában került sor, ahol a török küldöttek végérvényesen megbizonyosodhattak a szultán haláláról és arról is, hogy semmi remény sincsen az utánpótlásra és segélycsapatokra.[6] A Feljegyzések tudnak arról, hogy az egyezség megkötésénél is segédkezett egy magyar, akinek tapasztalatait hasznosíthatták („cum consilio de uno ungaro").[7]

Velence magatartása az otrantói válság idején azóta is vitatott. A végletesen szembeállított vádak helyett a szakirodalom az utóbbi évtizedekben inkább arra hajlik, hogy Velence nem tekinthető a törökök felbújtójának az akcióra, de már egy évvel korábban tudtak a török előkészületekről s az események Nápoly-ellenes tendenciája nem volt a városállam ellenére. A törökök a Nápoly elleni beavatkozásra csábító hívásainak ellenálltak és semlegesek maradtak. Ez pozitívan is igaz, az átküldött magyar kontingens is minden bizonnyal Velence hallgatólagos tudomásulvételével hajózhatott át az Adrián.[8]

A források közül az első hely a nápolyi levéltári feljegyzéseket illeti meg, amelyeket szerencsére már a múlt században publikáltak. A hazai forráskiadásba mégsem kerültek bele, mivel annál későbbi a megjelenési idejük, s a hazai kutatás sem vett róluk tudomást.[9] Figyelemre

5 *Moro, Donato:* La vicenda otrantina del 1480-81 nella società italiana del tempo. Aspetti letterari e civili. In: Otranto 1480. 73-136. o. Az idézett adatok egykori követjelentésekből származnak, főleg d'Acello, Alfonz egyik titkárának jelentéséből. Landinóra l. uo. 122-123. o.

6 L. uo.: *Pieri, Piero:* Il Rinascimento e la crisi militare italiana. Torino, 1952. 308-309. o. A május elején Otrantóhoz érkező nápolyi sereget 10 ezer főre becsüli, a magyar kontingensben 800 gyalogost és 200 lovast említ.

7 Ferdinánd már 1481 tavaszától próbálkozott a tárgyalásos megoldással, márciusban még az is felmerült, hogy Mátyás által a törökkel kötendő békébe foglalja be Otranto ügyét. *Panareo, Salvatore:* Trattive coi Turchi durante la guerra d'Otranto. = *Japigia* 2 (1931) uo. 174., 180-181. o. Továbbá l. *Fossati, F.:* Un giuramento turco. = *Viglevanum* 2 (1908)

8 *Bombaci, Alessio:* Venezia e l'impresa di Otranto = *Rivista Storica Italiana* 66 (1954) 159-203. o.: *Moro, D.:* La vicenda és *Zachino, Vittorio:* Negoziati per la liberazione di Otranto e confidenze postume dell'ambasciatore turco. In: Otranto 1480. 137-147. o. Velence semlegességének a szükségességét igazolja a Fraknói kiadta 1481 márciusi levél, amely egy magyar gálya (quedam navis) velenceiek általi lefoglalásáról tanúskodik. l. 10. jegyz., No. 68., 121. o. További engedélykérelmek Velencéhez a hajózás biztosítása tárgyában: *Predelli, R.:* I libri commemoriali della Republica di Venezia. Regesti, Vol. V. Venezia, 1901. 16. könyv. 167., 184. sz. Itáliából érkező hajók számára: 1481. jan. 31., 1482. febr. 26. Erre utalhat a Secreti 1481. június 18-ra bejegyzett, a spanyol követnek szánt válasz: „... i capitanii et gente venutali de Hungaria in aiuto et passate per le terre et porti nostri, dove loro proprii predicano meglio esser stati tractati che nel proprio paexe..." f.31v

9 Monumenta Hungariae Historica. Magyar diplomáciai emlékek Mátyás korából, 1458-1490. 3. k. Bp. 1877. 3-5. o. Az általunk közölt levéltári forrás kiadása *Barona, N.:* Le cedole della Tesoreria dell'Archivio di Stato di Napoli dall'anno 1460 al 1504. = Archivio Storico per le Provincie Napolatane 9 (1884) 387-499. o., id.h. 415-417. o.

méltó, hogy ezek mindenben alátámasztják Mátyás 1481. március 10-i levelében leírtakat. Fontosságukat az adja, hogy a levéllel szemben ezek már egy megvalósult expedició adatairól nyújtanak felvilágosítást.[10] Vitathatatlanná tesznek számos, a szakirodalomban pontatlanul szereplő adatot, mindenekelőtt a kontingens létszámáról (400 gyalogos, 300 lovas) és az indítás időpontjáról, ami így március 10 és május vége közé eshetett.[11] A nápolyi levéltárból már korábban publikált összeírásokban szereplő magyar katonák ezek szerint már korábban, ettől a vállalkozástól függetlenül nápolyi szolgálatban állottak. Kiderül az is, hogy Otrantót az anconai úton érték el, az Adriai tengert - Marziano alapján - talán Ortona magasságában szelték át, míg a visszaútra Foggia magasságában kerülhetett sor. Ezzel talán kapcsolatba hozható a raguzai évkönyvek egy bejegyzése 1481-ből: „Október 15-től elterjedt a pestis Raguzában, amit Otrantóból hoztak be."[12] Végül a hadszíntérre való megérkezésükhöz fűzhető egy adat Giovanni Albino Lucano egy június 19-i leveléből: „Én is azt hiszem, hogy a magyarok megérkeztek már a hadszíntérre, úgy tűnik ezer éve vannak úton. Nagy reményem van természetes vadságukban és a törökökkel szerzett tapasztalatukban."[13]

Az elbeszélő források közül a kutatás az ún. Névtelen beszámolóját *(Rifacimento otrantino)* tartja a leghitelesebbnek.[14] Jelentőségét az adja, hogy a humanista történetírók is használták és merítettek belőle adatokat (pl. Laggetto, Marziano). A kéziratot d'Acellonak, Ferdinánd titkárának tulajdonították, így szerepel a kéziraton is, de ezt belső tartalmi, filológiai okok kizárják.

10 *Fraknói Vilmos:* Mátyás király levelei. Külügyi osztály. 2.k. Bp., 1895. 61., 62. sz. 104-111. o. Ezekből kitűnik, hogy Zenggből indulhattak, s mindenképpen március 10-e után. Április 14-i levelét lehet úgy érteni, hogy talán már a tengerpartról is útnak indultak. Uo. 70. sz. 124. o. L. még 55. sz., 96. o.

11 *Teleki József:* Hunyadiak kora Magyarországon. Pest, 1856. 178. o. Ő is kétezer főről tud. Leírja továbbá Ferdinánd köszönetét Mátyásnak, ill. hogy Mátyás előre figyelmeztette Ferdinándot a török veszélyre.; *Rónai Horváth Jenő:* Magyar hadi krónika. I. k. Bp., 1895. 326.o.: 700 főről és azt követő csapatokról tud.; *Fraknói Vilmos:* A Hunyadiak és Jagellók kora. In: A magyar nemzet története. Bp., 1896. 282. o.: 600 főről tud.; *Berzeviczy Albert:* Rapporti storici fra Napoli e l'Ungheria nell' epoca degli Aragonesi (1442-1501). Napoli, 1928. 16. o.: 2000 főről tud.; *Rázsó Gyula:* A magyar feudális hadsereg fénykora. In: Magyarország hadtörténete. I. k. Bp., 1984. 126. o.: 800 főről tud.

12 Croniche di Ragusa. (Ed. *Giugno Resti)* Zagrabiae, 1893. (Monumenta spectantia Historiam Sclavorum meridionalium. 25. Scriptores, vol. 2.) 386. o.

Li annali della nobilissima Republica di Ragusa. Ed. S. Nodilo. Zagrabiae, 1883. (Monumenta spectantia historiam Sclavorum meridionalium 14.) 72. o.

Magyar Balázs érkezését Otrantóba június 25-re teszi, s 500 fős csapatról tud. Otrantó átadását szept. 15-re teszi. Szemmel láthatóan magyar informátora, vagy többek között az is volt, mivel az otrantói krónikarészlet jó része a magyarokkal foglalkozik: „És rögtön, amint a magyarok Otrantó alá érkeztek, a törököktől megszerezték a forrást. Először a törökök nem jöttek rá, hogy azok a magyarok. Néhány török eltávozott, hogy megszerezzék a forrást, s az összes Otrantót elhagyó törököt megölték. És amint felismerték, hogy a magyarok jöttek, nem mertek többé Otrantón kívülre menni és elveszítették vitézségüket. Napról napra közelebb kerültek a falakhoz, végül 15 nap elteltével sáncaikkal a falakig értek. Nagy gyilkolást vittek végbe a magyarok a törökkel szemben Otrantóban..." Még érdekesebb Giacomo Luccari (1551-1615) krónikája. Magyar Balázs mellett tud Nagy Jánosról (Nagi Jagus) is, meglehet Bonfini alapján. Ám általában függetlennek látszik Bonfinitől, s leírja, hogy „miután Alfonz elbocsátotta a magyarokat, hajóra szálltak, hogy Isztriába menjenek, de a feltámadt déli szél miatt Raguzába vitorláztak. Ott a magisztrátusok és a nép fogadta őket" s élelmiszert s más szükséges dolgokat kaptak. Otrantói teljesítményükről Luccari is elismeréssel ír („i quali combattevano di pari arte, come pratici in quelle scaramucce ne'confini di Belgrado") *Luccari:* Copioso ristretto degli annali di Ragusa. Ragusa, 1790. 189-190. o. (első kiad.: Velence, 1605.) Forrásértékére: l. Historische Bücherkunde Südosteuropa. (Hrsg.v. *Mathias Bernath)* Bd.I. Teil 2. München, 1980. 1385. o.

13 Gli umanisti... 96. o. (Első kiadása: *Albini Lucani:* De gestis regum Neapolitanorum ab Aragonia qui extant libri 4. Napoli, 1589. 192. o.)

14 Értékelésére *D. Moro:* Otranto nel 1480-81. Due preziose fonti, fra le più antiche, mai fino ad oggi indivuduate come tali. In: Studi di storia e cultura salentina. Maglie, 1978. 99-160. o. Fordítás a Gli umanisti-ben közölt szöveget követi, 158-159. o.

Másolatát, amely XVII. század végi olasz kurzív írású, a nápolyi teológiai fakultás könyvtára, majd az érseki könyvtár őrizte meg. A szövegről megállapították, hogy egyházi ember írta, s VIII. Károly és Aragóniai Alfonz tárgyalt kapcsolata alapján keletkezése 1494-95 közé tehető. A szöveg első kiadása megjelent G. Scherillo művében. (Archeologia sacra. vol.2. Napoli, 1855.) A kézirat címlapján Laggetto Otranto történetét tárgyaló művének címe szerepel, azzal is kezdődik a kézirat, majd a 67v és 88r oldalakon található a Névtelen műve.

A humanisták művei a Névteleneéhez képest másodlagos jelentőségűek, ám nem egyszer megörökítik a helyi hagyomány másutt még le nem jegyzett részleteit. *Giovanni Albino Lucano,* Alfonz udvari könyvtárosa művének eredeti kézirata nem maradt fenn, a szövegközlés az editio princeps alapján történik. Művét valószínűleg még 1495-ben befejezte, s az otrantói harcokról bizonyára személyes emlékeket is megőrzött. Első kiadása: 1589.[15]

Michele Laggetto 1504-ben Otrantóban született, apja vett részt személyesen a harcokban. Művének teljes címe: Historia della guerra di Otranto del 1480 come fu presa dai Turchi e martirizzati li suoi fedeli cittadini fatta per - della medisima Città. Az eredeti kéziratnak csak kései másolatai maradtak fenn. Népszerűségét és ismertségét annak is köszönhette, hogy a törökök által legyilkoltak szentté avatásához e művet használták fel.[16]

Giovanni Michele Marziano az otrantói székesegyház kanonokja a XVI. században, így helyi hagyományból is meríthetett. Számos, csak nála fennmaradt részletet örökített meg, de ugyanakkor már másodlagos források, így más humanisták ismerete is kimutatható szövegében. Editio princepse 1583-ban jelent meg, az otrantói győzelem centenáriumára, de megjelenésének a nem sokkal korábbi lepantói győzelem is biztosíthatott némi aktualitást.[17]

Külön is érdemes szólni egy, az otrantói eseményekkel kapcsolatos képről. A New-York-i Morgan Könyvtárban maradt fenn egy XV. század végi nápolyi krónika, amely többek között röviden leírta az otrantói eseményeket és megörökítette a résztvevőket.[18] Valamikor 1498 körül jegyezhették le a krónikát, ekkor szakad meg ugyanis az aragóniai események tárgyalása. A műben is említett Ferraiolo-nak tulajdonítható a kézirat. Ebben a szerző leírja, hogy atyja, Francesco mesélte el neki a leírt győzelmi triumfust („Lo quale ditto trionfo me l'ave dato mio patre Francisco Ferraiolo, che se trovao a vedere ditta intrata"). A fol.81. verzó oldal olvasata: la gente del sig. Re de Ongaria avagy l'agente: a magyar király hadinépe, vagy képviselője.[19] Az ábrázolás sajnos nem egyénített, igen hasonlít a többi képhez. Az azonban bizo-

15 Lucano műve a Gli umanisti... 74., 82-84. o.

16 Laggetto műve Gli umanisti... 67. o., korábbi kiadások: *Muscari, Luigi* kiadásában Galatina, 1924. és 1940. Nem véletlen, hogy *Banfi Florio* is Laggetto művét ismerte: Ricordi ungheresi is Italia. Roma, 1942. 108-109. o.

17 Marziano műve Gli umanisti... 166., 169-171., 173. o. és *Defilippis, D.:* Nota ai Successi dell'armata turchesca... di G.M. Marziano. = Annali della facoltà di lettere e filosofia Bari 23(1980) 221-238. o. Használta ugyan Galateo nem nagy forrásértékű művét (De bello Hydruntino), de a névtelen jelentését is.

18 New York Pierpont-Morgan Library No.801. 150 ff., 40 + 28 cm. *Filangieri, Riccardo:* Una cronaca napoletana figurata del quattrocento. Napoli, 1956. 11-23. o. Filangieri kiadását javítja: *Coluccia, Rosario:* Un Cantare napoletano per la guerra d'Otranto (1480-81). = Studi Mediolatini e Volgari 25 (1977) 45-83. o. Az ő olvasata a l'agente.

19 „E lo felice re de Hungaria, signore potente et forte, mando otto cento in una conpagnia..." *Filangieri:* im 76. o.

nyos, hogy tartottak győzelmi felvonulást, s az ágyúkat is felvonultathatták.[20] A szöveg 800 fős magyar segélycsapatról emlékezik meg. Az 1482. február 20-áról, a nápolyi karneválról fennmaradt jelentés arról tanúskodik, hogy nagy felvonulás keretében felidézték az otrantói győzelmet („... furono facte representatione de Ottranto et se fecere molte mashere a cavallo qule correvano con le lanze...")[21] Ez természetesen nem a nagy győzelmi triumfus, de jól érzékelteti a kor vonzódását a felvonulások iránt, s a nápolyi udvar törekvését a győzelem maradéktalan kiaknázására.

Joggal írta Ferdinánd a győzelem után Ercole d'Esténck: „Felragyogott végül a nap, amelyre nemcsak mi és Itália, de az egész keresztény világ oly hőn vágyott."[22]

NÁPOLYI PÉNZÜGYI FELJEGYZÉSEK

1481. június 2.: „Barlettában átadtak 15 dukátnyi, 3 tara-nyi és 10 grana-nyi összeget öt magyarnak, akik Magyarországról érkeztek 300 lovassal, 4000 (tévesen, 400 helyett) gyalogossal Őfelsége a király hívására a török hadsereg ellen. Ezek a magyarok fegyvert és tüzérséget is hoztak magukkal Guglielmo Landel hajóján és Giacomo Calatagna teherhajóján, az Anconai útvonalon."

június 21.: „Átadnak Magyar Györgynek, aki egy összecsapásban levágta egy török kezét, két aranydukátot borra.

július 11.: „Barlettában átadnak a király parancsára Magyarország méltóságos királynéja követének, Magyar Pálnak, 8 dukátnyi készpénzt költségeire, miközben visszatér az említett királynéhoz őfelsége levelével."

október 2.: „Feljegyezték a hazatérő magyarokra Foggiában fordított kiadásokat. Ugyanaznap a király adatott zsoldként Magyar Balázsnak, a mondott 300 magyar lovas és 400 gyalogos kapitányának 864 dukátnyi, 2 tara-nyi és 5 grana-nyi készpénzt."

Eredetiben a következő:

1481. június 2.: „In Barletta è data la somma di 15 d. 5 t. e 10 grana a cinque Ungheresi, che vengona d'Ungheria con 300 uomini a cavallo, e con 4000 (sic) a piedi, inviati da quel re a S.M. contro l'esercito turco. Questi Ungheri hanno portate le armi e le artiglienie con la nave di Guglielmo Landel a con la nava da carico di Giacomo Calatagna, venendo per la via d'Ancona."

június 21.: „Si danno due ducati d'oro per beveraggio a Giorgio Ungaro il quale tagliò la mano ad un turco in una scaramuccia."

július 11.: A Paolo Ungaro, corriere della serenissima Regina d'Ungheria si danno in Barletta, d'ordine del Re, 8 ducati correnti per le spese, che dovrà fare recando alla detta Regina lettere di S.M."

20 Az ágyúk felhasználására l. *Thomas, Bruno:* Die Artillerie im Triumphzug Kaiser Maximilians I. In: Gesammelte Schriften zur historischen Waffenkunde. l.k. Graz, 1977. 1449-1455. o. Ágyúkról Mátyás 1481. évi levele is tud: *Fraknói:* im. (10. jegyz.) 61. sz.

21 *P. Ghinzoni:* Alcune rappresentazioni in Italia nel secolo XV. = Archivio Storico Lombardo 20(1983) 958-67. o., id. hely, 966. o. L. még *B. Croce:* I teatri di Napoli dal Rinascimento alla fine del secolo decimottavo. Bari, 1974[4], 7. o. *Bonfini* a triumfusról: Symposion: 2,41.

22 *Panareo, S.:* im. 181. o. Az események irodalmi utóéletére l. *Vallone, Aldo:* L'eccidio otrantino (1480) tra canoni retorici e invenzione narrativa dal XVIII. secolo ad oggi. = Critica Letteraria 9(1981) 486-518. o. A visszafoglalás szerény irodalmi visszhangja azzal is magyarázható, hogy a nápolyi udvarnak helyi, kistehetségű művészeket sikerült csak megnyernie, így a jelentéktelen művészi értékű eposzok, versek később sem keltettek nagy visszhangot. Az otrantói események későbbi visszhangjának történeti összegyűjtése még nem történt meg. 1574-es törökök általi felemlegetésére l. Fontes rerum Slavorum meridionalium. (Ed. *Johannis Radonic.)* Ser. l. Tom. 2. fasc. 2. Belgradi, 1938. 328., 352. o.

október 2.: „Sono notate le spese fatte in Foggia per gli Ungheri, che se ne tornano nella loro terra. In questo stesso giorno il Re fa dare 864 duc. 2.t. e 5 gr. correnti in conto del soldo a Biagio Mayale (sic), capitano dei detti 300 cavalieri e 400 fanti Ungheresi."

NÉVTELEN SZERZŐ: OTRANTÓ VISSZASZERZÉSE (RIFACIMENTO OTRANTINO)

„Ebben az időben érkeztek meg a Magyarországról küldött keresztény katonák, akik Otranto megsegítésére jöttek. Amikor ott a Herceg értesült a hírről, nagyon megörült és a keresztény táborban nagy vígasságot rendezett. Reggel csatlakoztak az ostromlókhoz a magyarok, akik 700-an voltak, vagyis 300 lovon és 400 gyalogosan, szállásukat pedig a Bandino felőli részen jelölték ki. Néhány napi pihenés után az említett magyarok sok csetepatéba bocsátkoztak a törökökkel. A mondott magyarok mindig győzelmet arattak, majd végül elfoglalták a (forrás)vizet, amit folyamatosan védelmeztek, s azt a forrást Minervának nevezték...."

„A herceg úr megtudván, az említett Giulio úr halálát, [23] a szíve mélyéig bánkódott, hogy ily vitéz lovagját veszítette el. A kiváló herceg úr nagy haragra lobbant és általános támadást rendelt el... Vasárnap került sor az említett városban az általános támadásra.[24] Az első svadronban voltak a vitéz magyarok a kiváló herceg úrral együtt, majd a többi itáliai csapatok egységei. Ez az ütközet olyan heves volt, hogy megfélemlítette a törököket és letörte dölyfüket, de a keresztények részéről is nagy volt a veszteség. Miután a vezérek visszavonultak és a törökök belátták szorult helyzetüket, követeket választottak maguk közül. Két török főembert küldtek, hogy tárgyaljanak arról, hogy megadják magukat őfelségének, azzal a feltétellel, hogy megkapják a város tüzérségét és mindazt, amit kezükben el tudnak vinni..."

„És így távozott el Otrantóból Őfelsége, királyságának számos alattvalója és a magyar katonák társaságában, akik a megsegítésére jöttek és hasonlóképpen a janicsárokat is magával vitte..."

GIOVANNI ALBINO LUCANO: AZ OTRANTÓI HÁBORÚ (DE BELLO HYDRUNTINO)

11. fejezet: „Ezekben a napokban jól időzítve érkezett meg Ortonába, átkelvén az adriai tengeröblön, a Mátyás, Pannónia hadra termett királya által küldött 800 gyalogos és 200 lovas, akik a szarmaták elleni kemény harcban edződtek. Ekkor már folyt a város hadieszközökkel és vetőgépekkel való ostroma, s nem kevésbé a védelme is."

13. fejezet: „... A városnak a délre néző tengerparti részét a pannonokra bízták, a keletre néző részt pedig a pretorianus lovascsapatra Iacobo gróf és Inico Davolo parancsnoksága alatt, [25] akik a lovas szárnyak élén álltak. A (vezér) úgy rendelkezett, hogy a város bevehetetlennek tűnő részét híddal kössék össze a szárazfölddel, hogy az ellenség erejét így megosztva biztosabban törhessenek be a városba. A fennmaradó részt, amelyet a tenger nyaldos, hajókkal zárták körül. Előkészítve tehát mindent az ütközetre, a következő napon, miután a vezér sátrában misét tartottak, már ki-ki serényen a lehető leggyorsabban a saját csatasorában készen állt a város megostromlására. A pannonok, miután ostromfedelet készítettek, a fegyvertánchoz pajzsaikat ütögették, a fegyverzajban ősi szokás szerint dalokat énekeltek, az ütközetbe hadijelvényeket vittek magukkal. Iacobo gróf, mihelyst a harc helyszínén felállította pretorianus lovascsapatát, meg sem várva a jelt, olvasván emberei szívében, a félelmet legyűrve a romos városfalakra támadott. Galeatus Caracciolus[26] volt az a legény, aki a falra a leggyorsabban kitűzte a hadijelvényt, hogy a városba elsőként bejutók mód

23 Giulio Antonio Aquaviva haláláról *Bonfini* is megemlékezik, Symposion: 3,868. 1481. febr. 7-én esett el.

24 Az általános támadásra csak augusztus 23-án került sor, de ez nem vasárnapra esett.

25 Giacomo Conti, Inico d'Avalos, conte di Monte Oderisio, Alfonz kedveltje.

26 Galeatus (1460-1517), Monfalcone ura.

jára a legnagyobb virtus dicsőségét szerezze meg, s magáról felejthetetlen emléket hagyjon hátra, ezáltal a többieket is ily ragyogó tettekre ösztönözve. Nem kevésbé szorongatták a védőket a pannonok oldala felől, ki-ki közülük is a városba való bejutásért vetélkedve azon igyekezett, hogy a dicső virtus emlékét hagyja hátra az utódoknak, hogy ne váljék semmivé a testtel együtt a név is."

MICHELE LAGGETTO: AZ 1480-AS OTRANTÓI HÁBORÚ TÖRTÉNETE (HISTORIA DELLA GUERRA DI OTRANTO DEL 1480)

17. fejezet: „Szent Jakab napján, július 25-én érkezett meg 800 magyar a csatatérre, akiket a derék Mátyás király küldött, Ferdinánd megsegítésére, 500 gyalogos és 300 lovas, vitéz és igen kiváló csapat. S amint megérkeztek, letáboroztak egy Minerva nevű helyen, 200 lépésnyire a várostól, ahol egy szép forrás volt és van is a mai napig. És attól a naptól kezdve a törökök nem tudták használni ezt a már fentebb megnevezett részt, olyannyira, hogy emiatt a forrás hosszú időn át viselte a „Magyarok forrása" nevet, annak ellenére, hogy igaz neve Minerva volt, miként ma is az, kiszorítva a magyarok nevét."

GIOVANNI MICHELE MARZIANO: A TÖRÖK SEREG SIKEREI OTRANTÓBAN AZ 1480. ÉVBEN (SUCCESSI DELL'ARMATA TURCHESCA NELLA CITTA D'OTRANTO NELL'ANNO MCCCLXXX.)

39. fejezet: „Miközben a törökök a meghódított várost védelmezték a keresztény sereg ellen, (Mátyás) mint derék istenhívő és mindenekelőtt a törökök nagy ellensége egy igen vitéz csapatot állított fel és küldött Magyar Balázs (Biaggio Mangaro) parancsnoksága alatt Otranto irányába."

42. fejezet: „Így már megérkezett a magyarok serege, amikor érkezésükre a mieink az öröm számos jelét mutatták ki, de leginkább Alfonz, aki megölelve Magyar Balázst köszönetet mondott neki, hogy ilyen alkalmas időben jöttek megsegítésére. A magyar vezér kérte tőle, biztosítson alkalmat nekik, hogy katonái megmutathassák vitézségüket, ha már ennyi veszélyen keresztül, ily hosszú utat tettek meg a keresztények megsegítésére. Alfonz arra buzdította őket, hogy először frissítsék fel magukat és ezután bízott az őrizetükre egy keleti irányban fekvő helyet. Letáboroztak ezen a helyen, ahol remek forrás volt az élvezetükre, a mai Minerva, amely egy dombocska lábánál fakadt, s fent volt a híres Diana templom. De az őket megtisztelni kívánó Fortuna két napra rá szép alkalmat kínált nekik. Minthogy a városból közel kétszáz török vonult ki és azon az úton haladtak, amely a mieink előtt rejtve maradt, mivel egy, a magyarok őrizetére bízott völgyben vezetett. Üldözni kezdték őket és egészen a város árkaiig jutottak, mindezt akkora hévvel, hogy ha ezzel nem elégszenek meg és túljutnak az árkokon, néhányukat megölték volna a törökök. Minden sérülés nélkül szerencsésen visszatértek a szállásukra... S attól kezdve ha a törökök el akarták űzni (az árkokban dolgozó mieinket) odaszaladtak a magyarok, komoly verekedés kezdődött és vitézül küzdöttek. Hosszas vetélkedés után a törökök a magyarok vitézsége miatt szabadon hagyták a mieinknek az árkot. Miután a törököket visszaverték, nagy félelem szállta meg őket, nem mertek többé kimozdulni. Ekkor a magyarok kérték Alfonzot, engedje meg nekik, hogy végső erőfeszítéssel, a falakon levő résen át, behatolhassanak a városba. Alfonz azonban, dicsérve vitézségüket, elismerő szavakkal fékezte meg kérésüket, nem is annyira a nyilvánvaló veszély miatt, hanem mert nem találta szerencsésnek, hogy ennek a győzelemnek csak a magyarok arassák le dicsőségét. Mégis, meghagyva a reményt nekik, mindenesetre az árkokban hosszan várakoztatta őket, megígérve, hogy a város megvétele sokkal kisebb veszteséggel fog járni számukra, mint amekkorát várhatóan a falak meghágása jelentett volna. A magyarok között 1700 gyalogos és háromszáz lovas volt. Alfonz tehát, össze akarván vegyíteni az övéivel a magyarokat, parancsokat adott, hogy válogassák ki a sereg legtapasztaltabb harcosait, s most már ezekre bízta a hosszas huzavona után az ügy lezárását."

44. fejezet: „Ezután érkezett meg a városba Ferdinánd, köszönetet mondva Mátyás seregének. És ezt még ezelőtt tették meg nekik, mielőtt bejutottak a városba, ahol a legnagyobb dicsőséggel és csodálatos kegyelemmel a városnak az anyaegyház felé eső részét nyerték szállásul. S néhány nap után Ferdinánd, királyságának a helységein át pártfogoló leveleivel elbocsátotta őket."

László Veszprémy

SOURCES OF THE SIEGE OF OTRANTO CONCERNING HUNGARY (1480—1481)

Summary

The Turks occupied the town of Otranto in Italy in August 1480 and King Matthias of Hungary sent a contingent of 700 men to help his relative King Ferrante of Naples to liberate the town in Spring 1481. The Italian historians wrote about the event — and the brave fight of the Hungarian contingent — in detail. These descriptions have not been used by the Hungarian historiography yet, or only partially. This material publishes details from these accounts in Hungarian translation, which refer to the Hungarian contingent.

László Veszprémy

QUELLEN MIT UNGARISCHEM BEZUG ÜBER DIE BELAGERUNG VON OTRANTO, 1480—1481

Resümee

Nachdem die Türken im August 1480 die italienische Stadt Otranto erobert hatten, schickte der ungarische König Matthias im Frühling 1481 seinem Verwandten, König Ferdinand (Ferrante) von Neapel, zur Entsetzung der Stadt eine 700 Mann starke ungarische Hilfstruppe. Die italienischen Geschichtsschreiber des 15—16. Jahrhunderts behandelten ausführlich die Ereignisse und den tapferen Kampf der ungarischen Truppe. Diese Berichte wurden bisher durch die ungarische Geschichtsschreibung gar nicht oder nur zum Teil benutzt. In diesem Beitrag werden die die ungarische Hilfstruppe betreffenden Abschnitte dieser Quellen in ungarischer Übersetzung veröffentlicht.

Ласло Веспреми

ВЕНГЕРСКИЕ ИСТОЧНИКИ ОБ ОСАДЕ ГОРОДА УТРАНТО. 1480—1481 ГГ.

Резюме

После того, как турки в августе 1480 года заняли итальянский город Утранто, венгерский король Матьяш весной 1481 года послал венгерское войско в составе 700 человек на освобождение города на помощь своему родственнику неаполитанскому королю Фердинанду (Ферранте). Итальянские историографы XV—XVI вв. подробно излагают это событие и описывают мужественную битву венгерского войска. Эти исторические работы до сего времени венгерская историография почти совсем не использовала или опиралась на них лишь частично. В настоящей статье впервые публикуются отрывки из этих источников, свызанные с действиями венгерского вспомогательного войска.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK[x]

Adalék Mátyás király 1477-ki ausztriai hadjáratához.

E nevezetes hadjáratról egy terjedelmére nézve csekély ugyan, de tartalmát és eredetét tekintve nagybecsű írott emlék áll rendelkezésünkre. Ezen a modenai levéltárból származó s másolatban a M. T. A. történelmi bizottsága gyűjteményében őrizett emlék az olasz Bresciai Gábor (Fra Gabriele de Brescia) egri püspöknek, és sz. széki legatusnak a Mátyás király által béketárgyalások megindítása czéljából Fridrik császárhoz menesztett biztosok egyikének, St. Pöltenben 1477 október 7-én, tehát mintegy két hónappal a békekötés előtt, kelt levelének kivonata Herkules ferrarai herczeghez, mely mint a hadjáratban, s az utóbbi békekötésben közvetlenül szerepelt egyén levele, megérdemli, hogy rendelkezésünkre álló kivonatát magyar fordításban közöljük:

«... Tudván, hogy Fenségednek örömöt okozok, elmondom röviden Ő Felségének (Mátyás királynak) Ausztriában eddig kivívott hadi sikereit. Felséges Uram Ausztriának már jó nagy részét hatalmába kerítette, azaz 100 várnál többet s mintegy 30 helységet s várost, s naponta többen hódolnak meg Ő Felségének, nem remélvén már semmi segélyt a császártól.

Mátyás király hadserege két részre van osztva, az egyik rész a Dunán innen, a másik a Dunán túl működvén. Az összes haderő mintegy 20,000 lovasból s 10,000 gyalogosból áll, mind válogatott vitézek. És bár az Isten s a jó szerencse annyira kedveznek Ő Felségének, hogy rövid idő alatt egész Ausztriát meghódíthatja, inkább szeretné Ő Felsége, ha fegyvereit a törökök ellen fordíthatná, daczára annak, hogy a császár volt az, ki sértő és kihívó magaviseletével és tűrhetetlen garázdálkodásaival idézte elő e háborút. Ennélfogva Ő Felsége az utóbbi napokban azon működött, hogy becsületes útat módot találjon a béke lehetővé tételére. Most pedig engem, a váradi püspököt, a szepesi comest s Bánffy Miklóst küldi a császárhoz békeajánlatokkal... « A levél eredeti kelte és aláírása a következő: «Ex Sancto Ypolito VII-o Octobris 1477. Illustrissime Dominationis Vestre Servitur G. Episcopus Agriensis Apostolice sedis legatos.»

Ovári Lipót.

Mátyás király személyes bátorságának példái.

Heltai Gáspár Krónikájából[1]) veszszük az alábbi kis történetet, mely habár okmányok által nincs is támogatva, mégis érdekes bizonyságot tesz a *közhitről,* mely Mátyás királyt nemcsak személyes bátorsággal, de sőt merészséggel és semmi veszélytől sem rettegő vakmerőséggel ruházta föl. - A török háborúk idejében, midőn Mátyás Jaiczát fölmentendő, a II. Mohammed seregével szemben táborozott, Mátyás a török tábor kikémlelésére alkalmas embert nem találván, ő maga török ruhát öltött, s a táborba élelmet szállítók közé keveredvén, sikerült neki egész a szultán sátráig hatolnia, hol leülve, egy török kalmár egykedvűségével egész nap árpát árult. Ilyenformán a török szultán táborát és a kihallgatott beszédekből szándékait is megismerte és este ugyan olyan módon távozott, az árusok közé elegyedve.

Másnap levelet küldött a szultánnak, melyben egész táborát leírván neki, tudósítá őt, hogy ő maga kémlelte ki őket, megjegyezvén, hogy igen rosszúl van a tábor őrizve, miután akadálytalanúl ülhetett egész nap a szultán sátra előtt. Szavainak bizonyságául megírta, hogy hány tálban s miféle ételt vittek fel a szultán sátorába, mit ott léte alatt alkalma volt megfigyelnie. - A szultán ekképen meggyőződve arról, hogy egész táborának és állásának körülményeiről az ellenség biztos tudomást nyert, megréműlve másnap korán reggel elvonúlt, Mátyásnak ez által könnyű győzelmet szerezve.

[x] Megjelent a Hadtörténelmi Közlemények 1890. évi 2., Mátyás király halálának 400. évfordulójára kiadott emlékfüzetében.

[1]) Heltai Gáspár, Magyar Krónika, II, 265. lap.

Nem kevésbbé érdekes a másik eset, melyet Eschenloer[1]) beszél el, s tőle mint hiteles adatot Teleky s mások is átvettek. A szilézíai hadjárat folyamán, midőn Mátyás király 1474 október vége felé, csekély számú seregével Boroszlóba vonúlt, mindent megtett, hogy a roppant túlerővel bíró ellenség hadműveleteit és ostromát hatálytalanná tegye. Megparancsolta, hogy a környék összes parasztjai, minden hozzátartozóikkal, eleséggel, barmaikkal együtt Boroszlóhoz jőjjenek, mintegy 1000 szekér szénát, gabonát és eleséget hozata a városba, s azt a legteljesebb védelmi állapotba helyezvén, nyugodtan várta a történendőket.

Kázmér király és Ulászló seregeinek egyesülését Mátyás nem volt képes megakadályozni, s a máris megfélemlített boroszlói lakosság a roppant tábor láttára kétségbe esve, a végpusztulástól tartott.

Ehhez még ragályos betegség is ütött ki a városban, mely különösen a parasztok között dühöngve, azokat megtizedelte.

De Mátyás nagy szelleme nem csüggedt. A lengyelek Szt. Katharina falvától egész az Olau folyóig ütöttek tábort. Igen fontos dolog volt azok erejét s állását kikémlelni. Mátyás maga vállalkozott e veszélyes szerepre. Rácz parasztnak öltözve könnyű lóra kapott, s a lengyel táboron végig vágtatva saját szemeivel győződött meg annak kiterjedéséről és a csapatok számerejéről, állásáról. A városba visszatérve, a városi tanácsosokat nagy rémületben találta, kik Mátyásnak még a külső városrész elégetését is tanácsolták. De a király biztosította őket, hogy nem lesz semmi bántódásuk a lengyelektől, s szavai oly varázserővel bírtak, hogy a megfélemlített kedélyek ismét lecsillapultak. S a nagy királynak igaza volt. A csekély számú őrség a túlnyomó erővel szemben hősiesen tartotta magát, s a lengyelek éhség, betegség, hideg és más körülmények által kényszerítve, a békét maguk voltak kénytelenek kérelmezni.

Hasonló vakmerőséget tanusított Mátyás király, midőn 1485-ben Bécs ostroma alkalmával az ostromlott városba két ízben is bement, hogy a város állapotáról magának meggyőződést szerezzen. Egy ízben így írja Heltai,[2]) «ő maga vett vajat és kosár tikmonyat a hátára és úgy árúlta ezeket a bécsi vásáron idegen rossz ruházatokban, és úgy hallotta ott benn Bécsben, mit szóllnak az emberek és mire igyekeznek és mindenképpen meglátta az hadakozóknak az ő tartásokat és minémű renddel őriznének.» Más alkalommal, úgy beszéli Hormayer bécsi Krónikája[3]) a király kerékgyártónak öltözködött s maga előtt kereket hajtva ment be a városba, s azt megszemlélvén, még bentlevő párthíveivel is érintkezett. Ez alkalommal a «Három Holló» fogadónál hosszasabban időzött, s már majdnem fölismertetett, midőn barátai – ezt észrevéve – nagy zajt csaptak s ez által a nép figyelmét lekötvén, Mátyás királynak alkalmat nyújtának, hogy kerekével a városból a Stubenthornál ép oly észrevétlenül kiosonjon mint bejött.

Még egy példát mond Heltai Mátyás király személyes bátorságáról Szabács ostrománál, melynek hitelessége azonban kétségbe vonatik. Erre nézve Csánki Dezsőnek e folyóirat I. évfolyamában közölt «Szabács megvétele» című közleményére utalunk.

Mátyás király nézete az ó-kor hadvezéreiről.

Galeotti ismert munkájában[4]) írja, hogy midőn egykor Mátyás udvarában több előkelő úr vitatkozott a király jelenlétében a fölött, vajjon a régi avagy az újabb hadművészet érdemli az elsőséget, Mátyás így nyilatkozott: «Ha a mi korunk a hadművészetben csak század részben volna annyira jártas, mint az ó-világ, s hadi képzettségünk az ó-korihoz csak hasonlítható is lenne: a török birodalma valóban nem lett volna oly roppant kiterjedésű. Mert ó-kornak nem az öt vagy hatszáz év előtti kort nevezem én, hanem visszatérek azon hadművészethez, mely a rómaiak korában virágzott. A hadművészet, a hadseregek hadi képzettsége, a hadigépek és hatalmas ostromművek ismerete akkor magas fokon állt, miként Frontinus, Vegetius s számos más íróból kétségtelenül látható. Mit mondjak azon idők vezérei és fejedelmeiről? Nincs oly eszeveszett, híreszteltessék bármi bajnoknak, a ki magát akár Hannibál, akár Nagy Sándor, akár Marcellus, akár Scipio vagy Julius Caesar fölébe merészelje emelni, sőt csak hasonlítani is. De ha az ó-kort öt hatszáz év közé szorítanók, én is kezet fogok veletek; mert ez időszak alatt kevés vagy talán senki sem hasonlítható korunkbeli hadvezérekhez. Mivel fölébresztetvén általunk ama dicső és nagytapasztalású hajdan: sokkal jobban és ahhozértőbben kezeltük a hadügyet, mint az a bárdolatlan kor, mely hat századon túl nem megy.» Hogy Mátyás király a «korunkbeli» had-

[1]) Eschenloer, korábban már i. m. 310. lap.

[2]) Heltai i. m. 265. lap.

[3]) Hormayer, Wien IV. 1 füz. 50. lap.

[4]) Galeotti Marzio, De Matthiae Corvini egregie, sapienter et jocose dictis ac factis. Galeotti Corvin János nevelője s tanára volt s e munkájában számos érdekes és jellemző cselekedetet, vagy nyilatkozatot őrzött meg Mátyás királyról.

vezérek alatt kiket ért, kétséges; bár a burgundi Károly, a hussita Ziska, Podjebrád, mindenekfölött pedig saját atyja Hunyadi János és nagy ellenfelei, II. Murad és II. Mohammed, nagy vezéri hírnévnek örvendettek, ép úgy Castriota György, s Olaszországban is több jeles vezér.

A megalázott török követ.[1])

Bécs-Újhely ostroma alkalmával, 1487-ben Mátyás maga a várostól nem messze ütött táborban volt. Akkor küldött hozzá Bajazet török szultán egy előtte nagy tekintélyben álló követet, ki máskor az egyiptomi királynál s egyéb keleti uralkodóknál fontos megbízásokban működött, s akként nyilatkozott, hogy azon fejedelmeket, kikhez küldve volt, ékesszólása és tekintélye által mindenre, amit csak uralkodója kívánt, rábírni képes vala; amit hogy Mátyás királynál is kiviend, kérkedett. Ezt, mielőtt a követ megérkezett, bemondák Mátyásnak, ki föltevé magában, hogy e hetyke embert le fogja alázni. Kitűzetvén tehát a követ számára a kihallgatás órája, vele együtt a megszállt város bástyái alá ment, egyszersmind parancsot adva, hogy rohamot intézzenek az ellen. Amint ott az ágyúk közt és az ellenséges golyók záporában forogtak, parancsolá a követnek, hogy adja elé megbízását; ami, úgy a hogy megtörténvén, Mátyás rögtön tételről tételre megválaszolt reá, s a követet elbocsátá. Hanem ez a nyilak és golyók közt adott válaszról megfeledkezve, elutazni s fejedelméhez visszatérni nem merészelvén, esdekelve kérte a királyt, ismételné válaszát; ezt azonban semmi áron el nem érhette. Bajazetnek pedig megizente Mátyás király, hogy máskor eszesebb követeket küldjön hozzá, kik a választ amit kapnak, megvinni képesek.

Trebitsch ostroma 1468-ban.

Midőn Mátyás király a cseh háború első időszakában Podjebrád ellen harczolt, annak fia, *Victorin,* Mátyás király által a cseh főseregtől elvágatott s rövid ütközet után *Trebitsch* várába szoríttatott. A király ez alkalommal gyalogságát jó kocsi-(igás) lovakra ültette,[2]) hogy gyorsabban jussanak Trebitsch alá s Victorint itt ostrom alá fogta.

A város a harmadik napon, május 26-án, minekután védő őrségéből 1500 elesett s az egész város lángokban állott, a magyarok kezébe került, Victorin pedig a város egyik mellékkapuján át a közeli dombon levő erősített kolostorba vonúlt, melyet Mátyás király most körülzároltatott, a vidéket pedig elpusztítatta.

Közel 4000 ember volt ez aránylag kis helyen összezsúfolva s a csehek az éhség fokoztával már lovaik nagy részét megették; de bár az ostrom már egy hónapig tartott, az erőd rohammal bevehető nem volt.

E közben Henrik herczeg, Victorin fivére, alatt fölmentő sereg érkezett meg, melyhez kevés idő múlva Podjebrád főserege is csatlakozott; de Mátyás király csapatai, különösen a ráczok, kiknek a király minden cseh főért egy aranyat fizetett, ezt állandóan távol tartották s az erődbeliekkel való érintkezésben megakadályozták.

A két sereg 16 napig állott egymással szemben, de mindkettő egyenlő erős levén, a döntő küzdelmet egyik sem kísértette meg. Podjebrád gyalogságban, Mátyás lovasságban volt erősebb.

Az éhség ezalatt hallatlan mérveket öltött s Victorin végre is kénytelen volt valamit tenni. Junius 4-én, miután öcscsét Henriket nyilakra kötött levelekkel szándékáról értesítette, kitörést határozott, míg öcscse ugyanezen időben a magyarokra támadást intézett. Ez sikerült. Victorin magát 400 legvitézebb lovagjával a magyar táboron átvágva, bár majd kivétel nélkül sebekkel voltak terhelve, szerencsésen Henrik táborába jutott.

A cseh hadak ezután az erődöt sorsára hagyva elvonúltak; ennek folytán az a következő napon a magyar csapatok előtt capitulált.

Mátyás király ezután Podjebrád seregét követve és üldözve, Brünn ellen nyomúlt.

Victorin cseh herczeg elfogatása.

Mátyás cseh királlyá történt megkoronázása után a békét, legalább rövid időre, biztosítottnak vélvén, csapatai nagyobb részét téli szállásaikra bocsátá. De a cseh eretnekek (hussiták) részéről az ellenségeskedések újból megkezdettek, mire Mátyás alig egy hónap alatt ismét hatalmas sereget gyűjtött össze, s Victorint *Hulinnál* döntő csatában megvervén, azt *Hradistye* (most Hradisch) várába visszavonulni kényszeríté. A várat Mátyás ostrom alá vette, de daczára a

[1]) Bél Mátyás, Adparatus ad historiam Hungariae. Dec. II. 114. lap.

[2]) Eschenloer azt mondja: Der König von Hungern war mit allem seinen Reisigen Zeug uf, und setzte vil Trabanten uf gute Wagenpferde, dass er bei Zehen tausend Pferde eilendes bei dise Stat brachte. A hadtörténelemben ez első példája annak, hogy *gyalogság* gyors megjelenés érdekében *lovakon vitetik a harcz szinhelyére.* Eschenloer, Geschichten der Stadt Breslau, II, 128. lap.

legnagyobb erőmegfeszítésnek azt elfoglalni nem bírta. Végre is elvonúlt s Kremsiernél táborba szállván, onnan figyelte meg ellenségét. Victorin mintegy 600 emberével éhinség miatt a várat, mint a megelőző évben a trebitschi erődöt elhagyni kényszerült, s *Wesselébe* vonúlt, hol magát az apjától, Podjebrádtól kért sürgős segély megérkeztéig, biztonságban vélte. Mátyás azonban a várost rögtön körülfogta; égő zsarátnokokat vetve annak több pontjára, a város csakhamar tüzet fogott s Victorin csapatainak egy részével az átvágást megkísérlendő, kirohanást intézett, s bár nagy hősiességgel harczoltak, mind fogságba jutottak. Victorint két magyar ember, *Madácsi László* és *Jánosi Gáspár* fogták el s vitték a király elé, ki is őket ezen vitéz tettökért nagy birtokok adományozásával jutalmazta meg.[1]) Mátyás szívélyesen üdvözlé Victorint, Eschenloer szerint, mint «kedves sógorát és legnagyobb halálos ellenségét».

Időközben mintegy 3000 ember a város felső végére is támadást intézett, s a még benn lévők részben megölettek, részben elfogattak. Összesen 200 ember hurczoltatott fogságba, nagyobbrészt Brünnbe; a magyarok vesztesége jelentéktelen volt.[2])

Nagy öröm uralkodott Mátyás táborában e győzelem fölött, annál is inkább, mivel Victorin elfogatása Podjebrádot, ki benne nemcsak legkedvesebb fiát, hanem egyszersmind legvitézebb vezérét is bírta, a legérzékenyebben sújtotta; a lengyelek pedig, kik Victorinhoz akartak csatlakozni, ez esemény által megfélemlítve, egyelőre várakozó állást foglaltak el. Mátyás Victorint pár napig táborában tartotta, aztán Visegrádra küldte fogságba, hol mindaddig ült, míg magyarul ép oly jól megtanúlt beszélni, mint csehűl.[3])

Egy szállítmány tőrbe ejtése Mátyás király csapatai által.

Boroszló megszállása idején történt az alábbi esemény, mely Mátyás harczosainak ügyességét és vitézségét fényesen tanúsítja.

Míg az ostrom alatt magában Boroszlóban az állapot Mátyás előre látó intézkedései folytán, daczára annak, hogy az őrség s evvel a fogyasztók száma naponkint növekedett, s a védők ereje november elején már 6000 gyalogosra és 4000 lovasra[4]) rúgott, minden tekintetben kielégítő volt, az egyesült cseh-lengyel táborban nem így álltak a dolgok. Az elpusztított környék nem nyújthatott elegendő eleséget oly roppant tömegnek, milyet Kázmér és Ulászló Boroszló alatt egyesítettek, a magtárt pedig, melyben a lengyelek gabonája állott, Mátyás egy kirohanás alkalmával lerombolta. A királyok, nem mervén a város közelében maradni, jónak látták a tábort a várostól távolabbra vinni. De ez sem sokat használt; Mátyás emberei itt is találtak módot az egyesült sereg zaklatására. Egy ízben Jaromir és Königgraetz felől 200 élelmiszerekkel terhelt kocsi volt érkezendő, melyhez még számos kereskedő árúkkal megrakott kocsija csatlakozott. Védelmükre jelentékeny kíséret volt már megindulásukkor kirendelve, Nagy-Wilkaunál pedig 2000 lengyel állott, azoknak biztos átvétele és a táborig kísérése végett. A cseh-lengyel táborban a szállítmány közeledésének hírére nagy öröm uralkodott, senki sem kételkedett annak biztos megérkezése fölött. De ez öröm csakhamar szomorúsággá vált, mert a szállítmány a nagy gonddal és előrelátással tett készületek daczára nem érkezett a lengyel táborba.

Mátyás király egyik alvezére, *Hág Ferencz,* ugyanis 600 lovassal az előre küldött lengyel csapat állásától csak fél mérföldnyire, Nimptsch-hez közel, a szállítmányt meglepően megtámadta, s a kíséretet szétvervén s elfogván, az egész szállítmányt letartóztatta. A becses zsákmánynak egy részét Hág a magával hozott könnyű szekerekre rakva rögtön elvitette, a már el nem szállítható boros hordók fenekeit kiüttette, a többi készleteket pedig helyben elégettette. Midőn a wilkaui csapat a szerencsétlen esetről értesült, Hág Ferencz már Schweidnitz falai között biztosságban volt zsákmányával és számos foglyával, kiknek váltságdíj fejében a lengyelek 10,000 arany forintot voltak kénytelenek fizetni. Ez esemény nagyban elősegítette a megszálló tábor inségét, mely fokonkint növekedvén, a cseh-lengyel vezéreket végre is békekötésre kényszeríté.

Hág Ferencz vitéz pályafutását Mátyás oldalánál, Szabács ostrománál végezte be.

Hősies kitartás.

Mátyás király a sziléziai hadjáratban, midőn Boroszlót megszállotta, a lengyel és cseh sereg egyesülését minden erőmegfeszítése daczára sem volt képes meggátolni, s így arra kelle szorítkoznia, hogy az ellenség roppant seregét foly-

[1]) Teleki Oklevéltár XI. kötet 426. lap.
[2]) Teleki Oklevéltár XI. kötet 388. lap. Mátyás tudósítása Kassa városához.
[3]) Eschenloer 179. lap.
[4]) Eschenloer 314. lap.

ton nyugtalanítsa. Így többek között a briegi, oppelni és olaui őrsereg fáradhatatlanúl zaklatta a cseh-lengyel tábor elszakadozott csapatait. Ez utóbbi védő őrségéhez tartozott egy ötven emberből álló különítmény, mely a rosenheimi malmoknál magát megfészkelvén, a lengyelek összeköttetéseit folyton háborgatta. Ennek véget vetendő, az egyesült táborból 1000 válogatott ember indúlt ellenök; de a bátor kis csapat a harczot ez egyenetlen ellenséggel is fölvette s állásában vitézűl kitartva, oly jelesen harczolt, hogy a lengyelek közül a sikertelen küzdelemben 200 életét veszté, a többinek pedig szégyen szemmel vissza kellett vonúlni. A maroknyi csapat e hősies küzdelem után diadalmasan vonúlt be Olauba.

ODDS AND ENDS IN WAR HISTORY

Summary

This was the title of a group of short writings published in the 1890 2 number of the Hadtörténelmi Közlemények, commemorating the fourth centenary of the death of King Matthias.

The goal of their renewed insertion was partly to encourage contemporary historians to publish materials similar to them, too, partly to raise a monument of our 1890 2 commemorative number.

KRIEGSGESCHICHTLICHE KLEINIGKEITEN

Resumee

Unter diesem Titel erschienen die hier zu lesenden kurzen Schriften 1890 im zweiten „Gedenkheft" der Hadtörténelmi Közlemények, das zum 400. Todesjahr Königs Matthias zusammengestellt wurde.

Mit der wiederholten Veröffentlichung wollen wir einerseits die Historiker der Gegenwart zur Erschließung und Publizierung ähnlicher Kleinigkeiten veranlassen, andererseits dem dedenkheft, das vor hundert Jahren entstand, ein Denkmal setzen.

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЕ МЕЛОЧИ

Резюме

Под таким заголовком были напечатаны во втором „мемориальном номере" журнала „Хадтёртенельми Кёзлеменьек" за 1890 год, посвященном 400-летию со дня смерти короля Матьяша, публикуемые теперь статьи, которые может прочитать наш читатель.

Повторным опубликованием этих работ мы хотели бы дать стимул нашим современным историкам к исследованию и публикации подобных „мелочей", а также воздать должное памяти юбилейного журнала, изданного 100 лет тому назад.

KÖZLEMÉNYEK

PETER BROUCEK

A BÉCSI HADILEVÉLTÁR ÉS A MAGYAR TÖRTÉNELEMMEL KAPCSOLATOS FORRÁSAI

A bécsi Hadilevéltár az osztrák Állami Levéltár egyik részlegeként működik, és Kelet-Európa legnagyobb és legjelentősebb olyan intézménye, ahol hadügyekre vonatkozó írásos anyagokat gyűjtenek és őriznek. Uralkodóknak, illetve uralkodók azon központi hatóságainak a levéltári anyagai találhatók itt, amelyek az újkorban (1918-ig) a Habsburg monarchia hadügyéért voltak felelősek; a hadsereg, a tengerészet és az erődítmények ügyeit szervezték és irányították.[1]

A XVI. századtól az ausztriai (Habsburg-, Habsburg-Lotharingiai-) ház monarchiáinak magját az osztrák és a cseh tartományok, valamint a Szent István koronája alá tartozó birodalom képezte, tehát azok az országok, amelyeket 1867-től 1918-ig összefoglalóan cs. és kir. monarchiának, Osztrák-Magyar Monarchiának, vagy Ausztria-Magyarországnak neveztek.[2] Amikor a Jagellók királysága az oszmán birodalom támadásai következtében összeomlott, a horváth, a cseh, majd a magyar rendek - utóbbiak ugyan először csak „kisebbségben" - Ausztria uralkodóját, a német király fivérét, (I.) Ferdinándot választották meg uralkodójuknak. Ferdinánd volt az, aki ezeknek az országoknak a központi közigazgatását és közös védelmét megszervezte, és ennek érdekében a rendek intézményei mellett 1556-ban létrehozta a bécsi Udvari Haditanácsot, mégpedig közösen az egyes királyságok és tartományok rendjeivel, hiszen ezeknek kellett előteremteni az anyagi eszközöket a hadügy és a katonai közigazgatás költségeinek fedezésére és fenntartására. A XVII. század a török birodalom támadásait elhárító, súlyos, de a

1 Az Osztrák-Magyar Monarchia hadtörténetéhez v.ö.: *v.a. Alphons Frh. v. Wrede:* Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Korps, Branchen und Anstalten von 1618 bis zu Ende des 19. Jahrhunderts. 1. és 2. Bécs, 1898.;3. k. Bécs, 1901.; 4. k. 1. rész, Bécs, 1905.; 5. k. Bécs, 1904.; *Jürg Zimmermann:* Militärverwaltung und Heeresaufbringung in Österreich bis 1806. In: Handbuch zur deutschen Militärgeschichte 1648-1938. 1. k. III. rész, saját pagináció = 1-168. o., Freiburg/Breisgau, 1965; *Gunther E. Rothenberg:* The Army of Francis Joseph, West Lafayette, Indiana, 1976. Továbbá l. az összes tanulmányt in: *Adam Wandruszka/Peter Urbanitsch* (szerk.): Die Bewaffnete Macht (= Österreichische Akademie der Wissenschaften: Die Habsburgermonarchie 1848-1918. V. k. Bécs, 1987., főként: *Johann Christoph Allmayer-Beck:* Die Bewaffnete Macht in Staat und Gesellschaft, 141. o.; *Walter Wagner:* Die k. [u.] k. Armee-Gliederung und Aufgabenstellung, 142-633. o.; *Tibor Papp:* Die königlich ungarische Landwehr (Honvéd) 1868 bis 1914., 634-686. o.; *Lothar Höbelt:* Die Marine, 687-763. o.)

2 Egyes népek hadtörténetéhez l.: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Magyarország hadtörténete két kötetben. Budapest, 1984. és 1985.; Autorsky Kolektiv: Vojenské Dějiny Ceskoslovenska II. Dil (1526-1918), Praha, 1986.; *Gunther Rothenberg:* Die österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522 bis 1881, Wien-München, 1970.; *Charles Terlinden:* Histoire Militaire des Belges, Bruxelles, 1931. Militärgeschichtliches Forschungsamt, Handbuch zur deutschen Militärgeschichte 1648-1939. 6 kötet, München, 1964-1981.

végeredményt tekintve eredményes háborúk, illetve az uralkodók és az egyes tartományok rendi képviselői között a hatalomért vívott küzdelem jegyében telt el. Ez utóbbiak nem egyszer polgárháborús konfliktusokhoz és katonai elnyomáshoz vezettek. Kiemelkedő eseményekként említendők egyrészt a magyar területek visszahódítása (az 1699-es karlócai és az 1718-as passarovici békekötésekig), a harmincéves háború küzdelmei és az európai hegemóniára törekedő Franciaország ellen folytatott hadjáratok, másrészt a magyar rendek II. Rákóczi Ferenc fejedelem vezetésével vívott szabadságharca. A szabadságharcot lezáró 1711-es szatmári béke Magyarország számára egyfajta kompromisszumot hozott, átmenetet az abszolutista fejedelem által irányított állam, illetve a rendi állam között. Államjogilag ez a pragmatica sanctionak nevezett törvényben nyilvánult meg, amelyet valamennyi rend képviselője elfogadott. A közös védelem megvalósításának érdekében a magyar országgyűlés hasonlóképpen elfogadta az 1715. évi VIII. számú törvénycikkelyt, melynek értelmében a magyar királyság is hozzájárul a királyságok és tartományok közös hadseregének ezredeihez, mely közös hadsereg központi igazgatás és az uralkodó parancsnoksága alatt áll.

A felvilágosodott abszolutizmus és a restauráció korában ez volt az a törvényes alap, amelyen a további törökellenes háborúkat vívták, majd sikeresen visszaverték a porosz támadásokat és I. Napóleon francia császárnak az európai hegemónia megszerzése érdekében vezetett hadjáratait. A magyar rendek ebben az időben (1790 körül) ellenezték, hogy Magyarországon is bevezessék a központi összeíró és toborzó körzetek rendszerét. A magyar politikusok 1848-ban, amikor a forradalommal megpróbálták a nemzeti liberális politikai eszmerendszert a gyakorlatba is átültetni, amennyiben perszonáluniót akartak az osztrák tartományokkal, elérték, hogy rövid ideig létezett egy független magyar hadügy, amely a magyar országgyűlés ellenőrzése alatt állt, de az 1849-es szabadságharc után ismét megszűnt.

A király és a nemzet valamint Ausztria és Magyarország között 1867-ben került sor a politikai kiegyezésre; a vonatkozó törvény értelmében a hadügy és a hadsereg közös volt.[3] Az 1868-as honvédelmi törvényekkel aztán mindkét államban megteremtették a saját haderőt, a magyar honvédséget, illetve az osztrák Landwehr-t valamint a népfelkelés intézményét.

Annak ellenére, hogy a hadsereg kérdése miatt 1905 körül belpolitikai válság alakult ki, a hadügy még az első világháború elején is megtartotta ezt a szervezeti formát és vezényleti felépítést. Csak 1917/18-ban mutatott megértést Károly császár és király a magyar politikusok és a magyar katonai vezetés törekvései iránt, akik egy önálló magyar hadsereg létrehozását szorgalmazták, amely az osztrák hadüggyel csak a legfelsőbb hadúr személyén, illetve annak legszűkebb vezérkarán keresztül áll kapcsolatban. Az 1918-as fordulat aztán véget vetett az ilyen jellegű terveknek, de a közös hadügynek is.

A HADILEVÉLTÁR TÖRTÉNETÉHEZ

Először Savoyai Jenő herceg, tábornagy idejében hallunk egy olyan levéltárról, amely állományba vette a tábori kancellária aktáit és könyveit, a legfelsőbb katonai vezetés és a közigaz-

3 *Christian Frech:* Die Armeefrage in Österreich-Ungarn nach dem Ausgleich 1867 bis 1914. A bécsi egyetemen készült, géppel írt kéziratos doktori dolgozat, Bécs, 1988.

gatási szervek regisztratúráit, valamint a hadtudományi ismereteket közvetítő térkép-, könyv- és képgyűjteményeket.[4] Savoyai volt ugyanis az, aki az Udvari Haditanács kancelláriai levéltárának (Archivum bellicum) élére egy levéltárost rendelt, és ő látta el instrukciókkal ezt az első levéltárost, Bernhard Rosenbaumot, akit I. József császár és király 1711. április 4-én nevezett ki. Rövidesen ez a „levéltár" vette át az Udvari Haditanács, egyes katonai hatóságok, a megszüntetett tábori kancelláriák regisztratúráit, valamint több hagyatékot is.

1776-ban gróf Hadik András tábornagy, az Udvari Haditanács elnöke átszervezte az Udvari Haditanács kancelláriájának levéltárát. A központi levéltár addig fennálló rendszere helyett válogató levéltárat vezetett be, amelynek immáron nemcsak az volt a feladata, hogy regisztratúrákat őrizzen, hanem hogy tárgykörök szerint nyilvántartott fontos okmányokat, szerződéseket, térképeket és könyveket is gyűjtsön. Az Udvari Haditanács aktái és könyvei visszakerültek az Udvari Haditanács regisztratúrájába, a kancelláriai levéltárnál csak tábori irattárak maradtak zárt corpusként. Ezek a tábori irattárak és a hagyatékok részei adták azt a levéltári alapot, amelyen később megindult a II. József császár által 1779-ben - elsősorban hadi tapasztalatok szerzése céljából - elrendelt hivatalos hadtörténetírás.[5]

A francia forradalom és az I. Napóleon elleni állandó háborúk igen magas követelményeket támasztottak a hadüggyel szemben, melyet Károly főherceg, tábornagy emiatt átszervezett. 1801-ben létrehozott egy új hadtudományi kutató- és aktamegőrző intézetet, a Hadilevéltárat, amelyet a főszállásmesteri törzs alá rendelt és annak tisztjeire bízott. Ennek az új intézménynek is az volt a feladata, hogy hadtörténeti anyagokat gyűjtsön annak érdekében, hogy a hadviselés és a hadseregszervezés kérdéseivel kapcsolatban tapasztalatokat szerezhessenek. A hadi publicisztika és különösen a hadtörténetírás is a feladatai közé tartozott.[6]

Tehát a XIX. század első felében működött

- az Udvari Haditanács regisztratúrája (illetve 1848-tól a hadügyminisztérium regisztratúrája)
- a kancelláriai levéltár
- a Hadilevéltár.

Ez a levéltár is hamarosan áttért bizonyos katonai regisztratúrák állományba vételére és polgári szervektől, hagyatékokból és hadműveleteket végrehajtó hadseregek irattáraiból származó, hadtörténeti szempontból releváns okmányok válogatott gyűjtésére. A levéltár 1810 táján a következő osztályokra tagolódott:

4 A Hadilevéltár történetéhez v.ö.: Inventare österreichischer Archive, VIII. k.: Inventar des Kriegsarchivs. Szerkesztették a Hadilevéltár munkatársai, 1. és 2. k. (=Publikationen des Österreichischen Staatsarchivs, II. sorozat: Inventare österreichischer Archive, VIII. k.). Bécs, 1953.; *Rainer Egger:* Das Kriegsarchiv Wien. In: *Militärgeschichtliche Mitteilungen,* 1970/1. k. 113-120. o.; 1970/2. k. 167-175. o.; 1971/1. k. 173-181. o.; 1971/2. k.; *Edith Wohlgemuth:* Das Kriegsarchiv und seine Bestände. Eine Bibliographie. In: *Scrinium,* 1983/28. füzet, 370-375. o.

5 *Oskar Regele:* Die Geschichtsschreibung im Wiener Kriegsarchiv von 1779 (Kaiser Joseph II.) bis zum Ende des ersten Weltkrieges (1918). In: Festschrift des Haus-, Hof- und Staatsarchivs 1949. 1. k. Bécs, 1949. 732-743. o.; *Kurt Peball:* Archivar und Forscher am Beispiel des Kriegsarchivs Wien. In: *Der Archivar,* 2. k. 1968. 52-54. o.

6 *Johann Christoph Allmayer-Beck:* Die Militärgeschichtsschreibung in Österreich von ihren Anfängen bis zum Jahre 1918. In: Militärgeschichte in Deutschland und Österreich vom 18. Jahrhundert bis in die Gegenwart (=Vorträge zur Militärgeschichte, 6. k.), Herford-Bonn 1985. 70-86. o.

- iratosztály (az írásos anyagot őrző és kezelő osztály)
- topográfiai osztály
- könyvtár
- hadtörténeti munkák osztálya.

Ezek a munkák 1818-ban átkerültek a főszállásmesteri törzs különleges osztályára, amely 1876-ig állt fenn. Csak amikor ez az - akkor már - vezérkari iroda ismét a Hadilevéltárhoz került, akkor kezdődött meg a Hadilevéltár kiépítése egy katonai és hadiügyek szempontjából egyedül illetékes központi kutató- és iratmegőrző intézménnyé. Kutatóintézetként - szintén 1876-ban - a Hadilevéltár kezdi meg annak a jelentős vezérkari műnek a kiadását, amely Jenő herceg hadjáratait, majd a XVIII. és XIX. század egyéb hadjáratait tárgyalja. Ettől az évtől kezdve jelentették meg a „Mitteilungen des k. k. (ab 1889 k.u.k.) Kriegs-Archivs" (A cs. kir. /1889-től cs. és kir./ hadilevéltár közleményei) című kiadványt is.

Ami a levéltári források gyűjtését illeti, 1846-ban a kancelláriai levéltárat egyesítették az Udvari Haditanács regisztratúrájával. 1889-ben aztán az Udvari Haditanács levéltárának nagy részét betagolták a Hadilevéltárba, ami jelentős lépést jelentett annak érdekében, hogy létrejöjjön egy katonai-hadügyi vonatkozású, osztrák-magyar központi levéltár. Ezt követte a középszintű hatóságok, tábori kancelláriák irattárainak és hagyatékok írásos anyagának az átadása, valamint a könyvtár nagyszabású kiépítése. 1905-ben a Hadilevéltár átköltözött a Stiftkaserne 1746-1750 között épült akadémiai traktusába.

Már az első világháború alatt megállapodás született arról, hogy a honvédség aktáit az illetékes magyar katonai levéltárban őrzik és dolgozzák fel. Az első világháború után ezt a megállapodást nemzetközi értelemben kiterjesztették korábbi aktákra is (a XVI. századtól kezdődően), elsősorban a „Régi" és az „Új tábori akták" (=első világháború) állományaiból származó iratokra. Továbbá a Hadilevéltárnak a dokumentumokat és térképeket, valamint teljes regisztratúrákat ki kellett adnia a monarchia utódállamainak[7], illetve Belgiumnak. Bár arról is megegyezés született, hogy a központi katonai hatóságok regisztratúráit a nemzetközi tudományos kutatás érdekében nem szakítják szét, mégis - legalábbis az osztrák álláspont szerint önkényesen és az érdekelt államok kutatása szempontjából igen hátrányos helyzetet teremtve - fontos aktákat elvittek pl. Olaszországba és Romániába, ahol ezeket máig sem tették hozzáférhetővé.

Hasonlóképpen nemzetközi szerződések előírásainak tettek eleget akkor, amikor a Hadilevéltárban állami hadi levéltárak (Magyarország)[8] és állami levéltári igazgatóságok (Csehszlovákia, Olaszország)[9] delegációi számára székhelyeket létesítettek. A második világháború után csak Magyarország élt továbbra is ezzel a lehetőséggel, amely a tudományos kutatás és a tudo-

7 V.ö. például: *Walter Hummelberger:* Das österreichisch-tschechoslowakische Archivabkommen vom 18. Mai 1920. In: *Scrinium,* 1985/32. füzet, 43-65. o.

8 *Imre Ress:* Die Ungarische Archivdelegation in Wien als eine Institution zur Lösung von grenzüberschreitenden Archivproblemen. In: *Scrinium,* 1987/36-37. füzet, 264-272. o.

9 *Rudolf Neck:* Zu den österreichisch-italienischen Archivverhandlungen nach dem Ersten Weltkrieg, in: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. 31. 1978. 434-441. o.; *Otto Friedrich Winter:* Die italienische Kriegsarchivdelegation nach dem Ersten Weltkrieg, uo. 442-450. o.

mányos kapcsolattartás érdekeit szolgálta és szolgálja. A magyar hadtudomány és hadtörténelem szempontjából fontos anyagokat a magyar Hadtörténeti Intézet tisztjei kezelik, együttműködve az osztrák kollégákkal.

A Hadilevéltárnak az első világháború alatt, de főleg az első világháború után igen komoly feladattal kellett megbirkóznia, amennyiben össze kellett gyűjtenie és nyilvántartásba kellett vennie az első világháborúban részt vevő parancsnokságok és csapattestek aktáit.[10] Továbbá a Hadilevéltár megbízást kapott arra is, hogy szerkessze, illetve írja meg az „Ausztria-Magyarország utolsó háborúja" (Österreich-Ungarns letzter Krieg) című négykötetes vezérkari művet, mely megbízásnak 1938-ig eleget is tett.[11]

A Hadilevéltár lényegében még 1989-ben is meglévő szervezete 1926-ban alakult ki:

- Igazgatóság
- I. osztály (Személyi akták)
- II. osztály (Tábori akták és levéltári gyűjtemények)
- III. osztály (Központi hatóságok és középszintű hatóságok)
- Térkép- és képgyűjtemény
- Könyvtár.

A Hadilevéltár 1920-tól a szövetségi kancellári hivatal alá tartozott.

1938 és 1945 között, a német megszállás alatt ugyan a levéltár állományait a német hadsereg különböző hatóságai (hadsereglevéltár, hadseregkönyvtár) és a haditengerészet alá rendelték, de nem vitték ki az épületből. A levéltári anyag veszteségei nem annyira közvetlen háborús beavatkozások, vagy az épületben történt fosztogatások következtében keletkeztek, hanem sokkal inkább azokon a helyeken, ahová a levéltári állományt a bombázások elől menekítették.

Amikor Ausztria a szövetséges hatalmak megszállása alatt állt, a levéltár könyvtára (jelentős mértékben) és a tengerészeti levéltár, valamint a térkép- és képgyűjtemény (kisebb mértékben) további veszteségeket szenvedett, mivel egy szövetséges bizottság „nácitlanította" az anyagot. A Hadilevéltárat még 1945-ben önálló osztályként betagolták a szövetségi kancellári hivatal felügyelete alá tartozó, újonnan megalakított Osztrák Állami Levéltárba és igazgatóságát annak vezérigazgatósága alá rendelték.[12]

A hadsereg (Volkswehr 1918-1920, Österreichisches Bundeswehr 1937-1938)[13], valamint a frontmilícia (1937-1938) aktái már 1943-ban bekerültek a bécsi Hadsereglevéltárba, amely fontos irat-, térkép- és képhagyatékokat is átvett, de nem gyűjtötte, őrizte a német Wehrmacht aktáit. Csak amikor a Hadilevéltár 1958-ban azt a megbízást kapta, hogy társadalombiztosítási célokra hivatalos igazolásokat állítson ki egyes személyek számára a német Wehr-

10 Ehhez még: *Peter Broucek:* Die „Abteilung für militärische Staatsakten" (1918-1920). In: *Scrinium,* 1983/28. füzet, 324-332. o.

11 *Peter Broucek:* Militärgeschichte in Österreich von 1918 bis 1938/45. In: Militärgeschichte in Deutschland und Österreich vom 18. Jahrhundert bis in die Gegenwart (= Vorträge zur Militärgeschichte, 6. k.), Herford-Bonn 1985. 87-107. o.; *J.C. Allmayer-Beck, P. Broucek, M. Rauchensteiner:* Der erste Weltkrieg in der österreichischen Geschichtsschreibung zwischen 1914 und 1984. In: Neue Forschungen zum Ersten Weltkrieg. Literaturberichte und Bibliographien (= *Schriften der Bibliothek für Zeitgeschichte,* 15. k.), Koblenz, 1985. 267-285. o.

12 *Wilhelm Krauss:* 10 Jahre Österreichisches Staatsarchiv 1945-1955. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs,* 8. 238-304. o.

13 Első tájékozódáshoz v.ö.: *Peter Broucek:* Heerwesen. In: *Erika Weinzierl-Kurt Skalnik:* Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik. 1. k. Graz, 1983. 209-224. o.

machtban 1938 és 1945 között teljesített szolgálatukról, vett át a levéltár ilyen jellegű személyi anyagokat is, amelyek Ausztriában - többnyire magánszemélyek birtokában - még fellelhetők voltak, illetve amelyeket a Német Szövetségi Köztársaság engedett át e célra.[14]

Ez a hatalmas, tisztán adminisztratív jellegű tevékenység hosszú éveken át igencsak nagy terhet rótt a levéltárra.[15] Ennek ellenére képes volt arra is, hogy fontos közigazgatástörténeti és hadtörténeti munkákat, valamint bibliográfiákat is megjelentessen, kiállításokat rendezzen és közreműködjön az „Osztrák Állami Levéltár Közleményei" (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs) című, 1948-tól megjelenő tudományos orgánum kiadásában. Ami a levéltári állományokat illeti, 1987-ben végre sikerült átvenni a belügyminisztériumtól az egykori katonai anyakönyvi hivatal állományait (anyakönyveket és kartotékokat a XVII. századig visszamenőleg).

Az Osztrák Állami Levéltár új osztályának, a „Köztársaság Levéltárának" megnyitása után 1987-ben ennek az új intézménynek adták át a Volkswehr, az osztrák Bundesheer, a német Wehrmacht és az 1945-1946-ban működő Állami Kancellária - Hadsereg hivatal (Staatskanzlei-Heeresamt)[16] aktáit. Ezzel a Hadilevéltár tevékenysége a dunai monarchia hadügyére vonatkozó források őrzésére és tudományos kiértékelésére korlátozódott. Ez a levéltár 1989 őszén a könyvtárral együtt átköltözött az Osztrák Állami Levéltár új központi levéltári épületébe[17] (Bécs, 3. kerület, Nottendorfergasse 2.).

Az alábbiakban a Hadilevéltár állományairól adunk áttekintést, amely a magyar kutatók és levéltárosok számára megkönnyíti az eligazodást. Megkülönböztetünk:

- I. hatósági regisztratúrákat és levéltári gyűjteményeket,
- II. térképgyűjteményt, képgyűjteményt és könyvtárat.

I. REGISZTRATÚRÁK ÉS LEVÉLTÁRI GYŰJTEMÉNYEK

A) Szárazföldi haderők

1. Legfelsőbb főparancsnokság

Őfelsége a császár és király Hadikancelláriája (Die Militärkanzlei Seiner Majestät des Kaisers und Königs) (Szigla: MKSM) - 1849-1918.

Ez a szerv vitte a legfőbb hadúr számára a legfelsőbb parancsnokság szolgálati ügyeit 1849 és 1918 között, és már őrzött bizonyos aktákat is, amelyek I. (IV.) Ferdinánd császár és király főhadsegédi hivatalának kancelláriájából származtak. Ez a kancellária dolgozta ki és készítette elő az összes személyi, szervezeti és - háború idején - hadműveleti kérdésekben hozott császári

14 *Otto Friedrich Winter:* Archivierung modernen militärischen Schriftgutes in Österreich. In: *Scrinium,* 1973/9. füzet, 20-37. o.

15 *Otto Friedrich Winter:* Personalunterlagen des Zweiten Weltkrieges im Kriegsarchiv. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs,* 28. k. 50-67. o.

16 *Manfried Rauchensteiner:* Nachkriegsösterreich 1945. In: *Österreichische Militärische Zeitschrift,* 1972. évf., 407-421. o.

17 *Kurt Peball:* Der Neubau des Österreichhischen Staatsarchivs. In: *Scrinium,* 1986/34. füzet, 135-143. o.

határozatokat, amelyeket a központi szervek javasoltak. A kancelláriát az első főhadsegéd vezette, aki 1867-ben, amikor az össz fegyveres erőket (a cs. és kir. hadsereget, a cs. kir. Landwehr-t, a m. kir. honvédséget, az osztrák és a magyar csendőrséget, a cs. és kir. haditengerészetet) átszervezték, a hadikancellária főnöke lett és bizonyos feladatokat leadott az 1860-ban ismét megalakult hadügyminisztériumnak, illetve az 1868-ban újonnan létesített osztrák és magyar honvédelmi minisztériumnak. Az aktaállomány egy fősorozatra és egy különleges sorozatra van osztva, és kancelláriai könyvekben, valamint egy segédletben van feltárva.

Igen nagy jelentőségű a különféle szervezeti kérdésekben (pl. a hadseregben végrehajtandó reformokkal kapcsolatban), a műveleti és személyi kérdésekben (pl. az 1859-es, 1866-os és az 1914-1918-as háborúk idején), valamint a politikai kérdésekben (pl. Ausztria-Magyarországnak a német birodalomhoz fűződő viszonyát illetően, vagy az ún. „hadseregkérdésben", a független magyar hadsereg kérdésében) hozott döntésekre vonatkozó anyag.

1610 doboz, 775 kötet.

Őfelsége a császár és király Főhadsegédi Hivatala /Generaladjutantur Seiner Majestät des Kaisers und Königs/ (szigla: GASM) - 1867-1918.

Az 1867 előtti időszakra vonatkozóan nem maradt fenn zárt aktaállomány azoknak a tisztségviselőknek a kancelláriájából, akik az uralkodó személye körüli szolgálatot látták el. Az 1867 utáni kort illetően azonban már találhatók, mégpedig feldolgozott állapotban, olyan okmányok is a szóban forgó állományban, amelyek az uralkodó utazásaival, a hivatalos látogatásokkal, gratulációkkal, kitüntetésekkel, a bel- és külföldi ezredek tulajdonlásával kapcsolatosak. A főhadsegéd felelt az uralkodó biztonságáért, ha az megjelent a nyilvánosság előtt.[18]

270 faszcikulus, 90 kötet.

Az össz fegyveres erők főfelügyelőjének Hadikancelláriája /Militärkanzlei des Generalinspek tors der Gesamten bewaffneten Macht/ (szigla: MKFF) - 1898-1914.

Az ausztriai-Este házból származó Ferenc Ferdinánd trónörökös főherceg, akit 1898-ban a „legfelsőbb parancsnokság rendelkezési állományába" helyeztek, kb. 1905-től egyre növekvő befolyást gyakorolt a két állam katona-, kül- és belpolitikájára. Jól tükrözik az akták a trónörökösnek a magyarországi uralkodó körökhöz fűződő problematikus kapcsolatát.[19] 1908-tól kezdve mobilizálás esetére a trónörökös volt kiszemelve a hadsereg főparancsnokául, 1913-tól ő volt a „főfelügyelő".

A kancellária aktáinak fősorozatát terjedelmes pótsorozat egészíti ki. (A főherceg hagyatékát letétként a Házi, Udvari és Állami Levéltárban (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) őrzik, politikai és katonai tekintetben befolyásos adjutánsainak ill. kancelláriája vezetőinek a levéltári hagyatékai pedig a Hadilevéltár hagyatékgyűjteményében találhatók.)

211 doboz, 50 kötet.

18 *Ingrid Zeller:* Die Tagebücher des Flügeladjutanten Kaiser Franz Joseph I. a bécsi egyetemen 1969-ben készült géppelírt, kéziratos bölcsészdoktori disszertáció.

19 *Rainer Egger:* Die Militärkanzlei des Erzherzog-Thronfolgers Franz Ferdinand und ihr Archiv im Kriegsarchiv Wien. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs,* 2. k. 1975. 141-163. o.

A hadsereg- (csapat-) főfelügyelők irattárai - 1903-1914.

Az 1869 és 1914 között kinevezett felügyelők kancelláriáinak irattári anyagából csak kevés maradt fenn. 1895 után, Albert főherceg, tábornagy halála után mindig több tábornok volt kijelölve a kiképzés felügyeletére és - mozgósítás esetén - a hadseregparancsnoki tisztre. Kiemelkedik közülük Frigyes főherceg, gyalogsági tábornok.

10 faszcikulus.

A testőrségi irattárak

A császári és királyi udvarban szolgáló testőrök, akik folyamatos jelenlétét az udvarban I. Miksa koráig visszamenőleg tudjuk kimutatni, az udvartartáshoz tartoztak.[20] 1917-től azonban már nem közvetlenül, hanem az összes testőr ezredesének személyén keresztül voltak a főudvarmester alá rendelve, ugyanis több tiszti és altiszti testőrség létezett. Az aktákat a személyi összetétel, a szertartásrend, valamint a kulturális törekvésekkel kapcsolatos kérdések kutatásához lehet jól fölhasználni. A magyar testőrségek aktáit 1927-ben kiadták Magyarországnak.

400 faszcikulus, 270 kötet.

Az össz fegyveres erők vezérkari főnöke és annak irodái - 1908-1914.

A császári állandó hadseregben svéd és francia mintára bevezetett főszállásmesteri funkciót először akkor szabályozták, amikor Savoyai Jenő töltötte be ezt a tisztet.[21] 1757-ben és 1769-ben már kiadtak a békében is működő főszállásmesteri hivatalra vonatkozó szabályzatokat, mégis, ez az intézmény még hosszú ideig egy olyan hatóság maradt, melynek fő feladata a topográfiai felmérés és a hadi tapasztalatok gyűjtése volt. Hadműveleteknél a vezénylő tábornokok tanácsadói egyes, egy hadsereg, vagy egy seregtest főszállásmesteri posztjára kinevezett tisztek voltak. Ez az - 1865-től vezérkarnak nevezett - intézmény, amelynek békében az volt a feladata, hogy indítványozza és megtegye az előkészületeket háború esetére, az általános hadkötelezettség bevezetése után a zökkenőmentes mobilizálásért és felvonulásért volt felelős. Gróf Friedrich Beck-Rzikowsky vezérkari főnök és táborszernagy (1881-1906), de különösen utódja, gróf Franz Conrad von Hötzendorf (1906-1911, 1912-1917) alatt a vezérkari főnök hivatala meglehetősen gyorsan igen nagy kül- és katonapolitikai jelentőségre tett szert. A „főnök" - igaz először csak a császárnak való referálási jogot illetően - 1913-ban függetlenné vált a hadügyminisztertől, és így a császári főparancsnokság orgánumává vált.

Ennek az intézménynek az egyre növekvő politikai jelentősége csak kb. 1900-tól tükröződik egy fősorozatnak az 1816-os évtől meglévő aktáiban. A hat iroda aktagyűjteményei közül had- és politikatörténeti szempontból a szervezeti intézkedésekért felelő igazgatósági iroda aktái

20 Geschichte der k.u.k. Wehrmacht. 6. k. Der Allerhöchste Oberbefehl. Die Garden. Kiadta a Hadseregtörténeti Múzeum igazgatósága, együttműködve az Osztrák Hadseregtudományi Társasággal, Bécsben. Szerkesztette *Peter Broucek, Georg Zivkovic* és *Herbert Klima* közreműködésével, báró Alphons von Wrede alezredes kézirattöredékei (=Militaria Austriaca, 6. k.) alapján, Bécs, 1988.

21 *Theodor v. Zeynek:* Rückblick auf die Geschichte des Generalstabes. In: *Militärgeschtliche Mitteilungen,* 65. évf. 1934. 469-508. o.; *Oskar Regele:* Generalstabschefs aus 4 Jahrhunderten. Das Amt des Chefs des Generalstabes in der Donaumonarchie. Seine Träger und Organe. Wien, 1966.; *Kurt Peball:* Das Generalsreglement der k.k. österreichischen Armee vom 1.9.1759. In: *Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien,* 3. k. 1967. 81-128. o.

(akták 1808-1918-ból), mindenekelőtt azonban a felvonulás és a szövetségesekhez fűződő katonapolitikai kapcsolatok ügyeiért felelős műveleti iroda valamint a nyilvántartó iroda aktái (akták és könyvek 1826-1914-ből) a legfontosabbak. A másik három iroda a hadtápiroda, a topográfiai iroda, valamint az instrukciós, vasúti és távirati iroda volt.

901 doboz, 490 kötet.

A vezérkari irodák regisztratúráival kapcsolatban említendők meg

a katonai attasék irattárai,
amennyiben - töredékesen - megmaradtak.[22]

A császár 1860-ban engedélyezte egy-egy törzstiszt rendszeresített kiküldését a párizsi, berlini és szentpétervári követségekre, tiszteket addig csak különböző, időben behatárolt „udvariassági missziókra" rendeltek ki. Az egy-egy törzstisztet azonban hamarosan mások is követték, mert állandóan nőtt az igény aziránt, hogy pontosan tájékozódjanak a külföldi katonai ügyekről és hogy hivatalos kapcsolatokat tartsanak fenn külföldi hadseregekkel. A katonai attasé a követség személyzetének állományába tartozott, szolgálati utasításai szerint elsősorban a vezérkari főnöknek, vagy közvetlenül a nyilvántartó irodának tartozott jelentést tenni.

A belgrádi, berlini, berni, bukaresti, cetinjei, konstantinápolyi, madridi, párizsi, szófiai, stockholmi attasék és az üszkübi adjoint militaire (1904-1909) irattárának töredékei maradtak fenn.

127 doboz, 62 kötet.

2. Régi tábori akták és hadtudományi emlékiratok

Régi tábori akták /Alte Feldakten/ (szigla: AFA) - XVI. század eleje - 1913.

Ez a jelentős állomány a XVI-XIX. századi osztrák és magyar hadtörténet szempontjából az egyik legfontosabb levéltári anyag. A gyűjtemény magját azok az iratok képezik, amelyeket 1801-től gyűjtött az akkor újonnan létesített Hadilevéltár hadi tapasztalatok dokumentálása, illetve hadtörténetírás céljából. Az állomány (egyetlen - többnyire - XIV. és XV. századi iratok másolatait tartalmazó doboz kivételével) I. Miksa háborúitól az 1913-as ún. „üszküdari különítmény"-ig (Skutari-Detachement) terjedő aktákat foglalja magába.

A következő anyagok találhatók ebben a gyűjteményben:

a) a XVI. századtól, elsősorban az 1526 utáni török háborúk korától kezdődően várőrségek regisztratúráinak darabjai és a császári udvarnak küldött jelentések; többé-kevésbé jelentős hadvezérek, pl. Wallenstein, Montecuccoli, Savoyai Jenő herceg, Daun, Károly főherceg, Radetzky és más tábornagyok tábori kancelláriáinak darabjai; ebből az időszakból származó parancsok és utasítások, jelentések, levelezések, létszámkimutatások, menettáb-

22 *Johann Christoph Allmayer-Beck:* Die Archive der k.u.k. Militärbevollmächtigten und Militär-Adjoints im Kriegsarchiv Wien. Ein Beitrag zur militärischen Quellenkunde. In: Österreich und Europa. Festschrift für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag. Bécs, 1965. 351-378. o.

lázatok, naplók, emlékiratok, valamennyi példány eredeti, fogalmazvány, vagy másolat. Az anyag év és hónap szerint, eredetre való tekintet nélkül, de a XVII. század második felétől az egyes éveken belül hadszínterenkénti bontásban van rendezve.

b) Az Udvari Haditanács aktái, amelyek 1726-tól tartalmazzák a fronton működő parancsnokságok és az Udvari Haditanács között folyó levelezést, s amelyeket kb. 1848-tól hadtörténeti értékük miatt kivettek az egykori Udvari Haditanács regisztratúráiból és - évekre bontva - a tulajdonképpeni tábori aktákhoz csatoltak.

c) Kabinetakták. Ezek az 1686-tól 1836-ig terjedő időszakból származó akták - szintén évekre bontva - lassanként kerültek át a Régi tábori aktákhoz, és tartalmuk szerint levelek, a parancsnokok és a császár közötti levelezés darabjai és feljegyzések, amelyek a császárral folytatott tanácskozásokról készültek.

d) A hadseregakták a harmincéves háború korából, majd az 1778 és 1913 közötti időből valók és a hadseregfőparancsnokságok kancelláriáinak regisztratúráiból származnak. Legfontosabbak közülük az utánpótlás és a közigazgatás irattári anyagai, de különleges érdeklődésre tarthatnak számot azoknak a megszálló csapatoknak az aktái is, amelyek 1814-től Franciaországban, vagy a monarchia olasz tartományaiban, illetve az 1859 előtti olasz államokban tartózkodtak.

e) Néhány doboz aktákkal, elsősorban megfigyelők, néha résztvevők beszámolóival a XVII. és XVIII. században a monarchia keleti és déli részén, pl. Velencében vagy Oroszországban folyó háborúkról.

f) A „különleges állomány" elnevezésű gyűjtemény. A hadseregaktákhoz lehetőleg kronológiai sorrendben igen nagyszámú, eredetileg 141 faszcikulusból álló aktát csatoltak, melyek többnyire a XIX. századból származnak, s 1918-ig a levéltár vezetőségének őrizetében és az osztály vezetőségének különleges felügyelete alatt álltak. Ezek elsősorban egyes seregtestek és megszálló csapatok regisztratúráiból és főként az 1866-ig terjedő korszakból valók, mindenekelőtt az olasz félszigeten, a Szerbiában, Németországban és Franciaországban történt eseményekkel foglalkozó jelentések, amelyeket valamely, ma már többnyire azonosíthatatlan okból 1918-ig nem bocsátottak a historiográfiai kutatás rendelkezésére.

Tartalmukat jelenleg csak egy ideiglenes dobozjegyzék tárja fel.

g) Létszám- és szolgálati táblázatok, diszlokációs kimutatások gyűjteménye a dunai monarchia egyes királyságaiban és tartományaiban lévő helyőrségeknek az 1790-1913-as időszakra vonatkozó létszámjegyzékeivel és hadrend (Ordres de Bataille) kimutatásaival.

A tulajdonképpeni tábori akták indexekben és protokollokban vannak feltárva, amelyeket a levéltárban állítottak össze, a „hadseregakták" vonatkozásában többnyire megvannak még a hozzájuk tartozó kancelláriai könyvek.

3856 doboz, 763 kötet.

Hadtudományi emlékiratok /Kriegswissenschaftliche Memoires/ (szigla: MEM) - XVII. századtól - 1914-ig.

Amit a háborús konfliktusok gyakorlatának megismerése szempontjából a „Régi tábori akták" jelentettek, azt nyújtotta nyilván az elmélet számára ez a második, valószínűleg 1801

körül keletkezett aktacsoport. Ebben a hadtörténeten kívül a hadügy összes egyéb területére vonatkozó emlékiratokat, terveket, indítványokat, tapasztalati beszámolókat, tiszti hagyatékokból származó fontos aktadarabokat és mindenfajta megőrzésre érdemesnek tartott iratokat gyűjtöttek egyfajta dokumentációs levéltárként a főhadszállásmesteri törzs számára. Ezek olyan levéltári anyagok voltak, amelyek egyik regisztratúrába sem illettek bele, vagy megsemmisített, illetve elveszett regisztratúrákból származtak. A gyűjtés célja az volt, hogy a hadügy jobbítása, az esetleges elkövetkező katonai konfliktusokra történő felkészülés érdekében egyfajta „hadseregagy" álljon rendelkezésre.

Ezeket az aktadarabokat kb. az állandó hadsereg fennállásától kezdve gyűjtötték és regisztrálták. Az akták célirányos gyűjtése kb. 1880-ig tartott. Azt mondhatjuk, hogy ez után az időpont után ezt a gyűjteményt már csak kiegészítették egyes leletekkel. Az 1945 utáni időszak levéltárosai sokkal inkább azon voltak, hogy az ebben az állományban gyűjtött anyagból különböző írásos hagyatékokat rekonstruáljanak és a hagyatékgyűjteményben helyezzenek el, amelyeknek a darabjait ebben az állományban eredetileg egymástól elszakítva, az egyes rubrikáknak megfelelően szétszedve fektették le. Így nézve ez a gyűjtemény egyrészt a főszállásmesteri irodákban őrzött akták, másrészt a levéltárban létesített, folyamatos munkával összeállított kézirat- és hagyatékgyűjtemény előzménye.

A gyűjteményt név- és tárgymutató, valamint protokoll tárja fel. Az első áttekintés megkönnyítésére rubrikák szolgálnak: I. A törökellenes háborúk, II. A Poroszország elleni háborúk, III. A Franciaország elleni háborúk, IV. Gyalogsági gyakorlatok, V. Lovassági gyakorlatok, VI. Alkalmazott taktika, VII. A csapatok állapota taktikai tekintetben, VIII. A csapatok állapota gazdasági tekintetben, IX. A csapatok állapota politikai tekintetben, X. Csapatok létesítése és bővítése, XI. A vezérkar, XII. A hadmérnökség, XIII. A tüzérség, XIV. Az utászok, XV. A hidászok és sajkások, XVI. A tengerészet, XVII. Különböző tábori kellékek, XVIII. Különböző hadseregek, XIX. Csapatcsökkentés, XX. Lovak, XXI. Topográfia és egyenruhaképek (átadva a Hadilevéltár térképgyűjteményének), XXII. Országismeret és statisztika, XXIII. Az országok állapota, XXIV. Pátensek, rendeletek, XXV. A jogügy, XXVI. Távíróügy, XXVII. Orvosi javaslatok, XVIII. Különféle katonai ügyek.

394 doboz, 1 kötet.

3. Központi szervek

A bécsi Udvari Haditanács /Wiener Hofkriegsrat/ (szigla: HKR) - 1557-1848.

A Habsburg királyságok és tartományok legfelsőbb katonai hatóságának a regisztratúrája a Hadilevéltár legterjedelmesebb és legjelentősebb levéltári állománya,[23] hiszen ennek a hatóságnak a protokolljai és mutatói, melyek a kancellária kimenő és beérkező aktáinak adatait tartalmazzák, nemcsak a hadügy, de a közélet valamennyi területe szempontjából igen fontos források. Az Udvari Haditanács a vezérkar, a hadseregszervezés és igazgatás (toborzás, felszerelés, a csapatok és várőrségek ellátása, a tisztek és hadügyi hivatalnokok személyi ügyei), a XVIII.

23 Az Udvari Haditanács történetéről még nem készült tudományos szempontból kielégítő munka. V.ö.: Der Österreichische Hofkriegsrat 1556-1848. Bécs, 1949. (=*Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs,* I/1. pótkötet.)

századig az oszmán ill. az orosz birodalommal való diplomáciai kapcsolattartás, valamint igazságszolgáltatás legfelső fórumának feladatait látta el. Az Udvari Haditanács részt vett a török háborúkban visszafoglalt magyar és horvát, majd az újonnan meghódított bukovinai és galíciai területek közigazgatásának megszervezésében is és feladata volt, a Magyarország déli és keleti részein lévő határőrvidékek igazgatása is. Hangsúlyozandó az Udvari Haditanácsnak az udvari kamaráktól való anyagi függősége.

Az Udvari Haditanács kancelláriája kezdettől két osztályra tagolódott, melyek a bejövő és kimenő aktákat dolgozták fel, 1704-től volt még ezeken kívül egy jogi osztály is. 1752-ig az iktatás számregiszter, később rubrikarendszer szerint történt. 1777-től ezt a fontos udvari hivatalt ügyosztályokra osztották, s ez a felépítés megmaradt 1848-ig. Csak Károly főherceg, tábornagy elnöksége idején (1804-1805) következtek be változások.[24] 1802-től az üléseken tárgyalt aktákról rövid kivonatok, ún. „protokollák" készültek. Létezett még továbbá egy - a kutatásban egyébként csak kevéssé figyelembe vett - elnöki hivatal, mely 1808-tól önálló protokollvezetéssel rendelkezett.

Az állomány nagy jelentősége a protokollokban és a protokollákban rejlik, mivel az iratállománynak magának sajnos csak egy töredéke maradt meg tűzvészek és selejtezések következtében.

10 012 doboz, 7650 kötet.

A főállományhoz egy különleges sorozat kapcsolódik olyan iratanyaggal, amelyet a regisztratúrában nem iktattak:

Az Udvari Haditanács kancelláriájának irattára és katonai lerakati adminisztráció.

Okmányok, szerződések és instrukciók gyűjteménye, nyilván az 1711-ben létesített kancelláriai irattár magja.

60 faszcikulus, 55 kötet.

Kinevezések 1466-1766 és előjegyzési könyvek 1766-1866.

Tiszti kinevezések, instrukciók, toborzási pátensek fogalmazványai.

30 doboz, 20 kötet.

Katonai impresszumok és normáliák - 1570-1919 (sic!)

Nyomtatott rendeletek, pátensek, instrukciók.

200 faszcikulus, 68 kötet.

Vizsgálati iratok - 1800-1849.

Különféle bírósági vizsgálatok anyagai.

12 doboz.

24 *Eduard v. Wertheimer:* Erzherzog Karl als Präsident des Hofkriegsrates 1801-1803. In: Archiv für österreichische Geschichte, 66. k. 1885. 277-314. o.

Ypsilanti-akták - 1821-1827.

Válogatott iratok Ypsilanti Sándor fejedelem magyarországi (munkácsi) és ausztriai fogságáról.[25]

1 doboz.

Határőrvidék akták - 1720-1876.

Az Udvari Haditanács belső aktái a katonai határőrvidékek közigazgatásáról.

48 doboz, 30 kötet.

Kommerciálék - 1751-1776.

Akták a „tengeri határ" és a partvidék közigazgatásáról.[26]

19 doboz, 1 kötet.

További fontos központi hatóságok:

Főhadbiztosi Hivatal - 1733-1768.

Ennek az 1650-ben létrehozott hatóságnak a számlaellenőrzés volt a feladata. 1767/69-ben bekebelezte az Udvari Haditanács.

78 doboz, 54 kötet.

Udvari Egészségügyi Bizottság - 1738-1775.

A katonai közigazgatás alatt álló határterületek közegészségügyi ellenőrzésének aktái.

3 doboz, 6 kötet.

Prágai Udvari Haditanács - 1593-1611.

Annak az udvari haditanácsnak[27] az aktái, amelyik II. (I.) Rudolf császár és király prágai tartózkodása idején Prágában működött.

3 doboz, 4 kötet.

Belosztrák Udvari Haditanács - 1566/78-1749, 1744-től Belosztrák katonai fődirektórium.

25 *Peter Broucek:* Alexander Ypsilantis Gefangenschaft in Österreich. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs,* 1964/65. k., 550-559. o.

26 *Walter Wagner:* Quellen zur Geschichte der Militärgrenze im Kriegsarchiv Wien. In: Die k.k. Militärgrenze. Beiträge zu ihrer Geschichte (=*Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien,* 6. k.), Bécs, 1973. 261-290. o.

27 *Rainer Egger:* Ernst Welling, der Archivar des Prager Hofkriegsraten. In: *Scrinium,* 1983/28. füzet, 333-335. o.

Annak a gráci udvari haditanácsnak az aktái és protokolljai, amelyik a vend és a horvát határvédelemért felelt. Ennek megfelelően protokolljai két csoportra vannak osztva „Windica" és „Croatica" címszó alatt.[28]

58 doboz, 146 kötet.

Gróf Lacy Móric tábornagy állam- és konferenciaminisztériuma /Staats- und Konferenzministerium Feldmarschall Moritz Graf Lacy/ (szigla: KLA) - 1774-1801.

Mária Terézia és II. József tanácsadójának aktái, akinek az uralkodó kívánságára az Udvari Haditanács előterjesztéseit kellett szakvéleményeznie.

80 doboz, 8 kötet.

Károly főherceg Hadügyi és Tengerészeti Minisztériuma /Kriegs- und Marineministerium Erzherzog Carl/ (szigla: KMA) - 1801-1814.

1801 és 1805 között II. (I.) Ferenc fivére, Károly főherceg, tábornagy volt a hadügyi és tengerészeti miniszter. Az Udvari Haditanács fölé volt rendelve és katonai ügyekben kizárólagos előterjesztési joggal rendelkezett.[29] 1805 után a főherceg csak tanácsadói funkciót töltött be. Az akták fontos forrást jelentenek a főherceg hadügyi reformjait illetően.

157 doboz, 40 kötet.

(Birodalmi) Hadügyminisztérium /(Reich-)Kriegsministerium/ (szigla: KM) - 1848-1918 és Katonai Likvidációs (Felszámoló) Hivatal /Militärliquidierungsamt/ (szigla: MLA) - 1919-1931.

1848-ban megszűnt a központi hatóságok testületi formája és felelős minisztériumok léptek a helyükbe. Az első hadügyminiszter Peter Zanini altábornagy volt 1848. április 2-től, 1848. június 1-től a hadügyminisztérium váltotta fel az Udvari Haditanácsot.[30] A Magyarországgal létrejött kiegyezés után is a közös hadseregért és a haditengerészetért ez a minisztérium volt felelős. Csak az 1853. május 31. és 1860. december 20. közötti időszakban vette át a vezetést egy már 1849-ben felállított ún. legfelsőbb hadseregparancsnokság, mely a katonai intézmények igazgatását is ellátta. Az említett időszak előtt és után azonban a hadügyminisztérium volt azon három minisztérium egyike (a másik kettő a külügyminisztérium és a közös pénzügyminisztérium volt), amelyeknek kompetenciája az egész Osztrák-Magyar Monarchiára kiterjedt. A minisztérium számos, első látásra nem katonai kérdésnek tűnő ügyben is állást foglalt. Így aktái országismereti szempontból is fontos forrásokat jelentenek. A minisztérium egy (saját kancelláriával rendelkező) elnöki hivatalra és egy sor (közös kancelláriával és valamennyi osztályra vonatkozó regisztratúrával rendelkező) osztályra tagolódott.

28 *Viktor Thiel:* Die innerösterreichische Zentralverwaltung. In: Archiv für österreichische Geschichte, 105. k. 1916. 1-210. o.; 111. k. 1930. 499-670. o.

29 *Josef R. v. Kleyle:* Reform des österreichischen Kriegswesens durch Erzherzog Carl im Jahre 1801. In: Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, philosophisch-historische Klasse, 2. k. 1849. 338-357. o.

30 *Walter Wagner:* Geschichte des k.k. Kriegsministeriums I. 1848-1866 (Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, V. k.), Graz-Köln, 1966.; II. 1866-1888 (Studien, X. k.), Wien-Graz-Köln, 1971.

A Katonai Likvidációs (Felszámoló) Hivatal bonyolította 1918 után az osztrák-magyar katonai közigazgatás még folyó követeléseit. Először a nemzetközi likvidációs bizottság, majd az osztrák szövetségi pénzügyminisztérium alá tartozott.

A hadügyminisztérium különleges sorozatában olyan iratok vannak összegyűjtve, melyeket nem tartalmaznak a kancelláriai protokollok. Ezekből a válogatásokból csak néhány példát sorolunk föl:

Nagy temetések - 1847-1913
Brucki tábor - 1869
Degenfeld-Schönburg magánlevelezése hadügyminiszter korából - 1860/61
A 13. és 14. huszárezred: Albert sajátkezűleg írt aktái - 1859/60
Miniszteri konceptusok - 1896-1902
A hadügyminisztérium műveleti kancelláriája - 1849/50
Alapítványok, alapítólevelek - 1750-1918
Vizsgálati akták, nevek szerint ábécérendben - kb. 1851- kb. 1865.
17 681 doboz, 9600 kötet.

Cs. Kir. Honvédelmi Minisztérium - 1868-1921

A Magyarországgal megkötött 1867-es kiegyezés eredményesen zárult tárgyalásai után az össz fegyveres erők hármas felosztásának megfelelően a (birodalmi) hadügyminisztérium és a m. kir. Honvédelmi Minisztérium mellett létrehozták Ausztriában („a birodalmi tanácsban képviselt királyságokra és tartományokra illetékes") cs. kir. Honvédelmi Minisztériumot. Ez irányította a cs. kir. Landwehr-t és a népfölkelés intézményét, melyek ügyeit a birodalmi tanácsban a miniszter képviselte, mint ahogy a magyar honvédelmi miniszter, aki a csendőrséget is vezette, a magyar országgyűlésben képviselte a magyar királyi honvédség ügyeit.

A minisztérium az elnöki hivatalra, valamint a katonai ügyek, a politikai ügyek és a csendőrségi ügyek osztályaira tagolódott. Minden osztályra külön mutatók állnak rendelkezésre.

2960 faszcikulus, 1240 kötet.

4. Középszintű hatóságok (melyek az Udvari Haditanács, illetve a hadügyminisztérium alá voltak rendelve).

Rokkanthivatal - 1723-1803.

A rokkantak gondozására és ellátására 1715-ben önálló rokkant-bizottság alakult, amely többek között az érintetteknek és a rokkantházaknak szánt pénzadományokat és alapítványokat kezelte. 1769-ben a bizottság átalakult Rokkanthivatallá, amelyet aztán 1803-ban betagoltak az Udvari Haditanácsba.

126 doboz, 254 kötet.

Hadmérnöki Főhivatal és Hadmérnöki Főigazgatóság - 1860-tól Hadmérnöki Főfelügyelőségnek nevezték - 1756-1918.

A mérnöktiszteket 1747-ben egy mérnök-hadtestben fogták össze, és külön szolgálati szabályzat vonatkozott rájuk.[31] Főnökük, a hadmérnöki főfelügyelő alá volt rendelve az aknász és árkász hadtest, ő foglalkozott az összes hadmérnöki, aknászi, árkászi és műszaki feladatokkal, valamint az erődítésekkel.

Azok a tervek, amelyeket ez a részleg dolgozott ki, a „Hadmérnöki főhivatal hadmérnöki és tervrajz levéltárában" találhatók, amely a térképgyűjtemény egy részét alkotja.

1124 doboz, 332 kötet.

Tüzérségi Főhadszertári Hivatal és Tüzérségi Főigazgatóság - 1772-1857.

I. Miksa korától kezdve a tüzérség az uralkodó „házi tüzérségére", az egyes királyságok és tartományok rendje által fenntartott „szárazföldi tüzérségre", valamint az egyes hadjáratok idejére felállított „tábori tüzérségre" tagolódott. Ezeket a hadtesteket Mária Terézia alatt egyesítették, és létrehoztak egy Tüzérségi Főhadszertári Hivatalt, amelyet egy Tüzérségi Főigazgatóság alá rendeltek. Ez utóbbit különböző reorganizációs intézkedések után 1860-tól Tüzérségi Főfelügyelőségnek nevezték.

Az aktákon kívül igen nagy jelentőségűek az ebben az állományban gyűjtött műszaki tervek és műszaki tanulmányok.[32]

A levéltári állományokat illetően megkülönböztetjük

a) a Tüzérségi Főhadszertári Hivatal irattárát
   - 1737-1860: kb. 3000 tervrajz, mintegy 300 számozott akta és kötet.
b) a régi tüzérségi irattárat - 1714-1864: 144 faszcikulus, kb. 5400 rajz, mintegy 326 kötet konstrukciós táblázat.

Műszaki Katonai Bizottság /Technisches Militärkomitee/ (szigla: TMK) - 1862-1918.

A hadsereg fegyvereinek és műszaki eszközeinek továbbfejlesztése céljából 1853-ban alakítottak egy tüzérségi és egy hadmérnöki bizottságot.[33] Ezek a bizottságok 1856-ban a hadseregfőparancsnokság ill. a hadügyminisztérium segédszerveivé váltak, majd 1856-ban újabb reformintézkedések után egyesültek. Ekkor Műszaki Katonai Bizottság egy elnöki szekcióra és fegyver-, utász- és árkász-, ruházati és felszerelési, valamint gép- és lőszerszekciókra tagolódott.

1292 doboz, 655 kötet.

Legfelsőbb Katonaorvosi Igazgatóság - 1779-1853.

31 *H. Blasek-F. Rieger:* Beiträge zur Geschichte der k.u.k. Genie-Waffe. 2. kötet, Wien, 1898.

32 *Walter Wagner:* Das Artilleriearchiv im Kriegsarchiv Wien. In: *Scrinium,* 1983/28. füzet, 361-369. o.

33 Ennek a hivatalnak a tevékenységéről az általa kiadott folyóiratok tájékoztatnak: *Mitteilungen des k.k. Genie-Comité über Gegenstände der Ingenieur- und Kriegswissenschaften* (1865-től); *Mitteilungen des k.k. Artillerie-Comité über Gegenstände der Artillerie- und Kriegswissenschaften* (1857-től), aztán a két folyóirat egyesült: *Mitteilungen über Gegenstände des Artillerie- und Geniewesens* (1870-től 1919-ig).

Ez irányította a katonaorvosi ügyeket.[34] A bécsi József orvosi-sebészeti akadémia megalakulása után ennek az igazgatóságnak a főnöke vezette az akadémiát és így az orvosképzést is felügyelte 1781/83 és 1848, valamint 1854 és 1874 között. De 1853-ban az igazgatóság tennivalói átkerültek a hadseregfőparancsnoksághoz ill. a hadügyminisztériumhoz.

20 doboz, 41 kötet.

Apostoli tábori helyőrség - 1735-1918.

Az állandó hadseregben a katolikus tábori lelkigondozás a jezsuita rend feladata volt, amely megbízását III. Ferdinánd császártól és királytól kapta. 1773-tól, a rend megszüntetése után egy apostoli tábori helynököt bíztak meg az ezirányú feladatokkal, aki püspöki rangban volt. Kilenc (közöttük egy magyaroszági) szuperioritás tartozott hozzá. 1869-ben ezeket a szuperioritásokat és az ezredlelkészségeket megszüntették és kisebb katonai plébániákat alakítottak ki.

Ebben az állományban az aktaregisztratúrák és a kancelláriai könyvek mellett a személytörténeti kutatás szempontjából a harmincéves háború óta vezetett és részben fennmaradt anyakönyvek (keresztelési, házassági és halotti anyakönyvek) a legnagyobb jelentőségűek.

279 doboz, 133 könyv, mintegy 9600 mátrikulakötet.

5. Territoriális hatóságok

Meghatározott területekre illetékes territoriális hatóságokat először a XVIII. század elején a katonai határőrvidékeken létesítettek, majd később az osztrák területektől távol fekvő, Habsburg fennhatóság alatt álló részeken, pl. Osztrák-Németalföldön és Elő-Ausztriában. Mária Terézia uralkodásának első évtizedében aztán lassan az összes királyságot és tartományt territoriális parancsnokságokra osztották. Ezeket 1883-tól hadtestparancsnokságokként szervezték meg. Háború esetén a hátországban ismét csak a katonai parancsnokságok látták el a közigazgatási feladatokat.

A legtöbb territoriális parancsnokság irattára, amennyiben megmaradtak, az egyes utódállamokban található.[35] Azok közül az irattárak közül, melyek végülis a hadilevéltárban maradtak, vagy odakerültek, a következő fő-, hadtest- vagy katonai parancsnokságokat említjük meg:

Bécs (1749-1922) 10 697 faszcikulus, 2281 kötet;
Grác (1782-1922) 6700 faszcikulus, 1200 kötet;
Innsbruck (1859-1921) 2800 faszcikulus, 700 kötet;
a Brüsszelben székelő németalföldi főparancsnokság (1766-1794) 19 faszcikulus, 154 kötet;
Bécsi polgári és katonai kormányzóság (1848-1855) 131 faszcikulus, 92 kötet.

Bizottságok

Bizonyos feladatokra rendkívüli katonai udvari bizottságokat, illetve az Udvari Haditanácshoz, vagy a hadügyminisztériumhoz tartozó bizottságokat alakítottak. Ezeknek a felszerelés és

34 *S. Kirchenberger:* Geschichte des k.u.k. österreichisch-ungarischen Militär-Sanitätswesens. In: *Paul Myrdacz* (szerk.): Handbuch für k.u.k. Militärärzte. 2. k. 3. füzet, Bécs, 1895.

35 *Jakob Böhm:* Das Archiv des Generalkommandos für Ungarn. In: *Scrinium,* 1971/5. füzet, 3-19. o.

a fegyverzet javításának kérdéseivel, szervezeti kérdésekkel, a katonai igazságszolgáltatás vagy a katonai közigazgatás, illetve egészségügyi problémáival kapcsolatban kellett állást foglalniuk. Mivel ilyen céllal ezeknek a részterületeknek a mindenkori állapotáról igen sok szakvéleményt kellett kidolgozni, ezekben az állományokban nagyon értékes anyagok találhatók a történelemkutatás szempontjából. Kiemelendők a bizottságok közül:

Az új szerzemények albizottsága (1703-1740).
A bizottság feladata a törököktől visszafoglalt területek közigazgatása volt.[36]
3 doboz, 2 kötet.

Udvari katonai bizottság, gróf Friedrich Nostitz-Rieneck (1791-1795).
Ennek a bizottságnak volt a feladata a francia forradalom idején, hogy javaslatokat dolgozzon ki a hadsereg átfogó reformjára vonatkozólag. Az előiratok 1695-ig nyúlnak vissza.

Udvari katonai bizottság, báró borbereki Alvintzi József táborszernagy (1798).
Ennek a bizottságnak az volt a feladata, hogy újabb reorganizációs intézkedésekre tegyen javaslatokat.

Udvari katonai bizottság, báró Johann Frimont, lovassági tábornok (1829-1830).
Ennek a bizottságnak kellett a hadseregen belüli takarékossági lehetőségeket vizsgálnia.
Mindhárom bizottság: 39 doboz.

6. A mexikói osztrák-belga önkéntes-hadtest irattára

Ennek az önkéntes csapatnak, amelyet 1864 júliusában állítottak fel, az volt a feladata, hogy I. Ferenc József császár és király fivérét, Ferdinánd Miksa főherceget támogassa, aki 1864-ben I. Miksa császár néven kezdte meg uralkodását Mexikóban.[37] 1865 márciusától a francia gyarmati csapatokon és a hazai „segédcsapatokon" kívül 7100 - többnyire gyalogos és lovas - önkéntes harcolt Benito Juarez köztársasági csapatai ellen. 1867 márciusában, amikor Miksa császár létrehozta a „nemzeti hadsereget", 3600 fő a franciákkal együtt visszatért. Az ottmaradt önkénteseket besorolták a nemzeti hadseregbe, 1867 júniusában kapituláltak.
Többek között a következő gyűjtemények maradtak fenn: műveleti akták, elnöki akták, titkos akták, a közigazgatás és az intendánsi hivatal aktái.
149 doboz, 129 könyv.

7. Középszintű hatóságok és közvetlenül a császárnak alárendelt hatóságok az első világháború, valamint a felszámolás idején

Hadfelügyeleti Hivatal /Kriegsüberwachungsamt/ (szigla: KÜA); 1917 szeptemberétől a hadügyminisztérium miniszteriális bizottságának nevezték - 1914-1918.

36 *Kurt Wessely:* Neuordnungen der ungarischen Grenzen nach dem Großen Türkenkrieg. In: Die k.k. Militärgrenze. Beiträge zu ihrer Geschichte (= *Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien*, 6. k.) Bécs, 1973. 29-93. o.

37 *Gerlinde Stichler:* Der Anteil Österreichs an der Unternehmung Erzherzog Maximilians in Mexiko. (Das österreichische Freiwilligenkorps). 1964-ben Bécsben készült disszertáció, géppel írt kéziratos formában.

A hivatal dolga volt a háború alatt hozott kivételes rendelkezések felügyelete. Három csoportra tagolódott: politikai ügyek, cenzurális ügyek és különleges feladatok csoportjára.
291 doboz, 58 kötet.

Központi Szállítmányozási Vezetőség - 1914-1918.

A hadügyminisztérium alá tartozott és mindenekelőtt a hadseregfőparancsnokság főszállásmesteri részlegével működött szorosan együtt. Ez a hatóság intézte az összes katonai szállítmányozási ügyeket, és erre a feladatra a központi kancellárián kívül különböző osztályai voltak, melyek a sebesültszállítmányokkal, a polgári személyek közlekedésével, a hajózási ügyekkel és a tábori vasúttal foglalkoztak.
495 doboz, 350 kötet.

A csapatkiegészítés főnöke - 1917-1918.

A legénységi kiegészítés jobb megszervezése érdekében 1917-ben báró Hazai Sámuel vezérezredest bízták meg ezzel a hivatallal.[38] Közvetlenül a császár alá volt rendelve, és alárendeltjei voltak a katonai parancsnokságokon, valamint a fronton lévő, magasabb szintű parancsnokságokon.
205 doboz, 85 kötet.

Az első világháborúban működő hadseregfőparancsnokság /Das Armeeoberkommando des 1. Weltkrieges/ (szigla: AOK) - 1914-1918.

1914 júliusában az össz fegyveres erők főfelügyelőjének hivatalából törzskart szerveztek, amely az első elgondolások szerint csak a Szerbia elleni háború idején működött volna, később azonban kiterjesztették kompetenciáját az össz szárazföldi fegyveres erőkre és hadseregfőparancsnokságnak nevezték.[39] Közvetlenül a császárnak és a császár hadikancelláriájának volt alárendelve a hadseregfőparancsnok (1914-1916 között Frigyes főherceg, tábornagy, 1916 végétől 1918-ig I. /IV./ Károly császár és király, 1918 novemberében báró Kövess tábornagy). A hadseregfőparancsnok egyetlen fontos munkatársa, aki háború esetén a külügyi és katonapolitika minden területén kiemelkedő befolyással bírt és több immáron osztálynak nevezett irodával rendelkezett, az össz fegyveres erők vezérkari főnöke volt (1917. március 1-ig báró Franz Conrad von Hötzendorf vezérezredes, illetve tábornagy, később báró Arthur Arz von Straußenburg gyalogsági tábornok, illetve vezérezredes). A hadseregfőparancsnokság 1914 augusztusában kiment a frontra. Először Przemyślben, majd Neu-Sandecben, 1914 novemberétől az osztrák-sziléziai Teschenben, 1917 januárjától a Bécs melletti Badenben működött. Felszámolása Bécsben 1918 novembere és 1919 májusa között történt.

38 *Christoph Tepperberg:* Der k.u.k. Chef des Ersatzwesens und sein Archiv. In: *Scrinium,* 1983/28. füzet, 354-360. o.

39 *Rudolf Kiszling:* Die hohe Führung der Heere Habsburgs im Ersten Weltkrieg. Wien, 1976.; *Christoph Führ:* Das k.u.k. Armeeoberkommando und die Innenpolitik in Österreich (=Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, VII. k.), Graz-Köln, 1968.

Az egyes osztályok aktáit 1914-től 1918-ig folyamatosan számozták és ellátták az illető osztály sziglájával:

a) Műveleti osztály
Az egyes hadcsoportoknál (Oroszország, Balkán-félsziget, Olaszország, Románia, a német nyugati front, tengerészet) a csapatmozgásokat az egyes szárazföldi és tengeri hadszínterekre lebontva dolgozták föl. Az össz katona- és külpolitikával kapcsolatos, különösen jelentős aktákat 1915 közepétől egy különleges - fontos - „Titkos hadműveleti akták" jelzésű aktasorozatban fektették le külön számozással. A műveleti osztályhoz tartozott a műszaki csoport, a tüzérségi csoport, a légi és a gázcsoport, a szervezési csoport és a hazatérőkkel foglalkozó csoport.
Még arra kell rámutatnunk, hogy a műveleti osztály helyzettérképeit és a hadseregek és várak háború alatti diszlokációjára vonatkozó könyveket és aktákat az osztály egyéb aktáitól elkülönítve őrzik.

b) Szállásmesteri osztály /Quartiermeisterabteilung/ (szigla: Qu.Abt.) 1915. december 31-ig hadtápfőparancsnokság /Etappenoberkommando/ (szigla: EOK).
Ez az osztály volt a felelős a közigazgatásért (a megszállt területeken is) és az utánpótlásért. A következő alosztályok tartoztak hozzá: kancelláriai igazgatóság, vezérkari osztály, szanitéc főnökség, intendánsi hivatal, igazságszolgáltatási referátus, gazdasági csoport.

c) Elnöki osztály /Präsidialabteilung/ (szigla: Präs.Abt.) 1917. október 1-ig détailosztály /Detailabteilung/ (szigla: Detailabt.) Elsősorban személyi és kitüntetési ügyekkel foglalkozott.

d) Hírszerző osztály /Nachrichtenabteilung/ (szigla: Na.Abt.)
A felderítés és az ellenséges hadseregekről szerzett hírek feldolgozása volt a feladata. A semleges hadseregekről kapott hírekkel továbbra is a Bécsben maradt nyilvántartó iroda foglalkozott.

e) A tábori szállítmányozás főnöksége - 1914-1918, 1917-től a tábori vasúti főnökség.

f) A tábori távírószolgálati főnökség - 1914-1918.
Alá tartozott a fronthadsereg összekötő szolgálata és 1916-tól a tábori posta főigazgatósága is.

g) Ukrán-osztály - 1918.
A szállásmesteri osztály ukrán referátusából és a külügyminisztérium egyik osztályából alakult meg, és a megszállt terület gazdasági közigazgatása, valamint a ki- és beszállítások megszervezése volt a feladata.

h) A légiforgalom főnöksége
A katonai légiforgalommal kapcsolatos ügyeket 1918 szeptemberének végéig a műveleti osztály dolgozta föl, ez után az időpont után jött létre ez az osztály.

i) Sajtóhadiszállás /Kriegspressequartier/ (szigla: K.P.Q.)

A hadseregfőparancsnokságnál működött, és a haditudósítókkal, egyéb újságírókkal, valamint a propagandacélokból felléptetett művészekkel foglalkozó, központi ellátó és felügyeleti hatóság volt. Idővel aztán cenzura- és propagandahivatali funkciót töltött be. Az aktaállomány igen hiányos, a kép- és filmanyag részei a Hadilevéltár képgyűjteményében ill. a Hadseregtörténeti Múzeumban találhatók.[40]
101 doboz, 147 kötet.

j) Ellenséges propagandát elhárító osztály
Ezt az osztályt 1918 márciusában hozták létre, mégpedig azzal a feladattal, hogy a külföldi, bomlasztó propaganda ellen hasson kezdetben a tisztikar hazafias nevelésével.

Nyilvántartási szempontjából a hadsereg-főparancsnoksághoz csatolták
a világháborúban elkövetett katonai kötelességmulasztások kiderítésével foglalkozó parlamenti vizsgáló bizottságot - 1919-1922.[41] A (Német-) Osztrák Köztársaság parlamentje által 1918. december 19-én hozott törvény értelmében ennek a szakértőkből álló bizottságnak volt a feladata, hogy a tudomására jutott, parancsnoki kötelességmulasztásokról, illetve rémtettekről szóló híreket kivizsgálja és üldözze.
A sajtóhadiszállás aktáit nem tekintve: 5123 faszcikulus, 1158 kötet.

8. Az első világháborúban rész vett sereg-, had- és csapattestek (szigla: NFA = Neue Feldakten /Új tábori akták/)

Az összes 1914-től létrehozott seregtestek, valamint a háború kezdetén már meglévő, vagy újonnan felállított hadtestek aktái - részben csak töredékesen - a Hadilevéltárba kerültek. Egy részük aztán a második világháború alatti áthelyezések alkalmával még további sérüléseket is szenvedett.
A következő egységek regisztratúráit említjük meg:

a) hadseregfront- és hadseregcsoport-parancsnokságok

b) hadtestparancsnokságok és hadtestcsoportparancsnokságok

c) hadtápcsoportparancsnokságok és önálló szállásmesteri osztályok.
Ezeket a szervezeteket a német seregtesteken belüli nagyobb osztrák-magyar csapatkötelékek ellátására létesítették.

d) hadtestparancsnokságok

e) hadosztályparancsnokságok

f) dandárparancsnokságok

40 *K. Mayer:* Die Organisation des Kriegspressequartiers beim k.u.k. AOK. im Ersten Weltkrieg 1914-1918. A bécsi egyetemen 1963-ban készült bölcsészkari disszertáció, géppel írt, kéziratos formában.

41 A bizottság történetének egyik feldolgozása: *Wolfgang Doppelhauer:* Zum Elend noch die Schande. Das altösterreichische Offizierskorps am Beginn der Republik (= Militärgeschichtliche Dissertationen österreichischer Universitäten, 9. k.), Bécs, 1988.

g) német, török, lengyel és ukrán alakulatok

h) jelentések ütközetekről és beszámolók a forradalmi változásokról. Valamennyi alakulat jelentéseinek gyűjteménye tartalmaz az 1918 novemberi eseményekről szóló jelentéseket is.

i) csapattestek

A csapattestek aktái eredetileg az egyes ezredek irattáraiban maradtak és nem adták le őket a Hadilevéltárba. Csak 1918 után, amikor már tömegesen megsemmisültek a csapattestek tábori kancelláriái, akkor kerültek néhány csapattesttől 1918 előtti akták is a Hadilevéltárba, egy részük meg még később, a második világháború után a bajtársi és hagyományőrző egyesületeken keresztül.

A gyalogsági vadászcsapatok, a lovassági, a tüzérségi, az árkászcsapatok, a vasúti és távírócsapatok, a gépkocsizó csapatok, a tréncsapatok, a szanitéc csapatok, az őr- és segélyszolgálati alakulatok és a munkaszolgálatosok, valamint a csendőrség és a pénzügyőrség egységeinek irattáraiból származó aktákat őriznek ebben az állományban.

j) szakaszparancsnokságok és megerősített helyek parancsnokságai

k) katonai közigazgatások

Ezek regisztraúrái igen sokat szenvedtek már az első világháború végén is, de még inkább a második világháború alatti áthelyezések következtében, és nagyon töredékesek. A szerbiai, montenegrói és lengyel katonai főkormányzóságok, valamint a romániai közigazgatásnál működő osztrák-magyar meghatalmazott aktáit említjük meg.

9. Katonai Bírósági Levéltár /Militär-Gerichtsarchiv/ (szigla: MGA) - 1805-1920

A császári hadseregben a polgári és büntetőjogi bíráskodás a XVII. századtól kezdve az ezredparancsnokságok feladata volt. A fellebbviteli hatóság az Udvari Haditanács volt. 1753/57-ben középfokú fellebbviteli hatóságként létrehozták a főparancsnokságokon a „Iudicium delegatum militare mixtum"-ot. A legfelsőbb katonai bíróság csak 1907-től működött harmadfokú fellebbviteli hatóságként. A bíráskodási rend megváltozását idézte elő az 1914. július 1-jén bevezetett, új büntető perrendtartás bevezetése. Ettől kezdve a legénységi állomány vétségeire vonatkozó ügyekben a dandárbíróságok voltak illetékesek, a tisztek ügyeiben pedig a hadosztálybíróságok. Utóbbiak a legénységi állomány fellebbviteli hatóságai is voltak. A harmadfokú fellebbviteli hatóság a legfelsőbb katonai bíróság maradt.[42] Az első világháború alatt sok tábori bíróság működött még. A m. kir. honvédségnek teljesen különálló bíráskodása volt.

Az akta- és könyvállományt megtizedelte, hogy nagy részét átadták az utódállamoknak, de súlyos károkat okoztak a második világháború alatti áthelyezések is.[43] Csaknem valamennyi segédlet (ügyviteli könyvek és kartotékok), amely megkönnyítené a keresést, elvesztek.

42 *A. Thiel:* Das k.u.k. Militär-Obergericht. Bécs, 1903.

43 *Livius Fodor:* Die österreichischen Militärgerichtsakten im Wiener Kriegsarchiv. In: *Scrinium,* 1972/7. füzet, 23-43. o.

A következő bíróságok aktái maradtak meg (részben még nincsenek rendezve):

Elsőfokú bíróságok: gárdabíróságok 1790-1914; akadémiai bíróságok 1717-1918; helyőrségi bíróságok 1881-1914; dandárbíróságok 1914-1920; tábori bíróságok 1914-1918.

Másodfokú bíróságok: katonai fellebbezési (felső-) bíróság 1805-1914; hadosztálybíróságok 1914-1920.

Harmadfokú bíróságok: legfelsőbb katonai bíróság 1907-1920; legfelsőbb honvédségi bíróság 1914-1920.

Kb. 12 000 faszcikulus, kb. 1500 kötet.

10. Személyi akták 1740-1918

Ez az állomány foglalja magába a császári hadsereg és a cs. kir. Landwehr személyi anyagait 1918-ig, nem tartalmazza azonban a m. kir. honvédség anyagait. A császári hadsereg 1649-től toborzás, valamint az egyes királyságok és tartományok rendjeinek újoncállítása útján egészült ki. 1781-ben bevezették az összeírást, amely nem vonatkozott bizonyos rendekre és foglalkozási csoportokra. Ez a rendszer az 1868-as és 1869-es honvédelmi törvények meghozataláig, az általános hadkötelezettség bevezetéséig állt fenn.

Valamennyi alább felsorolt személyi aktaállomány a Habsburg birodalom királyságai és tartományai, tehát Magyarország személytörténete szempontjaiból is elsőrendű és sokat használt forrás.[44] A magyar származású tábornokok, tisztek, altisztek és legénységi állomány számos személyi okmánya között megtalálhatók pl. Petőfi Sándor személyi okmányai is.

Személyzeti jegyzékek és létszámkimutatások - 1740-1820

A személyzeti jegyzékeket a kifizetett zsoldról fektették fel, és a számviteli ellenőrzést szolgálták. A csapattestek (ezredek, hadtestek és intézetek, rokkantotthonok, nevelőintézetek stb.) minden tagjáról tartalmaznak adatokat. Sajnos a tábornoki karra és a vezérkaroknál, hatóságoknál és parancsnokságoknál szolgáló tisztekre vonatkozólag nem készültek ilyen jegyzékek. A létszám-, vagy havi kimutatásokat az ezredek és az intézetek havonként állították össze, ezek mutatják a tisztek, altisztek, illetve a legénységi állomány létszámának csökkenését ill. növekedését.

A levéltárban állítottak össze levéltári segédletként egy nevek szerinti - nem teljes -, az ezekben a forrásokban szereplő tisztekre vonatkozó kartotékot.

7100 faszcikulus.

Tagnyilvántartó lapok - 1820-1918

1820-ban változás következett be a létszámnyilvántartásban. A csapattestek és intézetek minden egyes tagjáról „tagnyilvántartó lapokat" fektettek fel, amelyek minden, az illető katonai

44 1790 és 1918 között megjelentek nyomtatott katonai címtárak. Ezek 1805-től valamennyi tiszt hiánytalan névjegyzékét tartalmazzák (1819-től névmutatóval). Megvannak a cs. kir. Landwehr 1871 és 1919 közötti címtárai és 1872-től a magyar kir. honvédség címtárai. A tisztek rangjára, beosztására és kitüntetéseire vonatkozó adatok találhatók bennük.

pályájára, személyére és származására vonatkozó adatot tartalmaztak és amelyeket rendszeresen megküldtek az Udvari Haditanácsnak ill. a hadügyminisztériumnak. Ezeknek a tagnyilvántartó lapoknak a felfektetését és vezetését csak 1869-ban adták át a körzeti kiegészítő parancsnokságoknak. Ezért az 1869-es évvel kezdődő időszakra vonatkozóan végülis csak azok a tagnyilvántartó lapok kerültek a levéltárba, amelyeket a mai Osztrák Köztársaság területén működő körzeti kiegészítő parancsnokságok vezettek.

Kb. 15 000 füzet.

Tisztek és hivatalnokok szolgálati jellemzése - 1823-1918

Ebben az állományban igen sok olyan adat található, mely elsősorban egyes tisztek érdemeire, képességeire, valamint alkalmazhatóságára vonatkozik. Az állomány a következő csoportokra osztható:

a) minősítő listák, ezeket tisztekről vezették (kapitánytól lefelé)

b) személyi és szolgálati jellemzések, ezeket tábornokokról és törzstisztekről vezették. Ez az anyag az 1823 és 1869 közötti időszakra vonatkozólag csapattestek szerint van rendezve.

1869-től kezdődően minden tisztről minősítési listát kellett vezetni, melyek ma 1918-ig alfabetikus sorrendben vannak rendezve. Ezek közé sok korábbi időből származó iratot is besoroltak. Meg kell azonban mondanunk, hogy ezek a minősítések erősen meg vannak tizedelve, miután egy részüket átadták az utódállamoknak, elsősorban Magyarországnak.

4650 faszcikulus.

Járadék-protokollok - 1771-1922

Járadékot élvezők (köztük özvegyek és árvák) nyilvántartása.

658 kötet.

Törzskari könyvek - 1753-1761 és 1772-1819

Olyan tábornokok, tisztek és hivatalnokok zsoldjára vonatkozó adatok találhatók itt, akik nem voltak ezredekhez beosztva.

283 kötet.

Házassági óvadékok - 1750-1918

Az Udvari Haditanács, illetve a hadügyminisztérium rendelkezett afölött a pénzösszeg fölött, amelyet tiszteknek kellett kaucióként letenni ahhoz, hogy megkapják a házasságkötési engedélyt. Ez a pénz az özvegyellátást volt hivatott szolgálni. A kauciófizetésekről feljegyzéseket vezettek, amelyek ma lehetővé teszik, hogy házasságkötésekre vonatkozó adatokhoz jussunk, illetve névre és származásra vonatkozó felvilágosításokat kapjunk.

43 doboz, 119 kötet.

Jutalmazási akták - 1789-1918

Az akták legnagyobb része, azaz mintegy hárommillió felterjesztés, első világháborús hadicselekményekkel kapcsolatos. Az iratok hadviseltek kitüntetésre való felterjesztését, a felterjesztés többé-kevésbé részletes indoklását és így igen sok személyi adatot és számos háborús esemény leírását tartalmazzák.

3662 faszcikulus és doboz, sok kartoték, 490 kötet.

Katonai kórházak - 1914-1919

Ez az állomány első világháborús betegekkel kapcsolatos iratokat tartalmaz. Egy terjedelmes kartoték csatlakozik, az anyaghoz, ezt a kartotékot egykor az anyakönyvi hivatalban vezették az elhunytakról.

Mintegy 4000 faszcikulus, 4000 kötet, a háborús halottak kartotékja.

Kartotékok első világháborús veszteségekről és hadifoglyokról.

A hadügyminisztérium 9. és 10. osztálya kezdte meg az első világháború alatt azoknak a nagy kartotékoknak az összeállítását, amelyek a halottakról, sebesültekről, eltűntekről és a hadifoglyokról, adnak kimutatást. A háború után a belügyminisztérium, a katonai anyakönyvvezetői hivatal folytatta ezt a munkát, és átvette a Vöröskereszt kartotékjait is. Amióta ezek az állományok a belügyminisztérium hivatalából ismét a Hadilevéltárba kerültek, a kutatás rendelkezésére állnak. A legfontosabb kartotékok:

a) elhunytak kartotékja
b) betűrendes kartoték
   Ennek a gyűjtőkartotéknak a tartalma: jelentések a fronton és a kórházakban elhunytakról; betegségekre vonatkozó adatokat is közlő jelentések a kórházakban a beteglétszám növekedéséről, illetve csökkenéséről,; a halottakról, hadifoglyokról és eltűntekről vezetett veszteséglistákról készített kivonatok.
c) Első világháborús anyakönyvi kartoték
   Utalások a háborús halottak anyakönyveiben található adatokra
d) hadifogoly kartoték
   Utalások azokra a foglyokra, akiket az Ausztria-Magyarországgal hadban álló hatalmak ejtettek.
e) hazatérők kartotékja
f) háborús sírok kartotékja

Összesen mintegy 26 000 000 kartotéklap.

A Katonai Mária Terézia Rend irattára - 1757-1969

Az alapítvány irattára a Hadilevéltárban van letétben.[45] A rend utolsó lovagja csak néhány éve hunyt el. Az irattár kérvényeket és a rendi káptalan tanácskozásairól készült feljegyzéseket,

45 *Johann Chr. Allmayer-Beck:* Die Kanzlei und das Archiv des Militär-Maria-Theresien-Ordens. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs,* 10. 1957. 243-256. o. A rend történetéhez l.: *Jaromir Hirtenfeld:* Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. 2 kötet, Bécs, 1957.; folytatta *Johann Lukésh,* Bécs, 1890. és *Oskar Hofmann-Gustav Hubka,* Bécs, 1943., 2. kiadás 1944.

valamint a rend történetére vonatkozó iratokat tartalmaz. Az iratanyag kiemelkedő jelentőségű hadtörténeti szempontból.

239 doboz, 32 kötet.

11. A cs. és kir. hadsereg és a cs. kir. Landwehr oktató- és nevelőintézetei

Itt most csak a legfontosabb létesítményeket tudjuk felsorolni.[46] Ez az állomány növendékekre vonatkozó iratanyagokat tartalmaz (pl. osztálynévsorokat is, amelyekben személyi, illetve tanulmányi előmenetelre vonatkozó adatok találhatók), továbbá a kiképzésre, a továbbképzésre és a továbbképzés során ezeknél alkalmazott módszerekre vonatkozó anyagokat.

A cs. és kir. hadsereg nevelő- és oktató intézetei:

a bécsújhelyi Theresianum Katonai Akadémia (alapítva 1752-ben) - 1752-1918[47];

A bécsi Mérnökakadémia ill. a bécsi, majd mödlingi Műszaki Katonai Akadémia (alapítva 1717-ben) - 1708-1918;[48]

Kadétiskolák (gyalogsági, lovassági, tüzérségi, utászi) - 1848-1918;

Katonai felső reáliskolák (Kismarton, Kassa, Krakkó, Morva-Fejértemplom, Marburg, Pozsony) - 1876-1918;

Katonai alsó reáliskolák (Kismarton, Enns, Fischau, Kőszeg, Marosvásárhely, St. Pölten, Straß) - 1880-1918;

Szarajevói katonai fiúnevelő intézet (alapítva 1879-ben) - 1879-1918;

Tisztek lányainak intézete Hernalsban (alapítva 1775-ben) - 1918/1919;

Tisztek árváinak intézete Hirtenbergben (alapítva 1898-ban) - 1918-1926;

Szakképző intézetek (egy kivételével valamennyi Bécsben);

Állatorvosi főiskola (alapítva 1766-ban) - 1809-1824, 1915-1920;

Hadiiskola (a vezérkar hadi iskolája, alapítva 1852-ben) - 1871-1914;

Felsőfokú tüzérképző (alapítva 1867-ben) - 1908-1914;

Felsőfokú hadmérnökképző (alapítva 1868-ban) - 1871-1914;

Katonai lovaglótanintézet (alapítva 1836-ban) - 1874-1919;

Katonai vívó és torna tanintézet Bécsújhelyen (alapítva 1881-ben) - 1881-1914;

Katonaorvosi gyakorlóiskola (alapítva 1899-ben) - 1899-1919;

46 *Rainer Egger:* Der Stand des österreichis-ungarischen Militärerziehungs- und Bildungswesens 1918. In: *Österreichische Militärische Zeitschrift,* 1968. évf., 424-430. o.

47 *Johann Svoboda:* Die Theresianische Militärakademie zu Wiener Neustadt und ihre Zöglinge. 3 kötet, Bécs, 1894-1897.

48 *Friedrich Gatti:* Geschichte der k.u.k. Technischen Militärakademie. 2 kötet, Bécs, 1901-1905.

A cs. kir. Landwehr nevelő és oktató intézményei (alapíttattak 1873-tól) - 1876-1918;

A hadsereg és a Landwehr tartalékos tiszti iskolái - 1914-1918.[49]
Összesen kb. 2300 faszcikulus, 520 könyv.

12. Kéziratgyűjtemények[50]

Ezekben a gyűjteményekben először a főszállásmesteri törzs (vagy vezérkar) munkacsoportjainak, irodáinak vagy osztályainak azon kéziratait gyűjtötték, amelyek hadtörténeti témákkal foglalkoztak /l. elsősorban az a) pontot/. Aztán csupán olyan kidolgozott szövegek, vagy forráskivonatoknak gyűjtése következett, amelyeket a Hadilevéltárban, elsősorban az első világháború után, hivatalos célokra, vagy tudományos vállalkozások megbízásából állítottak össze /l. a c), d), e), f), g), i) és j) pontokat/. Ezeket a sorozatokat később kiegészítették még magánszemélyektől vagy magánintézményektől, főleg tudósoktól, egykori tisztektől vagy hagyományőrző egyesületektől származó kéziratokkal /l. mindenekelőtt az a), b), h) pontokat/.

Mindegyik gyűjteményhez van katalógus. Az „Általános kéziratsorozat" jelzésű gyűjtemény témái címszavak szerint fel vannak tüntetve a hagyatékok kartotékjában.

a) Az 1914 előtti korszak hadtörténetére vonatkozó kéziratok
Itt az újkor kezdetétől vezetett egyes hadjáratok történetére vonatkozó, időrendben csoportosított iratok találhatók.
Többek között itt vannak azok a hadtörténetek, amelyeket II. József császár és király megbízásából írtak 1779-től. Ezeknek a kidolgozását futaki Hadik András gróf, tábornagy irányította.
151 doboz.

b) A hadsereg és a honvédségek csapattesteinek történetére vonatkozó kéziratok
347 doboz.

c) Az 1914-1918-as háború történetére vonatkozó kéziratok.
76 doboz

d) A Carnegie-alapítvány kéziratai az első világháború történetéről
Ez a gyűjtemény tartalmazza az első világháború gazdaság- és társadalomtörténetéről tervezett és nagyrészt ki is nyomtatott osztrák és magyar sorozat anyagát.
5 doboz.

e) Az „Ausztria-Magyarország" című vezérkari mű szerkesztési irattára és kéziratai
36 doboz.

49 *Eugen Jesser:* Die Bildungsanstalten der k.k. Landwehr. Bécsben 1986-ban készült disszertáció, géppel írt kézirat formájában.
50 *Peter Broucek:* Die Handschriftensammlungen des Kriegsarchivs. In: *Scrinium,* 1979/11. füzet, 22-35. o.

f) A technika a világháborúban
Ez a gyűjtemény nyomtatványokból, aktákból és kidolgozott kéziratokból áll és egy, az első világháború idején és közvetlenül azután tervezett, a háborúban kifejlesztett műszaki teljesítményekkel és újításokkal foglalkozó mű anyagát tartalmazza.[51]
53 doboz.

g) A birodalom megerősítése
Ez a gyűjtemény olyan, a monarchia erődítésügyére vonatkozó tervezeteket tartalmaz, amelyekre a megbízást a második világháború alatt a Wehrmacht német főparancsnoksága adta. A második világháború után ezt a gyűjteményt, amely sok képet és vázlatot is magába foglal, jelentősen kibővítették további „magán" munkákkal is.
25 doboz.

h) Általános kéziratok
Ez az anyag olyan, az egyetemes történelemre vonatkozó kéziratokat és életrajzi anyaggyűjteséket tartalmaz, amelyeket átadtak a Hadilevéltárnak.
76 doboz.

i) A tengerészet történetére vonatkozó kéziratok
Ennek a gyűjteménynek az alapját a cs. és kir. haditengerészetről szóló hivatalos történelmi műnek nyomtatásban megjelent, valamint ki nem nyomtatott kéziratai képezik.
10 doboz.

j) Kéziratok a repülésügyről
Itt elsősorban olyan kéziratok és anyaggyűjtemények találhatók, amelyeket 1938 után dolgoztak ki a „légierő hadtörténeti osztályának" létesítésekor.
8 doboz.

k) A Hadilevéltár történetére vonatkozó kéziratok és anyagok
197 doboz.

13. Röpiratok és plakátgyűjtemény

Ez az anyag magánadományokból, levéltári vásárlásokból és magángyűjtemények átvételéből, valamint a cenzúrahatóságok, a katonai hírközlés és a tábori csendőrség szerveinek gyűjteményeiből származó darabokból alakult ki. A XVII. és XX. század közötti korszaknak, azaz a monarchia, az (Első és Második) Osztrák Köztársaság, valamint a második világháború korának röpiratait és nyomtatott, hivatalos hirdetményeit tartalmazza. A gyűjtemény zömét az 1848/49-es osztrák és magyar forradalmak és ellenforradalmak idején keletkezett, valamint az első világháború idejéből származó röpiratok és hirdetmények adják. A gyűjtemény tartalmaz

51 *Erwin Steinböck:* Der Plan eines österreichischen kriegstechnischen Geschichtswerkes über den Ersten Weltkrieg. In: *Militaria Austriaca,* 1983/3. füzet, 91–94. o.

azonban az 1917/18-ban elfoglalt lengyel, balkáni és olasz területekről, valamint a teljes hátországból származó hivatalos anyagokat is.

78 doboz és tekercs.

14. Újságkivágás-gyűjtemény

A Hadilevéltár a második világháború után többször is átvett terjedelmes album- és újságkivágásgyűjteményeket (életrajzokat, az 1914-es, 1918-as, 1938-as, 1945-ös eseményeket leíró, a katonai hagyományőrzéssel foglalkozó stb. gyűjteményeket).

Jelenleg kb. 260 doboz.

15. „Hagyatékok és adományok" gyűjteménye

Valószínűleg a hivatalos történetírás kezdeteitől gyűjtöttek célzottan olyan iratokat, terveket és képeket, amelyek hagyatékokban voltak találhatók.[52] 1782-től - egy rendelet értelmében - egy elhunyt tiszt valamennyi iratát be lehetett vonni, azaz mintegy elkobozni. Ezt az intézkedést azonban az alkotmányos államok létrejötte után már nyilván nem foganatosították. 1801 után még inkább igyekeztek hagyatékokat megszerezni, amelyeket azonban részeire szedtek és elsősorban a tengerészeti levéltár különböző állományaiba soroltak be.

Az első világháború után különösen gazdag adományokat és hagyatékokat adtak át a levéltárnak, amelyeket azonban csak 1946-tól nem szedtek szét, hanem egységes egészként vettek leltárba és egyes részeiről kartotékokat is felfektettek.

A kb. 1410 hagyatékot, illetve hagyatéki töredéket tisztán technikai okokból hármas felosztásban őrzik és kezelik:

A-hagyatékok (=a hagyatékokban talált okmányok kazettákban és okmánytekercsekben)
B-hagyatékok (=iratok, azaz akták, levelek, naplók és kéziratok)
C-hagyatékok (=(a hagyatékokban talált fényképalbumok és nagyalakú fotók)

Hogy a magyarországi érdeklődőknek rövid áttekintést nyújtsunk, az alábbiakban olyan hagyatékhagyók nevének válogatását adjuk meg, akik Magyarországról származnak, vagy akiknek hagyatékában a magyar történelemmel kapcsolatos anyagok találhatók. Ezekhez még hozzáfűzzük azoknak a nevét, akik a cs. és kir. fegyveres erők történetének szempontjából nagy jelentőséggel bírnak.

XVII. század:
Montecuccoli Raimund herceg;
XVIII. század:
ifjabb futaki Hadik András gróf;
Mittesser v. Dervent Josef;
Savoyai-Carignani Jenő herceg;

52 *Peter Broucek:* „Nachlässe und Donationen", eine Sammlung des Kriegsarchivs. In: *Scrinium.* 1972/7. füzet, 5-14. o.; *Uő.:* Die Nachlaßsammlungen im Österreichischen Staatsarchiv. In: *Scrinium,* 1980/22-23. füzet, 117-123. o.; *Uő.:* Nachlässe zur Geschichte der k.u.k. Kriegsmarine im Kriegsarchiv. In: *Scrinium,* 1988/38. füzet, 301-312. o.

XIX. század:

Benedek Lajos lovag, Blaschek Josef lovag, bacsányi Csicserics Miksa, Dietrich v. Hermannstadt Gustav, Du Rieux de Feyau Philipp, Hainau Julius báró, Heß Heinrich báró, John Franz báró, Kuhn v. Kuhnenfeld Franz báró, alsó-szopori Nagy László, Nobili Johann gróf, Reznicczek Josef báró, Zichy Ferdinánd gróf.

Az első világháború és előtörténete: Arz v. Straußenburg Arthur, Auffenberg v. Komarów Moritz, oroszi Bálványi András, Beck-Rzikowsky Friedrich gróf, Brudermann Rudolf lovag, Conrad v. Hötzendorf Franz gróf.

Haditengerészek:

Barsi-Rónay Jenő, zebegényi Gründorf János, budahegyi Pauer János, szillási Rémy-Berzenkovich László, Thierry Franz báró.

Történészek és újságírók:

Elmer Alexander, gömöri Gömöry Gusztáv, Heydendorff Walter, Kiszling Rudolf, Lorenz Reinhold, Nowak Karl Friedrich, Woinovich v. Belobreska Emil.

Művészek és műszakiak:

Herbert Franz, Hesshaimer Ludwig.

Jelenleg kb. 2500 doboz.

B. A cs. és kir. haditengerészet irattára

Velence 1814-ben bekövetkezett végleges megszerzése óta beszélhetünk osztrák haditengerészetről. A megelőző idők nagy részében csak egy flottilla létezett, amely Triesztben állomásozott. 1862-ig a flotta a velencei, illetve a trieszti tengerészeti főparancsnokság alá volt rendelve. Ezután rövid ideig működött egy tengerészeti minisztérium, és 1865-től a birodalmi hadügyminisztérium tengerészeti szekciója irányította a tengerészet ügyeit.

Ezen - a tengerészeti levéltárügy szempontjából is fontos - évek előtti hatóságok regisztratúráit lényegében a tárgyelv szerint rendezték. Nagyobb számban csak a későbbi időszakból való hatósági regisztratúrák vannak a levéltárban.[53]

A tengerészeti központi irattár[54] 1908-ban Triesztből Bécsbe, majd 1920-ban a Hadilevéltár kezelésébe került. A legfontosabb levéltári corpusok a következők:

1. A régi tengerészeti levéltár - 1814-1863

Ezt már a tárgyelv szerint létesítették és a következő szakcsoportokat tartalmazza: műveleti akták, flotta irattár, tengerészeti-katonai akták, műszaki akták, adminisztratív akták, judiciális akták.

754 faszcikulus, 83 mappa.

53 *Walter Wagner:* Das Archiv der k.u.k. Kriegsmarine im Kriegsarchiv Wien. In: Österreich zur See (=*Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien,* 8. k.), Bécs, 1980. 91-107. o.; *Peter Broucek-Erich Hillbrand-Walter Wagner-Edith Wohlgemuth:* Kriegsarchiv. In: Quellen zur Geschichte Afrikas, Asiens und Ozeaniens im Österreichischen Staatarchiv bis 1918 (=Internationaler Archivrat. Quellenführer zur Geschichte der Nationen, 3. sorozat/8. k.), München et al., 1986. 229-242. o.

54 *Walter Wagner:* Die Gründung des Marine-Zentral-Archivs in Triest. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs,* 28. k. 1975. 319-337. o.

2. Központi szervek[55]

A hadügyi és tengerészeti minisztérium (1801-1805) tengerészeti főosztályának, a tengerészeti főparancsnokságnak (1814-től) és a tengerészeti minisztériumnak (1862-1864) csekély állományain kívül ez az aktacsoport tartalmazza elsősorban

a (birodalmi) hadügyminisztérium tengerészeti szekciójának levéltárát /Archiv der Marinesektion des (Reichs-) Kriegsministeriums/ (szigla: KM/MS) - 1865-1923.

1868 márciusától a tengerészeti szekció főnöke tengerészeti parancsnok is volt. A szekció egy központi kancelláriára ill. 1873-tól egy elnöki kancelláriára /Präsidialkanzlei/ (szigla: PK/MS), egy műveleti kancelláriára /Operationskanzlei/ (szigla: OK/MS), valamint két, illetve 1916-tól három ügycsoportra tagolódott.

13 738 faszcikulus, 961 kötet.

3. Középszintű hatóságok - Egyes akták 1802-től, zömmel 1863-1918.

Közülük elsősorban a következők említendők: A londoni, berlini és római tengerészeti attasék.

49 faszcikulus, 92 kötet.

A velencei, trieszti és pólai kikötőadmiralitások. A trieszti, zárai és fiumei tengerészeti körzetparancsnokok.

Együtt 1500 faszcikulus, 486 kötet.

4. Tengerészcsapatok

Matrózhadtestparancsnokság - 1838/64-1879/1918.

Ez alá tartozott az 1802-ben felállított matrózhadtest, a haditengerészet legénységi állománya.

132 faszcikulus, 28 kötet.

Tengerészeti különítmények

Ezeket 1900-tól hozták létre Pekingben, Tiencsinben és Csiliben a cs. és kir. képviseletek védelmére.

50 faszcikulus.

5. A haditengerészet hivatalai és intézményei

Itt csak a következőket említjük meg:

A pulai tengerészeti hadszertári parancsnokság - 1864-1884.

Ez a szerv volt illetékes a hajók felszerelésére és kijavítására vonatkozólag.

174 faszcikulus, 188 kötet.

55 *Walter Wagner:* Die obersten Behörden der k.u.k. Kriegsmarine 1856 bis 1918 (= *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs,* 6. pótk.), Bécs, 1961.

Tengerészeti akadémia - 1810-1919

Ennek a feladata volt a tengerésztisztek kiképzése. 1802-ben Velencében hozták létre először, tengerészeti kadétiskolaként működött, majd 1852-ben áthelyezték Fiuméba.

57 faszcikulus, 51 kötet.

Az anyagban találhatók még továbbá olyan iratok, amelyek a tengerészaspiránsok iskolájából, a tengerészeti altiszti iskolából és a tengerészeti alsó reáliskolából származnak.

6. Tengerészeti parancsnokságok és kötelékek

A legfontosabb levéltárak és regisztratúrák:

Hajóraj-akták - 1864-1918

372 faszcikulus, 243 kötet.

Flottaparancsnokság - 1914-1918

13 faszcikulus.

Cirkálóflottilla-parancsnokság - 1908-1913/18

11 faszcikulus.

Dunai flottillaparancsnokság - 1914-1919

47 faszcikulus.

Flottilla- és állomásparancsnokságok - 1851-1866, 1880, 1884

15 faszcikulus.

7. Hajók

Itt a hajókancelláriák irattárai vannak összegyűjtve.

1298 faszcikulus, 257 kötet.

8. A haditengerészet személyi aktái - 1760-1918

Itt tagnyilvántartó lapok, sorozási jegyzőkönyvek, minősítési jegyzékek és szolgálati jellemzések találhatók. Igen sok iratot átadtak az utódállamoknak.[56]

612 faszcikulus, 230 kötet.

9. Tengerészeti bírósági levéltár

A pulai tengerészeti bíróság, a pulai kikötő admiralitás és hadikikötő-parancsnokság, valamint az úszó egységek bíróságainak levéltárait tartalmazza.

656 faszcikulus, 25 kötet.

56 A személyi akták osztályának állományában lévő tengerészettörténeti vonatkozású személyi nyilvántartásokról *Christoph Tepperberg* tudósít: Die Musterungs- und Standesakten der k.k. Armee am Beispiel der Ersten Triester Marine 1786-1797. In: *Scrinium,* 1988/18. füzet, 342-353. o.; *Uő.:* Die Revisions- und Standesakten der k.k. Kriegsflotte auf der Donau 1788-1790. In: *Scrinium,* 1988/19. füzet, 375-390. o.

10. Tengerészeti képgyűjtemény

A gyűjtemény hajókról, személyekről, műszaki berendezésekről, helységekről és eseményekről készült képanyagot tartalmaz.

Kb. 6000 kép.

11. Tengerészeti kézikönyvtár és tengerészeti szolgálati könyvek gyűjteménye

A világ minden tájáról való tengerészeti irodalmat tartalmaz.

Kb. 8000 kötet, kb. 2400 szolgálati könyv.

12. Tervrajzgyűjtemény

A tengerészeti szekció gyűjteménye hajtótervrajzokat, gépterveket, tüzérségi terveket és elektromos terveket, valamint tengerészeti repülőgépek és létesítmények terveit tartalmazza.

kb. 30 000 tervrajz.

C. A légierők levéltára

Ausztriában katonai célokra első ízben az 1849-es velencei forradalom elleni küzdelemben vetettek be légierőt (ballonokat). Az 1890-ben Bécsben alapított katonai aueronautikai intézet adta a légierők tulajdonképpeni törzscsapatát, amely 1909-ben léghajóosztállyá alakulva a közlekedési csapatok dandárjának kötelékébe lépett. Kiépítése az első világháború kezdetével indult meg.[57] Már 1915-ben a légierő csapatait a légierő parancsnoksága alá rendelt önálló csapattestként szervezték meg. 1917-től létezett a cs. és kir. légierők főfelügyelője, aki ennek a parancsnokságnak az elöljárója volt. A háború végén már 98 repülőszázad, 27 ballonosztály, 1 nagy repülősvadron, tábori időjárásjelző szolgálat, légielhárításiszolgálat-parancsnokság, repülési hadszertár, valamint pótcsapattestek léteztek.[58]

1938. augusztus 1-jén a német Luftwaffe felállította „a légierők hadtudományi osztályát", amely a hadilevéltár állományaiból átvette a légierőkre vonatkozó összes aktát, így a hadügyminisztérium 5/M és 5/L illetékes osztályainak, valamint az osztrák Bundesheer ilyen aktáit. Ennek az új és a „Bécsi Hadsereglevéltártól" különálló osztálynak az volt a feladata, hogy kidolgozza az osztrák-magyar (majd osztrák) repülés 1918 utáni történetét.

Ennek az osztálynak az állományait Ausztria felszabadulása után besorolták a Hadilevéltárba. A hadügyminisztérium aktái a minisztérium regisztratúrájába, a repüléssel kapcsolatos értékes képgyűjtemény a hadügyminisztérium képgyűjteményébe, az adományozott hagyatékok a hagyatékgyűjteménybe, az 1938 és 1945 között keletkezett kéziratok gyűjteménye pedig a kéziratgyűjteménybe került vissza. A Bundesheer légierejének aktáit az osztrák Állami Levéltár a Köztársaság Levéltára elnevezésű részlegében az osztrák Bundesheer egyéb regisztratúráihoz csatolták. Az állományok közül a következőket említjük meg:

57 Heeresgeschichtliches Museum, „Fliegen 90/71". Katalógus, I. rész: Militärluftfahrt und Luftabwehr in Österreich 1890 bis 1971. Összeállította *Erich Gabriel*, Bécs, 1971.

58 *Oswald Kostrba-Skalicky:* Die Luftstreitkräfte Österreich-Ungarns im Ersten Weltkrieg. In: Weltkrieg 1914-1918. Heereskundliche-Kriegsgeschichtliche Betrachtungen siebzig Jahre danach (=Materialien zum Vortragszyklus 1988 des Heeresgeschichtlichen Museums Wien und der Gesellschaft für österreichische Heereskunde). Bécs, 1988. 131-150. o.

1. a légierők főfelügyelője - 1917-1918
2 doboz, 9 kötet.

2. a légicsapatok parancsnoksága - 1915-1918
doboz, 27 kötet.

3. „Jelentések" gyűjteménye - 1916-1918
Ez repülő- és ballonszázadoktól származó jelentéseket, az ellenségről szerzett híreket, kéthetenként adott tevékenység-jelentéseket és műveleti aktákat tartalmaz.

4. „Fegyvertechnika"-gyűjtemény - 1914-1918
Fedélzeti fegyverekkel, bombákkal, lőszerekkel, célzástechnikával és beépítési tervekkel kapcsolatos leírásokat, valamint műszaki rajzokat tartalmaz.

5. Építési tervek - 1914-1918
Repülőgép-tervrajzok és részlettervek.

6. Személyi akták - 1914-1918

II. TÉRKÉP-, KÉP- ÉS KÖNYVGYŰJTEMÉNYEK

A. Térképgyűjtemény

A térképek és tervrajzok módszeres gyűjtését az Udvari Haditanács kancelláriai levéltára 1764-ben kezdte el gróf Lacy Móric kedvezményezésére.[59] Ezt a gyűjteményt már 1776-ban egyesítették a Hadmérnöki Főhivatal Hadmérnöki Levéltárával és az 1801-ben létrehozott Hadilevéltár állományához csatolták.

A gyűjtési munka mellett 1873-ig topográfiai feladatokat is végeznie kellett és háború esetén a gyűjteményből kellett a hadsereget térképekkel ellátni.[60] Azután már inkább csak történelmi célokra szolgált, de a feladat teljesítése érdekében további jelentős térképállományokat is felvettek a gyűjteménybe. Ma kb. 347 000 lapból álló 59 500 térképet, 3000 kötetet, 45 000 füzetet, 11 földgömböt és 30 dombortérképet tartalmaz.

Az állományokat négy csoportba oszthatjuk be:

1. A tulajdonképpeni térképgyűjtemény
A gyűjteményt ma is folyamatosan kiegészítik másolatok cseréjével és egyéb beszerzésekkel. Különösen jelentősek a földmérésekkel kapcsolatos lapok, melyeket József ill. Ferenc császár

59 *Erich Hillbrand:* Die Kartensammlung des Kriegsarchivs. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs,* 28. k. 1975. 183-196. o.; *Erich Hillbrand:* Die Kartenbestände des Kriegsarchiv Wien für das Gebiet der ehemaligen Militärgrenze. In: Die k.k. Militärgrenze. Beiträge zu ihrer Geschichte (= *Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums* in Wien, 6. k.), Bécs, 1973. 231-254. o.

60 *Johann Paldus:* Die militärischen Aufnahmen im Bereiche der habsburgischen Länder aus der Zeit Kaiser Josephs II. In: Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse der Akademie der Wissenschaften in Wien, 63. k., 2. osztály, Bécs, 1919.

idejében és rendeletére (1764 és 1785 ill. 1806 és 1869 között) végeztek. A gyűjtemény még sok értékes, a XVI. és XIX. század közötti korból való hadi térképet, valamint hadgyakorlati tervet (berajzolt katonai szituációkkal) tartalmaz.

2. A Hadmérnöki Főigazgatóság ill. a Műszaki Katonai Bizottság hadmérnöki és tervrajz levéltára

Ebben a gyűjteményben városokról és városok környékéről készült térképek, valamint épületek és várak tervrajzai találhatók.

3. A vezérkar topográfiai elaborátumai

Ez a gyűjtemény sok európai ország részletes földrajzi leírását tartalmazza.

4. Kézikönyvtár speciális földrajzi irodalommal, földgömbökkel és dombortérképekkel

B. Képgyűjtemény

Mint már utaltunk rá, először az Udvari Haditanács kancelláriai levéltárában volt egy képgyűjtemény, amelyet aztán áttettek az „Emlékiratok" állományába, 1900 körül került a levéltár „Térképosztályára". A levéltárnak a régebbi állományok nagy részét 1922-ben át kellett engednie a Nemzeti Könyvtárnak és a Hadseregmúzeumnak. Egy új gyűjtemény keletkezett, amely ma kb. 230 000 képet ölel fel.
Felosztása a következő:

1. Fősorozat

Az első világháború idejéből való portrék, földrajzi képek, hadseregképek, háborús képek.

2. A repüléssel kapcsolatos képgyűjtemény

3. Egyéb önálló gyűjtemények

Gyakran albumokban vannak összefogva és többnyire magánadományozásokból származnak.

4. Az (Első) Osztrák Bundesheer képgyűjteménye

C. Könyvtár[61] *- XVI.-XX. század*

Hadik gróf, tábornagy, az Udvari Haditanács elnöke rendelte el 1776-ban a beszerzett hadmérnöki könyvek rendszeres gyűjtését. Ebből a gyűjteményből, valamint a hadmérnöki levéltárban gyűjtött szabályzatokból alakult ki a könyvtár, amelyet 1801-ben vett át a Hadilevéltár.

61 *Richard Werner Apfelauer:* Die Bibliothek des Wiener Kriegsarchivs, ihre historische wie gegenwärtige Bedeutung. Könyvtárosi vizsgára 1981-ben készült géppel írt házi dolgozat.

1808-tól a könyvgyűjtemény a levéltár önálló osztályát alkotta, melyet 1811-től Hadikönyvtárnak kezdtek nevezni. Állományát Radetzky tábornagynak, a főszállásmesteri törzs főnökének a szorgalmazására jelentős mértékben bővítették. Tudományágak szerint van rendezve. 1825-től több nyomtatott könyvtári katalógus jelent meg.[62]

Az első világháború után a Hadilevéltár könyvtárába került több katonaiskola és csapattest könyvtára, melyeket többnyire be lehetett sorolni a már meglévő könyvállományokba. Azok közül a könyvtárak közül, amelyeket önálló corpusként kezelnek, a Műszaki Katonai Akadémia és a Műszaki Katonai Bizottság könyvtárait kell megemlítenünk. Továbbá rá kell mutatnunk a gépelt formában rendelkezésre álló, hadtörténeti témákban írt tudományos vizsgadolgozatok nagy számára, amelyeket a levéltári használat után támpéldányként a könyvtárnak adnak át - és amelyeket a kutatás gyakran elhanyagol.[63]

Az 1942-től beszerzett könyvek a porosz könyvtári rend szerint numerus-currens sorozatokba vannak rendezve. Időközben szerzői és címkatalógus készült hozzájuk.

A könyvtár állománya jelenleg több mint 400 000 kötetből áll. A tervek szerint ezt a könyvtárat egyesíteni akarják az osztrák Állami Levéltár más osztályainak lényegesen kisebb könyvtáraival, és ezekből alakítják majd ki az Állami Levéltár Központi Könyvtárát.

62 A legfontosabb: Katalog der Bibliotheks-Abteilung des k.u.k. Kriegs-Archivs, 2 kötet (5 részben szerzők mutatójával), Bécs, 1896.; ehhez pótkötet (két kötet szerzők mutatójával), Bécs, 1905.

63 *Peter Broucek:* Ungedruckte Prüfungsarbeiten zur österreichischen Militärgeschichte, in: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs,* 34. k. 1981. 464-479. o.

SZEMLE

THE IDEALS AND PRACTICE OF MEDIEVAL KNIGHTHOOD

Papers from the first and second Strawberry Hill conferences

(The Boydell Press, Woodbridge, 1986. XIII. 177 o.)

Jelen kötet a nemzetközi hadtörténetírásnak a lovagkor és a lovagság iránti lankadatlan érdeklődését bizonyítja. A kimeríthetetlennek tűnő nyugat-európai forrásanyag, beleértve a nemzeti nyelvű szépirodalmat is, egyre újabb és újabb szempontú vizsgálódásokra ösztönzi a kutatókat. Ruth Harvey-t és Matthew Bennett-et illeti a köszönet azért, hogy a Strawberry Hill-ben működő St. Mary's College két éven át (1983-84) otthont adott a lovagkorral foglalkozó nemzetközi konferenciának. Szerencsés ötlet, hogy a Bill Harper és Ruth Christopher-Harvey szerkesztette kötetben csak az előadások egy része olvasható, vélhetőleg a legkiválóbbakat kaptuk kézhez.

A konferenciák interdiszciplináris célkitűzéseinek megfelelően a kötetben is sokféle témával találkozunk. A hagyományos tudományterületet, a fegyvertörténetet, egy dolgozat képviseli. *Ian Pierce* a XI-XII. századi védő- és támadó fegyverzet bemutatására vállalkozik. Példás alapossággal veti egybe a fennmaradt ábrázolásokat (bayeuxi kárpit, kódexminiatúrák, leletek); érdekes összefüggésekre világít rá az előállítás technikája és a fegyverek társadalmi presztizse, a bárdok használata és a páncélzatok fejlődése között.

D.J.A. Ross értekezésében Theodórosz Palaiologosznak, II. Andronikosz bizánci császár második fiának hadművészeti traktátusát mutatja be. E kevéssé ismert munkának a címe Jean de Vignay fordításában: „Les Enseignemens ou Ordenances pour un Seigneur qui a Guerres et Grans Gouvernements a faire". Nem is a traktátus fennmaradt szövegének kalandos útja az érdekes, hanem a herceg világos, gyakorlatias szemlélete, találó megjegyzései és értékelései a hadszervezésről, stratégiáról, morálról, zsoldosokról, az alkalmazandó technikáról stb.

Nem maradhat el egy ilyen témájú kötetből a „miles"-kifejezés jelentéskörének a tárgyalása. *Richard Mortimer* a középkori német lovagokról értekezik, széles ívű képet vázolva fel - már-már a népszerűsítés igényével - a németföldi társadalmi, politikai gazdasági viszonyokról. Megállapítja, hogy a XII. században a miles-Ritter megjelölés a katonai funkcióra utal elsődlegesen, s nem az illető társadalmi állására. Kitér természetesen a milesek és a ministerialis réteg egymáshoz való viszonyára.

A lovagi életforma szokásrendszerére vet fényt *Brian Golding* munkája az anglo-normann lovagi temetkezési szokásokról: a lovagi famíliák temetkezésihely-választásáról és ezeknek az egyházaknak adományokkal való ellátásáról. Itt csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a prominens elhunytért való vetélkedés során itt is feljegyeztek egy, a hazai Szt. László legendakörből ismert toposzt: 1085-ben Eu grófjának, Róbertnek felesége rendhagyó módon nem az eu-i káptalanban - apósa alapításában - akart nyugalomra találni, hanem egy bencés apátságban. Ennek utólagos igazolásához azonban csodára volt szükség: a koporsót vivő fogat magától tér el eredeti útirányától és fordul az apátság felé /V.ö. *F.B. Coquelin:* Historie de l'Abbaye de St. Michel-du-Tréport (Ed. C. Lormier) Rouen, 1879. I. 76-77. o./

Külön tanulmányok foglalkoznak a lovagi ideálok irodalmi tükröződésével. Erre már Mortimer is kitért, utalva rá, hogy német földön talán még a francia példáknál is hangsúlyosabbá vált a lovagi címhez tapadó idealizmus. Ebben az egyre áttekinthetetlenebbé, zavarosabbá váló társadalmi, politikai környezet hatását is látja.

Peter S. Noble az észak-francia epikát (Raul de Cambrai, Le Chevalerie Ogier stb.) vizsgálva úgy találja, hogy a lovagok - minden esetleges vandálságuk és kegyetlenségük ellenére is - idealizált beállítása mögött a városlakók, a polgárok iránti feudális ellenszenv érhető tetten. Ezt egészítik ki *Sally North* vizsgálódásai az ideális lovag képéről a XI-XIII. század közötti francia elbeszélő költeményekben: a szinte mindig nemes születésű lovag testesíti meg az élet különböző szféráiban elvárt hőst.

Matthew Bennett és *Linda M. Peterson* a fegyverhordozók (armigeri) helyzetét vizsgálja a lovagi társadalom-

ban, Dél-Franciaországban és az angol-normann területen. Európa különböző területein eltérő lehetőségeik voltak a társadalmi emelkedésre, noha sokszor maguk is lovagi fegyverzetben harcoltak. A fegyverhordozó (escudier) mellett dél-francia területen a *donzel* alkotta a lovag kíséretét, akit arisztokrata családja nevelésre és a lovagi gyakorlat megszerzésére küldött el otthonról.

Gadifer de La Salle lovag kalandos életútját *Maurice Keen* mutatja be. 1350 körül született, nevét a Nagy Sándor regényből választották, rettenthetetlen katona, de az irodalomban is jártas volt. Francia földön csinált karriert, az 1400-as évek elején VI. Károly „cour amoureuse"-ének is tagja volt. Többször megfordult porosz földön a német lovagok szövetségeseként, majd Rhodoszon, végül egy pápai keresztes bullát megszervezve a Kanári-szigeteket kísérelte meg „gyarmatosítani", amibe végül is belebukott.

A XVI. századi német lovagi tornakönyvek alapján *Henry Jackson* elemzi a virágkorán túljutott lovagi társadalmat és jellemző szerveződési formájukat: a tornatársaságokat. A társaságok meghatározó módon képviselték az osztályszolidaritást s szankcionálták azokat, akik rangon alul házasodtak, vagy tiltott polgári foglalatosságot űztek. Elemzéséből kiderül, hogy a lovagi szellem mennyire szorosan fonódott össze az egyes hercegségek politikai mechanizmusával, sőt I. Miksa császár udvari propagandájával is.

A kötet elegánsan megírt művelődéstörténeti tanulmánya a sakkot, mint a lovagi kultúra szerves részét mutatja be *Richard Eales* tollából. Az araboktól terjedő játék a XII. század végétől már hozzátartozott a lovagoktól elvárt viselkedés- és magatartáskódexhez. A sakk és a sakktábla a lovagi századok szépirodalmának is kedvelt motívumává vált, a kortársak maguk is a hierarchizált feudális társadalom tükrének tekintették. Közben képet kapunk a középkori sakk-szakirodalomról is.

A kötetet mértéktartóan válogatott illusztrációk teszik még hasznosabb olvasmánnyá.

Veszprémy László

DOBAI ANDRÁS

SOMOGY VÁRMEGYE POLITIKAI IGAZGATÁSA AZ ÖNKÉNYURALOM KORÁBAN

1849. I-1865. IX.

Somogyi Almanach, 50-51. sz.

(Kaposvár, 1989. 97 o.)

A neoabszolutizmus időszaka (1849-1867) történetírásunkban elég alkalmat teremtett az adott korszakot ismerő és feldolgozni igyekvő történészek nézeteinek összemérésére, vitázó hajlamaik kiélésére. Mégis, ezek a munkák, tanulmányok, előadások mintha mérsékeltebben foglalkoznának a birodalmi és az országos politika hátsó - de nem kevésbé megvilágításra szoruló - udvarának, a megyei, helyi önkormányzatok régiójának a nagypolitika kihívásaira adott válaszaival, megoldási kísérleteivel. A szerző, ezt felismerve s jó ütemérzékkel csatlakozva az ismét erősödő, egyre fontosabbá váló regionális történetírás áramlataihoz - amelyeknek egyik fő vonala az igen jelenetős Kanyar-féle kaposvári műhely -, Somogy vármegye említett időszakbéli vizsgálatára vállalkozott.

A feltehetően terjedelmi, időbeli s nem kevésbé pénzügyi meghatározottság Dobait is önkorlátozásra kényszerítette. Így csupán a közigazgatás egy szektorának, a politikai igazgatás somogyi szervezetének bemutatására szorítkozott. Az így született feszes, utalásokban bővelkedő s emiatt a laikus számára nehezebben olvasható tanulmány mégis sikeresen ötvözi a pontosságra, tényszerűségre törekvő analizáló stílust a marxista historiográfia által háttérbe szorított emberi tényezők meghatározó szerepének demonstrálásával. Az író nem hanyagolja el állításainak adatolását sem, szívesen nyúl az archontológia eszköztárához, a demográfiai-statisztikai módszerekhez, illetve szemléltető mellékletek közléséhez.

A szerző az I. fő fejezetben Windisch-Graetz magyarországi megbízatásának idejét (1848. X. 16-1849. IV. 6.), mint az abszolutisztikus berendezkedés első kísérletét ismerteti, rövid weldeni utójátékkal. Windisch-Graetz intézkedései - ideiglenes császári biztosok a megyék élén, új tisztviselői kar kinevezése, illetve a tisztogatások - nem lehettek maradandóak a herceg ellenzéke, valamint a honvédseregek tavaszi előnyomulása folytán.

A II. fő fejezet részletesebben taglalja Somogy megye igazgatását a császári csapatok megszállása alatt (1849. I-IV.). Czindery László teljhatalmú császári biztos és tisztikara a birodalmi érdekek kiszolgálójaként vitte az ostromállapot szellemében a megye politikai ügyeit, Burits vezérőrnagy, császári katonai kerületi parancsnok közvetlen fennhatósága alatt. A tavaszi hadjárat nyomán, miután Czinderyék evakuálni kényszerültek, Noszlopy Gáspár - Kossuth megbízásából - mint somogyi kormánybiztos látott hozzá az élet újjászervezéséhez. Rövid működését (1849. V-VIII.), Andrássy Antal tanulmányára hivatkozva, Dobai nem tárgyalja.

A III. és egyben legnagyobb lélegzetű fejezet rávilágít a megye sorsára a világosi fegyverletétel után, az ostromállapot éveiben. (1849. IX-1854. V.).

Az első alfejezet az új közigazgatási szervezet létrehozását taglalja általánosságban. Az uralkodó Haynaut már 1849. V. 30-án kinevezte a Magyarországon és Erdélyben levő császári seregek főparancsnokává és egyben e hadi- és ostromállapotban levő tartományokban a kormányzati hatalommal is felruházta. A polgári ügyek vitelére azonban a minisztertanács megbízottjaként Geringer Károlyt kapta maga mellé, mint teljhatalmú császári biztost.

Haynau 1849. VI. 15-én feloszlatta a Szögyény László volt alkancellár vezette, még Windisch-Graetz idején létrehozott ideiglenes polgári közigazgatást. Az újjászervezés a megtorlások és tisztogatások jegyében folyt. Haynau - módszerei miatt - egyre kényelmetlenebbé vált a birodalmi kormányzat számára, s már 1850 júniusában történő elmozdítása előtt Alexander Bach belügyminiszter látott hozzá a birodalom érdekeinek inkább megfelelő adminisztratív eszközök kidolgozásához. Az általa megalkotott „Magyarország ideiglenes közigazgatási rendezete..." és az ennek életbeléptetéséről szóló utasítás 1849. október 25-én került nyilvánosságra.

A birodalmi rendező elv érdekében Magyarországot öt katonai kerületre, ezen belül 13 polgári kerületre osztották. Egy katonai kerület a leválasztandó Szerb Vajdaság és Temesi Bánság területére esett. A katonai kerület élén kerületi parancsnok állt, míg a polgári ügyekkel a neki alárendelt kerületi miniszteri biztos foglalkozott, elsősorban a belügyminisztérium hatáskörébe tartozó igazgatási feladatokat ellátva. Somogy megye a soproni katonai kerületen belül a pécsi, majd a tolnai polgári kerület egyik megyéje lett. A katonai kerület vezetője Alemann tábornok, a polgári ügyek biztosa pedig báró Hauer, Bach bizalmasa lett.

A katonai kerületeken belül funkcionáló három-öt megyét, illetve szabad kerületet összefogó polgári kerületek vezetője a kerületi főispán (Districtual Obergespann) volt, neki rendelték alá az egyes megyék ügyeit vezető megyefőnököket (Comitatsvorstand). A megyéket járásokra osztották fel, élükön - 1-1 segéd (Adjunkt) társaságában - járási biztosokkal. Közigazgatási tekintetben a községek álltak legalul.

A 2. alfejezet némi demográfiai-statisztikai kitekintés után rátér a vezető tisztviselők személy szerinti, emberi tényezőket sem figyelmen kívül hagyó tárgyalására. Fontos adalékokat kapunk a tisztviselői kar anyagi, közjogi, képzettségi viszonyairól, a sokszálú kötődésekről a megye hét járásában. Megismerjük - bár utalásokban - a tolnai polgári kerület élén a mecénás - „macchiavellista" reálpolitikust Augusz Antalt; Czindery utódját, Németh Pétert, majd az őt követő, a Czinderyhez annak idején alispánként kötődő megyefőnököt, Tallián Jánost.

A szerző nem marad adós a megyei igazgatás többi alakjának, Kacskovics Ágost megyei titkárnak, Hochreiter Ambrus törvényszéki elnöknek és a többieknek vázlatos pályarajzával sem.

A 3. alfejezet rövid kitekintést ad a forradalom tárgyi emlékei ellen hozott intézkedésekről, míg a 4. alfejezetben a forradalomban részt vett személyek elleni megtorlásokról alkothatunk fogalmat.

Külön alfejezet foglalkozik Ferenc József somogyi, meglehetősen ellentmondásos látogatásával.

A 6. alfejezet a Vegyes intézkedések témakörben a megyét is érintő kormányzati változásokat taglalja. Geringer leváltása után, 1851 októberében, Albrecht főherceg lett Magyarország katonai és polgári helytartója, majd nem sokkal később, Tallián áthelyezésével, Hochreiter Ambrus a megyefőnök, s ez némi lazulást jelentett Somogy béklyóin.

Új alfejezetet szentel a szerző a pénzügyigazgatás kiépítésének mind országos, mind megyei viszonylatokban. Az ezzel kapcsolatos intézkedések a katasztrofális birodalmi deficit foltozására szolgáltak és nem a közjót mozdították elő. Kiemelkedő jelentőségű ebben a korszakban az új közbiztonsági szervezet kiépítése, ennek tárgyalására szánja Dobai a IV. fő fejezetet. Szól Czin-

derynek a biztonsági szervezettel kapcsolatos elképzeléséről (1849 elejéről) a magyar hagyományok alapján - falusi hadnagyok és pandúrok kettős szervezete -, amelyet a hadihelyezet megváltozása miatt nem vezettek be.

A szabadságharc bukása után a pandúrság felszámolásával a csendőrség intézményét hívták életre. Működését 1850 nyarán kezdte meg három csapatparancsnokságon belül hét szakaszparancsnoksággal, ill. 28 csendőrörssel. A megye helységeire rendkívül nagy terhet rótt az új szervezet elhelyezése, felszerelése, ennek ellenére a közbiztonság vészesen romlott.

Az V. fő fejezet már egy új korszakot, a definitívum időszakát tárgyalja (1854. V-1859 IX.), első helyen az úrbéri rendezések somogyi taglalásával. Az 1848-as jobbágyfelszabadítás és az úrbéri terhek megszüntetésének hatásai a bukás után is erősen éltek, megnyilvánultak a parasztság hatalommal szembeni gazdasági ellenállásában is. A birtokviszonyok rendezetlensége miatt az úrbéri perek száma megszaporodott, így a hatalom által kiadott rendeletekben kellett az úrbéri terheknek az 1848:IX. tc. által nyitva hagyott kérdéseiről dönteni.

A növekvő válságjelek között szükségessé vált a közigazgatási adminisztráció 2. alfejezetben elemzett ésszerűsítése. A ostromállapotot felváltó definitívum intézkedett a magyarországi közigazgatás „végleges" formájáról. A megyei hatóságok hatásköre érdemben nem változott, így a hiányosságokat sem pótolhatta. Változás csupán a szolgabírói hivatalok területén történt - a közigazgatást a törvényhozással egyesítve létrehozták az ún. vegyes járási hivatalokat. Vegyes szolgabírói hivatalokat hat helyen állítottak fel Somogyban, amelyek 1854. V. 29-én kezdték működésüket. Az új megyefőnök, Hochreiter cs. kir. törvényszéki elnöki kinevezésével Szalay Nikodém lett.

A legfontosabb teendő mégis a megyei élet csíráinak, a községek helyzetének rendezése volt. Ezt is igyekeztek alávetni a Bach-féle közigazgatási rendszer németesítő törekvéseinek - ami felsőbb szinteken uralkodó elvvé vált a hivatalnoki kar kiválasztásában. A definitívum csak az abszolutista kormányzás agóniáját hosszabbította meg, előkészítve a terepet a viszonylag szabadabb létezésnek. Ezt az időszakot a VI. fő fejezet A vármegyei autonómia korszaka (1860. X. 20-1861. XI. 5.) címmel tárgyalja, első helyen az Októberi Diploma hatásainak elemzésével.

A Birodalom solferinói veresége, az itáliai válság, a bürokrácia hatalmának szétfeszítése, a pénzügyi csőd a kormányzatot engedményekre kényszerítette. Albrecht főherceg menesztése után Benedek Lajos táborszernagy lett Magyarország főkormányzója és főhadparancsnoka. Megszűnt a kerületi felosztás, tervbe vették a megyei önkormányzat és a megyegyűlések rendszerének helyreállítását is. A folyamatot a fellélegző megyék - így Somogy pezsgése is - segítették. Nem kis mértékben a magyar konzervatívok nyomására született meg az Októberi Diploma, amelyet megalkotói (főként Szécsen Antal) az udvar és a nemzet kiegyezésének tekintettek, s általa Magyaroszág megnyugtatását ígérték. Az uralkodó a törvényhozó és végrehajtó hatalom birtokosa maradt, ígérve az alkotmányos intézmények kontrolljának vállalását. Benedek távozása után visszaállt az 1848 előtti udvari kormányszékek közül a magyar udvari kancellária és a Helytartótanács. A főispánok kinevezése is megtörtént a megyék élére - Somogyban Jankovich Lászlóra hárult ez a feladat.

A 2. alfejezet mélyebbre visz a megyei igazgatás élesedésében, kitérve a megyei bizottmány megalakulására és ténykedésére, a tisztújításokra. Ez utóbbi kérdésben a tolerancia elve érvényesült a korábban közszereplést vállalókkal szemben is. Felújították - a csendőrség fenntartása mellett - a pandúrság intézményét, pénzügyi téren az önállósodás felé tartottak, mutatván az új tisztikar függetlenedésre törekvését az országos hatóságoktól.

Míg sok megye nyíltan az 1848-as törvények alapjára helyezkedett, Somogy kiegyensúlyozó, békítő szerepre törekedett, a helyzet megoldását egy új országgyűléstől várta. Az általános, de nem zavartalan enyhülést az Októberi Diploma anakronizmusa, felemássága, a Februári Pátens, a Helytartótanács 19.193 sz. rendelete az adózás tárgyában, valamint a kormányszékek és a megyei törvényhatóságok ellentéte törte meg. Ezen már az 1861. IV. 2-ára összehívott országgyűlés sem segíthetett, amelyet a császár végül augusztus 22-én feloszlatott. Ezt követte a megyei gyűlések betiltása, majd ennek folyományaként a többiek között november 6-án Jankovich és tisztikara is lemondott.

VII. A Schmerling - provizórium időszaka (1861. XI. 5-1865. XII. 10.). Az ismét felújuló kemény kéz politikája eredményeként Magyarországra, a „jogeljátszás" elméletére hivatkozva, új kormányzati rendszert erőszakoltak. Schmerling államminiszter rendszerében bevezették a katonai bíráskodást, felfüggesztették az alkotmányos jogokat, feloszlatták a törvényhatóságokat. Az uralkodó Pálffy Móricot nevezte ki királyi helytartóvá, a magyar udvari kancellária élére az aulikus Forgách Antal került.

Forgách leirata nyomán Somogyban, jórészt a Bach-korszakban szerepelt személyekkel, Mérey addigi első alispán vezetésével, 1861 decemberében választmány

alakult az ügyek vitelére. A tisztikar, érezvén a közhangulat antipátiáját, bátortalan és határozatlan volt, felülről állandó megerősítésre nyugtatásra szorult. A provizórium idején, a politikai-közigazgatási recesszió jegyében, a vármegyei tisztiszék végezte az igazgatási teendőket. A tisztiszéki ülések egyre jelentéktelenebbé silányodtak, mindenütt a kivárás hangulata érződött. Miközben a közbiztonság egyre romlott, a testület komoly ügyekben tehetetlenné vált, szinte csak kvázi-megyei hatóságként működött. Az egyetlen jelentős politikai esemény az volt, hogy 1865 tavaszán, többek között Mérey kérelmére, Somogy, Zala és Baranya megyékben megszüntették a katonai rögtönítélő bíróságokat. Előrelépésnek könyvelhető el, bár nem politikai téren, a távirdahálózat fejlesztése és a kaposvári gimnázium felépítése.

1865 nyarán a hatalom, belátva a patthelyzet tarthatatlanságát, s engedve a Deák-párt ésszerű javaslatainak, szükségesnek tartotta az eddigi kormányzati rendszer felszámolását.

Az elengedhetetlen személyi konzekvenciák levonásával - Majláth György kinevezése kancellárrá, Schmerling és kormánya helyett a Belcredi-kabinet posztra tétele - Ferenc József világossá tette, hogy a birodalomnak is inkább érdeke a biztonság, a működéképesség, mint az erőltetett centralizálás. A császár felfüggesztette a februári alkotmányt s 1865. december 10-re új országgyűlést hirdettek. A már elodázhatatlanul időszerűvé vált áttöréssel 1865. november 30-tól Somogyban Mérey helyett ismét Jankovich lett a főispán. Az újonnan megválasztott tisztikar immár a megye akaratát képviselve indulhatott 1867 alapkőletételéhez.

Dobai András tanulmánya egy megye politikai életének vizsgálatával - pars pro toto - következtetni enged az egész általa tárgyalt korszak jellegzetességeire, tanulságaira. Mindezt gazdag jegyzet- és forrásapparátus egészíti ki, segítvén a később kutatni szándékozókat is, egyben megoldási javaslatot - szisztémát nyújtva a kutatói-feldolgozói munka terén. Olvasása bizonyos előtanulmányokat, felkészültséget is feltételez, s valószínű, hogy az írást kézbevevőket nem zökkenti ki két apró sajtóhiba az 52. és 65. oldalon (káplár helyett káplán, ill. Jankovich életdátumának elírása.)

Összegezve: Dobai erőteljes monográfiája hézagpótló, továbbgondolásra - folytatásra serkentő munka.

Lenkefi Ferenc

BEÖTHY-ZS. LÁSZLÓ

„NINCS SZEBB, MINT A HUSZÁR!"

(A szerző kiadása, Miskolc, 1988, 141 o.)

Az első világháború még élő kevés egykori résztvevője bizonyára a közvéleménynél is elevenebben emlékezetébe idézte a hetven esztendővel ezelőtti eseményeket az újabb kerek évfordulón. Közülük az aggastyán Beöthy-Zs. László vállalkozott arra, hogy lírai hangú visszaemlékezést nyújtson át a késői utókornak arról, amit egykor, ifjú tisztként, át kellett élnie. A hadfejlődés által meghaladott csapatnem, a huszárság egyik utolsó képviselőjeként papírra vetett írása egyúttal „huszársirató", hiszen az aknavetők ellen rohamra vezényelt, majd lövészárokba kényszerített és az állásháborúban a más fegyver- és csapatnembeliekhez hasonlóan értelmetlenül szenvedő és pusztuló bajtársainak kíván emléket állítani írásával.

A visszaemlékezés azzal a képpel indul, amikor a huszárkadét már csukaszürkében, de még prémes mentében, 1915. június 3-án Debrecenből a virággal borított utcákon, virágkoszorúval ékesítve, pattogó katonazene hangjai mellett, Hydra nevű lován, 2. honvéd huszárezredbeli bajtársaival megindult a frontra.

Az indulás pillanatában azután megállítja az események folytatását a szerző. Az emlékek katonai pályájának első, békés időszakából tódulnak elő, és visszaidézi hazai huszáréletének mindennapjait. Eközben elidőzik egyes bajtársai, elöljárói alakjánál, megörökíti emlékük, akár híres emberekké váltak később, akár elfelejtetten eltávoztak ebből az árnyékvilágból.

A harmadik fejezetben Beöthy-Zs. László visszatér százada bevagonírozásához. Érzékletes képpel ábrázolja, miként folyt ez a tevékenység a búcsúzkodó városi lakosság szeme láttára mindaddig, míg azután a lelkes nótát zengő huszárokat a kendőt lobogtató és visszamaradt fehérnéptől egyre távolabb vitte a vonat.

A következő részben már a lengyelországi Skolében találja az olvasó a visszaemlékezőt, ahol kiderült, nem ezredtársaikhoz, hanem a Szurmay-csoportosítás hadtestlovasságához Stryjbe indították őket útba. A kétnapos továbbvezető menettel kapcsolatosan megrendítő hangon idézi fel a szerző, váratlanul miként szembesültek egy elhagyott segélyhelynél, valamint az ehhez csatlakozó német és orosz hősi temető hevenyészett sírhantjainál a háború valóságával. Ez a szembesülés megismétlődött azután a Stryjból a frontszakaszra tovább vezető úton, ahol a feneketlen homokban elakadt fogatolt tüzérek mellett haladtak el, akik vért izzadva igyekeztek kiszabadítani az elakadt tarackokat.

A további lapokon megelevenedik a huszárkadét első igazi harcfeladata: éjjeli járőrlovaglás Cworosztow község keleti peremére, az ellenséges gyalogsági vonalak mögé a tartalékok, ütegállások és összeköttetések felderítésére, Érzékletes képet kap az olvasó a tapasztalatlan tisztjelöltnek az ellenséges vonalba ütközéséről, az első ellenséges tűzbe kerülés élményéről, a keserű visszavonulásról és a megmenekülés örömérő1.

A következő fejezetben már igazi huszár-kozák összecsapásokról olvashat az érdeklődő. Ezek 1915. június 6. és 12. között Cucolowce falu térségében folytak, és rendkívül hevesek voltak. Ezután, az emlékezés időrendjét felrúgva, sebesüléséről, hadnagyi, majd főhadnagyi előléptetéséről, kitüntetéseiről és az ezek mögött meghúzódó újabb véres harcokról emlékezik Beöthy-Zs. László.

Ezt követően felidézi hősi halált halt bajtársainak alakját, és részletesen leírja hőstetteiket. Rendkívüli szerénységgel saját helytállásáról nem ír, önmagával szemben nagyon visszafogott, amikor alegysége, egysége harcait veti papírra. A harctéri eseményekben játszott szerepének megörökítése helyett inkább rövid szabadságos élményeiről ír a továbbiakban. Eközben élesen szembeállítja a továbbra is békés főváros és a távoli frontszakasz valóságát.

Visszaemlékezése zárólapjain elégikus hangon nemcsak egykor elesett bajtársaitól, hanem a véglegesen a múlté lett csapatnemétől is búcsút vesz a még köztünk élő visszaemlékező, a kilencvenhárom esztendősen máig huszár Beöthy-Zs. László.

Könyvét jó szívvel ajánljuk olvasásra mindazoknak, akik a hadtörténelmen belül e múltbeli csapatnem és különösen annak utolsó szakasza, az első világháború vérzivataros évei iránt érdeklődnek.

Zachar József

ÖLVEDI IGNÁC

AZ 1. MAGYAR HADSEREG TÖRTÉNETE

1944. január 6-tól október 17-ig

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1989. 300 o.)

1989-ben, negyvenöt évvel az események után jelent meg az egykori 1. magyar hadsereg történetének első tudományos igényű leírása.

Hazánkban, s így honvédségünk tisztikarán belül, jól érzékelhető módon növekszik a közelmúlt eseményei, de különösen Magyarország és a magyar katonák második világháborús tevékenysége iránti érdeklődés.

Ölvedi Ignác az 1944-ben legjobban felszerelt magyar hadsereg történetének feltárásával, a tények és adatok könyvbe foglalásával, jelentősen hozzájárult nemzeti történetünk jobb megismeréséhez.

A könyv alapján kellő áttekintésre teszünk szert az 1. hadsereg megalakítását, felvonultatását, támadó és védő tevékenységét meghatározó katonapolitikai és hadászati keretekről. Dicséri a szerzőt, hogy a téma kifejtése során a legfrissebb tudományos eredményeket is hasznosította. Kifogásként talán az vethető fel, hogy a politikai és a katonapolitikai kérdések taglalása közepette ese-

tenként nem eléggé kézenfekvő az adott kérdés és az 1. hadsereg kapcsolata.

Az 1. magyar hadsereg tevékenysége a Kárpátokban páratlanul érdekes téma a magyar hadtudomány, közelebbről a nemzeti hadművészettörténet számára. A könyv ehhez nagyon sok adatot és tényt ismertet. Ez is nagy érdeme. Ugyanakkor nekem, mint az 1. hadsereg egykori tisztjének, feltűnt, hogy a hadsereg tevékenységéről leírtak nem mindenütt esnek egybe naplómmal és az általam 1944-ben készített vázlatokkal. Úgy tűnik, a hajdani hadseregparancsnokság megmaradt okmányai nem tükrözik pontosan, illetve elég teljesen a ténylegesen lezajlott eseményeket.

Példaként három mozzanatra utalok:

A könyv *116. oldalán* olvasható: „Augusztus 10-ig a csapatok visszafoglalták a július 30-a óta elvesztett támpontokat, s ezzel a Hunyadi-állás ismét a VI. hadtest birtokába jutott". E megállapítás egy hadseregparancsból való.

A valóságban az történt, hogy a hadsereg balszárnya és közepe ellen július 23-án megindult nagyerejű szovjet támadás miatt az 1. magyar hadsereg jobbszárnyán védő VI. hadtestet visszarendelték az ún. Hunyadi-állásba, az Árpád-vonal előtti biztosítási övben előkészített védővonalba. A visszavonuló magyar csapatokat a szovjet üldöző osztagok kemény harcra kényszerítették. Ennek során a szovjetek néhány magaslatot is elfoglaltak a Hunyadi-állás területén. Ezek visszafoglalását említi a könyv, ám az 1. hegyi dandár sávjában mindez augusztus 2-ig megtörtént. (A Rotundul 916 m-es magaslatot és a Dzemír 1026 m-es kúpot az 1. hegyi dandár 2. zászlóaljának 2. százada, melynek parancsnoka a recenzens volt, július 28-án, illetve augusztus 1-jén foglalta vissza.) A Prut folyó völgyébe vezető Rokieta-átjárótól július 27-én a 25. gyalogos hadosztály és az 1. hegyi dandár szorította vissza a támadókat.

162. oldalon a következők állnak: „Szeptember 18-án erős szovjet támadás érte az 1. hegyi dandárt. Védelmében több helyütt rést ütöttek. Különösen Ardzeluza és Vorokta között vált kritikussá a helyzet. Ez utóbbi 22-én szovjet kézre került... Különösen heves harc bontakozott ki Kontricánál..."

Itt a Tatár-hágói hídfő védelméről van szó. De a mondatok pontosításra, kiegészítésre, szorulnak. Kontrica, pontosabban Kosztrica ugyanis nem lakott település, hanem egy 1500 méternél magasabb nagy hegytömb. A körülményekről azt is tudni kell, hogy a szovjet támadók, miután nem tudták 18-án áttörni az Ardzeluzai völgyben védő magyar hegyi csapatokat, a hegyeken át akarták a magyar védelmet megkerülni. Ezért bontakozott ki a Kosztica birtoklásáért és visszafoglalásáért az öt napon át tartó harc, amelybe az ott védő hegyi századok megerősítésére a 2. hegyi zászlóaljat is bevetették. Hozzávetőlegesen 40–50 halott magyar katona maradt a Kosztricán. A sebesültek száma ennél kétszer-háromszor is több volt. A zászlóaljat, mivel a szovjetek közben áttörték a völgyben levő magyar állásokat, 22-én rendelték vissza a Kosztricától és irányították az onnan kb. 15 km-re húzódó Árpád-vonalba. A visszavonulás 23-án a 2. hegyi dandár 1. és 13. zászlóaljainak fedezete mellett történt.

A *167. oldalon* arról kapunk tájékoztatást, hogy az 1. hegyi dandárt a Wintersport fedőnevű manőver keretében a 24. gyalogos hadosztály leváltotta az Árpád-vonali védőállásból és a dandárt Szolyván át a Vereckei-szoros térségébe irányították a védelem megerősítésére. Ez bizonyára igaz a dandár zömére, de a 2. hegyi zászlóaljra nem. Itt az történt, hogy ezt a zászlóaljat úgy rendelték vissza az Árpád-vonalból, hogy senki sem váltotta fel, az állások üresen maradtak. A zászlóalj azt követően Körösmezőn, Rahón keresztül Bátyú községig menetelt, ahonnan vasúton szállították Ungváron át Nevickeváraljára. Majd innen, egy hét elteltével, Csapon és Záhonyon keresztül Tiszaberdére meneteltették, ahol védőállást szemrevételeztettek vele egy Nyíregyháza felől esetleg kibontakozó támadás elhárítására. Itt érte a zászlóaljat az október 15-i kormányzói proklamáció, tehát nem a Vereckei-szoros védelmében.

E példák jelzik, hogy még sok részletkérdés vár tisztázásra az 1. magyar hadsereg 1944-es működését illetően, ami semmit sem von le Ölvedi Ignác munkájának eredményességéből. Könyve hadtörténetírásunk rangos terméke, amely remélhetőleg a hadtörténelem tanításának elősegítésén kívül további kutatások ösztönzője is lesz.

Azért is üdvözlöm a könyv megjelenését, mert az, meggyőződésem szerint, a hadsereg egykori tagjai közül többeket fog arra indítani, hogy felelevenítsék emlékeiket és azokat a szerző tudomására hozzák. Jelen recenziómmal is ezt kíséreltem megtenni.

Móricz Lajos

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF

A FRANCIA FORRADALOM HATÁSA A FRANCIAORSZÁGI, AZ EURÓPAI ÉS A TÖBBI VILÁGRÉSZBELI HADSEREGFEJLŐDÉSRE

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XV. kollokviuma, Párizs, 1989. szeptember 18-23.

Általánosan elterjedt nézet szerint a francia forradalom története már annyira jól ismert világszerte, hogy a forrásfeltárás és az ismert tények újraértékelése sem okozhat meglepetést. Egyértelműnek tűnik a francia forradalom értékelését tükröző felfogás is: az emberi szabadságtörekvés kifejeződése, a társadalmi szerződés érvényesítése, miközben az ancien règime-beli nemesi uralmat a polgárság politikai hatalmának megteremtésével helyettesítik. Ezáltal a középosztályokat segítik politikai befolyáshoz és ez lehetővé teszi az alapvető gazdasági, társadalmi és politikai változásokat. Továbbá még általánosan azt is állítják, hogy a francia forradalom a párhuzamos ipari forradalommal együtt szerkezeti változásokat hozott az európai államok közötti kapcsolatrendszerben, ezek azután lehetővé tették a liberális és demokratikus folyamatokat az állami, társadalmi, gazdasági és jogi szférában.

A hadtörténelem területén hasonlóképpen általánosan elismert nézetek uralkodnak, mindenekelőtt az a tézis, hogy a francia haderő, mint népi és forradalmi hadsereg, nemcsak ahhoz járult hozzá jelentősen, hogy a társadalmi átalakulás diadalmaskodhatott, hanem a tekintetben is fontos tényezőként hatott, hogy a francia nép szuverén nemzetté lett, és minden egyes francia állampolgárrá vált.

Végül a hadtudomány is általánosan úgy tekinti az új összetételű, új harcászati és hadászati kötelékekben színre lépő, új harceljárásokat alkalmazó francia forradalmi haderő fellépését, mint egy új fejlődési szakasz kezdetét.

A közelgő évfordulóra tekintettel 1985-ben létrehozott grémium, a Francia Forradalom Kétszázéves Évfordulóját Előkészítő Nemzetközi Tudományos Tanács mégis úgy döntött, hogy ezeket az általánossá vált nézeteket felülvizsgálja és megvitatja.

A kétszázéves megemlékezések során tartott kétszáz tudományos rendezvény közül kiemelkedik az a nemzetközi kollokvium, amelyen 28 országból érkezett 160 hadtörténész vett részt. Erre a Francia Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága rendezésében került sor. A kollokvium jelentőségét tanúsítja, hogy fővédnöke *François Mitterand* köztársasági elnök volt, továbbá védnökséget vállalt még fölötte *Jacques Chirac* korábbi miniszterelnök, Párizs főpolgármestere, *Jean-Pierre Chevènement* nemzetvédelmi miniszter, *Jean-Noël Jeanneney,* a Francia Forradalom, valamint az Emberi és Állampolgári Jogok Kétszázéves Megemlékezéseire Alakult Bizottság elnöke és *Pierre Dabezies,* a Nemzetvédelmi Tanulmányi Alap elnöke.

A kollokviumon elhangzott 47 előadás és az azokhoz csatlakozó élénk viták rendkívül részletes képet nyújtottak a francia forradalom hadtörténelmi vetületéről. A látszólag jól ismert eseménytörténettel kapcsolatosan sok, mindeddig elsikkadt momentumra világítottak rá, és így sokban pontosították az eddig ismerteket.

Az egykori École Polytechnique falai között, méltó történelmi környezetben lezajlott viták részletes felidézésére itt és most nincs mód. Fontos azonban az általánosan elfogadást nyert legfontosabb tézisek rövid felidézése, valamint a viták alapjául szolgált előadások felvillantása.

Már a korábbi tudományos rendezvényeken általános elfogadást nyert, hogy a politikatörténetben a francia

forradalom az 1789. július 14. és 1799. november 11. (brumaire 18.) közti időszakot, vagyis az ancien règime és a katonai diktatúra határolta fejlődési szakaszt jelenti, amelynek határkövei a párizsi népfelkelés és Bonaparte államcsínye, és amely magában foglalja a királyság utolsó esztendeit, valamint a nemzeti konvent és a direktórium éveit. Ezt a meghatározást a hadtörténészek is elfogadják, de rámutatnak, hogy számukra a két határkő a forradalom fegyveres megvédése 1792-ben és az általános összeírásról szóló törvény hatályba lépése 1798-ban. Az 1792. szeptember 20-i Valmy-nál és 1792. november 6-án Jemappes-nál elért sikert a kivívott politikai és emberi jogok, valamint a haza, vagyis a forradalom eszméinek megvédéseként tekintik, amely a tömegek önkéntes fegyverfogásával lehetővé tette a köztársaság megteremtését. 1798-ról pedig az a nézetük, hogy a honvédelem, törvényes erővel, minden egyes állampolgár kötelességévé vált. Más szavakkal: az a nemzeti összakarat, amely önkéntes fegyverfogásban nyilvánult meg, immár jogi formulát nyert.

Ennek megfelelően az 1792–1797 közti esztendők eseményeit forradalmi, honvédő és állampolgári háborúként fogják fel. Ezáltal a ma hadtörténészei elfogadják az egykori kortársak nézeteit, miszerint a harcok vezérfonala ez a jelszó volt: „Háborút a királyoknak, békét azonban a népeknek!"

Belpolitikailag az került kiemelésre, hogy a férfilakosság általános hadrafogásával minden társadalmi erőt mozgósítottak a forradalom megvédésére, és ezáltal a rémuralom, a terror mindinkább feleslegessé vált. Így következhetett be 1795-ben a direktórium hatalomra kerülése.

Különösen behatóan vizsgálta a kollokvium a Valmy melletti csata körülményeit, sőt 1989. szeptember 20-án, a csata évfordulója napján, sor került a csatatér helyszínbejárására is, és ott történt a még vitatott részkérdések tisztázása.

Emmanuel Hublot (Franciaország) elemzése általánosan elfogadást nyert. E szerint a nemzet megmentőjeként a korábbi állandó hadsereg ezredeit és az új önkéntes zászlóaljakat együttesen kell tekinteni. Kezdetben ugyan az előbbieket a tábornokok és tisztek dezertálása és részleges emigrálása, az utóbbiakat a tapasztalatlanság erősen bénította. A bénultságot azonban hamarosan sikerült levetkőzni. Ebben a régi harcosoknak a jól ismert ágyúdörgés, míg az újoncoknak a „Vive la nation!" harci kiáltás segített, vagyis az anyagi, illetve az erkölcsi fölény tudata adta a szükséges erőt a test-test elleni harchoz.

Az előadó elemzésében állításait még tovább finomította. Így kimutatta, hogy a régi hadsereg ezredei sem voltak már a régiek. Nemcsak tisztek hagyták el beosztásukat, hanem sok harcos is követte őket. Ugyanakkor mások, főleg a fiatal republikánusok beléptek ezekbe az ezredekbe a forradalmi háború kirobbanásakor. Ehhez járult még a forradalmi vezetés. Így a régi ezredeket is a siker reményével lehetett a csatatérre küldeni. A közösen kivívott győzelem eredményezte azután a forradalmi hadsereg új harcászati egységeinek életrehívását, a féldandárokat ugyanis két önkéntes és egy sorzászlóaljból szervezték meg. Ezáltal a veszélyeztetett forradalom védelmezőjéből és megmentőjéből a további harcok során megszületett a diadalmas forradalom győztes hadserege.

Hublot tábornok előadásában nagy figyelmet fordított a hadiesemények politikai vonatkozásaira is. Így többek között hangsúlyozta, hogy a hadüzenet még a francia király nevében ment el Magyarország királyának címezve. Ezzel sikerült a háború számára biztosítani a royalisták támogatását is, holott a nemzetgyűlés és a kormány tulajdonképpeni célja a köztársaság megteremtése volt. A háborúra pedig úgy kerülhetett sor, hogy a szemben álló uralkodók akarták a fegyveres összecsapást, mégpedig a forradalom eszméinek szétzúzása céljával és abban a reményben, hogy ez, Franciaország belső politikai válságára tekintettel, könnyű feladat lesz. Addigra azonban a forradalom nyilvánvaló belső ellenségei már nagyrészt elhagyták a haderőt, sőt az állam területét is. Így a francia kormánynak sikerült erkölcsi és anyagi fölényt, ütőképes hadsereget biztosítania, sőt azt stratégiailag kedvező vonalakon még az ellenség beérkeztét megelőzően elhelyeznie. Az előadó itt külön kiemelte annak jelentőségét, hogy stratégiai meglepetésként az előrenyomuló ellenséges erők menetvonalát zárták le a francia hadak.

Bernhard R. Kroener (NSZK) megfordított kérdésfelvetéssel, nem a szokásos francia nézőpontból, Goethe szavaival „a világtörténelem új korszakának kezdeteként" vizsgálta Valmy történetét, hanem porosz szempontból, „mint az ancien règime utolsó hadjáratát". A mozgatóerőt egyrészt az uralkodói szolidaritásban mutatta be, ahogyan II. Frigyes Vilmos a sikertelen szökési kísérletet követően XVI. Lajos segítségére akart lenni, másrészt azonban abban a nagyhatalmi törekvésben, hogy egy nyugat-európai akcióba bevonva, sikerüljön a Habsburg-birodalmat az Óvilág keleti területeiből elvonni és ezáltal a lengyel kérdésben szabad kezet nyerni.

Mivel a két szövetséges érdekeltsége továbbra is elsődlegesen keleten volt, továbbá az intervenciót mindössze büntetőakciónak fogták fel, csupán kevéssé ener-

gikusan léptek fel. Eközben hitelt adtak az emigránsok szavának, és számítottak a határ menti francia erődök védőrségének és a falusi lakosságnak a csatlakozására. Ez ösztönözte a porosz hadvezetést annak a stratégiai hibának az elkövetésére, hogy a harcot az ellenséges terület mélységében vette fel, ott, ahol a francia hadsereg saját belső védelmi vonalain összpontosíthatta csapatait. További hiba volt a francia hadüzenet kivárása, így csupán tíz hét maradt a harccselekményekre. Még azt megelőzően a bevetett porosz kötelékek távol kerültek a raktárbázisoktól, állandó ellátási és utánpótlási nehézségek léptek fel. Az esős évszak korai beköszöntése erősen megnehezítette az előrenyomulást is, fogyott az igavonó lovak száma, vissza kellett hagyni a nehézlövegeket, majd a társzekereket is. Ezekhez a problémákhoz járult a nézeteltérés a porosz uralkodó és a főparancsnokká kinevezett braunschweigi herceg közt. Előbbi ugyanis politikai okok miatt tovább akart vonulni Párizs felé, míg utóbbi az ellátási gondok miatt ezt ellenezte. Sőt, a hadak főparancsnoka a helyzeti és erőfölényben levő ellenséggel szemben megelégedett az erődemonstrációval és nem vállalkozott csatára.

Így Valmy a tervezett büntetőexpedíció végét jelentette. A francia fölény kedvező alkalmat nyújtott a visszavonulásra, a téves politikai döntés elleplezésére. Az előadó befejezésül azt hangsúlyozta, hogy a hadjárati kudarc világossá tette a kortársak előtt: az ancien règime hadelvei szerint lehetetlen már hadat viselni.

Ernst-Heinrich Schmidt (NSZK) az elkülönített csapattestekkel végrehajtott összpontosított hadműveletek összehasonlító vizsgálatát végezte el az ancien règime utolsó szakaszával, a francia forradalom idejével és Napóleon korával kapcsolatosan. Bemutatta, hogy a francia forradalom az operatív gondolkodás és annak gyakorlati megvalósítása területén nem hozott olyan radikális szakítást a hagyománnyal, mint a politikai életben, hanem csupán meggyorsította a már korábban megindult fejlődést és az általa meghatározott korszakban lehetővé tette annak megvalósítását.

Kiinduló példaként II. (Nagy) Frigyes 1757-es csehországi hadjáratát választotta. Ennek jellemzéseként kiemelte, miként használta ki a nyitott négyszöghöz hasonlatos határterület földrajzi adottságait az elkülönített seregtestekkel végrehajtott meglepetésszerű, gyors támadásokra, mielőtt döntő csatához vont össze minden rendelkezésre álló erőt. Ezután azt részletezte, hogyan alkalmazta ezt a harceljárást Carnot a hazafias tömeghadseregre adaptálva, ahogyan ezt az 1796-os hadjárat tanúsította. Napóleonra áttérve kiemelte: hadjáratait úgy szervezte, hogy sikeres csatavívással megsemmisítő vereséget mérjen az ellenségre, amelyet azután politikai-diplomáciai eszközökkel teljessé tehet. Ennek elérése érdekében közvetlen a csata előtt hozott létre erőösszpontosítással fölényt azokból az erőkből, amelyek azt megelőzően külön, az egyes ellenséges erők, állások ellen, nagy terepet átfogó mozdulatokkal operáltak. Befejezésül az előadó rámutatott, hogy míg Napóleon a mozgékonyságot az összpontosítás elé helyezte, a porosz Scharnhorst kezdettől azt a nézetet képviselte, hogy az elkülönített csapattestek összpontosított támadásban együttesen tevékenykedjenek ott, ahol az ellenséges hadak állnak. Ezt a nézetet fogadta el és vitte tovább Blücher, Gneisenau és Clausewitz, sőt ehhez csatlakozott Radetzky is, és végül e nézet érvényesülése vezetett az ezt elutasító Napóleon végső háborúi vereségéhez.

J. P. Bertaud (Franciaország) további kérdések összehasonlító vizsgálatát végezte el. Így felvetette a hivatásos és az önkéntes hadsereg harcértékének kérdését. E tekintetben a szolgálatvállalás motivációjában mutatkozó különbségekre mutatott rá. Így jutott el a hazafiság kérdéséhez, miközben elsődlegesen azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy ez esetben is szükség van-e elismerésre, vagy nincs. Rámutatott, hogy az elismerés szükségességét csupán Napóleon ismerte fel: a vitézség nála jutott először látható megbecsüléshez.

A már röviden érintett sokkhatás problematikájával részletesen *Daniel Reichel* (Svájc) előadása foglalkozott. Nagy jelentőségű az a felismerése, hogy az önkéntes polgárkatonák, vagy katonapolgárok a forradalmi ideológiát fegyverrel hirdették, és ezáltal tudták legyőzni azt a sokkhatást, amely minden katonát ért a test test elleni harcban. Amikor a forradalmi hadvezetés felismerte az önkénteseket ért sokkhatást, harcszerű körülmények közti felkészítésként hadgyakorlatokat szervezett. A hadgyakorlat vezetője, a dandártábornok ezáltal lehetőséget kapott, hogy a harcot kísérletként fogja fel. E kísérletezés során a harc keretei kitágultak: minden évszakban sor kerülhetett immár a fegyveres összecsapásra. Tényleges háború esetén ezáltal a harcvezetés sokkal hatékonyabbá vált.

Az önkéntesség és az összeírás kérdéskörével két előadás is foglalkozott. *René Quatrefages* (Franciaország) a délnyugat-franciaországi Aveyron, míg *Annie Crepin* (Franciaország) Seineés - Marne megye - viszonylatában végezte el elemzését. Rendkívül tanulságosak azok a névsorok, amelyek először a sorezredekbe, majd az önkéntes zászlóaljakba, végül a szabad századokba való összeírási adatokat tartalmazzák. Ezek szerint a forrada-

lom megvédésétől a császárságig a hadkötelesek aránya 1,57%-ról egészen 5,75%-ra nőtt.

Több előadó választotta témául a forradalmi haderő vezetését. *Gilbert Bodinier* (Franciaország) a tábornoki kar alakulásával foglalkozott az 1791-1794 közti időszak vonatkozásában. Rendkívül tanulságos adatokat közölt. Így kimutatta, hogy az 1791-es újraszervezéskor a hadsereg élén 102, még az ancien règime idején kinevezett tábornok állt, ám közülük 1794-ben már csak 2 fő szolgált, viszont kineveztek ez idő alatt összesen 815 új tábornokot. A 917 fős csoportot egységesen vizsgálva, 555 korábban tisztként szolgált, 88 ugyancsak tisztként egykor kivált az ancien règime hadseregéből, majd reaktiválták a forradalom alatt, 163 altisztként vagy közlegényként szolgált a királyi hadseregben, és a forradalom hozta meg számára a felemelkedést, 38 az önkéntes zászlóaljakban kezdte katonai pályáját, míg 42 fő korábban soha nem volt katona, 20 fő pedig külföldről érkezett a francia forradalmi hadsereghez, végül 11 francia tábornok idegen hadseregekben került alkalmazásra. Társadalmi hovatartozás szempontjából a tábornokok mintegy fele volt nemesi származású, zömben ők képezték az ez idő alatt rangjuktól megfosztottak 359 fős csoportját. A kinevezési életkor rendkívüli szóródást mutatott, a legifjabb generális 19 esztendősen, míg a legidősebb 86 évesen kapta kinevezését. Ám az átlagéletkor 47 év, az átlag szolgálati idő 26 év volt.

Az előadó elvégezte vizsgálatát a tengernagyokkal kapcsolatosan is, 1791-ben 20 fő szolgált még korábbi kinevezéssel, közülük 1794-re egy sem maradt állományban. Viszont kineveztek 38 újat. E haditengerészeti 58 fő közül 42 korábban királyi tengerésztiszt volt, 4 szárazföldi bázison szolgált tisztként és 12 érkezett újonnan a kereskedelmi hajózásból. Származása szerint itt 42 fő volt nemes, közülük 23-at fosztottak meg rangjától ez idő alatt, 13 önként lemondott arról.

Adrien Carré (Franciaország) a rémuralom idején szolgált és abban tevőlegesen részt vállalt tábornokok későbbi pályafutását vizsgálta előadásában. Rendkívül tragikus képet nyert a hallgatóság. Az eredetileg 35 fő közül még a harcokban elesett 8, gyilkosság áldozata lett 2, kivégeztek 3-at, deportáltak 1-et. A rémuralom lezárultát követően elesett további 2, járvány ragadott magával 1-et, rangjától megfosztottak 6-ot, ezt megelőzendő kivált a szolgálatból 5, emigrált további 5. Későbbi vezető szerepet csak összesen 2 korai kinevezésű tábornok tudott még játszani.

Michel Vergé-Franceschi (Franciaország) a tengerésztisztek 1789-1795 közti sorsát követte nyomon. Bemutatja, hogy a király 1657 tengerésztisztje közül 1795-re csupán alig 120 maradt a forradalom szolgálatában, a többi dezertált, emigrált, lemondott rangjáról, vagy idegen szolgálatot vállalt.

Ennél vigasztalóbb képet adott *Pierre Lesonet* (Franciaország) előadása, aki a műszaki tisztikarral kapcsolatosan bemutatta, hogy a mintegy 300 tiszt (köztük 5 tábornok) közel fele tovább szolgált a forradalom alatt is. A hadseregfejlesztés során azután 1815-re a műszaki tisztek száma elérte a 900-at.

Vincent E. Caloni (Franciaország) ehhez csatlakozva a műszaki és tüzértisztek, valamint az út-, híd- és bányamérnökök képzését szolgáló École Polytechnique 1794-es létrehozásának folyamatát elemezte. Bemutatta, hogy a korábbi királyi főiskolák feloszlatásával a tudomány is veszélybe került, ezért volt szükséges az új felsőoktatási intézmény megszervezése. Ugyanakkor a forradalmi honvédő háború körülményei között a műszaki képzést nem lehetett elszakítani a honvédelemtől.

A korábbi műszaki tisztek fő teljesítményével, a határ menti francia erődítményrendszerrel *Pierre Rocolle* (Franciaország) előadása foglalkozott. Az első koalíciós háború eseményeinek elemzésével bizonyította, menynyire eljárt e fölött az idő.

Thierry Vivier (Franciaország) ezzel szemben egy jövőbe mutató és forradalmian új műszaki jelenségről, a katonai léggömbök 1793-1795 közti harci alkalmazásáról szólt. Elemzésével kimutatta, hogy pusztán a léggömbök feltűnése a siker irányában hatott, ugyanis a pszichológiai hadviselés eszközének bizonyult. Ugyanakkor már e korai alkalmazás bizonyította, hogy a légi megfigyelés eszköze lehet. Ez irányban már nem kerülhetett sor továbbfejlesztésre, mivel a léggömb bevetésének szorgalmazói kegyvesztettek lettek.

A haditengerészet továbbfejlődésével is több előadó foglalkozott. *Etienne Teillenite* (Franciaország) az 1790-1795 közti adminisztratív reformokat részletezte. *Alberto Santoni* (Olaszország) azt a megrázkódtatást mutatta be, amely a tapasztalt francia tengerésztisztek szolgálatból való eltávozása, eltávolítása nyomán következett be, és amely a tengeri vereségek sorozatát eredményezte. *Peter Stanford* (Nagy-Britannia) a francia haditengerészet válságos helyzetét az 1794-es júniusi hadjárat példáján tárta a hallgatóság elé.

Patrice Bret (Franciaország) a francia haditechnikai kutatás intézményesítésének kezdeteiről tartott előadást. Bemutatta, elsőként és főleg a lőszergyártás területén miként érvényesült az állami kezdeményezés az addigi magánkezdeményezések helyett, és ez miként tolta előtérbe a kísérletezést a kutatás helyett. Vagyis a forradalom megteremtette a műszaki fejlődés alapvető feltételeit, amikor létrehozta azokat az intézményeket, amelyek révén lehetővé vált a tudományos eredmények átvitele a technika területére.

A kollokvium újabb témáját jelentette a különböző korábbi királyi idegen zsoldoscsapatok sorsának alakulása. *Alain-Jacques Czouz-Tornare* és *Evelyne Maradan* (Svájc) közösen készített referátuma a 12 szerződéses svájci ezrednek a királyhoz kötődését elemezte. Ebből a személyes kötődésből fakadóan nem váltak a forradalom és a nemzet védelmezőivé az új francia hadvezetés törekvése mellett sem. A mintegy 14 ezer fő az egységek felbomlását követően nagyrészt hazamenekült. A visszamaradók a szabad századokba álltak be idegenlégiósként. A hazaszökötteket 1798-ban érte el újra a katonáskodás kötelezettsége, amikor a francia megszállással létrehozott Helvét Köztársaságnak kötelezettséget kellett vállalnia 6 féldandár felállítására.

Claude C. Sturgill (Egyesült Államok) a Fürstenberg Tartománygrófságben 1668-ban toborzott és 1670-től francia szolgálatban állt 62. Salm gyalogezred átalakulását mutatta be, ahogy 1792-ben királyiból forradalmi ezreddé vált.

Zachar József (Magyarország) „Bercsényi-huszárok a francia forradalom mellett és ellen 1792–1797" címmel a francia forradalmat védelmező, 1325 fősnek előírt l. (Bercsényi) huszárezred és a Habsburg-hadak kötelékében szervezett, 414 fősnek előírt Bercsényi-huszárosztály létszámviszonyait, szervezési változásait és harcbavetéseit elemezte mindeddig feltáratlan francia és osztrák hadilevéltári források alapján. Eközben mindvégig a magyar részvétel bemutatását helyezte a középpontba.

További előadások foglalkoztak a forradalmi francia hadszervezés adaptációjával. *Ezio Checchini* (Olaszország) a francia hadsereggel exportált forradalom északitáliai politikai, társadalmi és alkotmányos hatásába ágyazva elemezte a Cisalpin Köztársaság, majd Olasz Köztársaság, végül az Olasz Királyság katonaállítási, hadseregszervezési és hadialkalmazási gyakorlatának fejlődését.

Ehhez csatlakozva *Francesco Frasca* (Olaszország) a Francia Császárság Piemonti Tartományának megtett, 1798-ban bekebelezett terület katonai összeírási adatait részletezte.

Louis Edouard Roulet (Svájc) az 1792–1793 között fennállt Rauraci Köztársaság és az 1798–1802 közti Helvét Köztársaság francia példára alakított hadseregszervezését mutatta be a francia forradalmi inváziót követően. Eközben nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy a forradalmi exporttal való szembenállás az egykori Bázeli Püspökség esetében bekebelezést eredményezett, míg Svájc esetében tartós megszállás volt a következmény.

A távolabbi területeken megnyilvánuló hatásokat még több előadás részletezte. Az általános fejlődéstől eltérő folyamatot, a nem forradalmi Dánia 1788-as összeírási rendeletét és sorozási reformját *Knud f. V. Jespersen* (Dánia) elemezte. Rámutatott, hogy az abszolút uralom rugalmas kormányzásának példája ez, amellyel, mint korábban a jobbágyság eltörlésével, a társadalmi konfliktusok elsimítását célozta.

Bo Hugemark (Svédország) az általános összeírás svéd rendszerét, mint a külföldi modell és a hazai hagyomány ötvözését mutatta be, amely az 1808/9-es, teljes hadikudarccal járt oroszellenes háború után immár elkerülhetetlenné vált.

Az 1808/9-es svéd–orosz háború finnországi hatásaival *Veli-Matti Syvjö* (Finnország) foglalkozott. Hangsúlyozta, hogy e háború, mint a napóleoni háborúk láncolatának egyik szeme, európai vonatkozásban kevéssé fontos, annál jelentősebb azonban finn szempontból, mivel az ország hadszíntérré vált, a háború kimenetelének eredményeként pedig a svéd uralmat az orosz váltotta fel.

Reinhard Brühl (NDK) a francia forradalmi háborúknak a poroszországi hadgondolkodásra gyakorolt befolyását választotta előadása témájául. A hadsereg szervezésével, vezetésével, kiképzésével és harcászatával kapcsolatos, főleg Dietrich Heinrich von Bülow nézetei körüli vitából két kérdést emelt ki: a támadóoszlop és a lövészharc egyesítését jelentő új harcászatot, és a megnövekedett mozgékonyságot a könnyűcsapatok számának szaporítása révén.

Sophie de Lastours (Franciaország) a francia forradalomnak az emigráns franciák révén az orosz hadseregre gyakorolt befolyását vázolta fel.

Magyar szempontból lényegesen nagyobb figyelmet kelthet *Jean Nouzille* (Franciaország) előadása, aki a francia forradalomnak a horvátországi katonai határőrvidékre gyakorolt hatását elemezte. Miután felvázolta a francia forradalmi eszmék korábbi hatását a polgári és katonai közigazgatású horvát területekre, az 1809-es békével létrehozott Francia-Illyriához került hat határőrezrednek a francia haderőbe való betagolását részletezte.

Alejo Arnaiz Hidalgo (Spanyolország) a spanyol haderőfejlődésből azt a folyamatot elemezte, miként vált zsoldoshadseregből nemzeti hadsereg a francia forradalmi háborúk hatására. Ehhez csatlakozva *Miquel Alonso Baquer* (Spanyolország) a cadizi törvényhozó gyűlésben 1810-1812 között kiformálódott katonai doktrinát mutatta be. Előadásában hangsúlyt négy kérdésre fektetett: a vezérkar létrehozására, a katonaiskolák létesítésére, a nemzeti milícia megszervezésére és a generalisszimuszi méltóság bevezetésére. E kérdéskörök közül a spanyol vezérkar létrehozásával külön előadásban foglalkozott *Antonio Sanchez-Serrano* (Spanyolország).

A francia forradalomnak az 1790-es évek ír forradalmi mozgalmára gyakorolt hatásával és a kétoldalú kapcsolatokkal *Donal O'Carroll* (Írország) foglalkozott. Meggyőző erővel bizonyította, hogy a protestáns-katolikus vallási ellentét valójában már akkor két politikai nézet szembenállásának megnyilatkozása volt, mégpedig az angol koronához fűződő kapcsolat kérdésében. A pamfletirodalom, az egyletalakítások és a Nemzeti Konvenció szervezésének elemzésével mutatta be az előadó a francia kapcsolatokat, amelyek a nyílt függetlenségi párti felkelés idején fegyverszállításokban, sőt inváziós hadak átküldésében teljesedtek ki.

Jonathan B. Langdon (Nagy-Britannia) a francia forradalom egy kevéssé ismert következményét, az 1797-es brit flottalázadásokat mutatta be. Hangsúlyozta, hogy e lázadások erőteljesen hozzájárultak a Brit Királyi Haditengerészet megreformálásához.

Egy még távolabbi hatást választott témájául *Kenneth J. Hagan* (Egyesült Államok), amikor azt vizsgálta, milyen negatív hatással járt a semleges Egyesült Államok kereskedelmére a francia-angol tengeri háború, ez hogyan vezetett el a szállítások biztosítása érdekében amerikai hadihajóknak a Földközi-tengeren való megjelenéséhez. Rámutatott azonban arra is, hogy 6257 amerikai önkéntes szolgált ez időben a brit haditengerészetben, és ez egyúttal franciaellenes quasi-háborút is jelentett.

Mordechai Gichon (Izrael) az 1799-es palesztínai hadjáratnak a Szentföldre gyakorolt hatását elemezte. Hangsúlyozta, hogy a francia fegyveres jelenlét egyúttal a forradalmi eszmék megjelenését is jelentette. E vonatkozásban azt emelte ki, hogy az addigi türelmetlen iszlám uralmat a francia vallási türelmi rendelet ideiglenesen hatályon kívül helyezte.

Ehhez csatlakozva *Gideon Biger* (Izrael) azt emelte ki, hogy a francia hadak kötelékében számos tudós is megjelent a Szentföldön; így Quesnot a csillagász, Fournier, a geometria tudósa, és Jacobin a topográfus. Működésük eredménye többek között az a hat 1 : 100 000 méretarányú térképszelvény, amely a mai Izrael állam egyes területeit ábrázolja.

További előadások foglalkoztak a párizsi kollokviumon a francia forradalom időben később jelentkező hatásával. Így *Konsztantinosz Varfisz* (Görögország) a görög reguláris és irreguláris hadseregben a függetlenségi harc idején az 1820-as években jelentkezett francia befolyást elsődlegesen a harcászat területén, a korábbi közvetlen érintkezésekből fakadó hatásként értékelte.

Fernand Beaurour (Franciaország) Nicolas Raoul tábornok (1788-1850) életútjának bemutatásával bizonyította, miként játszottak szerepet a forradalmi tanok Simon Bolivar dél-amerikai felszabadító háborúiban is.

Jean-Michel Sterkendries (Belgium) az 1830-ban függetlenséget nyert Belgium hadseregszervezésével kapcsolatosan elemezte a francia forradalmi elvek átvételét.

A még az 1861-1865 közti amerikai polgárháború idején is érvényesült napóleoni harcászatot *Jack Sweetman* (Egyesült Államok) elemezte. Rámutatott: ugyanazokból a kézikönyvekből tanulták mindkét hadviselő fél tisztjei, e könyvek pedig, miként a szabályzatok is, közvetlen francia hatásról tanúskodnak.

Pier Luigi Bertinaria (Olaszország) az olasz nemzeti újjászületési mozgalomra hadügyi szempontból gyakorolt francia hatást mutatta be.

E konkrét témafeldolgozásokkal éles ellentétben *Ilie Ceausescu* (Románia) „A francia forradalom és a román katonai tényező. Közvetlen és perspektivikus hatás" című előadása nagy általánosságban mozgott, és csak mellékesen tartalmazott utalásokat a francia diplomáciára és a francia diplomaták román kapcsolataira vonat-

kozóan. Egészében azt akarta sugallni, hogy a Horia-Closca-féle 1784-es erdélyi lázadástól kezdve forradalmak sora zajlott volna a társadalmi és nemzeti felszabadulás kivívása érdekében, amely 1918-ban valósult volna meg. Eközben a szokásos román megnyilatkozások szellemében egybemosta a két román fejedelemség (Havasalföld és Moldva), valamint Erdély helyzetét, permanens Habsburg- és oszmánellenes küzdelemről szólt. Hamis állításaira azzal tette fel a koronát, hogy szerinte „1867-ben Erdélyt a tartomány lakosságának nagy többségét kitevő románok tiltakozása ellenére Magyarország annektálta" (?).

Hasonlóan jelentős ellentmondásokat eredményező előadást tartott *Martin Kutz* (NSZK), aki „A francia forradalmi és napóleoni háborúk elemzése Clausewitznél és meghamisítása Schlieffen óta a német katonai vezetők gondolkodásában" címmel azt állította, hogy Schlieffen és utódai ellentétére fordították Clausewitzet. Szerinte ugyanis a történelmet csupán olyan példatárnak tekintették, amely katonai nézeteiket igazolja. Ezen túlmenően a hadműveleti vezetést elszakították a politikaitól, sőt a politika feletti uralom eszközévé tették. Ugyancsak Clausewitz nézeteivel ellentétesen dolgozták ki a villámháború stratégiáját. A támadást tartották a siker egyetlen tényezőjének, mivel egy hosszabb védelmi háborúra nem rendelkeztek elegendő anyagi eszközzel. Ezek az igazolatlan, bizonyítás nélküli állítások heves reagálásokat váltottak ki.

Magas színvonalú történelmi esszéjében *Michael Salewski* (NSZK) az egyik legrégebben vitatott és legáltalánosabb kérdést, a forradalom és a háború összefüggését elemezte, mégpedig ezúttal a konkrét történelmi tényekből kiindulva és a döntési alternatívákra rámutatva.

Hasonlóan nagy sikert aratott *Dmitrij Volkogonov* (Szovjetunió) előadása, amelyben történelmi és hadügyi párhuzamot vont „a nagy francia polgári forradalom" és „a nagy októberi szocialista forradalom" között. Kiemelte, hogy mindkettő hatalmas lökést adott a civilizáció fejlődésének, mindkét nagy eszmerendszer ugyanakkor erőszakos eszközökkel érvényesítette megvalósulásakor a nemes nézeteket.

Az előadó szerint mindkét forradalom azonos pályát futott be, azonos válságra azonos kérdésfelvetéssel válaszolt. A hatalom, a föld és a béke kérdésében mind a jakobinusok, mind a bolsevikok abszolút történelmi elhivatottságukban hittek, s azt képzelték, hogy deklarációkkal megváltoztatható a valóság. Valójában végül mindkét eszmeirányzatnak tömeghadsereg bevetésével kellett ezt megtennie mind a belső, mind a külső ellenforradalmi összefogással szemben. Az is közös jelenség, hogy mindkét forradalom hordozói győzelmüket követően hamarosan kettészakadtak radikális és mérsékelt szárnyra, ám mindkét esetben egy harmadik erő került ki diadalmasan a hatalmi vetélkedésből.

Az előadó további hasonlóságokra is rámutatott: mindkét esetben polgárháború vált szükségessé, és ez népfelfegyverzést eredményezett, mindkét esetben bekövetkezett a terror tömeges alkalmazása; mindkét esetben jelentkezett a cezarizmus a bonapartizmussal, illetve a sztalinizmussal, mindkét esetben az állam ellenőrizhetetlen felsőbbségébe torkollt a népfelség deklarációja, mindkét esetben nagyon messze esett az eszmétől annak testet öltése, mindkét forradalom hosszú távú fegyveres védelemre rendezkedett be, és mindkető intézményesített honvédelmet vezetett be a kezdeti önkéntes honvédelem helyett; végül még jelképes történelmi párhuzamok is vonhatók: a Bastille és a Téli Palota, XVI. Lajos és II. Miklós, a Nemzeti Gárda és a Vörös Őrség stb.

Mindezen új tudományos kutatási eredmények hallatán joggal hangsúlyozhatta mind *André Corvisier* egyetemi tanár, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság francia elnöke, mind a szervezőbizottság elnökeként is tevékenykedő *Jean Delmas* tábornok, a Francia Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke, mind a kollokvium vitazárójára felkért *André Mortel* egyetemi tanár, a francia Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának alelnöke, hogy ez időben és térben nagy területeket átfogó, a nemzetközi összefüggéseket figyelembe vevő, a konkrét tényekből kiindulva általánosító előadások, valamint az ezekhez csatlakozó rendkívül tárgyszerű, szakmai viták újólag és a korábbiaknál differenciáltabban bizonyították, mennyire világtörténelmi jelentőségű volt a francia forradalom, mennyire az új típusú haderő volt a forradalmi eszmék hordozója, mennyire segítette ez a forradalmi eszmék meghonosodását és érvényesülését más államok haderejében is, és ez hogyan hatott a különböző régiók történelmi fejlődésére.

ÁCS TIBOR

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK ELSŐ SZÁZ ÉVÉRŐL

A kezdetektől 1898-ig

Folyóiratunk, korunk követelményeihez igazodva, e számtól kezdve, a szerkesztő bizottság 1989. december 5-i állásfoglalása alapján ismét magára ölti eredeti borítóját. Ezt a változást már előre jelezte, hogy a Hadtörténelmi Közlemények 1989. évfolyama mind a négy száma borítójának belső oldalán közöltük legelső száma - 1888 március - borítóját. Emellett a szerkesztő bizottság 1989. január 3-i ajánlására a folyóirat évfolyamszámozását ismét első megjelenésétől, 1888-tól jelöljük, amire olvasóink és előfizetőink figyelmét felhívtuk.[1]

Az eredeti, és mégis újnak tűnő borító felvétele és az évfolyamszámozás megváltoztatása alkalmat nyújt arra is, hogy ismeretlen levéltári forrásokat is felhasználva, a teljesség igénye nélkül, bemutassuk a Hadtörténelmi Közlemények keletkezésének körülményeit és vázoljuk több mint egy évszázados, nem egyszer igen viharos történetét.

A Hadtörténelmi Közlemények históriáját, szerkesztési elveit, könyvészeti adatait és tartalmi értékeit jól tükrözik az 1956-ban, 1965-ben, 1979-ben és 1989-ben készült mutatói.[2] Az első magyar hadtörténelmi folyóiratot több kísérlet után sikerült csak megjelentetni. A XIX. század elejétől számos tudományos igényű hadtörténeti feldolgozás készült, amelyek helyet kaptak mindenekelőtt az 1817-től megjelenő Tudományos Gyűjteményben, az 1834-től megjelenő Tudománytárban, valamint más hazai lapokban és 1831-től a Magyar Tudományos Akadémia kiadványaiban. Az Akadémia működésének első pillanatától erőteljesen támogatta a hadi történetírás fejlesztését. Az MTA felfogása szerint a hadtudomány egyik fontos ága a hadi történetírás, amelynek művelése nem a III., Történetírási osztály, hanem a IV., Mathematicai osztály, illetve 1845-től 1858-ig az osztály Hadtudományi alosztálya körébe tartozik.[3]

A reformkorban Virág József, a cs. k. 48. magyar sorgyalogezred őrmestere tette közzé a sajtóban, hogy „1837. évtől fertályonként" meg fogja jelentetni „Tudományos Hadász czim alatti"... „minden ágú hadművészeti s történeti"... folyóiratát. Ám a tudományos folyóirat kiadását a hatóságok nem engedélyezték és Virágot leszereltették.[4] Raksányi Imre volt cs. k. bombavető tizedes 1847-ben kezdeményezte a „Szövétnek" című folyóirat megindítását, de a kormány „mint valami pártütőket utasított ... el bennünket".[5] Ennek ellenére mégis Raksányi Imre érdeme az a jelentős tudomány- és sajtótörténeti esemény, hogy 1848 márciusában megjelent az első magyar hadtudományi folyóirat, a Honvédelmi Szövétnek előzetes bemutatóíve, majd 1848 júliusában a próbakötete, azaz első száma. Ennek Második Része magyar és egyetemes hadtörténelemmel: a waterlooi csatával és Mátyás király 1480. március 10-i levelével foglalkozik.[6]

A XIX. század második felében a társadalomtudományok közül a történettudomány fejlődése volt a legerőteljesebb és a legösszetettebb, nem utolsósorban valamennyi társadalomtudományi ág közül a politikával és a politikai tudattal való legszorosabb összefüggése és legnagyobb tömeghatása miatt. Ebben az időben előbb-utóbb minden

1 *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1989. 2. sz. 276. o.

2 Mutató a Hadtörténelmi Közlemények 1888-1943. évfolyamaihoz. (Szerk.: *Kovalcsik József)* Budapest, 1956. 311 o.; Mutató a Hadtörténelmi Közlemények 1954-1963. évfolyamaihoz. Budapest, 1965. 57 o.; Magyar Katonai folyóiratok repertóriuma II. Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam I-XXV. évfolyam 1954-1978. Budapest, 1979. VIII., 178 o.; A Hadtörténelmi Közlemények repertóriuma 1979-1988. HK 1989. 4. sz. 603-649. o.

3 *Ács Tibor:* A Magyar Tudományos Akadémia és a hadtudomány 1825-1848. *Honvédelem,* 1976. 4. sz. 84-95. o.

4 *Váli Béla:* A „Tudományos Hadász" története. HK 1890. 2. sz. 419-421. o.

5 *Ács Tibor:* Raksányi Imre hadtudományi munkássága a reformkorban. HK 1974. 3. sz. 463-492. o.

6 *Ács Tibor:* A Honvédelmi Szövétnek, az első magyar hadtudományi folyóirat. HK 1975. 4. sz. 689-720. o.

tudományos egyesület - az MTA osztályai és bizottságai is - megteremtette saját folyóiratát. A szakterület jelentős új tudományos eredményeinek publikálásával e folyóiratok egy-egy tudományág szakmai fejlődésének éppoly fontos eszközeivé váltak, mint társadalmi súlya növekedésének. Az 1880-as évtizedben előtérbe került a magyar hadtörténelem művelésének és önálló folyóiratának ügye. A magyar köztudatban tovább élt a hadsereg legalább részleges magyarosításának igénye, hiszen az abszolutisztikus vezetésű és szellemű közös hadsereg puszta léte a magyar államiságot fenyegető állandó veszélynek tűnt. A magyar királyi honvédség léte sem szüntette meg a közös hadsereg iránti elégedetlenségüket. Ezt táplálta a hadseregvezetés és a más nemzetiségű tisztikar számos magyarellenes megnyilvánulása és magatartása. Mindezek előidézték a nemzeti szempontú hadseregreform felvetését és az 1888. évi éles véderővita során a nemzeti közvélemény által támogatott ellenzéknek a magyar érdekek hatékonyabb érvényesítésére irányuló törekvéseit.[7]

Ez a körülmény kedvezően hatott a magyar hadtörténelmi folyóirat kiadására. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata, az 1867-től Thaly Kálmán szerkesztésében megjelent „Századok" füzeteiben számos értékes hadtörténelmi vonatkozású tanulmányt találunk.[8]

1873-ban megindult „Ludovika Akadémia Közlönye", melyről 1886-ban azt írták, hogy „a honvédségen kívül, úgyszólván teljesen ismeretlen" és cikkei „sokszor a napi kérdésekre vonatkoznak, de általában a hadi tudományok különböző ágazataival foglalkoznak".[9] Ezért a folyóirat tudományos igénnyel nem szolgálta a magyar hadtörténetírást, a benne megjelent hadtörténeti írások ismeretterjesztő és publicisztikai színvonalúak voltak.[10] Ezek a kezdeményezések meddő kísérletek, vagy fél- és pótmegoldások voltak és alig-alig segítették elő a hazai hadtörténetírás fejlődését.

A magyar hadtörténelem tudományos színvonalú művelése egyre sürgetőbben követelte, hogy a magyar hadtörténetírás teremtse meg önálló folyóiratát. Ehhez kedvező szervezeti keretet teremtett Kápolnai Pauer István akadémiai levelező tag (a továbbiakban: lt.), aki az MTA 1882. május 22-i „összes" ülésén Hadtudományi Bizottság felállítását javasolta.[11] A HB felállítására vonatkozó indítvány megvitatására kiküldött bizottság elnöke, Hollán Ernő altábornagy, az MTA tiszteleti tagja[12] (a továbbiakban: tt.) 1882. október 22-i előterjesztésben helyeselte a Hadtudományi Bizottság megszervezését és azt javasolta, hogy az a III. osztályba, a mathematikai és természettudományok osztályába tartozzon.[13] Az Akadémia 1883. május 13-i ülésén megalakította a III. osztályhoz tartozó Hadtudományi Bizottságot - mely lényegében Hadtörténeti Bizottságként tevékenykedett - és meghatározta feladatkörét: „b) a magyar hadtörténelmi események tanulmányozása és szakszerű ismertetése; c) a hadművészetnek a magyar nemzetnél való fejlődésére vonatkozó adatok gyűjtése, feldolgozása és kiadása ... a b) és c) alatt említett feladatoknak pedig «Magyar Hadtörténelmi Füzetek» kiadása által felel meg."[14] A bizottság programjában szerepelt tehát egy hadtörténelmi periodika megjelentetése, amire azonban nem került sor, mivel a HB különböző mostoha körülmények következtében több éven át semminemű tevékenységet nem fejtett ki,[15] noha rendre elkészültek a bizottság költségvetései, az 1884. évre 1000 Ft, az 1885. és 1886. évre 1300-1300 Ft.[16]

A folyóirat és a HB tevékenységének ügyében a fordulat az 1886. április 3-i bizottsági ülésen következett be: Kápolnai Pauer István lt., honvéd alezredes lemondott bizottsági előadói tisztéről és helyére helyetteskénť a kezdeményező és kitűnő szervezőképességű Rónai Horváth Jenő honvéd főhadnagyot, vezérkari tisztet, a Ludovika Akadémia tanárát választották meg. Az ülésen újból körvonalazták a HB jövőbeni tevékenységét, s többek között elfogadták „időrend nélkül megjelenő" hadtörténelmi füzetek kiadását.[17] Ezenkívül állást foglaltak abban, hogy a HB a III. osz-

7 *Diószegi István:* A véderő problémái a közös miniszteranács előtt 1883-1895. HK 1988. 2. sz. 295-335. o.

8 A *Századok* repertóriuma. 1867-1975. (Szerk.: *Pamlényi Ervin*) Budapest, 1987.

9 *Buzna Alajos:* A magyar katonai irodalomról. Magyar katonai évkönyv 1886-ra. Budapest, 1887. 232. o.

10 L. a *Ludovika Akadémia Közlönye* 1873-1887. évfolyamait.

11 MTA Kézirattár. Régi Akadémiai Levéltár (továbbiakban: RAL) 650/1882.

12 Uo.

13 Uo.

14 A Magy. Tud. Akadémia kebelében fennálló hadtudományi bizottság működése. Magyar katonai évkönyv 1886-ra (a továbbiakban: MKÉK 1886-ra). Budapest, 1887. 4. o.

15 Uo.

16 RAL 637/1883.; RAL 994/1884.; RAL 1152/1885.

17 MKÉK 1886-ra 4-6. o.

tályból a II. osztályba, a bölcseleti, társadalmi és történeti tudományok osztályába kerüljön.[18] Az ülésről és az 1886. évi 1600 Ft költségvetés felhasználásáról Hollán Ernő elnök 1886. április 14-i jelentésében számol be a III. osztálynak.[19] Felcsillant tehát újra a remény, hogy a bizottság gondozásában megjelenhet, ha nem is rendes időközönként, egy hadtörténelmi folyóirat.

Ezt a látszatot erősítette az a tény is, hogy egy bizottság 1886. június 18-án Pulszky Ferenc tt. elnökletével, Fraknói Vilmos rendes tag (a továbbiakban: rt.) főtitkár jegyzőkönyvvezető, Hollán Ernő tt., Deák Ferenc rt. és Fröhlich Izor lt. részvételével ülést tartott, mely „tanácskozás tárgyául azon kérdést tűzik ki: vajjon a hadtudományi bizottság ezentúl is a III. osztály köréhez tartozzék-e, vagy pedig a II. osztályba helyeztessék át?"[20] A hadtörténelmi folyóirat jövője szempontjából nem volt mellékes, hogy ebben a fontos kérdésben milyen álláspont születik. A jegyzőkönyv szerint a bizottság véleményét a következőkben foglalta össze:

„Az Ügyrend 1. §-a, mely az Akadémia egyes osztályainak köréhez tartozó tudományokat fölsorolja, a hadtudományokat »az alkalmazott mathem. és természettudományok közé vette fel.«

A bizottság ezen rendelkezés helyességét nem vonja kétségbe.

Azonban ugyancsak az Ügyrend 51. §-a, mely a hadtudományi bizottság fő feladatait állapítja meg, a hadtudományokat egészen másképp fogja föl. *Önálló* irodalmi művelésüket két irányban tűzi ki céljául. Úgymond:

a) a magyar hadtörténelmi események tanulmányozása és szakszerű ismertetése által;

b) a hadművészetnek a magyar nemzetnél való fejlődésére vonatkozó adatok gyűjtése, feldolgozása és kiadása által.

Kétségtelen, hogy azon munkálatok, melyek ezen két körbe tartoznak az alkalmazott mathem. és természettudomány körén kívül állanak, és a történelmi tanulmányokkal a legszorosabb kapcsolatot tüntetnék föl.

A másik két fő feladat úgymond:

a) a hadtudomány fejlődési folyamatának figyelemmel kísérése;

b) hadtudományi remekművek magyarra fordíttatása és kiadása - szintén nem tételez föl szerves összefüggést a III. osztálylyal.

Ezek után a bizottság a hadtudományi bizottságnak a II. osztály körébe fölvételét ajánlja."[21]

Ám a HB II. osztályba való átszervezésének ügye - a leendő folyóirat szempontjából is - hosszadalmas vitákat és tárgyalásokat idézett elő, míg végül az MTA 1886. október 25-i összes ülése úgy döntött, hogy „a hadtudományi bizottság továbbra is a III. osztálynál marad meg".[22] A november 25-i akadémiai összes ülés pedig megválasztotta Fodor Józsefet, Fröhlich Izort, Hollán Ernőt, Hunfalvy Jánost, Keleti Károlyt, Majláth Bélát, Pauler Gyulát, Salamon Ferencet, Schwarz Gyulát, Szilágyi Sándort, Thaly Kálmánt és P. Thewrewk Emilt a HB tagjainak. A bizottság december 7-i alakuló ülésén megválasztották elnökül Hollán Ernőt és előadóul Rónai Horváth Jenő századost.[23] Elfogadták a következő évi munkatervet, melyben többek között ismét szerepelt, hogy a beérkező hadtörténelmi munkák „önállóan, vagy a megindítandó »Hadtudományi füzetekben« fognak kiadatni".[24] Elkészítették az 1887. évi 1200 Ft-os költségvetést is.[25]

A Hadtörténelmi Közlemények létrehozásának történetét nem könnyű rekonstruálni, mivel ahogyan azt az MTA Hadtörténelmi Bizottságának 1910. február 19-i ülésének jegyzőkönyve rögzítette, az 1883 és 1898 közötti dokumentáció, „a bizottság egész irattára Bárczy Oszkár volt szerkesztő halála után nyomtalanul elveszett".[26] Eltűnt a HB 1887. december 3-i ülésének jegyzőkönyve is, amely elhatározta, hogy 1888. évi költségvetésének 1600 forintját a Hadtörténelmi Közlemények című folyóirat kiadására fordítja. Így csak a folyóirat első száma ezzel kapcsolatos, nagy jelentőségű sorait tudjuk idézni: „A szerény anyagi eszközök, melyek fölött a bizottság rendelkezik, nagy szabású ter-

18 Uo.

19 RAL 866/1886.

20 RAL Hadtudományi Bizottság jegyzőkönyvei 1883-1888. K 1589.

21 Uo.

22 MKÉK 1886-ra, 7-9. o.

23 Uo.

24 Uo.

25 RAL 866/1886.

26 RAL Hadtörténeti Bizottság jegyzőkönyvei 1910-1917. K 1589.

veinek végrehajtását meg nem engedvén, a bizottság az 1887-ik év deczember hó 3-dikán az iránt állapodott meg, hogy a jövő 1888-ik évi dotatióját egy *hadtörténelmi folyóirat* létesítésének elősegítésére fordítja.

A terv megvalósítására *Szilágyi* Sándor, *Thaly* Kálmán és *Majláth* Béla biz. tagokból álló szerkesztő bizottság küldetett ki; ennek tevékenysége nemcsak az előkészületekre terjedt ki, hanem megbizatása az egész 1888-ik év folyamán fentartván, a folyóirat szerkesztésével közvetlenül megbízott előadót, a szerkesztésben, a munkálatok megbírálásában stb. támogatandja."[27]

A Hadtörténelmi Közlemények első szerkesztője a HB előadója, Rónai Horváth Jenő honvéd százados volt, aki nagy tehetséggel és szerkesztői bravúrral látta el felelősségteljes munkakörét. Szerkesztőségének idején a magyar hadtörténelem igen gazdag anyagát tette közzé a folyóirat, melynek kezdettől fogva az volt a célja, hogy „a különösen is szegény magyar katonai irodalom leginkább mellőzött ágát, a magyar hadtörténelmi irodalmat, mely nemzetünk dicső múltjának történetét van hivatva megörökíteni, egy oly szakfolyóirattal ajándékozza meg, mely a magyar hadi események szakszerű feldolgozását adván, a magyar tisztnek, a magyar katonának kedves olvasmányát képezze, a magyar történetíróknak munkálataiknál jól értékesíthető adatokat nyújtson, végre pedig, hogy a magyar hadi dicsőség emlékeit felújítván, a hazafias szellemet terjessze, s a magyar nemzet fiainak legszebb erényét, a hazaszeretetet ápolja, fejleszsze.

Hogy a folyóirat e feladatának menyiben felelt meg, azt a magyar olvasó közönség van hivatva megitélni."[28]

A HB jól választotta ki az első szerkesztő bizottság tagjait, akik elismert tudósok voltak és nagy jártassággal bírtak folyóiratok, kiadványok szerkesztésében: Szilágyi Sándor rt. történész 1875-től, Thaly Kálmán rt. történész 1875-ig volt a Századok szerkesztője; Majláth Béla lt. történész és régész volt. A szerkesztő a szerkesztő bizottság közreműködésével elkészítette a Hadtörténelmi Közlemények kiadásának részletes programját, a folyóirat tartalmi koncepcióját, szerkesztési elveit, tipográfiai és nyomdai kivitelezési elképzelését, ami alapján a megjelentetésről tárgyalásba kezdtek a Franklin Társulattal.

Az MTA III. osztálya Than Károly igazgató tag (a továbbiakban: it.) osztályelnök vezetése alatt, báró Eötvös Loránd rt., Hollán Ernő és még 12 akadémikus részvételével 1887. december 12-i értekezleten vitatta meg az osztály és két bizottsága jelentéseit, az 1888. évi munkaterveket és költségvetési előirányzatokat. A jegyzőkönyv szerint a HB „jelentésében kifejti a munkatervet 1888-ra és a költségelőirányzatot... csak a Hadtörténelmi Közleményeket veszi fel munkatervébe, mint negyedévenként kiadandó folyóiratát vagy 40 ívvel. Ennek nyomatási költsége 1200 f., tiszteletdíj 1200 f.; előadó és szerkesztő díja 400 f., összesen 2800 f. Minthogy azonban kilátásban van, hogy találkozik vállalkozó ki a nyomtatási költséget viseli, az Akadémiától 1600 f. kér 1888-ra mint legcsekélyebb összeget, mellyel működését megindíthatja.

Az osztály elfogadja... az 1888-ki működésre az 1600 f. összeget."[29] A III. osztály 1888. évi 22 ezer forint előirányzott költségvetésből a HB 1600 forintját az MTA igazgatótanácsa is jóváhagyta. Miután az osztályértekezlet elfogadta a HB által kiadandó Hadtörténelmi Közlemények programját, Hollán Ernő altábornagy, a HB elnöke a III. osztályon keresztül 1887. december 21-én eljuttatta 46. számú felterjesztését az MTA elnökségéhez. A Trefort Ágostonhoz, az MTA elnökéhez - aki egyben vallás- és közoktatásügyi miniszter is volt - címzett elaborátum tárgya „a hadtudományi bizottság előterjesztése a megindítandó hadtörténelmi folyóirat támogatása ügyében."[30]

A Hadtörténelmi Közlemények megszületése alapokmányának bevezetőjében Hollán kifejti, hogy az MTA HB-a munkásságára kidolgozott nagyszabású és részletes tervét az anyagi eszközök hiánya miatt kénytelen volt feladni, ám elhatározták, hogy a rendelkezésre álló csekély eszközökkel is minél többet tesznek. Az előterjesztés szerint a HB-nek ki kellett választania egy irányt, melyben tevékenységét összpontosítja, egy szakot, melynek művelése a legszükségesebb, leghasznosabb, s egy utat, melyen haladva kitűzött céljai közül legalább egyiket biztosan elérheti.

A bizottság választása a *magyar hadtörténelemre esett:*

„A hadtörténelem a magyar történelem azon ága, mely eddig majd teljesen parlagon hever, ... a bizottság úgy vélekedett, hogy tevékenységére méltóbb tárgyat alig lelhet s pártolás alá véve a magyar hadtörténeti irodalom ügyét, a nemzetnek ép úgy, mint a tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz." A továbbiakban az elaborátum leszögezi,

27 HK 1888. 1. sz. 143. o.

28 A Hadtörténelmi Közlemények első tíz évfolyamának név- és tárgymutatója. 1888-1897. Budapest, 1897. 3. o.

29 RAL III. Math. és természettudományi osztály jegyzőkönyvei 1887-1890. K 1545.

30 RAL 760/1887.

hogy „a bizottság czéljainak elérése egy *hadtörténelmi folyóirat* megindítását vélte legjobbnak, s már most megtett minden intézkedést arra nézve, hogy a folyóirat, mihelyt a bizottság a nélkülözhetetlen támogatását megnyerte, azonnal megindítható legyen." Ennek érdekében kérik az Akadémia elnökét, hogy vegye pártfogása alá a hadtörténelmi folyóirat kiadásának ügyét, mindenekelőtt három kérdésben:

1. Segítse elő, hogy az MTA igazgatótanácsa a HB „beterjesztett s a legszerényebbre szorított *költségvetése csonkítatlanul* jóváhagyassék".

2. Kérik, hogy a bizottság folyóiratát pénzügyi okokból és széles körű terjesztése érdekében „a hazai *összes tanintézeteknél* megszerzésre, illetőleg előfizetésre ajánlani méltóztassék".

3. Végül kérik, hogy a bizottságnak ez a vállalkozása, „mely a magyar honvédséget is természetszerűleg igen közelről érdekli, a *honvédelmi miniszter* Úr Ő Nagyméltóságának is figyelmébe és pártfogásába ajánltassék". Ez utóbbit a felterjesztés azzal indokolja, hogy a HB jelen és jövő tevékenysége a honvédelmi kormányzat érdeke is, ezért kérik a támogatás kieszközlését a honvédelmi minisztertől, mely reményeik szerint „részint erkölcsi, részint anyagi s a következőkből áll":

1. A HB-nak csak két katonatagja van, azonban az érdemi munka javítása, „a bizottság tevékenysége és a honvédelmi kormányzat intentioi közt a szükséges összhang létesítésére" a bizottságot szeretnék még két katonataggal kiegészíteni: Zsoldos Ferenc ezredessel, a honvédelmi minisztérium katonai ügycsoportjának főnökével és Szvetics József ezredessel, a Ludovika Akadémia igazgatójával, amihez a miniszter adjon engedélyt.

2. A honvédelmi miniszter „a megindítandó folyóiratot egyrészt maga a honvédségi tiszti csapatkönyvtárak, valamint a felsőbb törzsek könyvtárai számára *100 példányban megrendelje,* másrészt pedig a folyóirat megrendelését, annak minnél nagyobb elterjedése végett, a *honvéd tisztikarnak ajánlja".*

Az elaborátum - mivel minden más irat elveszett - az egyetlen hiteles dokumentum, amely befejező részében részletesen ismerteti a tervezett lap legfontosabb adatait, ezért idézzük ezt szó szerint:

„a folyóirat »Hadtörténelmi Közlemények« czím alatt, évnegyedes, mindenkor 8-10 nyomtatott ívnyi terjedelmű, a szükség szerint térképekkel és rajzokkal ellátott füzetekben, minden év márczius, junius, szeptember és deczember 15-én jelennék meg; előfizetési ára évfolyamonként 4 forintban állapíttatott meg;

a folyóirat a magyar hadi történetírás fejlesztését s közvetve a hadi tudományok, különösen a hadtörténelem iránti érdeklődés fölébresztését czélozza, mivégből eredeti, forrástanulmányokon alapuló hadtörténelmi értekezéseket, tanulmányokat, hadtörténelmi események szakszerű feldolgozásait, adalékokat, levéltári adatokat, s egyébb kutforrások ismertetését stb. közli;

mindezek csak az 1815-ik évi időszakig terjedhetnek s ujabb keletű események tárgyalása ki van zárva;

a szerkesztés a bizottság ellenőrzése mellett a helyettes előadóra bizatik, ki mellé a munkálatok megbírálására s a fölmerülő kérdések eldöntésére 2-3 bizottsági tag (2 történész és 1 katona) rendeltetik; fontosabb dolgok fölött az összes bizottság dönt."

Az MTA elnöke a Hadtörténelmi Közlemények kiadásával kapcsolatos kérésnek minden vonatkozásban eleget tett; a HB megkapta az 1600 forint dotációt, és ami igen fontos volt, 1888. december 30-i 777. számú átiratában megkérte a honvédelmi minisztert, hogy támogassa a folyóirat megjelentetését és terjesztését. Sajnos ismeretlen az elnöki átirat szövege, ami valószínűleg a HB elaborátumára támaszkodva készült el, de vagy abban, vagy a honvédelmi miniszter számára készült referendumban, vagy válaszának szövegében - sajnos ezek az iratok nincsenek meg a Hadtörténelmi Levéltár anyagában - egy súlyos félreértésre okot adó hiba csúszott be: rosszul írták le a folyóirat címét. Ezzel veszélybe került a Hadtörténelmi Közlemények megjelentetésének ügye.

Fejérváry Géza magyar királyi honvédelmi miniszter 1888. január 29-i 178. elnöki számú válaszában,[31] melyet Trefort Ágoston elnöknek küldött, megírta: „örömmel értesültem, hogy a Magyar Tudományos Akadémia működését a folyó évben a hadtudományok terére is kiterjeszteni és munkálatait egy »Hadtudományi Közlemények« czimű folyóiratban évnegyedenként közzétenni óhajtja.

Ilyen törekvéseket tőlem kitelhetőleg pártolni, úgy a magyar tudományos irodalom, valamint a honvédelem szempontjából mindig kedves és hazafias kötelességemnek ismerem." E támogató szavak után azonban felhívja az MTA elnökének figyelmét arra, hogy a „magyar honvédség kebelében immár 15 év óta »A Ludovika Akadémia Közlönye«

31 RAL 114/1888.

czim alatt egy hasonló irányu havi folyóirat fennáll, mely különleges rendeltetésénél fogva ugyan nem kizárólag hadtörténelemmel foglalkozik, de a hadtudományok számos ágazatai között a hadtörténelem mívelésére is tág tért nyújt".

A honvédelmi miniszter a továbbiakban megállapítja, hogy „ez utóbbi folyóirat fennállása óta a honvédtiszti-kar szellemi munkálkodásának igen hathatós tényezőjévé bizonyult", bár ez csak „a honvédelmi tárczának igen tetemes áldozatokkal való támogatása mellett tartható fenn". Szerinte, mivel az új folyóirat programja ugyanazon tudomány ágait művelni, ezért az MTA számára kiadását megfontolás tárgyává ajánlja tenni, mert kérdéses, hogy „a hadtudományok iránti érdeklődés hazánk közönségénél ez időszerint valóban oly általános-e, hogy egy és ugyanazon tudományágat mívelő két szakfolyóirat mindegyike annyi anyagi és szellemi pártolásra számithatna, a mennyi mindkettőnek fenntartására szükséges?" A miniszter úgy véli, hogy az MTA tekintélyével támogatott meginduló új folyóirat előidézheti a réginek a hanyatlását, az által, hogy az anyagi és szellemi pártolókat az egyiktől elvonja és két részre osztja, anélkül, hogy az új vállalkozás teljes sikerét is biztosítaná. Ezeknek az indokoknak az alapján közli álláspontját: ha az Akadémia elnöke „bölcs véleményével ebbeli aggályaimat alaptalannak vagy eloszlathatoknak tartja, hazafias örömmel kész vagy a Tudományos Akadémia új vállalatát erkölcsileg és anyagilag támogatni és nagybecsü átiratában foglalt javalat értelmében a honvéd parancsnokságok, csapatok és intézetek részére 100 (száz) példány hivatalos előfizetését kilátásba helyezni". Válaszának befejezésében kijelenti, hogy nincs kifogása Szvetics József és Zsoldos Ferenc ezredesek HB tagokká választása ellen.

A honvédelmi miniszter válaszát 1888. február 4-én iktatta az MTA főtitkári hivatala és azonnal megtette a szükséges lépéseket a Hadtörténelmi Közleményekkel kapcsolatos félreértések tisztázására, hogy megnyerjék a honvédelmi minisztérium támogatását. A főtitkári hivatal 1888. február 9-i 145. szám alatt értesítette Hollán Ernőt, a HB elnökét a honvédelmi miniszteri átirat tartalmáról, noha valószínű, hogy már ez előtt is értesülést szerezhetett a HB, mert február 7-i ülésének tárgyául „a folyóirat kiadása körül fölmerült fontosabb kérdések" megtárgyalását választották és ezen az ülésen vitatták meg a honvédelmi minisztériumnak adandó választervezetet.[32] A félreértések eloszlatására a HB elnöke és előadója azonnal elkészítette az MTA elnökségéhez intézett „A hadtudományi bizottság a »Hadtörténelmi Közlemények« segélyezése tárgyában" című, 52/H.B. számú előterjesztését, melyet a főtitkári hivatal 1888. február 13-án kapott meg.[33]

Hollán Ernő altábornagy, bizottsági elnök elöljáróban a miniszter válaszáról megállapította: „Ez átiratból azon meggyőződésre jutottam, hogy a bizottság által kiadandó folyóirat *czímét* illetőleg vagy az Akadémia főtitkárságánál, vagy a honvédelmi ministeriumnál sajnos egy hiba csúszott be, mely a bizottság vállalatát és szándékait illetőleg, a félreértések egész sorozatát idézte elő." A miniszteri átirat egy „Hadtudományi Közlemények" című folyóiratról beszél és ennek alapján a már 15 éves „Ludovika Akadémiai Közlöny" létének veszélyeztetését látja. „Ámde a bizottságnak soha sem állott szándékában egy hadtudományi folyóirat létesítése, miután e téren a »Ludovika Akadémia Közlönyét«, mely hivatásának a legtökéletesebben megfelel, s az igényeket minden tekintetben kielégíti, teljesen elégségesnek tartja, annak fejlődését és fölvirágzását a maga részéről is óhajtja."

A továbbiakban Hollán Ernő logikus érvekkel indokolta meg újra a hadtörténelmi folyóirat létesítésének szükségességét és feladatkörét; ésszerű okokkal oszlatta el és cáfolta az aggodalmak, kételyek és a félreértések ködét. „A bizottság nem egy *hadtudományi* - írta Hollán Ernő -, hanem egy *hadtörténelmi* folyóiratot kíván létesíteni, melynek feladata nem az általános hadi tudományok ápolása, hanem a *magyar hadi történetírás* fejlesztése, s erre nem csekély részben ép a honvédelmi minister úr Ő Nagyméltósága által buzdíttatott, ki a bizottsághoz 1887. év márczius hó 12-én 2578/eln. szám alatt kelt leíratában a bizottságot a magyar hadtörténelemnek, mint önálló tudományágnak művelés alá vételére ösztönözte; a bizottság ennek megfelelőleg nem általános hadi tudományokkal akar foglalkozni, hanem a *magyar történeti irodalomnak* egy oly ágát kívánja fejleszteni, melyet eddig sem a »Ludovika Akadémia Közlönye«, sem más folyóirat egyáltalán nem művelt, s folyóiratát ennek megfelelően nem »*Hadtudományi*«, hanem »*Hadtörténelmi Közlemények*«-nek nevezte, mi f. évi 46. sz. a. tett felterjesztésemből világosan kitűnik."

A Ludovika Akadémia Közlönyének figyelemre méltó és ma is helytálló értékelését adta Hollán, amikor megállapította: „A Ludovika Akadémia Közlönye magyar hadtörténelmi dolgozatokat eddigelé csak néha s elvétve közölt, s ezek is inkább általános jellegű, ismert munkák alapján készült czikkek voltak, s nem olyanok melyek a magyar hadi történetírást előmozdították, mi a fennforgó viszonyok közt másképen nem is lehetett.

32 HK 1888. 1. sz. 143. o.

33 RAL 150/1888.

Ily körülmények közt tehát szó sem lehet arról, hogy a bizottság folyóirata ugyanazon tudományágakat műveli, melyeket a Ludovika Akadémia Közlönye művel, miután ellenkezőleg a magyar történetírás azon ágát kívánja fejleszteni, mellyel a Ludovika Akadémia Közlönye eddig épen nem, vagy csak elvétve foglalkozott; még kevésbbé lehet szó arról, hogy a bizottság által megindítandó »Hadtörténelmi Közlemények« a Ludovika Akadémia Közlönyének bármi tekintetben is ártsanak.

Az előadottakból Nagyméltóságodnak bölcsen belátni méltóztatik, hogy a bizottság nem egy - már fennálló s megfelelő folyóirattal rivalizáló közlönyt, hanem egy oly folyóiratot kíván megindítani, mely az előbbi mellett jogosan megállhat, azt kiegészítheti s e mellett a magyar történeti irodalomnak nagy és hasznos szolgálatokat tehet."

Befejezésül Hollán altábornagy arra kérte az MTA elnökét, hogy eszközölje ki a honvédelmi miniszternél a folyóirat segélyezését oly módon, hogy az ne a 100 példányra való előfizetés alakjában realizálódjék, hanem az annak megfelelő összeget, „azaz 400 forintot, *segélyképen* megadni méltóztassék, s egyúttal a folyóirat pártolását - mint azt már első felterjesztésemben is kérni bátorkodtam, a honvéd csapatoknak s a honvéd tisztikarnak ajánlani kegyeskedjék".

A HB ezen felterjesztése alapján a főtitkári hivatal még aznap - 1888. február 13-i dátummal - elkészítette és elküldte az MTA elnöke megnyugtató átiratát a Hadtörténelmi Közlemények ügyében a honvédelmi miniszternek.[34] Trefort Ágoston új átiratában kifejtette: „sietek Excellentiádat megnyugtatni aziránt, hogy azon aggodalom, mintha az Akadémia hadtudományi bizottsága által megindítandó folyóirat a Ludovika Akadémiának tizenöt év óta hivatását legtökéletesebben betöltő hadtudományi közlönyét, ugyanazon irodalmi tér művelése következtében, veszélyeztethetné - félreértésen alapul."

A továbbiakban az átirat tisztázta az új folyóirat feladatkörét, leszögezve: „Az Akadémia az általános hadtudományok egész körét továbbra is a Ludovika Akadémia Közlönyének engedve át, kizárólag a *magyar hadi történetírás* fejlesztését tűzi ki feladatául, és a saját közlönyét »*Hadtörténelmi Közlemények*« cím alatt fogja közrebocsátani. Minélfogva a két folyóirat nemhogy egymással versenyre kelni fog, de egymást kiegészíteni és támogatni van hivatva." Befejezésül az Akadémia elnöke megköszönte a honvédelmi miniszternek, hogy „az Akadémia folyóiratát 100 példányban a honvédparancsnokságok, csapatok és intézetek részére megrendelni méltóztatik; azon meggyőződésemnek adok kifejezést, hogy az Akadémia folyóirata a honvéd tisztikar körében közre fog működni azon kitűnő szellem tovább fejlesztésében, mely a honvédséget oly magas színvonalra emeli."

Az MTA elnökének állásfoglalásával, melyet a honvédelmi miniszter tudomásul vett, az első magyar hadtörténelmi folyóirat megjelenése elől elhárult a legnagyobb akadály. A szerkesztő a szerkesztő bizottság és a Hadtudományi Bizottság segítségével kialakította a folyóirat jellegének legjobban megfelelő szerkezetet, amely három nagy részből állt: „I. Értekezések és önálló nagyobb dolgozatok. II. Hadtörténelmi apróságok. III. Egyéb tárcabeli közlemények, ebben Hadtörténelmi irodalom: I. Ismertetések; II. Irodalmi szemle; III. A hadtörténelmi irodalom repertóriuma; Hadtörténelmi okmánytár." A folyóirat első számában a korszak legjelesebb történészeinek és hadtörténészeinek, valamint más szakembereknek a tollából jelentek meg értékes írások. A szerkesztő, a szerkesztő bizottság és a HB gondoskodott a folyóirat tartalmának megfelelő kiadásáról és terjesztéséről is. A Hadtörténelmi Közleményeket a Franklin Társulat adta ki, ide utalták át évente a Honvédelmi Minisztérium segélyét, ide folytak be az előfizetések, itt bonyolódott le a folyóirat szétküldése. Az MTA költségvetéséből csak a tiszteletdíjakat utalványozták ki.[35]

A folyóirat szerves alkotóelemét képezte műszaki-nyomdai kivitele, borítója és illusztrációs anyaga. A Hadtörténelmi Közlemények borítóját a kor és a Franklin Társulat egyik legtöbbet foglalkoztatott sajtógrafikusa, fametszője, Pollák Zsigmond készítette.[36] Pollák alkotásával a dicső magyar hadtörténelmet igyekezett szimbolizálni. A halványzöld alapszínre nyomott többféle művészeti stílust ötvöző fekete grafika és szöveg 1888-tól 1943-ig változatlan maradt, illetve csak annyiban módosult, hogy a mindenkori szerkesztő neve és titulusai változtak a babérkoszorúval keretezett kartus alsó részén.

34 RAL 158/1888.

35 *Fráter Jánosné:* A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai 1854-1949. Budapest, 1974. 246. o.

36 *Pollák Zsigmond* (Pozsony 1837 - Budapest 1912) festő és fametsző, a Bécsi Képzőművészeti Akadémia ösztöndíjasa volt. Budapesti lapoknál dolgozott, a Vasárnapi Újságnak 1857-1880 között állandó munkatársa. Több önálló műlapja is megjelent, munkáinak javát azonban a Franklin Társulat kiadványai részére készítette. Arcképe halála alkalmából megjelent a *Vasárnapi Újság,* 1912. május 26-i sz. 420. oldalán a következő képaláírással: „Pollák Zsigmond, a »Vasárnapi Újság« régi fametszője, aki a napokban hunyt el Budapesten." Pollák munkásságáról l. A magyar sajtó története. 1867-1892. II. 1-2. k. (Szerk.: *Kosáry Domokos* és *Németh G. Béla*) Budapest, 1985. 1. k. 452., 2. k. 2121., 218., 232. 446. o.

A folyóirat 1. számának tartalmát és kivitelezésének végső formáját a HB már a két katonataggal kibővített 1888. március 8-i ülésén hagyta jóvá, megállapítva, hogy a kiadandó folyóiratot a honvédelmi miniszter is támogatja és 100 példányt a honvédség számára előfizetett. A Hadtörténelmi Közleményeket több mint egy évszázados útjára elindító és a magyar tudományosság történetében is jelentős esemény indokolttá teszi, hogy név szerint ismertessük a Hadtudományi Bizottság akkori tagjait: „Hollán Ernő ny. altábornagy, elnök, Fodor József (egészségügy), Fröhlich Izór (tüzérszak), Hunfalvy János (földrajz), Keleti Károly (statisztika), Majláth Béla (történelem és régészet), Pauler Gyula (történelem), Salamon Ferencz (történelem), Schwarz Gyula (jogtörténelem), Szilágyi Sándor (történelem), Thaly Kálmán (történelem). P. Thewrewk Emil (nyelvtudomány) akadémiai tagokból, Szvetics József ezredes, Zsoldos Ferencz ezredes és Rónai Horváth Jenő százados segédtagokból; utóbbi a bizottság helyettes előadója."[37]

A Hadtörténelmi Közlemények első száma 1888. március második felében jelent meg, és erről az eseményről hírek és ismertetések jelentek meg a sajtóban. A Fővárosi Lapok 1888. áprilisi 103. számában K. aláírással ismerteti a Hadtörténelmi Közlemények 1. füzetét. Az Akadémiai Értesítő a saját kiadásbeli munkák felsorolása között közli: megjelent a „Hadtörténelmi Közlemények I. évf. 1. füz." A Magyar Történelmi Társulat folyóirata, a Századok a folyóiratok szemléjében így mutatja be: „A Hadtörténelmi Közlemények a magyar hadi történetírás fejlesztésére megindított évnegyedes folyóirat, melyet az Akadémia hadtudományi bizottságának megbízásából Rónai Horváth Jenő honv. százados szerkeszt, megkezdé pályafutását. Az I. füzet márcz. hó végén jelent meg." A recenzens az első szám minden írását tárgyszerűen ismertette.[38]

A HB 1888. április 13-i ülésén megvitatta és jóváhagyta az Akadémia májusi nagygyűlése elé terjesztendő félévi jelentését, amelyben kiemelték a Hadtörténelmi Közlemények első számának közreadását. Ez a jelentés a kutatás során nem került elő, így Rónai Horváth Jenő szerkesztő korabeli tudósítását kell idéznünk: „A jelentés ezután fölsorolja az indokokat, melyek őt egy hadtörténelmi folyóirat megindítására ösztönözték, bejelenti, hogy a vállalat »Hadtörténelmi Közlemények« czím alatt tényleg megindult s úgy szellemi, mint anyagi tekintetben elegendőkép biztosítva van: a nagy érdeklődés, melyet a folyóirat keltett, igazolja szükségességét s a várakozást felülmúló pártolás biztosítja a jövőjét, s így remélhető, hogy a folyóirat a magyar hadtörténeti irodalom fejlesztésére, s a nemzeti hadtörténelem iránti érdeklődés fölébresztésére hathatós befolyást fog gyakorolni.

Az ülés folyamán az előadó még bejelentette, miszerint a folyóirat előfizetőinek száma az 500-at megközelíti, s hogy a vállalat iránt különösen a magyar honvédség tisztikara mutatott dicséretre és elismerésre méltó érdeklődést."[39]

Az MTA 1888. május 6-i XLVIII. nagygyűlésén Fraknói Vilmos főtitkár tett jelentést az Akadémia 1887–88. évi munkálkodásáról. Jelentésében az első magyar hadtörténelmi folyóirat jelentőségét értékelve feladatáról megállapította: „A magyar hadtörténelem művelésére új közlönyt indított meg (Hadtörténelmi Közlemények) az Akadémia hadtudományi bizottsága, mely katonai szakemberek közreműködésével hadi intézményeink kifejlődésére és a nemzet nagy hadi tényeinek ismertetésére új világosságot fog deríteni."[40]

A HB 1888. június 8-i ülésén Rónai Horváth Jenő, akit májusban akadémiai levelező taggá választottak, „jelentést tett a folyóirat ügyeiről, bemutatta a legközelebb megjelenendő II. füzet rajzait s jelentést tett a munkálatokról, melyek még közlésre várnak".[41] A Századok a folyóirat megjelent második számát így minősíti: „A Hadtörténelmi Közlemények II. füzete, a mely június közepén jelent meg, méltó folytatása az elsőnek, melyet osztatlan tetszéssel fogadott a közönség és sajtó egyaránt. Ez is ép oly gondosan van szerkesztve s oly változatos és érdekes tartalommal jelent meg, csinos műmellékletek kíséretében." A recenzens a szám írásainak bemutatása után megállapítja: „E rövid ismertetésből is látható, mily változatos és érdekes tartalommal igyekszik a Hadtörténelmi Közlemények kitűzött célját, a magyar hadi történetírás ápolását és fejlesztését és a hadtörténelem iránti érdeklődés felköltését előmozdítani. Valóban megérdemli e folyóirat a vitéz magyar nemzet minden művelt fia figyelmét, érdeklődését és pártfogását. Előfizetési ára egy évfolyamra (4 vaskos füzet) 4 frt., a mi a Franklin társulathoz küldendő."[42] A Ludovika Akadémia Közlönye szintén üdvözli a Hadtörténelmi Közlemények megjelenését: „A magyar katonai irodalomnak új közlönye

37 HK 1888. 1. sz. 143–144. o.

38 *Fővárosi Lapok*, 1888. 103. sz., *Akadémiai Értesítő* (a továbbiakban: AÉ), 1888. 2. sz. 550. o., *Századok*, 1888. V. sz. 475., 477. o.

39 HK 1888. 2. sz. 306–307. o.

40 A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei, XVII. k. VI. d. Budapest, 1888. 7. o.

41 HK 1888. 3. sz. 474. o.

42 *Századok*, 1888. VII. sz. 681–682. o.

támadot, mely, mint czíme is mutatja, a magyar hadtörténelemmel foglalkozik. Kiaknázatlan lévén ezen ága történelmünknek, csak örömmel üdvözölhetjük az új vállalatot." A továbbiakban az 1. és 2. számot részletesen ismerteti.[43]

Hasonló pozitív értékelés és hosszú tartalmi ismertetés található a Századokban az 1888. szeptember elején megjelent 3. számról, azzal a felhívással, miszerint: „A mindig gazdag és érdekes tartalom a legékesebb szóló ajánlat a Hadtörténeti (?) Közlemények mellett, melyet a hazai történelem egy igaz barátja sem nélkülözhet."[44]

A HB 1888. november 26-i ülésén Rónai Horváth Jenő „előadó mindenekelőtt a »Hadtörténelmi Közlemények« most sajtó alatt levő 4-ik füzetét ismertette meg, ... A bizottság ezek után elhatározta, hogy *Hadtörténelmi Közlemények* című folyóiratát, mely oly szép szellemi és anyagi sikert eredményezett, föntartja s a jövő évben annak II. évfolyamát is megindítja".[45] A HB ezen értékelését és elhatározását az MTA III. osztálya, melyhez a Hadtudományi Bizottság tartozott, minden feltétel nélkül támogatta 1888. december 10-i osztályértekezletén. A Than Károly elnökletével lezajlott értekezletnek ezt a napirendjét a jegyzőkönyv így örökítette meg: „4. A hadtudományi bizottság felterjeszti egy kérvényét az Akadémia elnökségéhez, melyben kéri, hogy az a »Hadtörténelmi Közlemények« vállalatának támogatására kérje fel a cs. k. közös hadügyi - a m. k. honvédelmi és a m. k. V. és Közoktatásügyi ministert, a folyóirat 2 példányban is mellékelve.

Az összes ülés elé terjesztendő."[46]

Ez a határozat is bizonyítja, hogy sikeresen zárult a Hadtörténelmi Közlemények első évfolyama és megkezdődött a folyóirat több mint egy évszázados története. A magyar tudomány- és sajtótörténet szempontjából is jelentős Hadtörténelmi Közlemények históriája még nincs tudományos igénnyel feldolgozva. Az első ilyen jellegű igény az MTA Hadtudományi Bizottságának 1896. április 20-i délután 4 órakor tartott ülésén hangzott el. Hollán Ernő ny. altábornagy, elnök vezetésével jelen volt Fröhlich Izór rt., Pauler Gyula rt. II. osztályelnök, Szvetics József altábornagy a Ludovika Akadémia parancsnoka és Rónai Horváth Jenő alezredes lt., a bizottság előadója. A jegyzőkönyv szerint a napirend tárgya: „2. Jelentés, hogy az ezredéves kiállítás közművelődési csoportja a Hadtörténelmi Közlemények kiállítását kéri s a folyóirat történetének megírását... Határozat: Tudomásul szolgál."[47] Nincs tudomásunk róla, hogy a folyóirat közel egy évtizedes történetét megírták volna.

A sikeresen fejlődő folyóirat tizedik esztendejében következett be a különböző objektív és szubjektív körülmények összjátéka következtében az első nagy törés, amely 12 esztendei szüneteltetését idézte elő. Ebben az átmeneti szünetben megítélésünk szerint nagy szerepet játszott a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőjének cseréje. Ezt a folyóirat életében jelentős eseményt a HB 1897. március 9-i ülése, melyen részt vett Hollán Ernő ny. altábornagy, tt., elnök, Thaly Kálmán országgyűlési képviselő, rt., Fröhlich Izór egyetemi tanár, rt. és Szvetics József altábornagy, jegyzőkönyvében így örökítette meg: „1. Elnök Hollán Ernő t. tag hivatkozással arra, hogy Rónay Horváth Jenő alezredes l. tag és bizottsági elnök ezredparancsnokká történt kinevezése folytán a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztéséről lemondott, jelenti, hogy előállott annak szükségesége, hogy a bizottság helyette más szerkesztőről gondoskodjék.

Elnök javaslatára a Bizottság Bárczay Oszcart választotta meg a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőjéül, egyszersmind a Hadtudományi Bizottság segédtagjává, a miről a III. osztálynak nevezett segédtag úr végleges megválasztása czéljából jelentést tesz."[48]

A Hadtörténelmi Közlemények 1897. 3. száma a változásokról - „melyek folyóiratunkat is közelről érdeklik" - így számolt be: „Rónai Horváth Jenő honvéd alezredes ugyanis, ki a hadtudományi bizottságnak immár majd 12 év óta előadója és a »Hadtörténelmi Közlemények«-nek 10 év óta szerkesztője, Ő cs. és ap. kir. Felsége által a budapesti 1-ső honvéd gyalogezred parancsnokává neveztetvén ki, e kinevezés folytán, tekintettel arra, hogy nagy felelősséggel járó új állása egész tevékenységét igényli, így a bizottsági előadói tisztségről, mint a folyóirat szerkesztéséről lemond.

Miután azonban a bizottság a Hadtörténelmi Közleményeket, melyek a magyar hadi történetírás ügyét oly szép fejlődéshez jutatták, továbbra is fentartani óhajtja, tárgyalások indultak meg aziránt, hogy egyrészt a folyóirat szerkesztésére más kipróbált erő nyeressék meg, másrészt pedig, hogy Horváth alezredes, kinek tanácsait az új szerkesztő is egy

43 *Ludovika Akadémia Közlönye*, 1888. 8-9. sz. 678-679. o.

44 *Századok*, 1888. VIII. sz. 777. o.

45 HK 1888. 4. sz. 646. o.

46 RAL III. Math. és természettudományi osztály jegyzőkönyvei 1887-1890. K 1545.

47 RAL Hadtudományi Bizottság jegyzőkönyvei 1883-1898. K 1589.

48 Uo.

ideig nehezen nélkülözné, az előadói székben, mely a szerkesztés átadása után inkább csak tiszteleti állás, megtartassék."[49]

A Hadtörténelmi Közlemények új szerkesztője, Bárczay Oszkár, tehetséges hadtörténész volt, de mint szerkesztő, nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Ebben közre játszott betegsége, majdan halála. A Hadtörténelmi Közlemények 1897. évfolyamát még Rónai Horváth Jenő gondozta és ő készítette el 1897. december 28-án az MTA III. osztálya számára a HB 1897. évi jelentését, melyben beszámol arról, hogy „a folyóirat maga ez évben 4 erős füzetben 41 1/2 ívnyi szöveget hozott 4 arczképpel és több melléklettel... A *Hadtörténelmi Közlemények* ezzel befejezte *tíz évi pályafutását.*

A vállalkozást a legszebb erkölcsi és anyagi siker koronázta; erkölcsi, mert meghódította magának a honvéd tisztikart és a történetkedvelő közönséget és a régebbi hírneves történelmi folyóiratok mellett magának előkelő helyet küzdött ki."[50] A jelentés a továbbiakban megállapítja, hogy „a folyóirat a tíz év leforgása alatt tíz kötetben és 48 füzetben összesen 432 nyomtatott ívnyi szöveget hozott... A folyóirathoz 47 arczkép, 66 hadműveleti és csatavázlat csatoltatott,... Az anyag a bizottsági közléseken, könyvismertetéseken s irodalmi szemlén kívül, 92 szerzőnek 396 czikkéből és 131 névtelenül megjelent czikkből áll, mely utóbbiak túlnyomó vagy részben hadtörténelmi apróságok a szerkesztő tollából."[51]

A HB 1897. december 28-án felterjesztette a III. osztályhoz a „bizottság jövő évi munkásságának tervrajzát", melyben közlik, hogy folytatják a „Hadtörténelmi Közlemények kiadását".[52] A már idézett jelentés szerkesztett változata az MTA Hadtudományi Bizottsága aláírásával a Hadtörténelmi Közlemények első tíz évfolyamának név- és tárgymutatója bevezetőjeként jelent meg, de itt számot adott a folyóirat anyagi részének alakulásáról is. Megemlítette, hogy „a megindításkor nem találkozott kiadó, a ki a folyóirat jövőjében bízva a kiadást elvállalta volna. Pedig az már az első évben igen jó anyagi eredménnyel záródott s helyzete idővel még annyira javult, hogy bevétele fölöslegéből" egyrészt hadtörténeti pályaműveket tudott jutalmazni, másrészt előfizetőinek ingyen mellékletképp adta a Magyar Hadi Krónika két kötetét. Kiemelte, hogy a folyóiratot állandóan pártfogolta a honvédelmi miniszter, aki a csapatkönyvtárak részére 100 példányt fizetett elő, de meghódította a folyóirat a magyar honvédség tisztikarát, kik közül több mint 600-an sorakoztak a folyóirat előfizetői közé. Megemlítette a bevezető, hogy „a folyóirat az első tíz évfolyamát megszakítás nélkül *Rónai Horváth Jenő* szerkesztette, ki a szerkesztést mint százados kezdte el, s mint ezredes fejezte be, s ki a folyóirat szerkesztéséről felelősségteljes szolgálati állása miatt lemondani kénytelen,... A szerkesztést 1898. január 1-ével Bárczay Oszkár cs. és kir. kamarás, volt honvéd huszárszázados, a Magy. Tud. Akad. főtitkári segédje veszi át."[53]

A HB szilárdan elhatározta, hogy a szerkesztőcsere ellenére folytatja sikeres folyóiratának kiadását. Ezt tükrözi az 1897. december 28-i jelentése az 1897. évi dotáció felhasználásáról és az 1898. évi költségvetéséről. Az 1898. évi költségvetési tervezetből - 3500 forint - kitűnik, hogy 2000 forintot kíván a folyóiratra fordítani: „1. A Hadtörténelmi Közleményekre 45 nyomtatott ívnyi szöveg tiszteletdíja á 30 ft... 1350 ft. 2. Szerkesztőségi átalány mint a megelőző évben... 250 ft. 3. A folyóirat szerkesztőjének tiszteletdíja 400 ft."[54]

Ám a Hadtörténelmi Közlemények sorsának további alakulásában közbeszólt Bárczay Oszkár 1898. április 12-i halála és a Hadtudományi Bizottság érthetetlen döntése. A sikeresen fejlődő folyóirat ideiglenes megszűnésének előidézője a HB megmagyarázhatatlan állásfoglalása volt, amit Rónai Horváth Jenő indokolatlanul pesszimista előadói jelentése váltott ki. Az MTA III. osztályának Hadtudományi Bizottsága - Hollán Ernő elnökletével, Fröhlich Izor, Pauler Gyula, Thaly Kálmán, Rónai Horváth Jenő részvételével - 1898. április 29-én délután 4 órakor tartott ülésén 4. napirendi pontként tárgyalta a folyóirat helyzetét, amit a jegyzőkönyv így örökített meg: „Előadó jelenti, hogy a kéziratok aránya, amely Bárczay hagyatékából átadatott s részben már kiszedve is van, nem több 8 nyomtatott ívnél s így legfeljebb egy gyönge füzetet adna; a ki nem szedett anyag pedig nyers, átdolgozást és fordítást igényelne s arra hogy belőle talán egy évkönyv állíttassék össze - nem alkalmas.

Egyidejűleg jelenti, hogy a folyóirat szerkesztésére Dr. Komáromy András és Dr. Szendrey János ajánlkoztak.

49 HK 1897. 3. sz. 443. o.

50 RAL Hadtudományi Bizottság iratai 1882-1898. 27/1897. sz. K 1222.

51 Uo.

52 Uo. 28/1887. sz.

53 A Hadtörténelmi Közlemények első tíz évfolyamának név- és tárgymutatója. 1888-1897. Budapest, 1897. 3-4. o.

54 RAL Hadtudományi Bizottság iratai 1882-1898. 27-28/1897. sz. K 1222.

Ha a bizottság ezek ajánlatát el nem fogadná, úgy alig marad egyéb hátra, minthogy a folyóirat egyelőre megszüntettessék, s a már befolyt előfizetések visszaküldessenek.

A bizottság behatóbb tárgyalás után azt határozza, hogy a folyóirat egyelőre szüntettessék be, a már befolyt előfizetési pénzek az Akadémia könyvkiadó hivatala által, mely azokat eddig is kezelte, küldettessenek vissza."[55]

A HB-nak ez a megalapozatlan döntése, illetve a Hadtörténelmi Közlemények ideiglenes megszüntetése körültekintő elemzést igényel, bár az egyetlen hiteles jegyzőkönyv is sok mindent elárul a figyelmes olvasó számára. Hisz anyagilag a források szerint a folyóirat kiadása biztosítva volt, az előfizetők száma nem csökkent, sőt a szükséges szerzői gárda is rendelkezésre állt és az 1898. évi 1. szám anyaga is lényegében ki volt nyomtatva. A szerkesztőnek javaslatba hozott két személy is alkalmasnak tűnt a munkakör betöltésére: Komáromy András akadémiai levelező tag elismert történész és levéltáros, a másik jelölt, Szendrei János, szintén közismert történész és művészettörténész (1910-től majd a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztője). Mindketten a Hadtörténelmi Közlemények rendszeres szerzői voltak.

Az MTA Eötvös Loránd elnökletével 1898. május 23-án tartotta meg összes ülését, melyen jelen volt a HB elnöke és több tagja. Ezen az ülésen a III. osztály jelentette, hogy „a Hadtudomány Bizottságot - tekintetbe véve e Bizottság április 29-iki üléséből előterjesztett jelentését - nem alakította meg. A Bizottság e jelentése, minthogy benne a II. osztályhoz való áthelyezését kéri, kiadatik vélemény adásra a II. osztálynak. Egyszersmind határoztatik, hogy a Hadtörténelmi Közlemények ez idén nem fognak megjelenni s a beérkezett előfizetési pénzek visszatérítendők."[56] A HB ideiglenes feloszlatását és folyóiratának 1898. évi meg nem jelenését elfogadó akadémiai határozat igen vitatható, legkiváltképpen, mert erősen visszavetette színvonalasan fejlődő magyar hadtörténetírást. A reményt azonban, hogy a magyar hadtörténetírás folyóirata rövidesen újra meg fog jelenni, nem adták fel.

55 RAL Hadtudományi Bizottság jegyzőkönyvei 1883-1898. K 1589.
56 AÉ 1898. 7. sz. 355. o.

TARTALOM

MÁTYÁS KIRÁLY HALÁLÁNAK 500. ÉVFORDULÓJÁRA

RÁZSÓ GYULA — Mátyás hadászati tervei és a realitás - - - - - - - 1

ZARNÓCZKI ATTILA — Fegyverzet, katonai felszerelés, hadsereg Magyarországon Hunyadi Mátyás korában - - - - - - - - - - - 31

KUBINYI ANDRÁS — Mozgósítási és hadseregellátási problémák Mátyás alatt - 66

FENYVESI LÁSZLÓ — Magyar-török diplomáciai kapcsolatok Mátyás király haláláig - - - - - - - - - - - - - - - - - - - 74

G. HÉRI VERA — Hunyadi Mátyás érmei a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében - - - - - - - - - - - - - - - - - 100

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — Magyar vonatkozású források Otranto ostromáról (1480-1481) - - - - - - - - - - - - - - - - 105

* * * — Hadtörténelmi apróságok - - - - - - - - - - - 113

KÖZLEMÉNYEK

PETER BROUCEK — A bécsi Hadilevéltár és a magyar történelemmel kapcsolatos forrásai - - - - - - - - - - - - - - - - - 118

SZEMLE

* * * — The Ideals and Practice of Medieval Knighthood *(Veszprémi László)* - - - - - - - - - - - - - - - - - - 154

DOBAI ANDRÁS — Somogy vármegye politikai igazgatása az önkényuralom korában *(Lenkefi Ferenc)* - - - - - - - - - - - - 155

BEÖTHY-ZS. LÁSZLÓ — „Nincs szebb, mint a huszár" *(Zachar József)* - - - - 158

ÖLVEDI IGNÁC — Az 1. magyar hadsereg története *(Móricz Lajos)* - - - 159

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF — A francia forradalom hatása a franciaországi, az európai és a többi világrészbeli hadseregfejlődésre. A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XV. Kollokviuma. Párizs, 1898. szeptember 18-23. - - - - - - - - - - - - - - - - 161

ÁCS TIBOR — A Hadtörténelmi Közlemények első 100 évéről. A kezdetektől 1898-ig - - - - - - - - - - - - - - - - - 168

CONTENTS

FOR THE FIFTH CENTENARY OF THE DEATH OF KING MATTHIAS

GYULA RÁZSÓ — Strategical plans of King Matthias and the reality — — — — — — — — — — — 1

ATTILA ZARNÓCZKI — Arms, armour and army in Hungary in the age of King Matthias — — — — — — — — 31

ANDRÁS KUBINYI — The problems of mobilization and provision of the army during the reign of King Matthias — 66

LÁSZLÓ FENYVESI — Hungarian—Turkish diplomatic connections up to the death of King Matthias — — — — — 74

VERA G. HÉRI — Medals of King Matthias from the collection of the Hungarian National Museum — — — — 100

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Sources of the siege of Otranto concerning Hungary (1480—1481) — — — — — — — 105

* * * — Odds and ends in war history — — — — — 113

PUBLICATIONS

PETER BROUCEK — The Vienna Kriegsarchiv and its materials concerning the history of Hungary — — — 118

REVIEW

* * * — The Ideals and Practice of Medieval Knighthood *(László Veszprémy)* — — — — — — — — 154

ANDRÁS DOBAI — The Political Rule in Somogy County in the Age of Absolutism *(Ferenc Lenkefi)* — — — — 155

LÁSZLÓ BEÖTHY—ZS. — „No one can be more smart than a Hussard" *(József Zachar)* — — — — — — — — — 158

IGNÁC ÖLVEDI — The History of the lst Hungarian Army *(Lajos Móricz)* — — — — — — — — — — 159

CHRONIC

JÓZSEF ZACHAR — The effect of the French Revolution upon the development of armies in France, in Europe and in the countries of other continents. The 15th Colloquium of the International Commission of War History. Paris. 18—23 September 1989 — 161

TIBOR ÁCS — The first hundred years of the „Hadtörténelmi Közlemények." From the beginnings to 1898 — 168

TABLE DES MATIERES

AU 5-E CENTENAIRE DE LA MORT DU ROI MATHIAS

GYULA RÁZSÓ — Les projets stratégiques de Mathias et la réalité — 1

ATTILA ZARNÓCZKI — Armement, équipment militaire, armée à l'époque du Mathias Hunyadi en Hongrie — — — — 31

ANDRÁS KUBINYI — Problèmes de mobilisation et de nourriture de l'armée sous Mathias — — — — — — — — 66

LÁSZLÓ FENYVESI — Relations diplomatiques hungaro-turques jusqu'à la mort du roi Mathias — — — — — — 74

VERA G. HÉRI — Les médailles de Mathias Hunyadi dans la collection du Musée National de Hongrie — — — 100

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Les sources relatives à la Hongrie sur le siège d'Otranto (1480—1481) — — — — — — — 105

* * * — Quelques détails d'histoire militaire — — — — 113

COMMUNICATIONS

PETER BROUCEK — Les Archives Militaires de Vienne et ses documents relatifs á l'histoire de Hongrie — — — — 118

REVUE

* * * — The Ideals and Practice of Medieval Knighthood *(László Veszprémy)* — — — — — — — — — 154

ANDRÁS DOBAI — La direction politique du comitat Somogy á l'époque de l'absolutisme *(Ferenc Lenkefi)* — — — — 155

LÁSZLÓ BEÖTHY-ZS. — „Rien n'est plus beau que le hussard" *(József Zachar)* — — — — — — — — — — — 158

IGNÁC ÖLVEDI — L'histoire de la 1-e armée hongroise *(Lajos Móricz)* — — — — — — — — — — — 159

CHRONIQUE

JÓZSEF ZACHAR — L'influence de la Révolution Française sur le développement de l'armée en France, en Europe et aux autres parties du monde. Le XV. colloque du Comité International d'Histoire Militaire. Paris, le 18—23 septembre 1989 — — — — — — 161

TIBOR ÁCS — Les premiers 100 ans de „Hadtörténelmi Közlemények". Des débuts á 1898 — — — — — — 168

INHALT

ZUM 500. TODESJAHR DES KÖNIGS MATTHIAS

GYULA RÁZSÓ — Die strategischen Pläne von Matthias und die Realität — — — — — — — — — — 1

ATTILA ZARNÓCZKI — Bewaffung, militärische Ausrüstung und Armee in Ungarn im Zeitalter von König Matthias 31

ANDRÁS KUBINYI — Probleme bei der Mobilisierung und Logistik unter Matthias — — — — — — — — 66

LÁSZLÓ FENYVESI — Ungarisch-türkische diplomatische Beziehungen bis zum Tode von König Matthias — — — 74

VERA G. HÉRI — Die Münzen von Matthias Hunyadi in der Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums — 100

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Quellen mit ungarischem Bezug über die Belagerung von Otranto, 1480—1481 — — — — 105

* * * — Kriegsgeschichtliche Kleinigkeiten — — — 113

MITTEILUNGEN

PETER BROUCEK — Das Kriegsarchiv und seine Quellen zur ungarischen Geschichte — — — — — — — 118

RUNDSCHAU

* * * — The Ideals and Practice of Medieval Knighthood *(László Veszprémy)* — — — — — — **154**

ANDRÁS DOBAY — Die politische Verwaltung des Komitats Somogy während der Willkürhernschaft *(Ferenc Lenkefi)* **155**

LÁSZLÓ-BEÖTHY-ZS. — „Es gibt nichts Schöneres als den Husaren" *(József Zachar)* — — — — — — — — — — 158

IGNÁC ÖLVEDI — Geschichte der ungarischen 1. Armee *(Lajos Móricz)* — — — — — — — — — — 159

CHRONIK

JÓZSEF ZACHAR — Der Einfluß der französischen Revolution auf die Entwicklung des Armeewesens in Frankreich, Europa und auf den anderen Kontinenten. XV. Kolloquium der Internationalen Kommission für Kriegsgeschichte. Paris, 18—23. September 1989 161

TIBOR ÁCS — Über die ersten 100 Jahre der „Hadtörténelmi Közlemények" Von den Anfängen bis 1898 — 168

СОДЕРЖАНИЕ

500-ЛЕТИЕ СО ДНЯ СМЕРТИ КОРОЛЯ МАТЬЯША

ДЬЮЛА РАЖО — Стратегические планы короля Матьяша и реальность — — — — — — — — — — — — 1

АТТИЛА ЗАРНОЦКИ — Вооружение, военное снаряжение и армия в Венгрии в эпоху короля Матьяша — — — — 31

АНДРАШ КУБИНЬИ — Проблемы мобилизации и снабжения армии в эпоху короля Матьяша — — — — — — 66

ЛАСЛО ФЕНЬВЕШИ — Венгеро-турецкие дипломатические связи до смерти короля Матьяша — — — — — — 74

ВЕРА Г. ХЕРИ — Медали Матьяша Хуньади в коллекции Венгерского Национального Музея — — — — — 100

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — Венгерские источники об осаде города Утранто (1480—1481 гг.) — — — — — — — — 105

* * * — Военно-исторические мелочи — — — — — 113

СООБЩЕНИЯ

ПЕТЕР БРОУЦЕК — Венский военный архив и его документы, связанные с венгерской историей — — — — 118

ОБЗОР

* * * — The Ideals and Practice of Medieval Knighthood *(Ласло Веспреми)* — — — — — — — — 154

АНДРАШ ДОБАИ — Политическое управление комитата Шомодь в период самодержавия *(Ференц Ленкефи)* — — 155

ЛАСЛО БЕОТИ-Ж. — „Нет красивее гусара" *(Йожеф Захар)* — — — 158

ИГНАЦ ЭЛЬВЕДИ — История I-ой венгерской армии *(Лайош Мориц)* 159

ХРОНИКА

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Влияние французкой революции на развитие французской, европейской армий и армий других континентов. XV Коллоквий Международной Военно-исторической Комиссии. Париж, 18—23 сентября 1989 года — — — — — — — — 161

ТИБОР АЧ — О первом 100-летии журнала „Хадтёртенельми Кёзлеменьек". От момента основания до 1898 года 168

III. évfolyam. 1890. Április hó 6-án. Második szám.

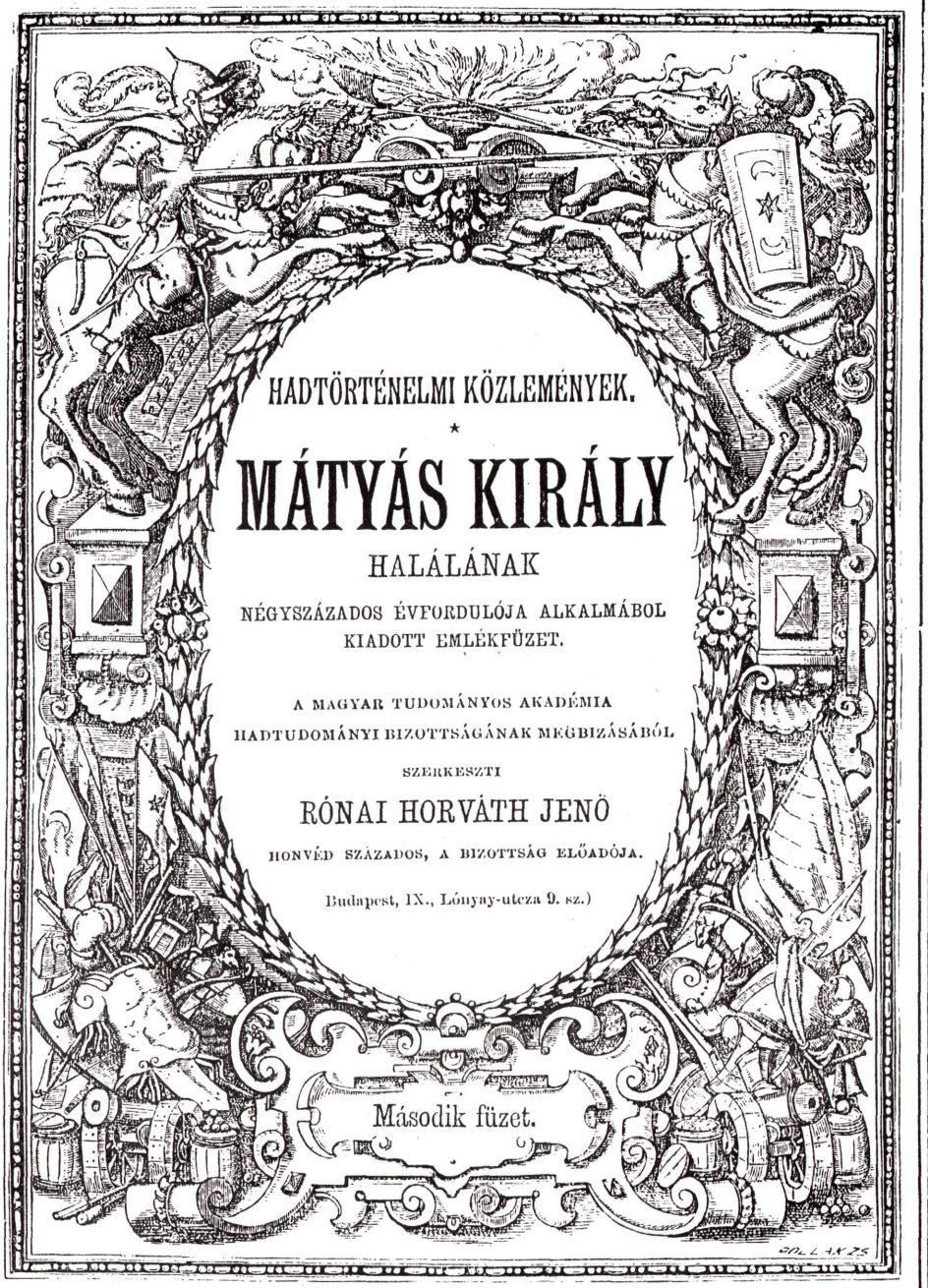

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

*

MÁTYÁS KIRÁLY

HALÁLÁNAK

NÉGYSZÁZADOS ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBOL
KIADOTT EMLÉKFÜZET.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

RÓNAI HORVÁTH JENÖ

HONVÉD SZÁZADOS, A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

Budapest, IX., Lónyay-utcza 9. sz.)

Második füzet.

Kiadja a Magyar Tud. Akadémia hadtudományi bizottsága.

* * * * * Budapest, 1890. Franklin-Társulat könyvnyomdája. * * * * *

Ára: 60,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.